

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

БОЧАРОВ СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ

УДК 94(438) “1989/2004”

**ПОЛЬЩА НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ:
ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ
(1989-2004 рр.)**

Спеціальність: 07.00.02 – Всесвітня історія

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук**

**Науковий консультант –
Крапівін Олександр Васильович,
доктор історичних наук,
професор**

**Донецьк - 2012
ЗМІСТ**

Перелік умовних скорочень

4

Вступ

6

Розділ 1. Історіографія проблеми, джерельна та методологічна

база дослідження.....15

1.1. Історіографія проблеми.....16

1.2. Джерельна база дослідження.....

.....32

1.3. Теоретико-методологічні засади наукового дослідження.....41

Висновки до першого розділу.....60

Розділ 2. Теоретичне та практичне підґрунтя інтеграції Польщі до Європейського Союзу.....	63
2.1. Концептуальне обґрунтування процесу інтеграції Польщі до ЄС.....	64
2.2. Історичні, політичні та економічні передумови європейського вибору Польщі.....	92
Висновки до другого розділу.....	131
Розділ 3. Модернізація Польської держави у контексті євроінтеграції.....	137
3.1. Європейський вектор суспільно-економічного розвитку Польщі.....	138
3.2. Адаптація польського права до правових стандартів Європейського Союзу.....	162
3.3. Регіональний вимір євроінтеграційного процесу.....	178
Висновки до третього розділу.....	205
Розділ 4. Процес європейської інтеграції Польщі: інституційно-правові засади та принципи.....	210
4.1. Євроінтеграційна політика Польської держави до початку акцесійних переговорів.....	211
4.2. Динаміка та результати офіційних переговорів відносно приєднання Польщі до ЄС.....	233
Висновки до четвертого розділу.....	281
Розділ 5. Наслідки приєднання Польщі до Європейського Союзу.....	286
5.1. Роль і місце Польщі в Євросоюзі.....	287
5.2. Соціально-економічні результати європейської інтеграції для польського суспільства.....	322
Висновки до п'ятого розділу.....	347
Висновки.....	350
Посилання.....	370
Список використаних джерел та літератури.....	466
Додатки.....	537

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГАТТ.....	General Agreement on Tariffs and Trade, Генеральна угода з тарифів і торгівлі, ГАТТ
ЄЕС.....	Європейське Економічне Співтовариство
ЄКРМ.....	Європейський Комітет Ради Міністрів
ЄС.....	Європейський Союз
ЕМС.....	Економічний і монетарний союз
ЗЄС.....	Західноєвропейський Союз
ІСПА.....	Instrument for Structural Policies for Pre-Accession, інструмент структурної політики у передвступний період, ISPA
КЄІ.....	Комітет європейської інтеграції
МЗС.....	Міністерство закордонних справ
НАТО.....	North Atlantic Treaty Organisation, Організація Північноатлантичного договору, НАТО
НБП.....	Національний Банк Польщі
НДР.....	Німецька Демократична Республіка
НПР.....	Національний план розвитку
НСІ.....	Національна стратегія інтеграції
ОБЄС.....	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ПНР.....	Польська Народна Республіка
ПОРП.....	Польська Об'єднана Робітничка Партія
ПІС.....	Програма інформування суспільства
РЕВ.....	Рада Економічної Взаємодопомоги
РП.....	Республіка Польща
САПАРД.....	Special accession programme for agriculture and rural development, Спеціальна передвступна програма для сільського господарства та розвитку села, SAPARD
СОТ.....	Світова організація торгівлі
УКЄІ.....	Управління Комітету європейської інтеграції
ФАРЕ.....	Poland and Hungary: Aid for Restructuring of the Economies, Польща та Угорщина: допомога у реструктуризації економік, PHARE
ЦЕФТА.....	Central European Free Trade Association, Центральноевропейська асоціація вільної торгівлі, CEFTA
ЦЄС.....	Центрально-Східна Європа
ШІС.....	Шенгенська інформаційна система

ВСТУП

Актуальність теми дослідження визначається перспективою і логікою євроінтеграційного процесу, адже важливою складовою зовнішньої та внутрішньої політики сучасної України є інтеграція до структур Європейського Союзу, кінцева мета якої полягає в отриманні країною статусу повноправного члена ЄС. Тому науковий аналіз теорії і практики європейських інтеграційних процесів представляє важливе значення для розробки і реалізації стратегії зовнішньої та внутрішньої політики Української держави на сучасному етапі. У цьому контексті особливий інтерес становить вивчення польського досвіду інтеграції до Євроспільноти, який посилюється низкою таких чинників: спільна історична спадщина українського та польського народів, близькість географічних кордонів, стратегічний рівень відносин двох держав і фактичне надання Польщі повноважень представника українських інтересів у Євросоюзі.

Вивчення досвіду євроінтеграції Польщі дає можливість зрозуміти ряд ключових моментів, які є актуальними для України з огляду на її євроінтеграційні змагання. Сюди можна, насамперед, віднести: інституційно-правовий механізм забезпечення процесу європейської інтеграції, внутрішньополітичну та соціально-економічну модернізацію держави відповідно до вимог Брюсселя, а також зовнішньополітичну стратегію. Окреслення та вивчення зазначеного кола проблемних питань європейської інтеграції Республіки Польща (III Річ Посполита) у порівнянні з відповідним досвідом та інтеграційним потенціалом нашої держави дає можливість

визначити певні складнощі щодо євроінтеграційного процесу України та підготуватися до їх подолання вже найближчим часом. Отже, науковий аналіз теорії і практики інтеграції Польщі до ЄС у контексті сучасних європейських інтеграційних процесів має вагоме значення для розробки й реалізації стратегії зовнішньої та внутрішньої політики України на сучасному етапі.

Слід підкреслити, що запропонована дисертація зорієнтована на предмет історії Польщі та Європейського Союзу, котрий можна визначити як дослідження результатів генези політичних, економічних, соціальних і культурних відносин у певних просторових та часових межах людської діяльності. Євросоюз відігравав величезну роль у розвитку Польської держави через причини значного економічного, культурного та ментального впливу, який традиційно здійснювала Євроспільнота, на польське суспільство. Стандарти життя, загальноприйняті в країнах ЄС, значною мірою стали дороговказом на шляху реформ, які реалізувалися в Польщі після 1989 року. Європейська інтеграція супроводжувалася проведенням складних і тривалих перетворень у всіх сферах життєдіяльності Польської держави. Вона сприяла відмові від пережитків соціалістичного минулого, оновленню суспільно-політичного та соціально-економічного життя країни, становленню демократії, ринкової економіки та нової системи соціального захисту населення. Отже, дослідження ходу інтеграції Польщі до Європейського Союзу висвітлює важливу сторінку новітньої історії Республіки Польща, розширює підґрунтя для кращого розуміння зовнішньої і внутрішньої політики країни на рубежі XX-XXI століть.

З іншого боку процес приєднання Польщі до ЄС є важливою складовою історії Європейського Союзу. Його хід та наслідки мали величезне значення для майбутнього Європи. Дослідження цього процесу дозволяє краще зрозуміти ту роль, яку Союз відігравав у новітній історії Європейського континенту.

Треба зазначити, що вітчизняними науковцями розглядаються в основному окремі питання функціонування самого ЄС або проблеми співпраці України з Євросоюзом. Натомість в українській історіографії, на нашу думку, відчувається дефіцит робіт, присвячених досвіду євроінтеграції країн, які приєдналися до ЄС у XXI столітті. Зокрема бракує ґрунтовних досліджень проблеми розробки та реалізації Польщею стратегії інтеграції до Європейського Союзу. Зважаючи на сучасний практичний та соціальний запити, дана робота покликана певною мірою заповнити зазначену прогалину в українській історичній науці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано в рамках теми, що розробляє кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету «Міжнародні відносини в умовах глобалізації: регіональні виміри» (№ Г-01/44); «Розробка методологічного та інформаційного забезпечення викладання курсів міжнародної та європейської безпеки, євроатлантичної інтеграції України у вищій школі з урахуванням специфіки Східних регіонів»

(№ держреєстрації ЦП/383-2008).

Об'єктом наукового дослідження є багатовимірний процес інтеграції Республіки Польща до Європейського Союзу зі змінами в ній, що виникли внаслідок приєднання країни до структур Європейського Союзу.

Предметом дослідження є діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування Республіки Польща, а також недержавних акторів щодо втілення європейського вектору зовнішньої та внутрішньої політики; система й механізми міжнародного та регіонального співробітництва Польщі і Євросоюзу.

Мета даного дисертаційного дослідження полягає у формуванні сьогочасної історичної концепції інтеграції Польщі до Європейського Союзу.

Відповідно до поставленої загальної мети передбачається вирішення таких науково-дослідницьких завдань:

- проаналізувати стан наукової розробки досліджуваної проблеми;
- окреслити історико-теоретичні підходи до вивчення процесів європейської інтеграції Польщі;
- здійснити класифікацію і систематизацію масиву джерел з питань дослідження;
- виявити та розглянути передумови й механізми розширення ЄС на Схід;
- з'ясувати історичне та геополітичне підґрунтя європейського вектору зовнішньополітичній стратегії Польщі;
- проаналізувати хід модернізації політичної, економічної, соціальної, культурної сфер Польської держави у контексті відповідності критеріям членства Євросоюзу;
- простежити та проаналізувати трансформацію громадської думки у Польщі щодо проблеми європейської інтеграції;
- визначити основні напрямки процесу адаптації польського права до стандартів правового доробку Європейського Союзу (*acquis communautaire*);
- дослідити інституційно-правовий механізм забезпечення інтеграції Польщі до ЄС;
- визначити місце і роль польських регіонів у реалізації європейського покликання держави;
- висвітлити головні наслідки приєднання Польщі до ЄС для політичного, соціально-економічного та культурного розвитку Польської держави;
- виробити рекомендації щодо практичного використання євроінтеграційного досвіду Польщі для України на її шляху до Європейського Союзу.

Хронологічні межі дослідження визначені політичними подіями: здобуттям Польщею повної незалежності завдяки її виходу з «соціалістичного табору» та подальшим приєднанням до Європейського Союзу як повноцінного члена. Нижня межа об'єктивно зумовлена початком проведення Польською державою самостійної зовнішньої політики у 1989 році. Саме тоді Польща почала вести перші консультації євроінтеграційного

змісту з представниками Європейського Співтовариства. Верхня границя пов'язана із вичерпаністю основного етапу європейської інтеграції III Речі Посполитої, що втілювалося у приєднанні країни до ЄС 1 травня 2004 року. У той же час певні відступи від зазначених рамок зумовлені прагненням автора висвітлити передумови процесу інтеграції Польщі до європейських структур та оцінити наслідки приєднання Польської держави до Євросоюзу. Тому в роботі досліджуються деякі події євроінтеграційного характеру, які мали місце в Польщі з часів Польської Народної Республіки і до вступу в силу такого визначального для Європейського Союзу документу, як Лісабонська угода (1 грудня 2009 року).

Географічні межі охоплюють весь територіальний простір Польської держави та Європейського Союзу.

Методи дослідження. Проблему інтеграції Польщі до Європейського Союзу автор досліджував за допомогою загальнонаукових принципів і підходів (науковості, об'єктивності, історизму, діалектичний, системний, міждисциплінарний), а також низки універсальних й спеціальних методів дослідження (аналітичний, синтетичний, біхевіоріальний, герменевтичний, статистичний, хронологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний тощо). Важливим елементом теоретико-методологічної конституції дослідження є і низка провідних постулатів методології історії постструктуралізму (оновленої онтології, дискретності в рамках опозиції «переривчастість – безперервність» тощо).

Задіяна модель європейської інтеграції Польщі має комплексний характер і спирається на теорії багаторівневого управління, політичних мереж та комунікативну теорію, міжурядовий підхід і неофункціоналістичну концепцію переливу. Такий підхід дозволив розробити гнучку методіку дослідження, яка охоплює широке коло явищ, та дає можливість уникнути однобічності, притаманної традиційним концепціям інтеграції. Для полегшення аналізу інтеграції Польської держави до Європейського Союзу у роботі робиться наголос на двох провідних одинцях аналізу, якими є концепти: «європейська інтеграція» і «європеїзація».

Теоретико-методологічний вимір дослідження дозволив визначити хід інтеграції Польщі до ЄС як багатовимірний процес, функціонуючий за внутрішньою логікою розвитку – як розвиток цілісного організму, на який здійснювали перманентний тиск європейський геополітичний та гео економічний простори.

Наукова новизна результатів дослідження обумовлена тим, що робота є однією з перших спроб у вітчизняній історіографії всебічного комплексного дослідження інтеграції Республіки Польщі до Європейського Союзу.

Здійснено аналіз мотивів і цілей приєднання Польської держави до Європейського Союзу, домінуючих в різних групах польського суспільства та політичних колах країни. Розкрито специфіку причин та передумов інтеграції Польщі до Євроспільноти. Проведено концептуальне обґрунтування процесу інтеграції Польщі до Євросоюзу з урахуванням актуальних історико-теоретичних підходів до вивчення процесів

європейської інтеграції. Визначено і науково обґрунтовано хронологічні рамки й суть етапів європейської інтеграції Польщі.

Запропоновано авторський погляд на проблему збереження суверенітету країни у післяакцесійний період, визначено баланс користі і коштів від приєднання Польщі до ЄС. До наукового обігу введено ряд нових документів, що стосуються євроінтеграційної діяльності органів влади Польщі.

Крім того, автор детально розглядає такі малодосліджені аспекти європейської інтеграції Республіки Польща, як:

- історичні та етноментальні передумови інтеграції Польщі до структур Європейського Союзу;
- взаємозв'язок між процесами європейської інтеграції і європеїзації Польської держави;
- поступовість і спадкоємність процесу європейської інтеграції на різних етапах формування внутрішньої та зовнішньої політики Польської держави;
- динаміка та рівень інтеграції Польщі до правового простору Євросоюзу;
- вплив євроінтеграції на зміни базових засад регіональної політики країни.

У роботі також запропоновані, з урахуванням польського досвіду, практичні рекомендації щодо вдосконалення системи відносин України та Європейського Союзу на міждержавному і регіональному рівнях.

Науково-практичне значення дисертаційного дослідження полягає у тому, що концептуальні узагальнення і висновки дисертації можуть бути використані державними органами влади України й органами місцевого самоврядування під час розробки та впровадження стратегічних і тактичних підходів до реалізації політики європейської інтеграції.

Визначені наукові положення, проблемні питання та висновки слугуватимуть основою для подальших наукових розвідок з євроінтеграційних студій. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути застосовані у навчальному процесі, під час підготовки підручників, навчальних посібників та спецкурсів, присвячених питанням європейської інтеграції, теорії міжнародних відносин та проблемним питанням новітньої історії Польської держави.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід щодо здійснення процесу інтеграції Польщі до Європейського Союзу. Також автором самостійно підготовлені всі публікації з теми дослідження.

Апробація результатів дослідження. Положення, висновки і практичні рекомендації дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету (2009-2012 рр.). Основні положення та висновки роботи апробовано на численних (14) міжнародних, національних наукових та науково-практичних конференціях і семінарах: «Шукати спільне – зрозуміти різницю: міжкультурна освіта у школі» (Варшава, Польща, 11 грудня 2008 р.), «Від Зборова до НАТО (1659-2009)». Польсько-українські стосунки

від XVII до XXI століття» (Познань, Польща, 16-17 листопада 2009 р.), «Інноваційні процеси у професійній підготовці педагогічних працівників та підвищення їх кваліфікації» (Донецьк, 16 квітня 2009 р.), «Польща та поляки в дослідженнях молодих учених» (Маріуполь, 12 травня 2010 р.), «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 21 травня 2010 р.), «Розвиток наукових досліджень 2010» (Полтава, 22-24 листопада 2010 р.), «Regiones euxinum spectantes. Культурні, етнічні, релігійні стосунки на просторах історії» (Краків, Польща, 28-29 листопада 2010 р.), «Наукова конференція професорсько-викладацького складу наукових співробітників і аспірантів Донецького національного університету за підсумками науково-дослідної роботи за період 2009-2010 рр.» (Донецьк, 23 квітня 2011 р.), «Україна у контексті інноваційного розвитку економіки, техніки та суспільства» (Хургада, Єгипет, 27 березня – 2 квітня 2011 р.), «Шкільна автооцінювання як інноваційний процес змін» (Варшава, Польща, 4-9 травня 2011 р.), «Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії науки: пошуки, роздуми, знахідки» (Луганськ, 20-21 травня 2011 р.), «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 20 травня 2011 р.), «Українсько-польське стратегічне партнерство: реалії та перспективи (до 20-річчя визнання Республікою Польща незалежності України» (Яремче, 16-18 вересня 2011 р.), «Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних країнах» (Черкаси, 21-23 вересня 2011 р.).

Зміст дисертації знайшов відображення в монографії автора «Шлях Польщі до Європейського Союзу» (Донецьк: ДонНУ, 2011. – 271 с.), 24 фахових статтях (загальним обсягом 10 ум.-друк. арк.) та 14 публікаціях у збірниках наукових праць, матеріалах і тезах конференцій, інших виданнях. Окремі концептуальні положення роботи висвітлені у навчальному посібнику для вищої та загальноосвітньої школи «Європейський Союз: історія і сучасність». Наукові положення та висновки дисертаційного дослідження були апробовані також під час читання авторського спецкурсу «Європейський Союз: історія і сучасність» у Донецькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота побудована за проблемно-тематичним і проблемно-хронологічним підходами та принципами, складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, а також містить список посилань, список використаних джерел та літератури (71 стор., 665 назв), список скорочень та додатки. Загальний обсяг роботи 550 стор. (з них основного тексту – 369 стор.).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА ТА МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Вихід європейського інтеграційного процесу на рубежі ХХ-ХХІ століть на якісно новий рівень призвів до суттєвої інтенсифікації процесу пошуку нових теоретичних моделей інтеграції. Тому в останні два десятиріччя дослідники з різних країн намагалися висвітлити євроінтеграційну ходу Польської держави, спираючись на теоретичні підходи, що домінують у сучасному науковому світі. Такій підхід обумовив здійснення у даній дисертаційній роботі аналізу проблемних питань інтеграції Польщі до ЄС на декількох рівнях (міжнародному, регіональному, на рівні центральної влади тощо) і розгляд цих питань у контексті поглиблення та поширення європейського інтеграційного процесу. У той же час застосування подібного підходу вимагало залучення великого масиву джерельної бази різноманітного походження і наукової літератури, авторами якої є представники різних наукових шкіл. Аналіз наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних науковців мав дати відповідь на питання: «Чи створили вони можливість для розкриття специфіки та суті євроінтеграційного шляху Польської держави?».

Незаперечним фактом є формування, починаючи з кінця ХХ століття, нової Євроспільноти. Осягнути значущість та масштабність цієї події, визначити наслідки системної трансформації країн Центрально-Східної Європи, зокрема і Польщі, на початку третього тисячоліття є вкрай актуальним завданням вітчизняної науки. Проте системне вивчення проблем європейської інтеграції держав-сусідів України має важливе науково-

теоретичне і практичне значення для Української держави у контексті її євроінтеграційних змагань. Через це розширення проблематики євроінтеграційного студіювання має збагатити нові концептуальні підходи щодо процесу європейської інтеграції України як на сучасному етапі, так і на перспективу.

1.1. Історіографія проблеми

Повне і всебічне дослідження процесу інтеграції Польщі до ЄС можливо лише за умов усвідомлення та врахування наукового доробку світової та вітчизняної історичної науки за цим напрямком. Особливістю наукових розвідок більшості вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячених проблемам та перспективам розвитку Польської держави з кінця 1980-х рр., стало обґрунтування закономірності процесу інтеграції Республіки Польща (РП) до Європейського Союзу. Переважна частина польських та західноєвропейських науковців виходила з необхідності встановлення РП найтісніших контактів із ЄС у політичній, економічній, соціальній, правовій і культурній сферах, заради зміцнення Польської держави. На загальну думку, Польща у своєму розвитку повинна була, передусім, досягти тих критеріїв, за якими визнається готовність країн-кандидатів до членства в ЄС, тому процес приєднання Польської держави до Європейського Союзу, зазвичай розглядався у нерозривному зв'язку з проблемою відповідності країни стандартам Євросоюзу.

На нашу думку, з'ясування ступеня вивченості досліджуваної проблеми доцільно проводити у двох площинах. По-перше, це опрацювання та аналіз історіографії, що торкається розвитку Польської держави та ЄС (ЄЕС) після 1989 року. По-друге, це вивчення наукового доробку, який безпосередньо стосується окремих аспектів європейської інтеграції РП. В обох випадках доречним видається застосування проблемного принципу дослідження. Отже, залежно від змісту окремих аспектів, які віддзеркалені у наукових працях, можна виокремити сім груп досліджень.

До першої групи відносяться чисельні праці вітчизняних та зарубіжних істориків, політологів, економістів, де досліджуються процеси європейської інтеграції в цілому. У цій великій групі, у свою чергу, доцільно виділити специфічні підгрупи, в яких, зокрема, йдеться про становлення і розвиток Євроспільноти [1], розширення Європейського Союзу [2], спільну зовнішню і безпекову політику [3], формування правового доробку Євросоюзу [4], особливості європейської ідентичності [5], розвиток європейської інтеграції в окремих сферах [6], концептуальні засади та методи вивчення процесів європейської інтеграції [7] тощо. У даних роботах віддзеркалені різноманітні виміри функціонування Європейського Союзу, а саме дослідження цих вимірів відкриває можливості для визначення перспектив і наслідків реалізації Польщею свого європейського покликання.

Аналізуючи сучасні тенденції в історіографії, присвяченій методологічній базі євроінтеграційних досліджень, треба відзначити певне

домінування тут Західної наукової школи. Нажаль, науковці з країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) так і не зуміли серйозно «вклинитися» у дискусії, що відбувалися на шпальтах провідних наукових видань, унаслідок чого європеїстика в цих країнах на сьогоднішній день спирається на теоретико-методологічні розробки вищезгаданої наукової школи [8]. Подібний стан речей є актуальним зокрема для української та польської європеїстики.

З іншого боку, не можна не відзначити, що в останні два десятиліття в країнах ЦСЄ значно зріс науковий інтерес до проблематики європейської інтеграції. Ця тенденція була характерною і для наукового світу України та Польщі, про що, зокрема, свідчить велика кількість відповідних досліджень, виконаних науковцями з цих країн. У цьому зв'язку відзначимо роботи польських дослідників Я. Чапутовича, А. Чарчинської, К. Шледзевської та інших, в яких положення та ідеї теоретичного підґрунтя євроінтеграційного процесу розглядаються цілеспрямовано задля пояснення характеру євроінтеграційного процесу Польської держави [9]. У контексті формування української школи «європейських студій» привертають увагу ґрунтовні дослідження напрямків і концепцій європейської інтеграції, а також методології дослідження євроінтеграційного процесу українських науковців І. Грицяка, Є. Кіш, О. Ковальової, В. Копійки, І. Піляєва тощо [10].

До **другої групи** слід віднести праці, в яких досліджується процес трансформаційних змін у провідних сферах життєдіяльності Польської держави після здобуття країною справжньої незалежності, тобто після 1989 року. Природно, що найбільший масив узагальнюючих фундаментальних робіт, де системно досліджується процес трансформаційних змін у внутрішній та зовнішній політиці Польщі складають роботи польських науковців. У працях З. Блока, Е. Топольського, А. Пачковського, А. Чубинського та інших детально аналізується специфіка системних змін у III Речі Посполитій [11]. Характерно, що згадані зміни автори трактують як невідворотні та дають їм у цілому позитивну оцінку. Процес європейської інтеграції РП польські історики розглядають як результат і водночас важливу складову трансформаційних процесів в країні.

Зі згаданої групи робіт варто відзначити працю Анджея Пачковського «Пів століття подій Польщі» через намагання автора дати оцінку, причому здебільшого позитивну, результатам реформ у Третій Польській Республіці, здійснюючи порівняння якісних показників життя польського суспільства на початку XXI століття та у часи існування Польської Народної Республіки (ПНР). При цьому А. Пачковський застосовує широкий спектр критеріїв порівняння, серед яких є і доволі оригінальні, наприклад, порівняння двох згаданих періодів за рівнем чистоти публічних місць.

Торкаючись проблеми визначення критеріїв результативності польських реформ, варто звернути увагу на роботу Єви Настули, в якій автор дає порівняльну характеристику рівня та якості життя мешканців міст Польщі на початку 1990-х років та наприкінці першого десятиліття XXI століття [12]. Основними мірилами рівня життя науковець обирає ступінь безробіття та безпеки праці, а також матеріальний стан жителів міст. Якість

життя Є. Настула оцінює за ступенем освіти громадян та ситуацією у культурному і родинному житті городян країни. Спираючись на результати порівняння, здійсненого на підставі згаданих критеріїв, польський дослідник робить висновки про, у цілому, позитивні наслідки реформ для мешканців польських міст з точки зору рівня та якості їхнього життя.

Низка наукових розвідок польських істориків та політологів стосується дослідження проблеми модернізації зовнішньополітичної діяльності Польщі. У цьому контексті заслуговують уваги праці Р. Гродського, Р. Земба, Я. Чапутовіча, К. Щепаніка, А. Ковалевського тощо [13]. В них автори намагалися показати процес налагодження та реалізації Варшавою відносин нового типу на міжнародній арені, акцентуючи увагу, насамперед, на виборі нових цілей зовнішньої політики та на механізмах їх досягнення. В цих роботах, з різним ступенем повноти, робляться спроби віддзеркалити зовнішньополітичні кроки Польської держави на її шляху до членства у Європейському Союзі.

Велика увага у польській історіографії приділяється змінам у внутрішній політиці Польщі. У зв'язку з цим можна виділити низку робіт, які містять ґрунтовний аналіз процесу модернізації інституціонально-правової, політичної та соціально-економічної сфер Польської держави [14]. Характерна риса цих праць полягає у намаганні польських дослідників аналізувати трансформаційні процеси скрізь призму процесів європеїзації, що обумовлює постійні спроби порівнювати політичну та економічну моделі, які функціонували у РП, з тими, що діяли у країнах Європейського Союзу. Надзвичайно рельєфно ці зусилля простежуються у роботі «Трансформація в Польщі та Східній Німеччині. Підбиття підсумків» [15]. Проводячи паралелі з соціально-економічними та політичними реформами, здійсненими на землях колишньої Німецької Демократичної Республіки та у Польщі, автори дослідження вказують на невикористаний потенціал модернізації суспільно-політичної й економічної сфер Польської держави та на можливості його подальшого використання.

Проблема здійснення реформ у соціальній сфері широко обговорювалась у польському суспільстві, проявом чого стали численні публікації, присвячені реформам освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення [16]. Особливість таких статей, що містяться у польських періодичних виданнях («Річ Посполита», «Впрост», «Газета Виборча» тощо), полягала в їх критичному тоні та намаганні авторів акцентувати увагу, перед усім, на недоліках реформ [17]. Крім того, ці публікації мали ще одну спільну рису – їх автори постійно проводили паралелі між станом соціального забезпечення у Польщі та в країнах Західної Європи. Тобто стандарти діючі у соціальній сфері країн ЄС вони визначали за головний орієнтир на шляху реалізації соціальних реформ у Польщі.

Розбудові Польської держави у постсоціалістичний період, а разом з цим і процесам змін у внутрішній та зовнішній політиці країни, приділяли чималу увагу і українські науковці. Тут доречно згадати роботи вітчизняних дослідників В. Дем'янця, В. Газіна, Л. Зашкільняка, М. Крикуна, С. Копилова,

О. Крапівина, М. Кріля, А. Чернія та В. Чернія, В. Ярового тощо [18]. Характерною рисою цих праць є намагання авторів розглядати системні зміни у Польській державі у нерозривному зв'язку зі змінами, які відбувалися у Центрально-Східній Європі після 1989 року та пояснювати недоліки польських реформ, передусім, внутрішньополітичними конфліктами, що мали місце в країні у цей період. У цьому ж руслі ведуть свої дослідження і російські науковці О. Богомолів, С. Глинкіна, В. Заболотний тощо [19]. Водночас вони акцентують увагу на особливостях формування польсько-російських відносин у цей період.

Окремий аспект проблеми модернізації Польської держави становить питання розвитку польсько-українських відносин у контексті змін зовнішньої та внутрішньої політики Польщі. Цій проблемі приділялося багато уваги як з боку українських, так і польських дослідників, про що свідчить доволі велика кількість робіт з даної проблеми [20].

У той же час треба відзначити, що рівень вивчення проблематики країн ЦСЄ, зокрема й Польщі в українській історіографії залишається недостатнім. У зв'язку з цим важко не погодитися з оцінками українського науковця Єви Кіш: «В Україні не існує потужних академічних науково-дослідних установ, які б системно вивчали виключно проблемні питання країн Центральної Європи. І як негативний наслідок цього становища – немає академічного рівня, монографічних праць, щорічників з сучасної центральноєвропейської проблематики» [21].

Можна казати про певний (на нашу думку, скоріше, поміркований) інтерес до згаданої проблеми з боку західної наукової школи. Її представники Г. Еш, Н. Дейвіс, Ж. Хайден, торкаючись проблем трансформаційних процесів у Польщі наприкінці ХХ ст., приділяють особливу увагу специфічним рисам менталітету польського народу та геополітичним факторам впливу на соціально-політичне життя Польської держави [22].

Дослідження європейської інтеграції Польщі неможливо без врахування ідей західних класиків геополітики та сучасних політиків і науковців, які стосуються історії та перспектив геополітичних змін на Європейському континенті, а також геополітичного вибору Польщі на рубежі ХХ-ХХІ століть. Ці роботи складають **третю групу** дослідження. Зокрема, йдеться про праці геополітиків зі світовим ім'ям З. Бжезинського, І. Валерстайна, Н. Спайкмена, Ф. Фукуями, С. Хантінгтона, Ф. Моро-Дефаржа та інших [23].

Від 1989 року розпочинається нове геополітичне існування Польщі як незалежного актора із власною геостратегією й власним геополітичним баченням. Саме тоді розпочався новий етап пошуку Польською державою свого місця у Європі та Світі. Цей пошук був обумовлений загальною геополітичною ситуацією, яка склалася наприкінці ХХ століття в Європі, та цивілізаційним вибором польського народу. У цьому контексті треба відмітити, що такі авторитетні західні дослідники як Збігнев Бжезинський та Самуель Хантінгтон розглядали Польщу і польське суспільство як органічну складову західної цивілізації та позитивно оцінювали перспективи європейської інтеграції країни. Подібні погляди висловлювали й польські дослідники проблем сучасної

геополітики. Тут варто відзначити публікацію Стефана Кіселевського, видану у 1990 році під риторичною назвою «Кому потрібна Польща?». Сам автор дає однозначну відповідь на це запитання: Польща потрібна Європейському Союзу, а Союз – Польщі [24]. Ця думка проходить червоною смугою через низку робіт польських дослідників, присвячених питанню вибору Варшавою геополітичної стратегії у посткомуністичний період [25]. Однак, не всі польські науковці підтримували подібний вибір. Так, у роботі Ярослава Барського та Казімежа Ліпковського під красномовною назвою «Європейський Союз є згубним для Польщі» робилася спроба довести шкідливість приєднання Польської держави до Євросоюзу [26]. Цю ідею автори підкріплюють солідним доробком антиінтеграційних аргументів, як то: втрата суверенітету, зростання злочинності, наркоманії, корупції тощо. Потенційний вступ Польщі до ЄС Я. Барський та К. Ліпковський порівнюють з розділами Речі Посполитої наприкінці XVIII століття. Антиінтеграційні ідеї підтримував і дослідник Павел Паєрський. При цьому він наводить аж 36 аргументів проти приєднання Польщі до ЄС [27].

Все ж таки у дискусії стосовно геополітичних перспектив Польської держави, яка точилася у Польщі та Західній Європі наприкінці XX ст. та на початку XXI століття, кількість прихильників ідеї вступу країни до Євросоюзу значно перевищувала кількість противників. При цьому прибічники євроінтеграції спиралися, головним чином, на такі аргументи як приналежність поляків до європейської цивілізації, зміцнення безпеки Польської держави та всієї Європи, економічна вигода як для Польщі, так і для ЄС [28]. Натомість дослідник Казімеж Ластавський пішов ще далі у пошуках доводів щодо європейського вибору Польщі. Він знаходить їх в менталітеті польського народу [29]. Науковець аргументовано визначає риси польського народу, які сприяють інтеграції РП до Євросоюзу та заважають цьому процесу.

Дуже велику і різнопланову **четверту групу** складають дослідження, де розкриваються як окремі аспекти, так і в цілому весь комплекс взаємин інтеграційного змісту між Польщею та Євросоюзом у період до вступу Польської держави в ЄС на правах повноправного члена (до 1 травня 2004 року).

Перш за все, у цій групі слід відзначити роботи, присвячені комплексному вивченню процесу європейської інтеграції III Речі Посполитої. Важливою рисою цих праць є намагання авторів показати хід приєднання Польщі до ЄС на тлі процесів, що відбувалися у внутрішньому житті Європейського Союзу та РП з кінця 1980-х років до перших років перебування країни в Євросоюзі, а також – вплив європейської інтеграції на соціально-економічний, політичний та культурний розвиток Польської держави.

Логіка побудови роботи польського науковця Аркадіуша Домагли «Інтеграція Польщі з Європейським Союзом» полягає у виявленні, передусім, факторів, які сприяли та заважали процесу євроінтеграції Польської держави, після чого автор описує та аналізує цей процес у правовій, економічній, політичній та соціальній площинах [30]. Важливе місце у праці займає

визначення «балансу користі і коштів» приєднання Польщі до Європейського Союзу, у той же час автор уникає однозначних оцінок стосовно показників цього балансу як до, так і після приєднання країни до ЄС.

У першому томі двотомного видання «Польща в Європейському Союзі» за редакцією Еліжбети Кавецької-Вижиковської та Єви Синовець аналізується діяльність основних інституцій Євросоюзу та висвітлюються теоретичні засади і механізми європейської інтеграції. У другому томі представлено хід інтеграції Польщі до структур ЄС, однак при цьому основний акцент робиться на дослідженні фінансово-економічної складової інтеграційного процесу [31].

У роботі Анни та Збігнева Доліви-Клепацьких також простежується спроба комплексного підходу до вивчення історії інтеграції Польщі з Євросоюзом. Однак основну увагу автори приділяють нормативно-правовій базі входження РП до ЄС, при цьому менш детально автори висвітлюють процес адаптації окремих сфер життєдіяльності Польської держави до вимог, які висувалися Брюсселем. Для роботи характерні більш критичні оцінки умов, на яких Польща ввійшла до ЄС, ніж у двох вищезгаданих працях [32].

Польський науковець Єва Латошек розглядає інтеграцію Польщі до Євросоюзу скрізь призму трьох стовпів Європейського Союзу. Автор показує та аналізує завдання, які Польська держава вирішувала як до, так і після приєднання до ЄС в рамках спільної сільськогосподарської політики, митного союзу, спільного ринку, економічного та монетарного союзу (перший «стовп»), спільної зовнішньої та безпекової політики (другий «стовп»), співпраці у сфері правосуддя та внутрішніх справ (третій «стовп») [33].

Розвідки процесу інтеграції Польщі до ЄС, здійснені у працях Я. Хеллера, Т. Міхальського, Є. Квятковського та В. Валькевича а також деяких інших польських дослідників, хоча й носять системний характер та торкаються багатьох аспектів цього процесу, однак факт їх хронологічної обмеженості (дослідження закінчуються до завершення акцесійних переговорів між Варшавою та Брюсселем), не дозволив авторам, на наш погляд, зробити ґрунтовні та об'єктивні висновки стосовно ходу й наслідків інтеграції Польщі до Євросоюзу [34].

Праця «Польська дорога до Європейського Союзу та її відображення у німецькій пресі» є цікавою, на наш погляд, через намагання її авторів – польських дослідників – подивитися на процес інтеграції Польщі до ЄС очима німецьких експертів та журналістів [35]. Такий підхід дозволив авторам роботи достатньо об'єктивно відзначити найбільш проблемні питання євроінтеграції Польщі та продемонструвати погляди німецького суспільства на перспективи їх розв'язання.

Покажемо, з точки зору західноєвропейської історіографії, є погляд на процес приєднання Польщі до ЄС представлений у монографії британського дослідника Гевіна Рея. Науковець висвітлює інтеграційний поступ Польщі до Євросоюзу у нерозривному зв'язку з процесом входження країни у світову капіталістичну систему. Трансформаційні процеси, які відбувалися у

Польській державі після 1989 року Г. Рей розглядає як складову загальносвітового процесу глобалізації [36]. Аналіз політичних стосунків між Брюсселем та Варшавою в євроінтеграційному контексті міститься в роботах інших західних дослідників: Ф. Мілларда та А. Мейхью [37]. Додаткову цінність роботам Алана Мейхью надає той факт, що він чималий час займав посаду радника міністра з європейських справ РП і знав «політичну кухню» європейської інтеграції, що називається «з середини».

Серед досліджень українських науковців можна виокремити та віднести до вищезгаданої категорії наукових розвідок дисертаційні роботи Н. Чорної та М. Бесараба, хоча вони й охоплюють ширше коло питань, ніж лише інтеграція Польщі до Євросоюзу [38]. У цих працях робиться аналіз передумов європейської інтеграції РП, простежується динаміка переговорного процесу між Польщею та ЄС, показуються формальні результати цих переговорів. Однак, на наш погляд, у даних роботах не приділяється достатньої уваги процесу адаптації провідних інститутів країни до стандартів Європейського Союзу, майже повністю ігнорується регіональний та соціокультурний вимір інтеграції. Хоча, не враховуючи ці аспекти євроінтеграції, на нашу думку, неможливо глибоко дослідити інтеграційні процеси між будь-якою країною-кандидатом на членство в ЄС та Євросоюзом.

Акцент на адаптацію ключових сфер життєдіяльності Польської держави та польського суспільства до стандартів Європейського Союзу робиться у роботі «Польща – Європейський Союз: шлях інтеграції», яка видана Донецьким молодіжним дебатним центром в рамках реалізації проекту «Використання польського досвіду для формування громадянської думки в Східній Україні щодо євроінтеграційних процесів». При цьому автори дослідження багато уваги приділяють політичним, економічним і соціальним реформам, що здійснені у Польщі наприкінці ХХ століття, визначають та висвітлюють основні етапи переговорів Польщі з Євросоюзом, а також, показують ситуацію з громадською думкою поляків відносно ідеї приєднання їх країни до Європейського Союзу. Натомість у роботі геть проігноровані численні проблеми, з якими зіштовхнулася країна в процесі інтеграції до ЄС, а євроінтеграційний шлях РП показано виключно у позитивному світлі [39].

Окрему підгрупу становлять наукові праці безпосередньо присвячені переговорному процесу між офіційною Варшавою та Брюсселем відносно входження Польської держави до Європейського Союзу [40]. Показовою у цьому сенсі є робота Сергіуша Тжечяка, в якій переговорний процес між Польщею та ЄС висвітлюється через призму теоретичних підвалин ведення міждержавних переговорів, запропонованих Робертом Патнемом. Це дозволило автору показати акцесійні переговори як дворівневу гру, в якій брали участь і зовнішнє оточення, і внутрішні актори (політичні партії, професійні союзи, позаурядові організації та різноманітні «групи інтересів»). Саме за рахунок цього автору вдалося всебічно освітити хід офіційних переговорів про приєднання Польщі до ЄС та зобразити їх результати як

наслідок великого компромісу між обома сторонами. Також треба відмітити численні інтерв'ю, на які посилається автор; вони були взяті С. Тжечяком у двадцяти безпосередніх учасників акцесійних перемовин як з боку РП, так і з боку Європейського Союзу [41].

Цікавим є погляд на перебіг переговорного процесу між Європейським Союзом та Польщею з іншого – західноєвропейського боку. У цьому контексті варто відзначити роботи Д. Пападімітріу, Д. Квіста, А. Гвілен та Б. Пальєр, що торкалися базових проблем акцесійного переговорного процесу між ЄС та державами Центрально-Східної Європи, зокрема й Польщі [42]. Провідне місце в цих дослідженнях займає розгляд та аналіз внутрішніх і зовнішніх сил натиску на переговорні сторони, а також результати цього тиску, які знайшли своє відображення у прикінцевих акцесійних документах.

Ще одну підгрупу складають розвідки польських дослідників, що висвітлюють стосунки Польщі з Європейським Союзом у сферах економіки [43], культури [44] та освіти [45] з кінця 1980-х до 2004 років. Спільною рисою цих робіт є намагання авторів показати ці стосунки у контексті євроінтеграційної ходи Польської держави.

Наукові праці, що висвітлюють такий важливий аспект інтеграції РП до Європейського Союзу, як адаптація інституцій та сфер суспільного життя Польщі до функціонування за стандартами ЄС відповідно до вимог Брюсселя, складають **п'яту групу** дослідження. Тут можна відзначити масив робіт, які торкаються пристосування до європейських стандартів у процесі європейської інтеграції Польщі у соціально-економічній [46] та правовій [47] сферах, а також у регіональній політиці [48].

Серед робіт цієї групи особливої уваги заслуговує колективна робота польських та німецьких науковців «Пристосування до вимог Європейського Союзу. Приклад Польщі» за редакцією Пьотра Калки, в якій розглядається процес адаптації соціально-економічної сфери Польської держави до стандартів ЄС на двох рівнях – загальнодержавному та регіональному. Заслуговує уваги і той факт, що автори роботи крім економічних та правових аспектів пристосування до євростандартів приділяють велику увагу проблемі інформаційного забезпечення згаданої адаптації [49].

Однак, не всі польські науковці позитивно оцінювали вплив запровадження стандартів ЄС на політичний розвиток країни. Характерною у цьому плані є розвідка Яна Енгельгарда «Регіоналізація як інструмент ліквідації національних держав», в якій автор доводить згубність впливу регіональної політики Європейського Союзу для Польської держави [50]. На його думку реалізація принципів цієї політики в Польщі у передвступний період призвела до зростання сепаратизму в Нижній Сілезії та на північному заході країни – у регіоні, де проживають Кашуби. Причому, на думку дослідника, цей сепаратизм штучно підтримувався з боку Німеччини за допомогою такого інструменту, як євро регіони. У зв'язку з цим Я. Енгельгард радить офіційній Варшаві відмовитися від популярної в Євросоюзі ідеї «Європа-регіонів» та виступає за позиціонування Польщі в ЄС виключно як єдиної та цілісної мононаціональної держави.

Також варто відзначити низку праць українських та польських дослідників, в яких процес пристосування польських інститутів до діяльності за європейськими стандартами розглядається через призму здобуття досвіду корисного для України у ході її євроінтеграційних змагань [51]. У той же час, на нашу думку, в українській науковій літературі спостерігається дефіцит подібних робіт, враховуючи те, що вони є надзвичайно цінними та затребуваними у контексті здійснення Україною курсу на інтеграцію до Європейського Союзу.

До вищезгаданої категорії робіт можна віднести монографію української дослідниці Надії Мікули – «Єврорегіони: досвід та перспективи». У ній автор висвітлює теоретико-методологічні, організаційно-правові та практичні аспекти формування міжнародної співпраці територій в Європі, у тому числі тих, що розташовані в прикордонній зоні Польської держави. Аналізується організаційно-фінансове забезпечення та система управління міжнародною діяльністю єврорегіонів. На основі узагальнення європейського досвіду міжтериторіального та транскордонного співробітництва автор пропонує методологічну схему дослідження транскордонного регіону, а також основні принципи формування регіональної політики транскордонного співробітництва в Україні [52].

Шоста група робіт складається з досліджень, що висвітлюють проблему впливу членства Польщі в ЄС на розвиток країни після 1 травня 2004 року.

З отриманням статусу офіційного члена ЄС процес інтеграції РП до структур Євросоюзу далеко не завершився, більше того, членство в ЄС вимагало від Варшави інтенсифікації роботи за певними напрямками євроінтеграції. Показовою у цьому аспекті є колективна робота за редакцією авторитетного польського європеїста Юзефа Фішера. У ній робиться спроба охарактеризувати провідні напрямки євроінтеграційної політики Польщі після 1 травня 2004 року, а також визначити перспективну стратегію цієї політики [53]. Низка розвідок польських дослідників присвячена таким напрямкам європейської інтеграції Польщі, як приєднання до Шенгенської угоди [54] та Європейського монетарного союзу [55]. Автори цих робіт акцентують увагу на позитивних та негативних наслідках від приєднання до згаданих європейських структур. Відзначимо, що серед головних недоліків приєднання до Шенгенської зони називається і введення візового режиму з Україною, яке польські дослідники трактують здебільшого як крок вимушений та шкідливий для інтересів Варшави.

Ряд досліджень науковців з Польщі та інших країн Європейського Союзу торкається проблеми співпраці польських владних інституцій з провідними органами влади ЄС у процесі формування внутрішньої та зовнішньої політики Євросоюзу [56]. У них аналізується участь Польщі у роботі інституцій ЄС, а також досліджується процес формування та координації європейської політики польськими органами влади. Важливою у цих працях є думка про невикористані можливості з боку польської влади щодо формування політики ЄС. Коріння цієї проблеми дослідники вбачають, переважно, у

відсутності достатнього досвіду Варшави у сфері вироблення спільної політики Європейського Союзу та у недосконалої системи координації європейської політики в Польській державі.

Чимала увага у польській, західноєвропейській та американській історіографії приділяється процесу європеїзації провідних інститутів Польської держави в період після приєднання до ЄС. Дослідники . Шімельфенінг, У. Седельмеєр, Х. Греб, К. Едваєр, Є. Яскернія, Камінська та інші розглядають факт вступу Польщі до ЄС як фактор суттєвого прискорення процесу європеїзації інституцій III Речі Посполитої та , водночас, вказують на значні перешкоди на цьому шляху [57]. Сам же процес європеїзації вони розглядають як інструмент модернізації Польської держави. Ф
Й.

Починаючи з перших років перебування Польщі у складі Європейського Союзу, дослідники із Польщі, України та інших європейських країн взяли за дослідження проблеми балансу користі і коштів від перебування країни в ЄС для соціально-економічної сфери Польської держави. Характерною у цьому плані є робота Єжи Телєпа, в якій дослідник, спираючись на численні статистичні данні, порівнює стан польської економіки напередодні приєднання до Євросоюзу та у перші чотири роки після цієї події [58]. Таке порівняння дозволило автору зробити загальні висновки про позитивні наслідки членства в ЄС для соціально-економічного розвитку Польської держави, подібні ж висновки переважають і в низці інших наукових розвідок [59].

Окрему, **сьому, групу** складають роботи, в яких науковці торкаються участі недержавних акторів Польщі щодо наповнення конкретним змістом європейської інтеграції держави. А саме йдеться про діяльність польських політичних партій, неурядових громадських організацій тощо [60]. У цьому контексті слід звернути увагу на роботу польського дослідника Наталії Яцковської, що присвячена такій важливій для польського суспільства проблемі , як позиція католицької церкви стосовно європейської інтеграції РП [61]. Дослідження Н. Яцковської свідчить про далеко неоднозначне ставлення польського костюлу до інтеграційних процесів на Європейському континенті. Причому, автор намагається не лише проаналізувати позицію католицької церкви щодо питання вступу Польщі до ЄС, а й показати вплив церкви на формування свідомості польського суспільства.

До цієї ж групи відносяться роботи, що торкаються проблем ставлення населення Польщі в цілому та певних суспільних груп зокрема стосовно процесу інтеграції країни до Європейського Союзу [62]. Вони спираються на данні численних соціологічних досліджень та містять, зазвичай, невтішні для євроскептиків висновки – польське суспільство, у переважній більшості, перманентно підтримувало процес інтеграції Польщі до ЄС.

Аналіз досліджень процесу формування і розвитку європейського вектору польської політики дає нам підстави стверджувати, що інтеграція Польщі в Європейське Співтовариство – це об'єктивний процес, обумовлений провідними тенденціями розвитку ЄС та Польської держави на рубежі ХХ-ХХІ

століть. Водночас, більшість дослідників визнає, що інтеграція РП до Європейського Союзу відбувалася далеко не гладко, чому провиною були суттєві протиріччя між офіційною Варшавою та Брюсселем, а також різниця в рівні соціально-економічного розвитку Польщі та країн ЄС. Тим не менш, розглянуті дослідження переконливо доводять, що події, пов'язані з втіленням Варшавою політики європейської інтеграції протягом 1989-2004 рр., є надзвичайно важливими в контексті відтворення загальної історії Польської держави та визначення євроінтеграційних перспектив України. Розгляд праць вітчизняних і зарубіжних науковців з даної проблеми засвідчив, що, використовуючи різні методологічні та ідеологічні принципи та підходи, вони досягли певних успіхів у її вивченні. У той же час, слід зауважити, що незважаючи на певні досягнення українських дослідників в означеній сфері, у вітчизняній історіографії бракує ґрунтовних досліджень, присвячених інтеграції Польщі до Європейського Союзу та наслідкам цього процесу. Абсолютна більшість робіт з полоністичної тематики презентована у вимірі двосторонніх зв'язків України і Польщі чи у контексті окремих проблем економічного, політичного та регіонального співробітництва між Польською державою та Євросоюзом.

У цілому ж доробок попередніх дослідників створив підґрунтя для подальшого вивчення питання, виявив слабо висвітлені або невивчені компоненти, що дозволило концептуально переосмислити порушену проблему на основі сучасних наукових підходів.

1.2. Джерельна база дослідження

Результати будь-якого історичного дослідження визначаються передусім кількістю та характером наявної джерельної бази. У той же час при окресленні кола джерел дослідження необхідно врахувати, що процес європейської інтеграції Польщі охоплює цілий комплекс проблем (політичних, соціальних, економічних, культурно-освітніх тощо). Тому обрані джерела мають допомогти у наданні відповідей на питання, що повстають при вивченні всіх цих проблем. Оптимальне використання різноманітних джерел потребує їх класифікації, для якої нами застосовувався загальноновизнаний принцип розподілу за походженням. Згідно з ним джерельна база нашого дослідження складається з восьми груп.

До **першої групи** входять міжнародно-правові акти євроінтеграційного змісту, а саме: двосторонні договори та угоди між Польщею та Євросоюзом, а також між Польською державою та окремими європейськими країнами-членами ЄС. Передусім, тут варто відзначити документи, які створили правову базу для входження Польщі до Євросоюзу: «Європейська Угода про створення асоціації між Республікою Польща, з одного боку, та Європейськими Спільнотами і державами їх членами, з іншого боку» (зазвичай у польській історіографії цей документ іменувався Європейською угодою) [63] та, так званий, Акцесійний договір [64]. Якщо Європейська угода створила правові

підстави для членства Польщі в ЄС на правах асоціації, то Акцесійний договір юридично перетворив Польщу на повноцінного члена Європейського Союзу з 1 травня 2004 року.

Аналізуючи згадані документи, треба відзначити, що фактично вони складалася з чималої кількості правових актів. Так, Європейська угода налічувала 122 статті, об'єднані у дев'яти частинах, а також преамбулу, 13 додатків, 7 протоколів та спільну декларацію.

Документи, які традиційно відносять до Акцесійного договору, можна розподілити на три складові:

1. Договір між Королівством Бельгія, Королівством Данія, Федеративною Республікою Німеччина, Грецькою Республікою, Королівством Нідерланди, Республікою Австрія, Португальською Республікою, Фінляндською Республікою, Королівством Швеція, Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії (держави-члени Європейського Союзу) та Чеською Республікою, Естонською Республікою, Республікою Кіпр, Латвійською Республікою, Литовською Республікою, Угорською Республікою, Республікою Мальта, Республікою Польща, Республікою Словенія, Словацькою Республікою про приєднання Чеської Республіки, Естонської Республіки, Республіки Кіпр, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Угорської Республіки, Республіки Мальта, Республіки Польща, Республіки Словенія та Словацької Республіки до Європейського Союзу, підписаний в Афінах 16 квітня 2003 року. Цей документ мав лише преамбулу та три статті, але саме він був договором про приєднання 10 країн до ЄС *sensu stricto* (лат. в узькому сенсі).

2. Угода присвячена умовам приєднання до Європейського Союзу Чеської Республіки, Естонської Республіки, Республіки Кіпр, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Угорської Республіки, Республіки Мальта, Республіки Польща, Республіки Словенія та Словацької Республіки, а також змін в Договорах, які становлять основу Європейського Союзу. Документ налічував 62 статті, де були прописані домовленості на підставі яких нові члени ЄС входили до складу Європейського Союзу.

3. Документи, які додавалися до наведеної Угоди, а саме: 18 додатків, 10 протоколів, 46 декларацій. Особливу увагу тут варто звернути на додаток № 12, присвячений умовам приєднання до ЄС Польської держави [65].

Усього акцесійні документи налічували 5500 сторінок. Перші дві з вищевказаних складових Договору відносилися до, так званого, первинного права ЄС в якості Акцесійного договору *sensu lato* (лат. в широкому сенсі) [66].

До першої групи документів відносяться також договори між Польщею та окремими країнами-членами Європейського Союзу, підписані до відкриття акцесійних переговорів (31 березня 1998 року) [67], а також договори між Республікою Польща та країнами Центрально-Східної Європи [68]. Ці документи міжнародного права посилювали позиції Польської держави в Європі і сприяли поглибленню відносин між Брюсселем та Варшавою, наближаючи тим самим початок офіційних переговорів про

членство Польщі в ЄС.

У **другій групі** зосереджено законодавчі та нормативні акти Європейського Союзу, які стосувалися відносин ЄС з Польською державою, у контексті розширення Євроспільноти на Схід. По-перше, до цієї групи відносяться основоположні документи ЄС, виконання яких було обов'язковою умовою членства Польщі в Євросоюзі [69]. Іншу підгрупу складають документи Європейського Союзу, прийняття яких було обумовлено необхідністю розширення на Схід (або п'ятою хвилею розширення) [70]. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграли так звані Амстердамський та Ніццький договори, які фактично відкрили Євросоюзу шлях до нового розширення завдяки масштабним реформам керівних інститутів ЄС.

Треба відзначити таке важливе джерело документів цієї групи, як періодичне видання «Монітор європейської інтеграції», який видавався у Польщі з 1995 року Управлінням Комітету європейської інтеграції (УКІЄ) та виходив двічі на місяць, з 2004 року видання змінило назву на «Європейський монітор» [71]. У Моніторах зокрема друкувалися найважливіші документи ЄС, які так або інакше торкалися проблеми інтеграції Польщі до ЄС. Іншим джерелом, в якому зосереджена велика кількість документів Європейського Союзу, що стосуються відносин ЄС з Польською державою є «Офіційний Вісник Європейського Союзу» (англ. Official Journal of the European Union, пол. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej) [72]. Офіційний Вісник Європейського Союзу традиційно був популярним джерелом інформації стосовно змін європейського права як в ЄС, так і за його межами. З 2004 року журнал почав видаватися польською мовою. Додаткову цінність журналу додавав той факт, що лише опубліковані у ньому правові акти ЄС мали юридичну силу.

Третю групу складають законодавчі та нормативні акти РП, безпосередньо або опосередковано пов'язані з процесом європейської інтеграції країни. Умовно ці документи можна поділити на дві категорії:

- законодавчі та нормативні акти, присвячені змінам у структурі державного управління у зв'язку з процесом європейської інтеграції Польщі;
- нормативно-правові акти, якими визначалася стратегія дій та окремі заходи у ході євроінтеграційного поступу Польської держави.

До першої категорії, перш за все, слід віднести правові акти центральних органів влади Польщі, якими було створено виконавчі органи, що мали безпосередньо відповідати за певні напрямки європейської інтеграції країни (Комітет європейської інтеграції (КЄІ), Європейський комітет Ради Міністрів (ЄКРМ) тощо), а також регламентувалася діяльність цих органів [73]. Вони видавалися переважно урядом та парламентом країни. До цієї ж категорії відносяться нормативно-правові акти, за допомогою яких була здійснена модернізація центральних, регіональних та місцевих органів влади РП відповідно до загальноприйнятих в Європейському Союзі стандартів [74]. Передусім, мова йде про закони, прийняті парламентом країни. Зокрема до цієї категорії відноситься і головний закон країни – Конституція Республіки Польща, яка узагальнила та закріпила демократичні засади організації влади у

Третій Польській Республіці.

Друга категорія документів складається, по-перше, з нормативно-правових актів, якими визначалися пріоритетні напрямки європейської політики Польщі – це Стратегія національної безпеки, Резолюція Сенату в справі польської європейської політики, Декларація уряду РП на відкритті переговорів Польщі про членство в ЄС тощо [75]. За цими документами можна прослідкувати процес формування та трансформації європейської політики Варшави на офіційному рівні з перших років існування III Речі Посполитої до 2004 року. Без сумніву, важливим кроком у процесі інтеграції країни до ЄС було внесення Офіційної заявки про надання Польщі членства в Європейському Союзі. Цей документ фактично перевів Польщу до розряду країни-кандидатів на членство в Євросоюзі і тим самим підняв відносини між Польською державою та ЄС на якісно новий рівень [76]. Зазначена категорія джерел включає і нормативно-правові акти, за допомогою яких у країні створювалася та вдосконалювалася система гармонізації національного права та права Європейського Союзу [77]. Передусім, ці акти видавалися парламентом і урядом країни та торкалися змін у повноваженнях центральних органів влади країни. Зазвичай, ці зміни призводили до розширення повноважень згаданих органів, що дозволяло їм швидше та ефективніше адаптувати польське законодавство до правових стандартів ЄС. У цьому контексті варто докладніше зупинитися на «Декларації Маршалка Сейму Республіки Польща, Маршалка Сенату та Голови Ради Міністрів – потрібне порозуміння задля прискорення процесу пристосування польського права до права Європейського Союзу» [78]. Цей документ став потужним поштовхом для прискорення діяльності законодавчої та виконавчої гілок польської влади у керунку імплементації європейського законодавства у національне правове поле. Причому Декларація мала на меті не лише пришвидшення процесу імплементації правових норм ЄС, а й синхронізацію роботи всіх гілок влади на шляху уніфікації польського законодавства з *acquis communautaire*. Враховуючи позитивні результати, досягнуті Польщею завдяки прийняттю цього документа, та наявність проблем з адаптації українського законодавства до правових стандартів ЄС, досвід подібного «порозуміння» може бути, на нашу думку, у перспективі з успіхом використано вищим керівництвом Української держави.

Характерною рисою євроінтеграційного процесу Польщі було широке використання такого стимулюючого інструменту, як стратегічні програми розвитку [79]. Серед цих програм на особливій увазі заслуговують численні національні програми підготовки до членства в Європейському Союзі та Національна стратегія інтеграції (НСІ) через наявність у цих документах конкретних кроків стратегічного характеру, які польська влада вважала за необхідне зробити з метою наближення країни до членства в Євросоюзі. Важливим стимулюючим засобом впровадження європейського права у національне законодавче поле Польщі були і графіки імплементації *acquis communautaire* [80]. Характерною рисою цих графіків був їх органічний зв'язок з документами стратегічного характеру на кшталт НСІ, саме завдяки

графікам ці документи наповнювалися конкретним змістом.

Треба зазначити, що всі нормативно-правові акти центральних органів влади були уперше опубліковані в «Законодавчому Віснику Республіки Польща» (*Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*) або «Польському Моніторі» (*Monitor Polski*), після чого, згідно з польським законодавством, вони вступали в силу. У зв'язку з цим два вищезазначені видання є надзвичайно важливими джерелами для даного дослідження.

Четверта група джерел об'єднує документи виконавчих органів влади РП та ЄС. Мова, передусім, йде про документи аналітичного характеру (доповіді, рапорти), які стосувалися ходу і наслідків євроінтеграційного поступу Варшави. Їх аналіз дає можливість оцінити ефективність євроінтеграційних заходів Польської держави як у середньостроковій, так і в довгостроковій перспективі залежно від характеру цих доповідей та рапортів. Головним чином подібні документи в Польщі склалися Управлінням Комітету європейської інтеграції (УКЄІ), в Євросоюзі – Європейською Комісією. Основна увага як у Варшавських, так і в Брюссельських рапортах, оприлюднених до 1 травня 2004 року, була спрямована на хід імплементації *acquis communautaire* в польське правове поле, на політичний і соціально-економічний розвиток Польської держави, а також на ситуацію з використанням фінансової допомоги ЄС з боку Польщі [81]. У той же час рапорти і доповіді зазвичай містили висновки про стан готовності РП до вступу в ЄС.

Деяку іншу специфіку мали рапорти польських державних інституцій стосовно ходу та результатів акцесійних переговорів між Польщею та Євросоюзом [82]. У них містився аналіз перебігу і результатів переговорного процесу між Брюсселем та Варшавою. Особливої уваги тут заслуговує підсумковий рапорт Ради Міністрів РП стосовно акцесійних переговорів [83]. У рапорті міститься ґрунтовний аналіз домовленостей між Варшавою та Брюсселем з кожного переговорного напрямку, а також дається оцінка домовленостям з точки зору їх відповідності національним інтересам РП.

Іншу підгрупу становлять комплексні рапорти, розроблені УКЄІ після вступу Польщі до ЄС [84]. У них міститься вичерпний аналіз впливу фактору членства в Євросоюзі на розвиток провідних сфер Польської держави таких, як економіка, наука, культура тощо.

Натомість, рапорти, підготовлені Європейською Комісією та Європейським Центральним Банком стосовно динаміки процесу конвергенції та імплементації *acquis communautaire* у країнах-кандидатах на членство в ЄС, зокрема й Польщі, дають можливість подивитися на хід виконання членських зобов'язань Польщею «очима» офіційного Брюсселя [85].

Слід зазначити, що керівні інституції ЄС та РП активно використовували під час підготовки вищезгаданих аналітичних документів рапорти позаурядових організацій з європейських країн, що були присвячені окремим проблемам інтеграції Польщі до ЄС [86].

П'яту групу складають документи та матеріали діяльності органів регіональної влади та місцевого самоврядування, пов'язані з проблемами євроінтеграції III Речі Посполитої. Саме ці документи найбільш детально та

грунтовно демонструють, що європейська інтеграція була не лише справою центральних органів влади країни. Найбільшого віддзеркалення євроінтеграція на місцевому рівні знайшла у документах та матеріалах діяльності керівних органів польських воєводств, повітів та гмін [87]. Торкаються вони здебільшого реалізації програм та окремих проектів, що здійснювалися за допомогою структур Євросоюзу в польських регіонах. Ці документи і матеріали у великій кількості представлені у вісниках воєводських управлінь [88] та на офіційних сайтах регіональних органів влади РП [89]. Значний інтерес у контексті даного дисертаційного дослідження викликають також матеріали діяльності воєводських відділів з управління європейськими фондами [90] та єврорегіонів, розташованих на території Польщі [91].

У **шостій групі** – статті та виступи державних і політичних діячів III Речі Посполитої та Європейського Союзу, які стосуються проблем європейської інтеграції Польщі. Перш за все, тут слід виділити праці, промови і заяви президентів та прем'єр-міністрів РП, а також вищого керівництва Європейського Союзу [92]; сюди також віднесено виступи і заяви окремих польських міністрів та посадовців [93].

Враховуючи величезну роль, яку зіграв другий Президент III Речі Посполитої Олександр Квасневський у процесі приєднання Польщі до Євросоюзу, заслуговує особливої уваги його робота «Будинок усіх –Польща», у якій він приділяє велику увагу проблемам євроінтеграції країни та шляхам їх вирішення [94]. Дана праця по суті була програмним документом О. Квасневського напередодні президентських виборів 2000 року і євроінтеграційна тематика посідала в ній провідне місце.

Важливе місце в процесі дослідження переговорного процесу між Польщею та Євросоюзом займають спогади безпосередніх учасників цих перемовин: Данути Хюбнер (голова УКІЄ та державний секретар Міністерства закордонних справ (МЗС) РП у 2001-2003 роках), Лешека Міллера (прем'єр-міністр Польщі у 2001-2004 рр.), Яна Трущінського (посол Польщі в Європейському Союзі та офіційний представник РП на акцесійних переговорах), Ярослава Мулевича (керівник польської делегації під час ведення переговорів стосовно підписання Європейської угоди) [95]. Спогади, які містяться у цих роботах, дозволяють, певною мірою, відтворити атмосферу, у якій проходили переговори. Особливо яскраво пристрасті, що кипіли навколо переговорного процесу, відображені у мемуарах Л. Міллера та Д. Хюбнер. Обидва автори детально зупиняються на внутрішніх та зовнішніх прихильниках й супротивниках інтеграції Польщі до ЄС та дають їм оцінки, нерідко саркастичного чи іронічного характеру. Також варто відзначити самокритичний тон спогадів Я. Мулевича, пов'язаний з переговорним процесом стосовно підписання Європейської угоди. Я. Мулевич відверто говорить про прорахунки польської дипломатії під час ведення цих переговорів, що, з його точки зору, негативно відбилося на якості Угоди.

Сьому групі джерел складають статистичні і довідкові видання, а також роботи, що містять дані соціологічних опитувань стосовно різноманітних

проблем, пов'язаних з процесом європейської інтеграції Польщі. Зокрема, слід згадати статистичні щорічники, які містять докладну інформацію про соціально-економічний розвиток Польської держави у відповіді роки [96] та тематичні збірки, присвячені окремим сферам економіки країни [97]. Багатий статистичний матеріал міститься також у деяких роботах, представлених в українському та польському Інтернет – просторі [98]. Порівняльний аналіз статистичних даних, які містилися у цих збірках та статтях, дозволив зробити певні висновки про провідні тенденції у розвитку польської економіки в 1989-2009 роках у контексті євроінтеграційного поступу Варшави. Інформація, яка містилася у згаданих джерелах, також дозволила відзначити у дисертаційному дослідженні певні закономірності, характерні для культурного та духовного життя польського суспільства у згаданий період.

До даної групи також входять матеріали чисельних соціологічних досліджень. У них відстежується динаміка змін громадської думки в Польщі з приводу європейської інтеграції країни [99]. Не менш цікавими для дослідження є соціологічні дані стосовно ставлення громадян країн Європейського Союзу до ідеї приєднання нових членів до ЄС, зокрема й Польщі. У великому обсязі ця інформація представлена на офіційному сайті Європейської служби дослідження громадської думки – «Євробарометр» [100].

Дуже великий за обсягом масив складають джерела, віднесені до **восьмої групи**. Це матеріали періодичної преси та інших засобів масової інформації [101]. Здебільшого мова йде про польські періодичні видання, серед яких варто відзначити такі, що безпосередньо спеціалізувалися на євроінтеграційній тематиці: «Studia Europejskie», «Biuletyn Analiz Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej», «Wspólnoty Europejskie». Крім того велика кількість досліджень євроінтеграційного змісту видавалася, починаючи з кінця 1980-х – початку 1990-х років, у таких польських періодичних виданнях як «Unia Europejska», «Społeczeństwo i Polityka», «Wiś i Państwo», «Sprawy Międzynarodowe», «Dialogi Polityczne» тощо. Нажаль, в Україні спостерігається дефіцит періодичних видань, що безпосередньо спеціалізуються на євроінтеграційній тематиці; хоча прогрес у вирішенні цієї проблеми в останні роки і намітився, про що свідчить поява нових спеціалізованих видань, наприклад, періодичного електронного наукового журналу «Європейські студії і право» [102].

Слід зазначити, що значна частина використаних документів була знайдена у Всесвітній мережі (Інтернет). Мова йде про офіційні сайти, що належать органам влади, міжнародним та неурядовим організаціям, а також науковим, аналітичним центрам й засобам масової інформації Польщі і Європейського Союзу [103].

Отже, наявний масив різноманітних джерел, що становить комплекс опублікованих і неопублікованих документальних матеріалів походженням, переважно, з Польщі та ЄС, дозволив проаналізувати кроки Польської держави в напрямку європейської інтеграції та зробити висновки про певні особливості і закономірності у цьому процесі.

1.3. Теоретико-методологічні засади наукового дослідження

Специфічність об'єкту та предмету дослідження обумовила складність методології дисертаційної роботи. Дослідження такої актуальної проблеми, як історія європейської інтеграції Польської держави, потребує виваженості до вибору методологічного інструментарію, осмислення сучасних підходів до принципів історичного пізнання та підбору дійсно наукових методів і прийомів дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнонаукові принципи та підходи, методологічні засади історії постструктуралізму, теорії європейської інтеграції та низка універсальних й спеціальних методів дослідження. Це дало змогу дослідити відносини Польщі та Європейського Союзу комплексно та у нерозривному зв'язку із загальноєвропейськими інтеграційними процесами.

Серед діалектичних принципів наукового пізнання, застосованих у роботі, особливе місце займає принцип науковості. Він передбачає розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій на підставі сучасного наукового підґрунтя, використання світового надбання дослідників у рамках даної проблеми. Цей принцип вимагає включення у процес наукового пошуку перевірених знань, які відповідають сучасному рівню розвитку науки.

Обов'язковою умовою плідного історичного дослідження, на нашу думку, має бути послідовне дотримання принципу об'єктивності. Саме це надало можливість на основі залучення широкого кола джерел зробити у дисертаційному дослідженні докладний аналіз історичних подій, порівняти отримані результати власних досліджень з висновками інших авторів. Водночас була зроблена спроба дистанціюватися від позиції, яку представляв той чи інший автор наукової праці, що сприяло правдивому віддзеркаленню суперечності між реальними фактами та подіями і світоглядними позиціями суб'єктів, які досліджували такий науковий напрямок, як європейська інтеграція Польської держави.

Застосування принципу історизму дозволило дослідити безпосередній процес наближення до європейських стандартів усіх сторін життя Польської держави та встановити періодизацію подій, пов'язаних з євроінтеграційною ходою Варшави. У той же час використання цього принципу вимагало у ході дослідження глибоко занурюватися в конкретні історичні умови, в яких розвивалися інтеграційні процеси між Польщею та Євроспільнотою.

Діалектичний підхід обумовив розгляд процесу інтеграції РП до ЄС як динамічної системи, що перебувала у стані перманентного руху та розвитку, а також у постійній зміні форм і типів. Таке розуміння дозволило у ході аналізу згаданої наукової проблеми уникнути метафізичного тлумачення одиничних і загальних явищ та процесів.

Системний підхід зорієнтував дослідження на розгляд інтеграційного процесу у цілісному сприйнятті та у розумінні взаємопов'язаності і взаємообумовленості його елементів. Завдяки цьому вдалося не лише

всебічно розглянути процес європейської інтеграції Польщі на прикінці ХХ – початку ХХІ століття, а й виявити його характерні риси, зміст, головні тенденції та закономірності.

Науковий пошук також ґрунтувався на цивілізаційному підході, який, зокрема, дозволив довести історичну належність Польщі до європейської цивілізації.

Теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження базувалися і на міждисциплінарному підході, що дало можливість комплексно, враховуючи дію чинників економічного, інституційного, політичного характеру на хід інтеграційних процесів, проаналізувати всі складові євроінтеграційного процесу РП.

Важливим елементом теоретико-методологічної конституції дослідження є постулати методології історії постструктуралізму, які, не зважаючи на суттєву втрату загальної популярності постструктуралізму у сучасній світовій науці, залишаються, на нашу думку, актуальними і доволі широко використовуються у сьогочасних історичних розвідках. Використання згаданих постулатів дозволяє не тільки розширити методологічний арсенал дисертаційного дослідження, а й зробити його більш гнучким, що відкриває додаткові можливості для виявлення унікальних характеристик процесу європейської інтеграції Польської держави. З іншого боку, методологічні принципи постструктуралізму застосовувалися у роботі таким чином, щоб не вступати в конфлікт з, так званими, традиційними принципами історичного пізнання, а навпаки доповнювати їх.

По-перше, тут треба відзначити принцип «оновленої онтології», який має на увазі написання історії «позицій» і «структур», а не історії «людей» у колишньому сенсі традиційної історіографії [104]. Тому, у даному дослідженні на перший план виходить саме «структура» як система або орган влади, а на другий – суспільство і людина.

Для другого принципу характерною є легітимація впливу суб'єкта, що пізнає історію як об'єкт пізнання – на неї саму, тобто мова йде про включення суб'єкта, що пізнає історію, у її теоретичну картину. Це, у свою чергу, призводить до того, що історична концепція враховується як фактор, що формує історію. Однак, для того, щоб подібний метод ефективно працював, дослідник повинен міняти свою власну позицію і вводити у свою теорію виправлення та викривлення, що враховують ті реальності, які несе із собою особлива ситуативність його позиції [105]. Цей принцип дозволив, у ході вивчення процесу європейської інтеграції Польщі, активно втручатися в досліджуваний об'єкт з метою конструювання концепції цієї інтеграції.

Наступна засада постструктуралізму полягає у тому, що при проведенні історичного дослідження на перший план висувається дискретність, але в рамках опозиції «переривчастість – безперервність» або «дискретне – континуальне» [106]. Вона ґрунтується на тому, що в історичному процесі існують «події, що розривають», які докорінно міняють як хід наступних подій, так і саму перспективу розвитку певного суспільства. Однак, ця історія в розривах з'єднується в єдине ціле. У роботі за допомогою

ідеї дискретності проводиться пошук «подій, що розривають» історію європейської інтеграції РП, визначається їх вплив на певні явища та події. У той же час, процес євроінтеграції Польщі розглядається як єдине системне ціле, крім того застосування ідеї дискретності не відкидає засади детермінованості історичних подій.

Успіх будь-якого євроінтеграційного дослідження залежить, передусім, від вибору теорії європейської інтеграції, покладеної в основу методології дослідження. Метою даного дослідження є не докладний аналіз кожної з інтеграційних теорій чи інтеграційних підходів, а відзначення саме тих положень чи ідей теоретичних основ євроінтеграційного процесу, які в той чи іншій мірі пояснюють характер процесу європейської інтеграції Польської держави. У цьому контексті варто зупинитися на кількох теоріях європейської інтеграції.

Найстаршою теорією європейської інтеграції є теорія федералізму. Кінцевою метою інтеграції федералісти вважали створення наднаціональної держави згідно з принципами централізації, які передбачали передачу політичних повноважень на найвищий рівень (А. Спінеллі, К. Фрідріх та ін.). Розглядаючи єдину Європу як основну й кінцеву мету своєї діяльності, європейські федералісти використовували такі аргументи, як історична та культурна єдність народів, що проживали на континенті, необхідність забезпечення миру й демократії, а також вирішення економічних, політичних та інших проблем, що виходили за межі компетенції національної держави. Можна виділити два основні методи досягнення федералістських цілей: кооперативний та інтеграційний. Кооперація представляє собою спільні дії держав, спрямовані на узгодження питань, які представляють спільний інтерес. При цьому органи управління, що утворюються внаслідок співробітництва, формуються з посланців, які отримують мандат на представництво інтересів національних держав. Рішення та угоди приймаються лише одностайно і мають силу тільки для тих держав-членів, що їх схвалили. Інтеграційний метод, навпроти, передбачає делегування права прийняття рішень органам управління, функціонери яких не представляють інтереси країн, громадянами яких вони являються. Прийняття рішень при цьому не потребує одностайності, але вони є обов'язковими для всіх держав-учасниць [107].

Основний недолік класичного федералізму полягав у тому, що в основу його концепції закладалася хибна теза про можливість інституційно-конституційного оформлення об'єднання держав в обмежений проміжок часу. Кінцева мета федералістської теорії – утворення федерації чи конфедерації європейських держав – одночасно проголошувалася як необхідна умова для початку інтеграційного процесу. Натомість теорія неофедералізму звільнилася від зайвої ідеалізації федералізму і здобула більш реалістичний характер, підкреслюючи значущість поступового переходу до ухвалення рішень на наднаціональному рівні [108].

Наприкінці 1950-х років на наукову сцену вийшла функціоналістична теорія європейської інтеграції. Функціоналізм базувався на засадах

забезпечення миру та спокою на Європейському континенті, а також обмеженні повноважень національних держав. Запобігти політичним розбіжностям теоретики функціоналізму (Д. Мітрані, П. Тейлор та ін.) пропонували за рахунок створення мережі міжнародних агентств, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй. З цією метою мала бути створена система міжнародних договорів, що спиралась би на засади поваги до спільних цінностей і мирне розв'язання конфліктів. Головним шляхом досягнення цих цілей був процес поступової передачі суверенних повноважень з національного на наднаціональний рівень. Провідну роль у цьому процесі мав відігравати принцип *spill-over* (ідея так званого «переливу» процесу регіональних змін – поглиблення інтеграції через сегменти чи сектори реально діючої системи).

Неофункціоналісти (Е. Хаас, Л. Ліндберг, С. Шайндгольд, Ф. Шміттер та ін.) велику увагу приділяли передумовам інтеграції, зокрема: наявності загальних економічних інтересів, схожості економічних систем, взаємозалежності, політичному плюралізму, подібності політичних еліт. Велика увага приділялася і початковому етапу інтеграції: процес співпраці мав стартувати там, де це питання було найбільш актуальним. Після проходження початкового етапу співпраця мала як поглиблюватися, так і розширюватися, охоплюючи інші суміжні галузі. Отже, логіка неофункціоналістів також будувалася на ідеї ефекту переливу, але у модифікованому виді. Згідно з нею розширення співпраці має супроводжуватися процесом інституціоналізації. Наприклад, економічна інтеграція поступово має привести до виникнення солідарності серед націй-учасниць та, у свою чергу, – до потреби в подальшій наддержавній інституціоналізації [109].

Значною мірою неофункціоналістична теорія спиралася на концепцію – регіоналізму Бели Баласси. Об'єднання країн, відповідно до засад цієї концепції, становить останню стадію регіональної співпраці. Однак, таке об'єднання вимагає уніфікації податкової, монетарної, соціальної, аграрної, транспортної політики, а також створення спеціальних політичних інституцій для закріплення інтеграційного порядку. Крім того Б. Баласса запропонував концепцію ступенів міжнародної економічної інтеграції, яких він виділяв шість:

1. Зона преференційної торгівлі – зона з особливим пільговим торговельним режимом, коли країни-учасниці взаємно знижують тарифи на імпортовані товари.
2. Зона вільної торгівлі – відміна внутрішніх мит, країни-учасники при цьому можуть самостійно визначати режим економічних відносин з третіми країнами.
3. Митний союз – єдність митної території та спільний торговельний режим стосовно третіх країн.
4. Спільний ринок – спирається на умови вільної торгівлі, митного союзу, засади вільного переміщення товарів, послуг, робочої сили, капіталів між країнами-учасницями.

5. Економічно-валютний союз – гармонізація економічних заходів і проведення єдиної валютно-фінансової політики.

6. Повний союз, що охоплює, крім вищезазначених аспектів, процеси політичної інтеграції [110].

Міжурядовий підхід (інтергавернменталізм) розглядає євроінтеграцію через призму міждержавного (міжурядового) співробітництва (С. Хоффман). Інтергавернменталізм характеризує Європейську Спільноту як високоструктуровану міжнародну організацію, діяльність якої спрямована на реалізацію спільних інтересів її держав-учасниць через досягнення суверенної згоди. Основою існування європейської спільноти міжурядовий підхід визначає спільний економічний інтерес. Представник ліберального інтергавернменталізму Ендрю Моравчик, натхнений тезою відомого дослідника Роберта Патнема щодо дворівневої гри держав у процесі ведення політичного діалогу на міжнародному та внутрішньому рівнях, визначав процес європейської інтеграції також як «дворівневу гру», де на першому рівні відбувалося формування інтересів на національному рівні в контексті стратегічних інтересів певної держави, на другому рівні ці інтереси захищалися шляхом переговорів на міжнародному рівні. При цьому Е. Моравчик підкреслював дієздатність лише формальної інтеграції [111].

Доволі близько до міжурядового підходу перебуває теорія інституціоналізму (П. Пірсон, К. Армстронг, С. Балмер та ін.), заснованого на принципі раціонального вибору, що визначав відносну самостійність і активну політичну роль державних і загальноєвропейських інститутів, здатних приймати рішення і структурувати політичну ситуацію. Складові концепції інституціоналізму перекликалися з макроекономічною теорією неолібералізму. Засновники цього напрямку – англійські науковці Кеннет Армстронг і Саймон Балмер визначили інститути ЄС як сукупність формальних і неформальних інституцій, норм і символів, втілених у них, а також інструментів політики та політичних процедур [112].

Надзвичайної популярності в наукових колах наприкінці ХХ століття набула теорія багаторівневої системи управління. Згідно з нею Європейський Союз задуманий так, що складається з блокованих арен політичного суперництва, де прямі зв'язки встановлюються між суб'єктами різних політичних просторів та галузей промислової політики, де політичний контроль зміщується, а держави більше не виступають ексклюзивною ланкою, що об'єднує внутрішню промислову політику з міжнародними відносинами. Отже, багаторівневе управління визнає і намагається пояснити мобілізацію внутрішніх суб'єктів на європейській арені зведенням загальних багаторівневих політичних мереж. Теоретики багаторівневого управління наполегливо просувають поняття Європи – регіонів, посиляючись на відповідний попит з боку регіональних органів влади. Це має сприяти створенню мережі суборганів влади, які стають додатковими, неієрархічними каналами для субнаціональної мобілізації [113].

Комунікативна (плюралістична) теорія європейської інтеграції, запропонована Карлом Дойчем, виходить з необхідності створення

своєрідного співтовариства безпеки, представленого групою держав, що досягли значного рівня обопільної інтеграції і усвідомили необхідність певної єдності. К. Дойч визначав два шляхи досягнення більш високого рівня політичної інтеграції в «співтовариствах безпеки». Перший шлях – створення «амальгамового співтовариства безпеки», де окремі державні одиниці розчинялися б у загальному просторі, прикладом такої «амальгамности» є сучасні США. Другий шлях політичної інтеграції «співтовариства безпеки» називається «плюралістичним» і зводиться до того, що кожна держава, що бере участь в процесі інтеграції, зберігає свою самостійність й ідентичність. У такому співтоваристві існують два і більше центрів ухвалення рішень. Більше того, саме плюралістичне співтовариство є основою для хорошого початку будь-яких інтеграційних процесів. К. Дойч також підкреслював, що будь-яке політичне співтовариство, будь-то амальгамове або плюралістичне, буде успішним за умови, якщо, передусім, воно буде співтовариством безпеки. Досягти цього можливо за допомогою таких заходів, як розширення торгівлі, вільне переміщення людей, розвиток культурного обміну, активне проведення політичних консультацій тощо [114].

Теорія політичних мереж вводить у науковий обіг поняття мереж політики, які є своєрідними аренами, де поєднуються інтереси різноманітних акторів і відбувається процес прийняття рішень. ЄС як явище є досить привабливим для теорії політичних мереж, зокрема через неофіційний характер співпраці груп впливу, високу розмаїтість інтересів тощо. Ефективність політичних мереж на наднаціональному рівні Європейського Союзу є високою в тих сферах, де та чи інша політика добре закріплена, існує стійка процедура ухвалення рішень і де ці рішення приносять користь для всіх учасників [115].

Загалом, крім вищеописаних концепцій існує безліч підходів до пояснення сутності, напряму, механізму, причин виникнення та мети європейської інтеграції. Особливу увагу заслуговують так звані концепції «приспосовування» в ЄС: різношвидкісна (країни мають спільний шлях інтеграції, але рухаються з різною швидкістю); Європа *a la carte* (європейські країни можуть обирати щось з переліку існуючих в ЄС програм, які їм більше імпонують); концентричних кіл (країни знаходяться на різних колах євроінтеграції); ядер чи піонерних груп (країни, які найбільш здатні до досягнення певних цілей, залучаються до більш змістовних інтеграційних проектів); близької кооперації («гнучка» інтеграція визначена в Амстердамському договорі); первинного поглиблення (поглиблення інтеграції в межах Європейського Союзу сприяє процесу її подальшого розширення) та первинного розширення (розширення Євросоюзу зараджує процесу поглиблення інтеграції між країнами-членами). Слід зазначити, що жодна з вищеперерахованих концепцій не може в повній мірі пояснити причинно-наслідковість європейської інтеграції, тому для глибшого осмислення сутності процесів, що відбуваються в Європейському Союзі, необхідний комплексний підхід з урахуванням наведених підходів [116].

У другій половині ХХ століття розвинулася серйозна конкуренція між різними варіантами євроінтеграційної теорії: федералізмом та функціоналізмом, неофункціоналізмом та інтергавернменталізмом тощо. Хоча протиріччя між цими теоріями для багатьох все ще представляють дихотомію, що формує структуру європейських студій, усі ці табори, починаючи з 1990-х років, доволі близько наблизилися один до одного. Сучасна наукова дискусія схиляється до утворення стандартної моделі міждержавної побудови урядових інститутів ЄС, яка враховує базові постулати декількох теорій. Натомість основні суперечки пов'язані з питанням про те, чи пояснюються преференції інтеграційної політики виключно матеріальними факторами, чи, можливо, ще й духовними, і чи самі інституції Євросоюзу змінюють преференції країн-членів [117].

Отже, на сьогодні маємо розмаїття наукових підходів до проблеми європейської інтеграції, що, на нашу думку, вимагає здійснення їх систематизації. Таку систематизацію зробив, зокрема, відомий англійський дослідник Бен Розамонд. Він зазначив, що теорії європейської інтеграції більшою чи меншою мірою базувалися на чотирьох основних теоретичних підходах до євроінтеграційних процесів:

- Європейський Союз як міжнародна організація;
- Європейський Союз як різновид регіонального об'єднання;
- Європейський Союз як приклад складної політичної системи;
- Європейський Союз і європейська інтеграція як явища *sui generis* (унікального, єдиного у своєму роді) [118].

Вважаємо, що саме останній підхід може найбільш влучно і повно розкрити специфіку інтеграції Польщі до ЄС завдяки визнання унікальності цього процесу, що, у свою чергу, спонукає дослідників до застосування як класичних, так і нетрадиційних методів його дослідження. Тут доречно звернути увагу не те, що вищезгадані підходи і теорії європейської інтеграції не в достатній мірі враховують унікальність, складність та динамічність процесу європейської інтеграції. Теорії євроінтеграції являють собою, передусім, аналітичний підхід, що намагається пояснити причини делегування країнами певних повноважень Європейському Союзу. Однак, вони чітко не визначають баланс між формальною та неформальною складовою інтеграційного процесу у політичному вимірі. Крім того згадані теорії слабо враховують культурно-історичну специфіку євроінтеграційних процесів у певні періоди розширення Євросоюзу. Таким чином, різні періоди європейської інтеграції вимагають різних теоретичних підходів.

Отже, на принципові питання європейської інтеграції у сучасному науковому світі нема одностайного погляду. Можливо тому на сьогодні ми не дочекалися появи такої теорії європейської інтеграції, яка б пояснила всі аспекти цього явища та дозволила б робити довгострокові прогнози щодо розвитку Євроспільноти. Між тим, досліджуючи певний євроінтеграційний період, науковець, на нашу думку, має спиратися на таку інтеграційну теорію, яка б дала чіткі відповіді на наступні принципові питання:

- Чому інтеграція відбувається?

- Яким чином здійснюється її поглиблення та розширення?
- Хто є рушійною силою інтеграційного процесу?
- До чого веде європейська інтеграція або має привести?

Намагаючись відповісти на ці питання, застосована у дисертації методологічна модель дослідження євроінтеграції Польщі спирається на ключові елементи декількох теорій та концепцій європейської інтеграції. Такий підхід дозволяє розробити гнучку методологію дослідження, яка охоплює широке коло явищ та дає можливість уникнути однобічності, притаманної традиційним концепціям інтеграції. Передусім, тут треба відзначити теорію системи багаторівневого управління та низку теорій і концепцій, що її органічно доповнюють. У рамках теорії багаторівневого управління Європейський Союз традиційно розглядався як політичне утворення, де влада розподілена між різними рівнями управління та між різними акторами, причому ці рівні й актори суттєво різняться за методами управління [119]. Спираючись на дану концепцію, процес інтеграції Польської держави до ЄС у дисертаційному дослідженні аналізується через призму трьох інтеграційних рівнів (або рівнів прийняття рішень), кожен з яких має власну логіку.

По-перше, це «суперсистемний рівень», на якому приймаються «історичні рішення», що змінюють Євросоюз як політичну систему. Саме цей рівень є предметом традиційних теорій інтеграції. Зокрема підписання Акцесійного договору між ЄС та Польщею і реалізація на практиці його основних положень є подіями, які суттєво змінили політичну систему як Європейського Союзу, так і Польської держави та відповідають суперсистемному рівню.

По-друге, треба відзначити «системний рівень» або рівень «здійснення політики». На цьому рівні відбувається практична трансформація інтеграційних інститутів. Ефективним інструментом теоретичної інтерпретації цього процесу є традиційний міжурядовий підхід. Відповідно до засад цього підходу у даному дисертаційному дослідженні процес європейської інтеграції Польщі розглядається під кутом «формальної» та «неформальної» інтеграції та визначається як дворівнева гра. Сферою неформальної інтеграції є розвиток таких форм економічної та соціальної взаємодії, які не санкціонуються спеціальними політичними рішеннями; формальна інтеграція – це сфера будівництва спільних інститутів, які є продуктом співпраці національних еліт Польщі та ЄС [120]. Офіційна Варшава та Брюссель розглядаються як ключові гравці в цій «інтеграційній грі». Що стосується гри, то, по-перше, вона відбувається на рівні держава – суспільство і проявляється в узгодженні інтересів різних політичних та соціальних груп. Підсумком цього процесу є певні цілі й інтереси, з якими Польська держава виходила на другій рівень гри – торг на міжурядовому рівні. Міжурядовий підхід також дозволив розглянути проблему обмеження державного суверенітету РП в результаті вступу до ЄС, з декількох теоретичних позицій, зокрема з точки зору «класичного» та «спільного» («кооперативного») суверенітету.

Третій рівень «мезосистемний» або рівень формування інтеграційної політики. Закономірності процесів, що відбуваються на цьому рівні, найкраще розкриває теорія політичних мереж та близька до неї концепція переливу. Згідно з теорією політичних мереж процес інтеграції III Речі Посполитої до Євросоюзу висвітлюється у роботі в ракурсі співпраці маси акторів, які представляють різноманітні інститути Польщі та ЄС, що спрямована на обмін інформацією і ресурсами. Неофункціоналістична, по суті, концепція переливу робить наголос на кумулятивності характеру інтеграційного процесу. Через неї хід приєднання РП до Євросоюзу розглядається у динаміці поступового розширення впливу процесу європейської інтеграції на суміжні сфери суспільного життя Польської держави.

У дослідженні, відповідно до засад неофункціоналізму, діяльність національних політиків та адміністративних еліт розглядається як важлива, але не єдина соціальна та політична сила, що впливала на процес інтеграції Польщі та Європейського Союзу. Духовний та тісно пов'язаний з ним ментальний фактори інтеграції визначаються як важливі чинники євроінтеграційного поступу Польської держави. У зв'язку з цим у роботі враховується комунікативна теорія європейської інтеграції, що обумовило увагу до комунікаційного обміну між національними державами.

Для полегшення аналізу інтеграції Польщі до Європейського Союзу в дисертаційному дослідженні робиться наголос на двох провідних одинцях аналізу, якими є концепти: «європейська інтеграція» і «європеїзація». Застосування цих концептів дозволяє перекинути своєрідний міст від досліджуваної дійсності до узагальнень щодо цієї дійсності. Однак, тут треба врахувати, що концепти європейської інтеграції і європеїзації різними авторами визначаються по-різному і з часом навіть ті ж самі дослідники модифікують визначення згаданих концептів. До того ж нерідко дослідники, характеризуючи «європейську інтеграцію», розглядають її на різних рівнях: міжнародному, регіональному, субрегіональному тощо, а це ускладнює процес вироблення чіткого формулювання [121]. У даному дослідженні термін «європейська інтеграція», враховуючи його багатоаспектність, розглядається відповідно до визначення польського дослідника Юзефа Фішера як «процес добровільного зближення держав у політичній, економічній, культурній та соціальній сферах, а також створення мережі адекватних інститутів і організацій міжнародного та наднаціонального характеру» [122]. У той же час, спираючись на концептуальні положення Райнера Айзінга та Йохана Ольсена, «європейська інтеграція» розуміється як процес ущільнення, інтенсифікації та посилення характеристик на рівні Європейського Союзу, який сприяє взаємодії між соціальними та політичними інститутами держав Європи, натомість концепт «європеїзація» окреслює те, як ці інтеграційні процеси впливали на Польську державу, передусім, на її структуру та внутрішні процеси [123].

Таке розуміння європейської інтеграції і європеїзації змушує розглядати їх у нерозривному зв'язку, однак, у той же час, дослідження цих концептів потребує визначення чіткої структури їхньої взаємодії для

відстеження причинно-наслідкових механізмів, послідовності дій та впливів. Застосована структура досліджень концептів містить такі складові, як послідовність, момент часу та швидкість. Послідовність євроінтеграції та європеїзації береться до уваги тому, що перша передує змінам на національному рівні, або принаймні відбувається паралельно для того, щоб ці зміни можна було вважати проявом європеїзації. Момент часу відіграє важливу роль у поясненні євроінтеграції та змін на національному рівні оскільки ілюструє часову перспективу змінних досліджень і їхню кон'юнктуру. Швидкість європейської інтеграції та європеїзації виявляє здатність країни здійснити ті чи інші реформи, показати наскільки сильними є коаліції прихильників та супротивників євроінтеграційних процесів. Практичне застосування в роботі наведеної структури взаємодії двох концептів вимагало дослідження всього комплексу факторів, що впливали на хід інтеграційного процесу між Польщею та Євросоюзом і здійснення їх аналізу в кількох вимірах. Тому дослідження євроінтеграції і європеїзації спираються на принцип історичної мультиколінеарності (багатопринчинності), який означає, що причинами змін національних акторів, структур та процесів є ціла низка факторів. Крім того історична мультиколінеарність вказує на пов'язаність у часі численних складових інтеграційного процесу. Через це європеїзація далеко не завжди автоматично йде за євроінтеграцією, а може виявлятися одночасно з нею та сприяти інтеграційним процесам [124].

Аналіз взаємодії згаданих концептів не можливо було здійснити без урахування механізмів європеїзації. Дослідження механізмів європеїзації важливо ще і тому, що воно сприяє виявленню та оцінюванню основних векторів спрямування європеїзації Польської держави. Тут варто відзначити, що в сучасній європеїстиці, традиційно виділяють три основні механізми європеїзації: інституційний (внутрішня трансформація країни зумовлюється конкретними та обов'язковими інституційними вимогами з боку ЄС), відповідності (країна зобов'язана привести внутрішні правові норми у відповідність до норм функціонування внутрішнього ринку ЄС), когнітивний (європеїзація відбувається через зміни очікувань, цінностей, переконань домашніх акторів) [125].

Основою дисертаційного дослідження була, безумовно, і загальна теорія історичного пізнання, яка користується універсальними методами наукового аналізу та синтезу. Ці методи дозволили дослідити діяльність державного апарату, органів місцевого самоврядування, недержавних інститутів у контексті їхньої участі щодо реалізації політики європейської інтеграції Польської держави.

Аналітичний метод спрямував вивчення явищ процесів європейської інтеграції Польщі через поділ їх на окремі елементи з метою вивчення їх внутрішніх особливостей, динаміки розвитку, взаємозв'язків. Тобто дослідження здійснювалося від пізнання загального до конкретного. Для реалізації аналітичного дослідження використовувалися такі методичні прийоми як: аналогія, порівняння, інтерполяція, групування окремих елементів. Натомість за допомогою синтетичного методу були зроблені теоретичні

узагальнення та висновки. При цьому широко використовувався такий методичний прийом як екстраполяція. Його застосування дозволило поширювати висновки, отримані завдяки спостереженню за певними напрямками євроінтеграційного процесу Польщі, на європейські перспективи України.

Важливу роль у ході проведення дослідження відіграв метод абстрагування, що дозволило виокремити та узагальнити найважливіші риси євроінтеграційного процесу і свідомо упустити другорядні.

Також треба відзначити біхевіоріальний метод, який застосовувався при аналізі поведінки окремих суспільних груп у процесі інтеграції Польської держави до ЄС. Цей метод сприяв розумінню впливу євроінтеграції на менталітет громадян РП завдяки врахуванню базового положення методу, який проголошує те, що групові дії людей так чи інакше відповідають поведінці конкретних особистостей, які виступають об'єктом досліджень. Такими об'єктами у дослідженні виступали, зокрема, політичні діячі.

Застосування методу поєднання історичного та логічного дозволило відстежити зв'язок між внутрішніми та зовнішніми чинниками євроінтеграції та європеїзації, всебічно розглянути весь комплекс факторів (геополітичних, правових, політичних, регіональних, соціально-економічних, гуманітарних), які мали суттєвий вплив на реалізацію європейського покликання Польщі.

Герменевтичний метод дозволив всебічно проаналізувати документи та матеріали центральних і регіональних органів державної влади, а також місцевого самоврядування, що дало можливість на різних рівнях дослідити втілення в життя курсу на європейську інтеграцію з достатнім ступенем достовірності.

Одночасно з кількісним аналізом у дисертаційному дослідженні був використаний статистичний метод для обліку кількісного виміру польської політики європейської інтеграції на різних етапах її здійснення.

У процесі підготовки роботи застосовувалися також проблемно-хронологічний та історико-порівняльний методи. Зокрема останній метод дозволив ґрунтовно проаналізувати здобутки, передусім, польської державної влади на різних етапах реалізації політики європейської інтеграції та зробити наголоси на її успіхах та прорахунках. Прагнучи викласти матеріал у чіткій послідовності і логічній завершеності, дисертант використав проблемно-хронологічний метод. У той же час продуктивне застосування цих методів було можливе лише за умови розробки та використання у роботі чіткої періодизації процесу інтеграції Польщі до Європейського Союзу. Тут доречно відзначити, що західноєвропейські та українські дослідники, у ході приєднання країн-кандидатів до ЄС, традиційно виділяють декілька інтеграційних етапів, а саме:

- консультативний: триває перед поданням заяви про вступ; країна-претендент укладає з ЄС один з трьох типів асоціативних угод: Європейську угоду, Угоду про асоціацію, Угоду про стабілізацію і асоціацію;

- оцінювальний: протікає між поданням заяви про вступ та початком переговорів про вступ; у цей період країна-претендент намагається максимально відповідати критеріям членства в ЄС;

- переговорний: триває від початку і до завершення акцесійних переговорів; у процесі перетрактацій визначаються умови, за яких країна-кандидат може приєднатися до ЄС та терміни прийняття й імплементації «спільного правового доробку ЄС»;

- ратифікаційний: триває між підписанням Договору про вступ та його ратифікацією;

- імплементаційний: починається після дотримання всіх ратифікаційних процедур та набуття Акцесійним договором чинності; з нього починається повноправне членство в ЄС [126].

Відзначимо, що згаданий поділ інтеграційних етапів є доволі умовним та не враховує особливостей приєднання до ЄС певних країн. Тому, спираючись на згадану періодизацію та враховуючи динаміку й інституційно-правову специфіку інтеграції РП до Європейського Союзу, вважаємо за доцільне виділити у дисертаційному дослідженні чотири етапи приєднання Польщі до ЄС:

- консультативний етап (1989-1991 рр.) охоплює період від перших офіційних заяв стосовно бажання Польщі стати повноправним членом ЄС та початку ведення переговорів євроінтеграційного характеру до підписання Європейської угоди;

- асоціативний етап (1992-1998 рр.) – від вступу в дію Перехідних положень Європейської угоди до запрошення Польщі з боку ЄС розпочати акцесійні переговори;

- переговорно-ратифікаційний етап (березень 1998 р. – квітень 2004 р.), включає період ведення офіційних переговорів відносно приєднання РП до Європейського Союзу та ратифікації Акцесійного договору;

- етап членства (з 1 травня 2004 року).

Виходячи з наведеної періодизації, у даному дослідженні всі основні проблеми євроінтеграційного процесу розглядаються послідовно через призму цих чотирьох етапів.

Крім загальнонаукових методів використовувалися міждисциплінарні та власне історичні методи дослідження. Серед них: історико-генетичний (відображав напрямок руху політичних еліт у певній історичній ситуації), історико-системний (для теоретичних конструкцій, зокрема, щодо образу євроінтеграції як цілісного суспільного явища), психологічний (зادля виявлення історичних стереотипів у масовій свідомості польського суспільства), емпіричного аналізу (сприяв упорядкуванню історичних фактів), методи емпіричних досліджень (сприяв використанню статистичних даних, аналізу даних соціологічних опитувань тощо).

Таким чином, завдяки комплексному застосуванню сучасних принципів та методів наукового дослідження матеріал був систематизований у послідовній і логічно завершеній формі. Максимально об'єктивно були показані процеси формування та втілення державними і недержавними

інституціями політики, спрямованої на всебічну європейську інтеграцію Польщі у зазначений період. Залучення до наукового обігу великого комплексу документів та матеріалів дозволило надати більшій обґрунтованості та достовірності науковим положенням і висновкам дисертаційного дослідження.

Висновки до першого розділу

Дослідження такої багатоаспектної проблеми, як історія європейської інтеграції Польської держави, потребує виваженості до вибору методологічного інструментарію та залучення великого масиву джерельної бази різноманітного походження і літератури. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнонаукові принципи та підходи, базові засади методології історії постструктуралізму, теорії європейської інтеграції та низка універсальних і спеціальних методів дослідження. Задіяна модель європейської інтеграції Польщі має комплексний характер і спирається, передусім, на загальноновизнані у науковому світі теорії багаторівневого управління, політичних мереж і комунікативну теорію, а також міжкурядовий підхід і неофункціоналістичну концепцію переливу. Усе це дало можливість дослідити відносини Польщі та Європейського Союзу комплексно та у нерозривному зв'язку із загальноєвропейським інтеграційним процесом.

Для розкриття зазначеної теми було використано різноманітні за своїм походженням, інформаційною насиченістю та загальною спрямованістю наукові праці, документи та матеріали. До цього кола, насамперед, треба віднести чисельні праці вітчизняних та зарубіжних науковців, де досліджено процеси європейської інтеграції у цілому, праці, в яких розглядається процес трансформаційних змін у сферах внутрішньої та зовнішньої політики РП після 1989 року, роботи західних класиків геополітики та сучасних політиків і науковців, що стосуються історії та перспектив геополітичних змін на Європейському континенті, дослідження де розкриваються взаємини інтеграційного характеру між Польщею та ЄС, а також наукові розвідки, присвячені такому важливому аспекту інтеграції III Речі Посполитої до Європейського Союзу як адаптація провідних інституцій та сфер суспільного життя Польщі до стандартів ЄС. Крім того велика увага приділялася науковим працям, де досліджувалися проблеми впливу членства Польщі в Європейському Союзі на розвиток країни, та роботам, в яких науковці торкалися проблеми участі недержавних акторів Польщі в євроінтеграційних процесах.

Джерельну основу дисертаційного дослідження склали міжнародно-правові акти євроінтеграційного змісту, законодавчі та нормативні акти Європейського Союзу і Польщі, документи виконавчих органів влади РП та ЄС аналітичного характеру стосовно ходу й наслідків євроінтеграційного поступу Польської держави, документи і матеріали діяльності органів регіональної влади та місцевого самоврядування, пов'язані з проблемами євроінтеграції Польщі, статті та виступи державних і політичних діячів РП та

Європейського Союзу, статистичні й довідкові видання, матеріали періодичної преси та інших засобів масової інформації.

Варто відзначити, що лєвова часта наукових досліджень з даної проблеми видана у Польщі та країнах-членах ЄС, у той же час відносно невелика кількість робіт стосовно європейської інтеграції РП, що належить українським науковцям, свідчить про недостатню увагу до згаданої проблеми в нашій державі. На наш погляд подібний стан речей потребує виправлення, адже глибоке переосмислення ролі і значення вступу Польщі до ЄС, у контексті максимального врахування всієї сукупності реалій і факторів, дає можливість формулювати нові підходи до вивчення новітньої історії Центрально-Східної Європи, а також європейських перспектив України.

Здійснений аналіз теоретичних засад, джерельної бази та літератури, присвячених проблемі інтеграції РП до Європейського Союзу, дозволив сформулювати робочу гіпотезу дисертації згідно з якою, до інтеграції Польщі з ЄС доцільно підходити як до явища *suī generis* через унікальність, складність та надзвичайну динамічність цього процесу. Такий підхід обумовлює необхідність розглядати європейську інтеграцію Польщі в контексті стратегічних інтересів Варшави та Брюсселя, а також внутрішньополітичних та зовнішньополітичних дій, спрямованих на забезпечення цих інтересів. Поглиблення інтеграційних процесів між Польщею та ЄС сприяло піднесенню країни на якісно новий рівень політичного, соціально-економічного та культурного розвитку. Пов'язано це було, головним чином, з прискоренням темпів європеїзації суспільних та державних інститутів РП.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ІНТЕГРАЦІЇ ПОЛЬЩІ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

III Річ Посполита обрала європейську інтеграцію стратегічним напрямом своєї зовнішньої та внутрішньої політики. Цей вибір було обумовлено історичними, геополітичними, географічними, соціокультурними і ментальними факторами, продиктовано потребами розгортання загальної динаміки посттоталітарного та постіндустріального розвитку, глобалізаційних та євроінтеграційних процесів. З іншого боку, численні теорії європейської інтеграції передбачали незворотність процесу подальшого розширення ЄС, що надавало Варшаві додаткові аргументи під час формування власної євроінтеграційної політики.

Європейська орієнтація Польщі значною мірою була спричинена глибокими змінами у зовнішній політиці Європейської Спільноти, що сталися після завершення холодної війни. Ще на початку 1990-х років ідея приєднання Польської держави до Євроспільноти виглядала повною утопією. Однак, минуло кілька років і ставлення до цієї ідеї в Європі кардинально змінилося. Уже в середині 1990-х років офіційний Брюссель активно обговорював шляхи та терміни інтеграції до ЄС Польщі й інших країн, колишніх учасників соціалістичного табору. Радикальна зміна у поглядах відносно проблем європейської інтеграції у такі короткі строки була пов'язана зі змінами, які відбулися на міжнародній арені, а також у внутрішньому житті Євросоюзу та Польщі наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. Тобто трансформаційні процеси загальноєвропейського масштабу відіграли роль важливого механізму формування позитивних передумов приєднання РП до ЄС.

Саме від теоретичних та практичних передумов входження Польщі до ЄС залежали шляхи та строки інтеграції Польської держави до Європейського Союзу. Тому дослідження цих факторів з точки зору аналітичної перспективи дає можливість зрозуміти як принципи дії, так і потенціал європейської інтеграційної політики.

2.1. Концептуальне обґрунтування процесу інтеграції Польщі до ЄС

2.1.1. Теоретичне обґрунтування євроінтеграційного поступу Варшави. Метою даного підрозділу є відзначення положень чи ідей теоретичних підвалин євроінтеграційного процесу, які так чи інакше пояснюють характер процесу європейської інтеграції Польської держави. У цьому контексті треба

згадати провідні теорії європейської інтеграції: федералізму, неофедералізму, функціоналізму, неофункціоналізму, неоінституціоналізму, комунікації, ліберальний міжурядовий підхід, а також класичну ліберальну теорію. Усі вищезгадані теорії та концепції зазнали серйозної критики з боку опонентів, однак, усі вони пояснювали, або, принаймні, відображали інтеграційні процеси, що відбувалися в Європі після Другої світової війни. Тому, розглядаючи хід інтеграції Польської держави до ЄС, варто звернути увагу на провідні постулати цих теорій й підходів з метою побудови нормативно-пояснювальної моделі цього процесу.

Спільним у підходах переважної більшості теоретиків функціоналізму, неофункціоналізму, федералізму, а також прибічників теорії комунікації і ліберального міжурядового підходу було ставлення до європейської інтеграції як до довготривалого і поступового процесу, що мав тривати протягом багатьох років [1]. Тому Варшава, вибудовуючи свою євроінтеграційну політику, мала запастися терпінням і починати реалізацію цієї політики у сферах, де питання співпраці з Брюсселем були найбільш актуальними. Лише після цього варто було переходити до розширення інтеграції на суміжні сфери. Такій підхід потенційно мотивував польську владу до першочергових активних дій у сфері економічної інтеграції з наступним прискоренням інтеграційних процесів у політичній сфері, що мало зрештою привести до створення спільних наднаціональних центрів прийняття рішень й зобов'язань.

Інша засада, що впливала з теорій федералізму, неофункціоналізму та комунікації тощо полягала у тому, що європейська інтеграція країни-кандидата на членство в ЄС була неможливою без зміни мислення її політичної еліти [2]. Тому польська еліта мала відійти від традиційного масштабу політичного світогляду, що базувався на засадах державних інтересів обмежених вузьконаціональними рамками. Тобто політична еліта Польщі, а разом із нею і вся польська громадськість, мали бути ментально готовими до передачі суверенних повноважень у сфері прийняття політичних та економічних рішень на наднаціональний рівень.

Характерною особливістю вищезгаданих теорій було те, що вони розглядалися, передусім, як «політичні», а ні «економічні» теорії інтеграції. У той же час саме економіка була головним локомотивом європейської інтеграції, через що врахування економічних теорій, на нашу думку, є необхідною умовою побудови повноцінної теоретичної моделі європейської інтеграції Польщі.

Економічні концепції європейської інтеграції базувалися головним чином на класичній ліберальній теорії, з чого впливала велика увага дослідників до переваг вільного ринку, який створювався в результаті інтеграції. Головною перевагою традиційно вважався оптимальний міжнародний розподіл праці, що сприяв економічному зростанню. Економіст Пол Стритен визначив чотири головні цілі європейської інтеграції: економічне зростання, забезпечення рівноправ'я в економічній діяльності, більш рівномірний розподіл доходів, більша свобода вибору [3]. Однак, задля

досягнення цих цілей Варшаві було недостатньо просто приєднатися до Спільного економічного ринку в межах ЄС, Польща, передусім, мала адаптувати у власний економічний простір економічні стандарти Євроспільноти, а також знайти свою нішу в Спільному ринку. У той же час економічна інтеграція має кілька рівнів та типів. Згідно із згаданою вище категоризацією Белли Баласси, існує шість типів економічної інтеграції. Відзначимо, що останній тип інтеграції (повна економічна інтеграція) передбачає створення наднаціональних інституцій у сфері економічного регулювання [4]. Отже, починаючи процес європейської інтеграції, Варшава та Брюссель мали обрати певний тип економічної інтеграції у якості кінцевої мети. При цьому очевидним було те, що відбуватися процес інтеграції в економічній сфері мав поступово, починаючи зі створення зони вільної торгівлі.

Серед нових підходів до європейської інтеграції, що з'явилися наприкінці ХХ століття і знаходилися на стику економічної та політичної наук, варто зупинитися на доволі популярному підході, що був запропонований Уейном Сендхольтцем, Джоном Зісманом та іншими. Він базується на теоріях внутрішньої політики та засадах нової політекономії. Особлива увага в цьому підході приділяється політиці «груп за інтересами», у зв'язку з чим підкреслюється, що у випадку коли від інтеграції виграє більш впливова група, ніж та, що прогнала, то інтеграційний процес буде тривати й у подальшому. Однак при цьому інтеграція призведе до серйозного перерозподілу сил, появи груп, що програли чи перемогли [5]. У контексті цього підходу перед Варшавою, вже на початковому етапі інтеграції до ЄС, повстало завдання: підготуватися до значного перерозподілу матеріальних і владних ресурсів в країні з тим, щоб до мінімуму знизити кількість й розміри суспільних груп, що програють від цього процесу.

Неоінституціоналісти стверджували, що для тісної співпраці інтеграційного характеру необхідним є функціонування спільних інститутів. Зокрема неоінституціональна теорія режиму, пов'язана з іменами Роберта Коена, Фолькера Ріттбергера та інших, твердить, що саме наявність інститутів змінить підходи національних урядів щодо визначення балансу користі і коштів від реалізації інтеграційних заходів. Згідно з цією теорією, інститути перетворюються на своєрідні школи співпраці. Оскільки інститути втілюють ідею довгострокової співпраці, а не тимчасової кооперації, вони створюють «прообраз майбутнього» і допомагають державам розробляти стратегії на основі співпраці, а не тільки власної вигоди. Проте, для того, щоб це відбулося, держави повинні проявити політичну готовність відмовитися від розрахунків відносних переваг і зосередитися на абсолютних перевагах при розбудові двосторонніх взаємовідносин. Такий підхід дозволяє державам відмовитися від розрахунків на короткострокову перспективу і зосередитися на прикінцевій перевазі, закладеній в тривалій співпраці. У процесі довготермінової інституціональної співпраці держави звикнуть довіряти одна-одній та навчатися мистецтву знаходження компромісів [6].

Неоінституціональна теорія фактично визначала алгоритм європейської інтеграції РП, за яким повному приєднанню країни до ЄС мало передувати створення спільних інститутів з наступним поглибленням їх впливу на всі сфери життєдіяльності Польської держави. Отже, створювати ці інститути треба було ще до підписання Акцесійного договору. Крім того теорія режиму ставила у процесі євроінтеграції перед Варшавою конкретне завдання: побудувати переговорний процес з Брюсселем, спираючись на засаду «абсолютної вигоди для обох сторін», а не «хто більше виграє».

Оскільки само по собі існування інститутів не пояснює, чому в одних випадках інтеграція триває, а в інших ні, неоінституціоналістичні положення варто доповнити екскурсом у соціальний конструктивізм. Традиційно конструктивізм будується на обов'язковій присутності загальних неформальних і безумовних цінностей, норм і правил, що призводить до створення певної «індивідуальності» – неодмінної умови успішної інтеграції [7]. Ця загальна індивідуальність формується в результаті повсякденної практики і контактів між індивідуумами. Виходячи зі згаданих принципів соціального конструктивізму, польська політична еліта мала вести політичний діалог з Брюсселем, спираючись на цінності, норми і правила, загальноприйняті у політичному середовищі країн-членів ЄС. Мова йде про культуру практичної співпраці, що могла дати позитивні результати лише у разі, якщо вона базувалася на, так званих, «європейських цінностях». Особливо важливе значення, з точки зору ефективного проведення акцесійних переговорів, мала методика їх ведення, яку треба було будувати на європейських політико-ментальних нормах, серед яких особисто важливе місце займав компромісний стиль ведення перетрактацій.

Фактично всі провідні теорії європейської інтеграції побічно зачіпляли проблему правової інтеграції, а саме – співвідношення між національним законодавством та європейським правовим доробком у ході євроінтеграційного процесу. Хоча, з іншого боку, правова інтеграція – це більше практичні зусилля, ніж певна теорія. Проте, з теоретичної точки зору, на основі класичної системи вільної торгівлі сформувався досить поширена думка про те, що гармонізація правових систем, у перспективі, стабілізує і посилить національні економіки і створить здорове конкурентне середовище. Основна ідея полягає в створенні схожих умов руху товарів, капіталу, послуг і переміщення робочої сили, що автоматично призведе до поглиблення інтеграції [8].

Однак, тут можуть виникнути деякі сумніви з приводу філософії, покладеної в основу правової інтеграції, а саме, чому тільки Польща повинна здійснювати процес гармонізації; чому би ЄС також не підключитися до цього процесу і не гармонізувати своє законодавство відповідно до законодавством Польської держави? Проте, є вагомні причини, чому Варшава повинна була здійснювати гармонізацію в односторонньому порядку. По-перше, питання правової апроксимації переважно носять економічний характер і варто лише поглянути на розміри економік ЄС і Третьої Польської Республіки, щоб зрозуміти, чому зворотний процес був нереальним. По-

друге, Європейський Союз був головним торговельним партнером РП, тоді як у зовнішній торгівлі ЄС Польща відігравала дуже незначну роль. По-третє, у багатьох областях європейське законодавство було більш досконалим і сучасним, а також краще підходило для стимулювання регіональної інтеграції, ніж польське.

Вищезгадані теорії європейської інтеграції обумовили появу великої кількості теоретико-методологічних узагальнень у контексті розширення Євросоюзу, з яких виокремимо, насамперед, три концептуальні узагальнення, використовуючи які можна охарактеризувати сутність євроінтеграційної ходи Варшави. Це, вже згадані: Європа «різних швидкостей», Європа *a la carte*, Європа концентричних кіл. Усі ці теоретико-методологічні узагальнення свідчили про можливість для Варшави самостійно обирати темп та рівень участі в євроінтеграційних процесах, що відповідав би реальному інтеграційному потенціалу країни. Натомість шлях Польщі до Євросоюзу не вписується повною мірою в жодну з цих концепцій.

Специфіка процесу інтеграції Польської держави до Євросоюзу, значною мірою була обумовлена цілями існування Європейського Союзу. Вони були викладені у Договорі про ЄС та, по суті, являли собою квінтесенцію філософії існування Союзу, побудованої на «європейських цінностях». Суть цілей ЄС полягала у:

- подоланні ліній поділів на європейському континенті, сповідування демократії, прав людини та принципів правової держави;
- захисті фундаментальних соціальних прав;
- зміцненні солідарності між народами;
- утвердженні демократії та підвищенні дієвості роботи органів влади;
- посиленні процесів конвергенції національних економік країн-членів ЄС, створенні стабільної єдиної грошової одиниці;
- побудові спільного внутрішнього ринку; посиленні згуртованості та охорона довкілля;
- сприянні економічному й соціальному прогресу з урахуванням тенденцій розвитку на далеку перспективу;
- запровадженні спільного громадянства ЄС для мешканців країн-членів;
- здійсненні спільної зовнішньої та безпекової політики;
- розробці спільної оборонної політики;
- забезпеченні свободи пересування для громадян із гарантіями безпеки , створенні простору, в якому панують свобода, безпека та право [9].

Як підсумок можна відзначити, що основне завдання ЄС, що впливало з поставлених цілей, полягало у забезпеченні економічного процвітання, демократії, солідарності та безпеки всіх європейців. Наявність згаданих цілей ЄС означало для Варшави необхідність їх дотримання вже на початковій стадії здійснення євроінтеграційного поступу. З іншого боку, дотримання провідних цілей Євросоюзу вимагало від Польщі визначення таких завдань власної євроінтеграційної політики, як забезпечення високого рівня зайнятості населення Польщі, високого рівня соціальної захищеності

громадян, постійного економічного зростання, що не призводило б до інфляції, достатнього рівня конкурентоспроможності та конвергенції економіки країни, високого рівня охорони навколишнього середовища, збільшення тривалості та покращення якості життя громадян РП, сприяння економічній і соціальній згуртованості між Польщею та країнами-членами ЄС.

Отже, аналіз провідних теорій та підходів до європейської інтеграції засвідчив про те, що базові засади процесу інтеграції Польщі до ЄС були визначені не просто «примхами» Брюсселя, а класичними і сучасними теоріями європейської інтеграції, а також положеннями Договору про Європейський Союз.

2.1.2. Алгоритм приєднання до ЄС нових членів: основні етапи та специфічні риси. Акцесійну процедуру було розроблено ще у ході попередніх розширень Євроспільноти. Перше розширення відбулося у 1973 році, коли членство в організації одержали Данія, Ірландія і Велика Британія. Під час другого розширення, 1981 року, єдиною країною, що вступала до Європейського Співтовариства, була Греція; третє, так зване іберійське розширення, призвело до вступу Португалії та Іспанії; четверте, у 1995 році, завершилось приєднанням до Євросоюзу Австрії, Швеції й Фінляндії. Фактично лише четверте розширення було здійснено із застосуванням чинних і на початку XXI століття правових норм, які містив Маастрихтський договір про Європейський Союз (набрав чинності у листопаді 1993 року) [10].

Можливість прийняття до ЄС нових членів була передбачена статтею 237 Римського договору від 1957 року про Європейське Економічне Співтовариство і доповненням щодо необхідної згоди на це Європейського парламенту, яке містив Єдиний Європейський Акт, прийнятий у 1986 році. Зазначені стаття й доповнення повністю ввійшли до тексту Маастрихтського договору про Європейський Союз як стаття «О» [11]. Згідно з її положеннями «будь-яка європейська держава може подати заяву про членство в Союзі. Заява подається до Ради, яка має прийняти одностороннє рішення після консультацій з Комісією й при згоді Європейського парламенту, наданої кваліфікованою більшістю його членів. Передумови вступу і відповідність договорам, що засновують Союз, мають бути предметом угоди між державами-членами і державою-заявником. Угода підлягає ратифікації усіма державами, що є її сторонами, згідно з їхніми конституційними процедурами» [12].

Згадані положення Маастрихтського договору обумовили вироблення Брюсселем наступного алгоритму процедури вступу до Європейського Союзу країн-кандидатів:

- * подання до Ради Міністрів ЄС заяви про членство;
  - * нотифікацію всіх держав-членів і Європарламенту про заяву;
  - * надання Європарламентом згоди щодо розгляду заяви про вступ;
- звернення Ради Міністрів до Європейської Комісії з проханням підготувати висновок щодо заяви;

- * вручення Комісією Висновку Раді Міністрів;
- рішення Ради Міністрів (одноголосне) щодо початку переговорів про вступ;
- * початок переговорів між державами-членами і державою-заявником;
- ухвалення Радою Міністрів ЄС (одноголосне) за пропозицією Єврокомісії спільної позиції на переговорах з державою-претендентом на вступ;
- укладання окремої угоди між ЄС і державою, що вступає, стосовно проекту Договору про вступ;
- подання Договору про вступ до Ради Міністрів і до Європарламенту;
- підготовка Єврокомісією висновку щодо Договору про вступ;
- надання згоди (абсолютною більшістю) Європарламентом;
- схвалення Договору Радою ЄС (одноголосне);
- укладання Договору між Європейським Союзом і країною-кандидатом про вступ;
- ратифікація Договору всіма сторонами переговорного процесу;
- набуття Договором чинності відповідно визначеній сторонами дати [13].

Аналізуючи вищезгадану акцесійну процедуру, можна виділити у неї кілька основних етапів: подання заяви про членство, підготовка Єврокомісією висновку про готовність країни-кандидата до приєднання, переговори про вступ, укладання акцесійного договору і власне вступ. Варто відзначити, що загальна процедура вступу до ЄС ґрунтувалася на правових нормах універсального характеру, вона не деталізувала проходження етапів процесу і не мала ані чіткої структури, ані обмежень у термінах її застосування [14]. Тим не менш процедура вступу безумовно була складною і потребувала значного часу для її здійснення. Усі країни п'ятої хвилі, зокрема й Польща, пройшли цю процедуру не менше, ніж за 10 років. Виходячи з досвіду цих держав, можна зробити прогноз, що навряд чи інші країни-кандидати на вступ до ЄС, у тому числі й Україна, зуміють пройти цей шлях набагато швидше.

2.1.3. Формування концепції п'ятої хвилі розширення Європейського Союзу. Розпад соціалістичного табору та поява нових демократичних держав у Центрі та на Сході Європи виявилися для країн ЄЕС доволі несподіваними. Це певною мірою пояснює відсутність чіткої спільної стратегії Євроспільноти стосовно посткомуністичних країн Центрально-Східної Європи наприкінці 1980-х років [15]. У зв'язку з цим Євроспільнота опинилася перед необхідністю розробки нової концепції східної політики. Вироблення цієї концепції найбільше залежало від вирішення Брюсселем важливої євроінтеграційної дилеми: поглиблювати інтеграцію у рамках вже існуючих кордонів або вдатися до інтеграційної експансії та розширювати кордони за рахунок нових членів [16]. Фактично мова йшла про давню суперечку між прихильниками концепції «первинного розширення» та «первинного поглиблення». Дебати на цю тему тривали в Європейській

Спільноті протягом усіх 1990-х років, завдяки ним і викристалізувалася компромісна концепція розширення ЄС, яка полягала в одночасному поглибленні та розширенні Євросоюзу.

Основне навантаження з підготовки розширення Європейського Союзу, як вважали в Брюсселі на початку 1990-х років, мало лягти на плечі країн-кандидатів; що ж торкалося самого Союзу, то його завдання в процесі розширення зводилося до вирішення чотирьох основних проблем: законодавчо встановити чіткі принципи приєднання до Євроспільноти, провести інституціональну реформу в ЄЕС (ЄС), знайти фінансові ресурси для здійснення допомоги країнам-кандидатам, змінити спільну політику за деякими напрямками (перш за все, мова йшла про аграрну політику та політику економічного і соціального згуртування) [17]. До того ж перспектива приєднання країн Центрально-Східної Європи до ЄС здавалася на початку 1990-х років надзвичайно віддаленою як у Брюсселі, так і в країнах «нової демократії».

На ставлення Європейського Союзу до ідеї розширення на Схід головним чином впливали економічні та політичні чинники. З точки зору економічних перспектив Євросоюзу постсоціалістичні країни являли собою чималий ринок для збуту продукції, виробленої в ЄС, до того ж цей ринок був розташований поруч і транспортування товарів до нього не вимагало великих витрат. Цей ринок, без сумніву, цікавив західноєвропейський бізнес. Однак, з іншого боку, величезне економічне відставання та соціально-економічна криза, яку переживали країни ЦСЄ, гальмували процес їх приєднання до ЄС [18]. Через це навряд чи можливо пояснити рішення Євросоюзу розпочати масштабне розширення на Схід переважно за його економічними інтересами.

На нашу думку, у ході формування східної політики ЄС політичні мотиви відігравали більше значення, ніж економічні. Політична еліта Європейського Співтовариства побоювалася дестабілізації ситуації на Сході Європи і шляхом інтеграції намагалася запобігти виникненню кризових явищ у політичній та економічній сферах країн Центрально-Східної Європи. Тим самим Брюссель намагався зберегти геополітичну стабільність на Європейському континенті. Крім того, Євросоюз мав бажання посилити власний політичний потенціал і перетворитися на не менш потужного гравця на міжнародній арені, ніж США або СРСР (Росія); цьому потенційно мало сприяти залучення до Співтовариства країн ЦСЄ з населенням більше, ніж у 100 млн осіб [19].

Надзвичайно великий вплив на формування нової концепції східної політики Євроспільноти здійснив процес об'єднання Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) та Німецької Демократичної Республіки (НДР) у 1989 році. Поява на міжнародній арені об'єднаної Німеччини змінила розподіл сил в Європі. Від нової Німеччини, як найбільшої та економічно найпотужнішої країни Спільноти, значною мірою, залежала зовнішня політика ЄЕС (ЄС). До того ж ФРН традиційно відігравала роль локомотива євроінтеграції. Німеччина одразу після об'єднання виявила надзвичайну

зацікавленість у налагодженні тісних політичних та економічних стосунків зі своїм східним сусідом – Польщею. Між двома державами на початку 1990-х років встановилися настільки тісні стосунки, що нерідко в європейській пресі ФРН називали адвокатом Польщі в ЄЕС (ЄС) [20]. Берлін виявився також прихильником розширення Євроспільноти на Схід. У подальшому підтримка Німеччини стала важливим фактором, що сприяв інтеграції Польської Республіки до Європейського Союзу.

Суттєво наблизило початок нової хвилі розширення Євросоюзу поглиблення внутрішньоєвропейських інтеграційних процесів у 80-х–90-х роках ХХ століття. З підписанням Єдиного Європейського Акту, Маастрихтського та Амстердамського договорів євроінтеграційні процеси набули більшої інтенсивності та глибини. Перехід до валютно-економічного союзу, формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки, кроки у напрямку інституційної реформи свідчили про поглиблення інтеграції та фактичне перетворення ЄС у лідера європейських економічних та політичних процесів [21]. Цілком природно, що у такого лідера з'явилися нові амбіції та додаткові можливості щодо здійснення масштабного розширення на Схід.

Не можна відкидати і, так званого, морального мотиву інтеграції – вона мала бути своєрідною компенсацією для країн ЦСЄ з боку Заходу за Ялтинські домовленості та майже пів століття вимушеного перебування цих держав у Радянському блоці. Однак, про цю компенсацію значно більше говорили у постсоціалістичних країнах, ніж в державах Західної Європі. З іншого боку, історична і моральна відповідальність Заходу стала важливим аргументом у процесі реалізації, так званого, морального тиску з боку країн Центрально-Східної Європи на Євроспільноту [22].

Моральний тиск країнами ЦСЄ здійснювався на Спільноту систематично, починаючи з кінця 1980-х років, і суттєво вплинув на процес формування східної політики Співтовариства. Цьому сприяв і той факт, що тактику морального тиску підтримували й прихильники розширення на Схід з-поміж країн-членів ЄЕС(ЄС). Стратегія такого тиску спиралася на аргументи, які впливали із загальноновизнаних і основоположних цінностей та норм Європейської Спільноти. По-перше, країни «нової демократії» апелювали до пан'європейської, ліберальної колективної ідентичності Європейського Співтовариства й наполягали на власному праві поділяти ці ідентичності. По-друге, наголос робився на тому, що рішення про розширення не може прийматися лише з точки зору прибутків та витрат, натомість воно має враховувати довгострокові інтереси досягнення свободи і стабільності для всієї Європи. По-третє, вони, як вже відзначалося, апелювали до «нечистої історичної совісті» Заходу, подаючи жорстку позицію ЄЕС(ЄС) щодо розширення як нову «Ялту» або «залізну завісу». З рештою, ці країни нерідко звинувачували Європейську Спільноту в тому, що вона буцім-то ламає власні обіцянки, є голослівною і неоднаково трактує країни, що прагнуть вступити до Євросоюзу [23].

Моральний тиск доповнювався тиском дипломатичним. Особливо активно у цьому напрямку діяли країни Вишеградської групи.

Дипломатичний тиск з їхнього боку носив систематичний та конструктивний характер. Яскравим прикладом тому був Вишеградський меморандум, мова про який більш докладно піде у четвертому розділі. Відзначимо лише конструктивний характер Меморандуму: з одного боку, він закликав Європейське Співтовариство активізувати процес приєднання країн Вишеградської групи, з іншого, містив зобов'язання з боку Польщі, Угорщини та Чехо-Словаччини продовжити соціально-економічні реформи, що зробило б можливим початок акцесійних переговорів з ЄС вже у 1996 році [24].

Крім колективного морального тиску країни ЦСЄ вдавалися і до тиску індивідуального. Головну роль при цьому відігравали заяви окремих політиків, на кшталт тієї, що зробила пример-міністр РП Ханна Сухоцька у 1992 році на надзвичайному засіданні Комісії закордонних справ Бундестагу: «Не припустимо під впливом поспішних егоїстичних рефлексів, під різноманітними приводами тримати за порогом Спільноти Польщу, Чехо-Словаччину та Угорщину [...]. Не припустимо створювати нові поділи, будувати нові мури, навіть якщо це мури митні» [25].

Враховуючи досвід західних сусідів, українській дипломатії варто звернути увагу на форми та методи здійснення морального та дипломатичного тиску на ЄС з боку країн ЦСЄ та більш активно застосовувати їх у переговорному процесі євроінтеграційного спрямування.

Надзвичайно важливим чинником, який впливав на формування східної політики Брюсселя, було ставлення західноєвропейського суспільства до ідеї розширення Спільноти на Схід. Громадяни країн ЄЕС(ЄС) переважно підтримували ідею приєднання країн ЦСЄ до Євроспільноти. Так, у 1990 році 63% громадян країн ЄЕС виступали за входження країн Центрально-Східної Європи до складу ЄЕС; найбільшою підтримкою ця ідея користувалася серед громадян Греції, найбільшими євроскептиками виявилися мешканці Австрії [26]. У 2001 році 43% громадян ЄС підтримували ідею розширення Європейського Союзу, 35% – були проти неї [27].

Таким чином, на рубежі 80-90-х років ХХ ст. концепція розширення Європейської Спільноти на Схід формувалася під впливом кількох визначальних та водночас протилежних чинників: поглиблення внутрішньої інтеграції, бажання зберегти геополітичну стабільність на Європейському континенті та острахом перед додатковими витратами, з якими було пов'язане приєднання менш заможних країн ЦСЄ. З рештою політичні фактори, підсилені моральним та дипломатичним тиском з боку країн-східних сусідів Спільноти, взяли гору над чинниками економічного характеру, які здебільшого стримували процес східного розширення ЄЕС(ЄС). Значною мірою перемога ідеї розширення Євросоюзу на Схід була обумовлена її суспільною підтримкою з боку країн-членів Союзу.

Розпливчатий і контроверсійний характер провідних теорій європейської інтеграції, на нашу думку, призвів до відсутності чіткої концепції розширення ЄС на Схід, що проявилось у відсутності консеквентної стратегії розширення на початковому етапі приєднання країн

ЦСЄ до Євросоюзу. Незважаючи на те, що у 1992-1993 роках відбувався процес послаблення ентузіазму країн ЄЕС(ЄС) відносно розширення Спільноти на Схід, саме у ці роки ідея східного розширення утвердилася в якості провідного напрямку зовнішньої політики Євроспільноти. Показовою у цьому плані була доповідь Європейської Комісії «На шляху до більш тісного асоційованого співробітництва з країнами Центральної та Східної Європи», оприлюднена на саміті ЄС в Единбурзі у грудні 1992 року, в якій Єврокомісія рекомендувала ЄС прийняти ідею розширення на Схід та запровадити нові заходи для посилення співробітництва з країнами ЦСЄ. У документі визначалися основні принципи розширення, зокрема, підкреслювалося, що процеси поглиблення інтеграції та розширення мають відбуватися одночасно. Доповідь Комісії лягла в основу подальших рішень Європейської Ради, стосовно початку акцесійних переговорів з країнами ЦСЄ [28].

Принципове рішення про можливість п'ятої хвилі розширення ЄС було прийняте на засіданні Європейської Ради в Копенгагені у червні 1993 року. Рада визнала право кожної європейської країни, яка визнає положення першого пункту шостої статті Договору про утворення Європейського Союзу, вступити до ЄС після виконання низки вимог за наступними критеріями:

- існування стабільних інститутів, що є гарантами демократії;
- верховенство права, повага до прав людини і меншин та їх захист;
- існування діючої ринкової економіки;
- спроможність впоратись з ринковими силами та тиском конкурентного середовища в межах Європейського Союзу;
- здатність взяти на себе обов'язки, що випливають із членства, у тому числі прихильність цілям політичного, економічного і монетарного союзу [29].

Враховуючи, що так звані «копенгагенські критерії» або «критерії вступу» на початку мали загальний характер, у подальшому вони були підтверджені та доповнені (зокрема на Мадридському засіданні Ради ЄС у грудні 1995 року та у 1997 році на Люксембурзькому саміті). Це дало підстави розділити Копенгагенські критерії за групами: інституційна, політична та економічна, причому дві останні мали численні складові. Так, група політичних критеріїв містила наступні субкритерії:

- * забезпечення свободи парламентських і президентських виборів, а також виборів до місцевих органів влади;
- * створення та розширення діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій, незалежних ЗМІ;
- захист особистих прав і свобод людини;
- * прийняття законодавства, що надійно захищає права меншин, створення відповідних установ;
- * здійснення заходів з протидії дискримінації в усіх сферах суспільного життя;

- * гарантії незалежності судової влади, покращання функціонування судової системи;
- * створення надійно діючих інститутів у сфері юстиції і внутрішніх справ;
  - посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією;
  - вирішення питань правового забезпечення та посилення спроможності боротьби з відмиванням коштів [30].
- Група економічних критеріїв також мала низку субкритеріїв:
  - існування діючої ринкової економіки;
  - * встановлення рівноваги між попитом та пропозицією, що має досягатись у результаті вільної взаємодії ринкових сил; лібералізація цін і торгівлі;
  - * відсутність значних перешкод для входу на ринок (створення нових підприємств) та виходу з нього (банкрутство, ліквідація);
  - * наявність відповідного законодавства, у тому числі регулювання прав власності; дотримання законів та виконання контрактів;
  - * досягнення макроекономічної стабільності, у тому числі відповідної стабільності цін, усталеності державних фінансів та платіжного балансу;
  - * наявність широкого консенсусу щодо основ економічної політики;
  - * забезпечення гідного рівня життя та відповідного рівня державних послуг;
  - * достатня розвиненість фінансового сектора для спрямування накопичених коштів та заощаджень на інвестування виробництва;
    - спроможність впоратися з ринковими силами та тиском конкурентного середовища в межах Європейського Союзу;
  - * наявність діючої ринкової економіки з рівнем макроекономічної стабільності, достатнім для того, щоб суб'єкти економічної діяльності приймали рішення в умовах стабільного і передбачуваного клімату;
  - * достатня кількість і за належну ціну людських і матеріальних ресурсів, у тому числі інфраструктура (енергопостачання, телекомунікації, транспорт тощо), освіта і дослідження, а також перспективи діяльності у цій сфері;
  - * ступінь впливу політики уряду і законодавства на конкуренто спроможність за допомогою торговельної політики, політики конкуренції, надання державної допомоги, підтримки малих та середніх підприємств тощо;
    - прогрес, досягнутий у реструктуризації підприємництва;

* рівень і темпи торговельної інтеграції держави-кандидата з ЄС, досягнутий напередодні розширення (обсяг і структура торгівлі з державами-членами);

* достатня частка малих фірм у структурі економіки [31].

Особливо варто звернути увагу на, так звані, незалежні критерії – здатність Європейського Союзу прийняти нових членів, зберігаючи при цьому динаміку та рушійні сили європейської інтеграції, тому що він доволі рідко фігурує в політичних та економічних дискусіях, присвячених розширенню ЄС [32].

Говорячи про методи досягнення Копенгагенських критеріїв, слід відзначити рішення, прийняте на засіданні Ради ЄС в Каннах (Франція) у 1995 році: «найефективнішим способом виконання інституційних критеріїв є адаптація національного законодавства до *acquis communautaire*; виконання інституційних критеріїв є ключовим аспектом підготовки держави-кандидата до вступу в ЄС, оскільки вимагає не лише включення *acquis communautaire* до національного законодавства, а й забезпечення його дійової імплементації за допомогою відповідних адміністративних та судових структур» [33].

Завдяки Копенгагенським критеріям країни ЦСЄ вперше офіційно отримали від Брюсселю доволі чіткі європейські перспективи і тому «критерії вступу» з ентузіазмом були сприйняті у цих країнах. Однак, із затвердженням згаданих критеріїв у обох сторін виникло питання: чи буде Євроспільнота допомагати країнам-кандидатам на членство в ЄС досягти визначені в Копенгагені стандарти? Європейський Союз відповів на це питання позитивно.

У червні 1994 року на саміті ЄС, який відбувався на острові Корфу, Рада ЄС доручила Європейській Комісії як можна швидше розробити та надати їй пропозиції відносно реалізації рішень Копенгагенського саміту. Результатом виконання цього доручення з боку Єврокомісії стала Стратегія підготовки країн Центральної та Східної Європи до членства в ЄС, прийнята на саміті ЄС в Гессені у грудні 1994 року. У Стратегії були визначені основні напрямки підтримки асоційованих з ЄС держав з боку Брюсселя:

- створення системи регулярних політичних консультацій між керівництвом країн ЦСЄ та представниками центральних органів влади Європейського Союзу (Єврокомісії, Ради та Парламенту ЄС);
- здійснення технічної та правової допомоги в рамках програми PHARE
- ;
- підготовка та оприлюднення Білої Книги – своєрідного дороговказу на шляху пристосування країн-кандидатів до вимог ЄС [34].

Стратегія підготовки країн ЦСЄ до членства в ЄС була гостро розкритикована як в країнах-кандидатах, так і в самій Євроспільноті за половинчастість прийнятих рішень та відсутність конкретики [35]. На нашу думку, подібна оцінка не була об'єктивною, а стала скоріше елементом морального тиску на ЄС з боку прихильників прискореного розширення Європейського Союзу. Беззаперечна позитивна роль Стратегії полягала в

тому, що вона публічно засвідчила бажання Євросоюзу здійснити серйозну підтримку країн-кандидатів у ході їх підготовки до вступу в ЄС.

Логічним наслідком рішень, прийнятих у Гессені, було оприлюднення на саміті в Каннах Білої книги з підготовки асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок ЄС. У цьому документі Європейський Союз окреслив найважливіші напрямки діяльності, які мали здійснити країни-кандидати, у кожному секторі спільного європейського ринку, а також запропонувала черговість, за якою повинно було відбуватися зближення законодавства. При цьому зближення законодавства розглядалося не як самоціль, а як захід задля підвищення якості життя в асоційованих з ЄС країнах. У той же час Біла книга поклала основну відповідальність за пристосування до засад функціонування спільного ринку на країни-кандидати, а це означало, що саме ці країни мали визначати власні пріоритети в процесі уніфікації законодавства. Євроспільнота вбачала свою роль, перш за все, в усуненні перешкод на шляху вільного пересування осіб, товарів, капіталів та послуг. Треба відзначити, що у Білій книзі увага концентрувалася не на всьому правовому доробку ЄС, а лише на правових засадах функціонування спільного ринку, тобто переважно мова йшла про комерційне та управлінське право. У Книзі були визначені основні норми європейського права, які країни ЦСЄ мали запровадити до кожного з 23 секторів своєї економіки [36].

Позитивна роль Білої книги в євроінтеграційному процесі полягала у тому, що вона вказала країнам ЦСЄ шлях до входження в єдиний внутрішній ринок Євросоюзу. Однак, творці документу виходили з концепції ідеального функціонування цього ринку, але спільний ринок функціонував далеко не ідеально і тому реалізація вищезгаданих правових норм та принципів нерідко мала шкідливі наслідки для економік країн-кандидатів. Внаслідок цього далеко не всі рекомендовані у Книзі норми та принципи були запроваджені у правове поле країн Центрально-Східної Європи з днем їх вступу до Європейського Союзу. З іншого боку, Білій книзі явно бракувало конкретики у питанні визначення кількісних показників економічного розвитку асоційованих з ЄС країн.

По завершенню саміту у Каннах основна увага інституцій ЄС була зосереджена на формуванні чіткого графіку вступу країн ЦСЄ до Європейського Союзу. Цьому сприяли й заяви деяких лідерів країн ЄС (особливо Німеччини), в яких називалися конкретні дати прийому країн-кандидатів до Співтовариства. У той же час навіть у середині 1990-х років серед країн ЄС не було єдиного погляду на стратегію нового розширення, з цього приводу домінували дві точки зору:

* акцесійні переговори мають розпочатися з усіма країнами-кандидатами на вступ одночасно;

* до країн-кандидатів треба підходити диференційовано, розподіляти їх за групами, враховуючи об'єктивні критерії [37].

На Мадридському саміті у грудні 1995 року Європейська Рада визначилася із термінами акцесійних переговорів з країнами ЦСЄ.

Переговори, присвячені умовам членства країн-кандидатів у ЄС, повинні були розпочатися орієнтовно через шість місяців після закінчення Міжурядової конференції (Intergovernmental Conference) зі структурних змін в ЄС. Сама Конференція планувалася на березень наступного року [38]. Крім того Рада зобов'язала Єврокомісію регулярно готувати для неї висновки з приводу економічного та політичного життя асоційованих держав з точки зору їх готовності стати членами ЄС [39]. Хоча строки початку акцесійних переговорів у подальшому і не були витримані, Мадридській саміт продемонстрував країнам ЦСЄ готовність Європейського Союзу до здійснення процесу розширення на Схід вже найближчим часом.

У квітні 1996 року Європейська Комісія надіслала країнам-кандидатам, зокрема й Польщі, деталізований пакет запитань (Анкету), що стосувався проблеми підготовки країн до вступу в ЄС. Анкету з питаннями було побудовано на засадах Копенгагенських критеріїв. Відповіді на запитання Анкети виявилися доволі об'ємною та клопітною справою для країн-кандидатів, тому готували вони їх переважно по кілька місяців [40]. Анкета стала яскравим прикладом тієї ролі, яка Брюссельська стратегія розширення Євросоюзу відводила країнам-кандидатам на вступ: вони відповідали на питання Брюсселя, а не ставили їх Спільноті, причому питань було надзвичайно багато.

16 липня 1997 року Європейська Комісія представила на розгляд Європарламенту документ під назвою «Порядок денний – 2000» («Agenda – 2000»). По суті це була програма дій Європейського Союзу з огляду на майбутнє розширення. Глави держав та урядів країн Євросоюзу ухвалили Порядок денний у березні 1999 року на Берлінському саміті [41].

У цьому документі основна увага акцентувалася на трьох викликах, що стояли перед Європейським Союзом на рубежі століть:

- як модернізувати й підсилити політику Євросоюзу таким чином, щоб вона могла одночасно забезпечити розширення ЄС, стійкий економічний ріст країн-членів, більш високу зайнятість і поліпшення умови життя для громадян Європи;

- як вести переговори про розширення й у той же час допомогти всім країнам-кандидатам досягти відповідності критеріям членства;

- як здійснити фінансування процесу розширення ЄС [42].

У Порядку денному робився висновок, що розширення принесе ЄС значні політичні й економічні переваги, але після розширення для Євроспільноти буде характерною велика різниця між державами-членами у соціально-економічному розвитку. Крім того, країни-кандидати будуть мати потребу у значних фінансових вливаннях в економіку, особливо у транспортну, енергетичну та сільськогосподарську галузі, а також у сферу захисту навколишнього середовища. «Agenda – 2000» передбачала виділення на фінансування країн-кандидатів приблизно 45 млрд євро у 2000-2006 роках через структурні та інтеграційні фонди. Причому сума допомоги для окремих країн не могла перевищувати суми, еквівалентної 4% їхнього ВВП [43]. Крім того цей документ вперше передбачав надання сільськогосподарським

виробникам з країн-нових членів ЄС у перспективі безпосередніх доплат з бюджету Європейського Союзу [44].

«Agenda – 2000» містила висновки щодо готовності країн-кандидатів до ведення переговорів про членство в ЄС та рекомендації відносно модернізації цих країн у контексті їх подальшого євроінтеграційного поступу [45]. На підставі цих висновків Єврокомісія у Порядку денному пропонувала розпочати акцесійні переговори з шістьма країнами: Польщею, Угорщиною, Чеською Республікою, Словенією, Естонією та Кіпром [46].

Вищезгадані висновки та рекомендації базувалися на підготовлених Європейською Комісією та представлених у «Порядку денному – 2000» оцінках (Avis) стану підготовки країн ЦСЄ асоційованих з ЄС до членства у Європейському Союзі. В основу методики оцінки готовності країн до членства в Євросоюзі були покладені Копенгагенські критерії.

Найбільш позитивні оцінки в «Agenda – 2000» отримали Угорщина та Польща. Показовими, у цьому зв'язку, були оцінки стану приготування РП до членства в Європейському Союзі. У документі відзначався значний прогрес у трансформації політичної та економічної системи Польської держави з точки зору їх наближення до стандартів Євросоюзу. На думку авторів Документу політичні інститути Республіки Польща функціонували достатньо ефективно, органи влади країни діяли в межах власних повноважень та плідно співпрацювали між собою. Підкреслювалася здатність керівництва держави передавати владу опозиції, як це відбувалося у 1993 та 1995 роках. Єврокомісія позитивно оцінювала адміністративну реформу, проведену у країні, та вважала, що у середньостроковій перспективі державна адміністрація і місцеве самоврядування III Речі Посполитої будуть здатні працювати, спираючись на засади *acquis communautaire*. Серед недоліків політичної системи відзначалися: надмірне затягування розгляду судових справ та корупція. Європейська Комісія не занотувала проблем з дотриманням в Польщі основних прав людини, однак звернула увагу на деяке обмеження свободи преси та певні прояви у суспільстві дискримінації по відношенню до циган [47].

Польська економіка була визнана в Avis ринковою, хоча одночасно підкреслювалася необхідність її подальшої модернізації. Європейська Комісія визнала, що у перспективі в країні можливо зберегти макроекономічну стабільність у разі здійснення розумної монетарної політики. Документ акцентував увагу на існування прямої залежності між рівнем інтеграції економіки Польщі з економікою Євросоюзу та здатністю господарства країни витримати конкурентний тиск на Спільному ринку ЄС. Водночас творці Avis відзначали наявність проблем, які негативно впливали на стан польського фінансового сектору: невпинне збільшення видатків заради утримання пенсійної системи, зростаючу інфляцію та дефіцит державного бюджету. Критично було оцінено сповільнення процесу приватизації та домінування держави в банківському секторі країни. Avis містив і рекомендації щодо покращення соціально-економічної ситуації в Польщі: активізувати діяльність щодо залучення іноземних інвестицій,

зменшити безробіття, прискорити темпи реструктуризації та лібералізації господарства. Як висновок було те, що польська економіка у середньостроковій перспективі зуміє впоратися з ринковими силами й тиском конкурентного середовища в межах Європейського Союзу [48].

Європейська Комісія підкреслила в Avis, що ключову роль у процесі євроінтеграції Польщі відіграє здатність влади країни запроваджувати у своє правове поле *acquis communautaire*. При цьому представники ЄС визнавали, що цей процес вимагає чимало часу та радили Польщі інтенсифікувати хід уніфікації законодавства у таких правових сферах як: сільське господарство, захист прав споживачів та охорона здоров'я, політика конкуренції, транспортна політика, екологія, телекомунікації й інформаційні технології [49].

Avis без перебільшення можна назвати документом, який відкривав шлях для акцесійних переговорів між Польщею та Європейським Союзом. Порядок денний містив чіткі рекомендації Європейської Комісії: розпочати переговори з Польщею про майбутнє членство в ЄС і, тим самим, здійснив значний мобілізаційний ефект на офіційну Варшаву щодо прискорення євроінтеграційної діяльності.

Отже, рекомендації Єврокомісії, зафіксовані у «Порядку денному –2000», фактично впроваджували стратегію «вступу хвилями», що базувалася на диференційованому підході. Однак, при цьому, інші країни-кандидати на приєднання не втратили можливості бути залученими до процесу переговорів. Така стратегія, на думку ЄС, повинна була стимулювати реформи в країнах, що не ввійшли до «першої хвилі» розширення [50].

Положення, закладені у «Agenda – 2000», згідно з висновками авторів документу, вимагали швидкої практичної реалізації. Цьому мала сприяти нова стратегія допомоги країнам-кандидатам на членство в ЄС, яку затвердила Рада ЄС на засіданні в Люксембурзі у грудні 1997 року. Нова стратегія передбачала замість багатостороннього співробітництва з країнами ЦСЄ запровадити двостороннє «Партнерство заради вступу» (Accession Partnerships), суть якого полягала у тому, що спочатку визначалися специфічні потреби країни-кандидата, а вже на базі цих потреб надавалася допомога. Крім того, цей документ визначав, у загальних рисах, пріоритети, завдання та умови надання допомоги асоційованим країнам. «Партнерство» встановлювалося з кожною країною-кандидатом, крім того, з ними погоджувалася Національна програма адаптації до правового доробку ЄС (National Programme for the Adoption of the Acquis), яка визначала часові рамки реалізації Accession Partnerships. Кожна з країн-кандидатів також складала власний план дій щодо зміцнення систем управління та судочинства [51]. Таким чином, країни-кандидати були змушені вибудовувати власні стратегії інтеграції до ЄС на засадах заздальгідь визначених Брюсселем.

У рамках «Партнерства заради вступу» Європейський Союз передбачав збільшення фінансування країн-кандидатів. Зокрема на ці цілі у 2000-2006 роках передбачалося виділяти 10% від загальної суми бюджету ЄС. Кошти

мали надходити до країн-бенефіціантів здебільшого через нові інструменти допомоги, затвержені в «Порядку денному – 2000»: SAPARD, ISPA та оновлену програму PHARE [52]. У той же час фінансові ресурси, запропоновані Брюсселем, були явно не достатніми для кардинального вирішення проблем, пов'язаних з європейською інтеграцією країн ЦСЄ. Це означало, що як і раніше, основний фінансовий тягар акцесійного процесу на себе мали нести країни-кандидати.

Нова стратегія виявилася доволі ефективною, країни, що не ввійшли до так званої «першої хвилі», прискорили реформи та швидко наблизилися до стандартів, визначених у Копенгагені та Мадриді. У той же час вищезгадана шістка країн-кандидатів прискорила процес імплементації *acquis communautaire* у своє правове поле. Цьому сприяв й щорічний моніторинг реалізації положень Партнерства, який здійснювала Європейська Комісія по відношенню до всіх країн – його учасників.

На Люксембурзькому засіданні Європейської Ради (грудень 1997 р.), який часто називають самітом розширення, було оголошено список держав, з якими ЄС мав розпочати акцесійні переговори: Кіпр, Польща, Чехія, Угорщина, Естонія та Словенія. Переговори з цими країнами розпочалися 31 березня 1998 року. Словаччина, Латвія, Литва, Болгарія, Румунія та Мальта потрапила до другої хвилі розширення ЄС («гельсінська група»). На сесії Європейської Ради в Гельсінкі у грудні 1999 року було вирішено розпочати переговори про вступ до ЄС з країнами «гельсінської групи», вони офіційно відкрилися 15 лютого 2000 року в Брюсселі [53].

Результати саміту в столиці Фінляндії свідчили про зміни, які відбулися в стратегії розширення ЄС на Схід. Замість стратегії розширення «хвилями», запропонованої в «Agenda – 2000» та ухваленої на Люксембурзькому саміті, у Гельсінкі перевага була надана «принципу регати», який створював рівні можливості для переговорів зі вступу до ЄС для всіх 12 країн-кандидатів першої і другої «хвилі». Згідно з «правилами регати» строки завершення переговорів відрізнялися для кожного кандидата та залежали лише від його готовності до вступу [54].

Таким чином, протягом майже десяти років тривав процес вироблення концепції розширення ЄС на Схід, паралельно відбувалося поступове пом'якшення позиції офіційного Брюсселя відносно умов приєднання для країн-кандидатів. У результаті в основу євроінтеграційної концепції була покладена компромісна формула, яка передбачала відносно рівномірний розподіл зусиль між усіма сторонами процесу об'єднання. Серед особливостей концепції розширення ЄС варто відзначити те, що вона носила публічний характер, завдяки чому здійснювала значний мобілізаційний ефект на країни-кандидати. Алегорично кажучи, концепція відводила цим країнам роль «учнів», що виконують «домашні завдання» – відповідають на питання Європейської Комісії та отримують за це оцінки. Саме тому не можна казати про самостійність стратегії інтеграції Польщі до ЄС, бо вона по суті була «реакцією» на вимоги Брюсселя та складовою частиною інтеграційної стратегії Євросоюзу.

Представники Європейського Союзу не одноразово наголошували на тому, що процес розширення на Схід неможливо здійснити без суттєвих інституційних змін у самій Спільноті. Як вже відзначалося, дискусія між прихильниками швидкого розширення та поглиблення інтеграції в межах існуючих кордонів ЄЕС (ЄС) призвела до появи компромісної позиції, яка відповідала засадам теоретичної концепції європейської інтеграції «поглиблення задля розширення».

У 1990-х роках механізм прийняття рішень та органи, які їх приймали, могли ефективно функціонувати лише при наявності в ЄС кільканадцяти країн-членів. У разі суттєвого збільшення кількості учасників Євросоюзу існувала загроза зниження ефективності роботи головних інституцій ЄС, а це могло призвести до так званого «паралічу прийняття рішень». Розуміючи масштаби проблеми, яка могла виникнути у недалекому майбутньому, керівництво ЄС прийняло принципове рішення визначити необхідні реформи до приєднання нових країн-членів. У цьому контексті вирішальну роль відіграли Амстердамський і Ніццький договори.

Амстердамський договір було підписано 2 жовтня 1997 року міністрами закордонних справ п'ятнадцяти держав-членів Європейського Союзу [55]. З точки зору модернізації інституційної системи ЄС суттєве значення мало запровадження в цьому договорі засади «найближчої співпраці» («flexibility»). Цей принцип дозволяв створювати в межах ЄС об'єднання країн, співпраця яких виходила за рамки Спільного ринку. Щоправда для створення таких об'єднань була необхідна підтримка більшості країн Євросоюзу (у деяких випадках – усіх) [56]. З одного боку, принцип flexibility потенційно сприяв створенню в Євроспільноті кількох груп держав з різним рівнем інтеграції, що могло поглибити прірву між бідними та багатими країнами Євросоюзу. Однак, з іншого боку, ця засада лише узаконила вже існуючий в ЄС поділ, межа якого визначалася рівнем економічного розвитку та глибиною інтеграції країн-членів Союзу. Наприклад, далеко не всі країни-члени ЄС на момент прийняття Амстердамського договору входили до Шенгенської зони. Крім того, засада «найближчої співпраці» робила процес євроінтеграції більш гнучким, вона свідчила про те, що в ЄС свою нішу можуть знайти як багаті, так і бідні держави.

Зв'язок з майбутнім розширенням Євросоюзу мало положення Амстердамського договору стосовно можливості припинення членства в ЄС держав, в яких серйозно порушуються права людини, свободи та демократії [57]. Таким чином Євроспільнота намагалася захиститися від потенційної небезпеки у формі політичної нестабільності в країнах-нових членах ЄС.

У той же час Амстердамський договір не вніс суттєвих змін до структури та організації діяльності органів влади Європейського Союзу в умовах майбутнього розширення [58]. Більш суттєво змінив засади функціонування провідних органів влади ЄС договір, який було ухвалено у грудні 2000 року на засіданні Європейської Ради у Ніцці. Ніццький договір з огляду на майбутнє розширення ЄС змінив окремі положення Договору про

Європейський Союз, Договору про заснування Європейської Спільноти та деякі, пов'язані з ними, законодавчі акти. Остаточо цей документ набрав чинності 1 лютого 2003 року [59].

Одним з найбільш суперечливих питань, вирішених Ніццьким договором, було визначення складу Європейської Комісії та Ради ЄС після розширення. Починаючи з 1 січня 2005 року, до складу Комісії мали входити по одному представнику від кожної країни-кандидата ЄС; натомість з моменту, коли кількість членів Союзу перевищить позначку у 27, кількість членів Європейської Комісії мусила стати меншою за кількість країн-членів ЄС. Крім того, склад Єврокомісії повинен був формуватися на засадах ротації [60]. Із загальної кількості місць в Раді ЄС (345) найбільше отримали: Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія – по 29 кожна, дещо менша кількість голосів дісталася Польщі та Іспанії – по 27, найменше голосів одержала Мальта – 3 [61]. Договір також визначив, що Рада Європейського Союзу свої рішення буде приймати кваліфікованою кількістю голосів, яка дорівнює 258. Причому з 1 січня 2005 року всі рішення, крім висунутих Європейською Комісією, Рада могла затвердити при дотриманні в процесі голосування трьох умов: підтримка кваліфікованою більшістю голосів, ці голоси мали бути подані представниками більшості країн-членів (в окремих випадках 2/3), голоси «за» мали репрезентувати не менше 62% населення Євроспільноти [62]. Така складна система прийняття рішень повинна була захистити малі країни ЄС від домінування у Раді великих держав.

Інституційні зміни торкнулися також Європейського Парламенту, кількість місць у ньому збільшувалася з 700 до 736, з яких 54 надавалися Польщі. Перерозподіл місць торкнувся й Комітету Регіонів та Соціально-Економічного Комітету – Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія здобули в них по 24 голоси кожна, Іспанія та Польща – по 21, найменше голосів надавалося Мальті – 4 [63]. Завдяки цим змінам новоприєднані члени ЄС отримали солідне представництво в провідних органах влади Європейського Союзу, що створювало умови для повноцінного захисту їх інтересів у цьому об'єднанні.

Договір, підписаний в Ніцці, зміцнив судову систему ЄС напередодні розширення. Було змінено принцип формування Трибуналу Справедливості та Суду Першої Інстанції, а також створено ще одну ланку судової системи Євросоюзу – судові палати [64]. У Ніццькому договорі, крім того, велику увагу було приділено більш чіткому розподілу повноважень між органами влади, легітимізації Хартії основних прав та визначенню ролі національних парламентів в управлінні Європейським Союзом [65].

Ніццький договір фактично завершив процес проведення інституційних змін, необхідних для розширення Європейського Союзу. Тим самим він відкривав дорогу для здійснення п'ятої хвилі розширення ЄС. Важливо відзначити, що інституційні зміни в Євросоюзі у процесі підготовки до розширення на Схід, не просто відкрили двері для приєднання країн ЦСЄ до Союзу, а створили умови, які виключали їх дискримінацію з боку «старих» членів ЄС. У результаті цих дій Євроспільнота виявилася здатною виконати

такий Копенгагенський критерій, як здатність прийняти нових членів, зберігаючи при цьому динаміку та рушійні сили європейської інтеграції.

2.2. Історичні, політичні та економічні передумови європейського вибору Польщі

2.2.1. Історичні, геополітичні та ідеологічні передумови європейського покликання Польської держави та польського народу. З часів середньовіччя сучасні польські землі були невід'ємною складовою частиною європейської цивілізації. Починаючи з першого відомого князя Польської держави Мешко I (963-992 рр.), Польща знаходилася в орбіті європейської політики й утримувала тісні політичні та культурні зв'язки з Західною та Центральною Європою. Проявом цього стало, наприклад, хрещення країни у 996 році за римським обрядом. Загальноєвропейські культурні, політичні та економічні процеси такі, як відродження, просвітництво, церковна реформація, феодальна роздрібненість, розвиток капіталізму тощо знаходили своє відображення і у польській історії. У X-XVIII ст. Польща була активним творцем європейської політики. Вона реалізовувала у практичній площині поширені у Західній Європі політичні та релігійні ідеї і брала участь у численних європейських політичних об'єднаннях. Зокрема у середні віки Польська держава виконувала популярну в Європі місію захисту католицизму від ворогів зі Сходу та у тому ж напрямку проводила католицьку експансію. Також у середні віки Польща отримала й перший євроінтеграційний досвід, створивши спільно з сусідньою Литвою єдину європейську державу – Річ Посполиту.

Навіть за часів перебування польських земель під владою інших держав (Австрії, Пруссії, Росії) у кін. XVIII – поч. XX ст. «польська проблема» була одним з наріжних камінів загальноєвропейської політики та однією з причин міждержавних конфліктів на Європейському континенті. Надзвичайно важливу роль у системі європейської безпеки відіграла відтворена у 1918 році Друга Польська Республіка. Саме напад на неї Німеччини в 1939 році остаточно зруйнував крихку систему європейської безпеки та призвів до початку Другої світової війни.

Відновлена після Другої світової війни Польська держава (Польська Народна Республіка) і надалі відіграла важливу роль в європейській політиці, хоча довгий час залишалася за межами євроінтеграційних процесів, що було обумовлено існуванням «залізної завіси» і стратегічним союзом з СРСР. Тим не менш настрої у польському суспільстві за часів існування ПНР не можна вважати за антизахідні, про що зокрема свідчать політичні кризи, які мали місце в Польській державі у 1956, 1970, 1980-81 роках. Боротьба значної частини польського народу з комуністичним режимом, який панував у країні понад сорок років та підтримувався Радянським Союзом, а також історично обумовлені непрості стосунки Польщі з Росією сприяли формуванню прозахідних суспільних настроїв в Польській державі у другій

половині ХХ століття. Саме цими настроями можна пояснити той факт, що Польща першою з країн Варшавського договору відмовилася від соціалістичного шляху розвитку та стала на шлях демократизації, а також доволі швидко приєдналася до НАТО (1999 р.). Завдяки цим змінам РП наприкінці ХХ століття відігравала на Європейському континенті роль великої незалежної демократичної держави, геополітика та стратегія розвитку якої мали важливе значення для долі і подальшого розвитку всіх європейських націй.

Ставлення до Польщі як до європейської держави значною мірою було обумовлено геополітичним розташуванням польських земель. Територіально вони знаходилися у центрі Європейського континенту і у зв'язку з цим польський народ та Польська держава традиційно були активними учасниками загальноєвропейських процесів політичного, економічного та культурного характеру. Цим же була обумовлена й специфіка менталітету польського народу, яка носила яскраво виражений «європейський характер» і спиралася на «європейські цінності» [66]. Тому провідні теоретики цивілізаційного походу незмінно відносили Польщу до так званої Західної цивілізації [67].

Серед геополітичних передумов європейського покликання Польщі особняком стоять політичні події другої половини 80-х рр. – початку 90-х років ХХ століття. Під час політичного потепління в Європі, зумовленого початком горбачовської перебудови у 1985 році, зруйнуванням Берлінського муру в 1989 і розпадом СРСР в 1991, відкрилися нові можливості для зовнішньополітичної орієнтації Польщі. Цьому сприяло й об'єднання Німеччини – найближчого сусіда та традиційно важливого економічного і політичного партнера Польської держави. У результаті Євроспільнота перетворилася на безпосереднього сусіда РП, що стало одним з чинників поглиблення стосунків між Варшавою та Брюсселем. Отже, геополітичні зміни в Європі стали каталізатором процесу європейської інтеграції Польщі.

Поміж факторів, які обумовили проєвропейські настрої польського суспільства, варто відзначити також спільність культурно-цивілізаційних цінностей народів Західної Європи та Польщі, зокрема спільні християнські цінності, подібність моделей політичного устрою, зацікавленість поляків цивілізаційними досягненнями країн Заходу, а також багатовіковий євроінтеграційний доробок польських політиків та науковців.

Політична еліта країни як на зорі польської державності, так і у наступні століття наполегливо здійснювала політику зближення Польщі з країнами Західної Європи. Надзвичайно рельєфно це проявлялося у культурній, соціально-економічній і політичній сферах. З середніх віків польські можновладці активно надавали містам країни «магдебурзьке право», організовували двори за західноєвропейськими зразками, запрошували із західних країн митців, лікарів, архітекторів, військових. Звідти ж надходили до Польщі політичні та культурні ідеї, які стали важливим чинником формування традицій польського народу. Особливо тут варто відзначити традиції демократії, свободи та рівності, які пустили глибокі корені на

польських землях у період нової та новітньої історії, що суттєво зближувало польське та західноєвропейське суспільства за ідеологічною ознакою [68].

Іншим важливим фактором, який сприяв процесу євроінтеграції Польської держави, був спільний християнський доробок Польщі та країн Євросоюзу. На польських землях понад тисячу років домінував католицизм, що обумовило тісну співпрацю Польської держави з Ватиканом та іншими християнськими країнами Європи протягом усього цього періоду. Християнство наклало глибокий відбиток на менталітет, традиції та культурний розвиток польського народу і відіграло інтегруючу роль у стосунках Польщі з країнами Заходу [69]. Відзначимо, що католицька церква як у Польщі, так і у Ватикані підтримувала, хоча і з певними застереженнями, ідею вступу III Речі Посполитої до ЄС [70].

Схожість моделей політичного устрою Польщі та країн Західної Європи була характерною для багатьох періодів європейської історії. Однак, говорячи про сучасну Західноєвропейську політичну модель, основою якої є політичний плюралізм, поділ влади на три гілки, наявність політичних партій, потужних суспільних і професійних об'єднань, варто звернути увагу на те, що подібна модель існувала в Польщі у період «парламентської демократії» 1921-1926 рр. та функціонує, починаючи з 1989 року і до сьогодні. Формування демократичної системи правління у РП відбувалося під впливом і за зразком західної демократії, що полегшувало польському суспільству сприйняття ідеї політичного союзу з країнами Заходу.

Про зацікавленість поляків цивілізаційними досягненнями країн Західної Європи свідчать численні соціологічні опитування, проведені наприкінці ХХ ст. та на початку ХХІ століття. Дослідження показали, що мешканці РП найбільше цінували правові, соціально-економічні та політичні здобутки країн ЄС; причому більшість громадян країни хотіла, щоб ці здобутки поширилися і на терени Польської держави. Причому найбільша кількість «прихильників Заходу» виявилася серед молоді та громадян з вищою освітою. Саме ці категорії населення виявилися найбільш консеквентними носіями євроінтеграційної ідеї у Польщі [71].

Євроінтеграційний доробок польських політиків та науковців формувався протягом багатьох століть і складався з численних ідей та пропозицій польських політиків, письменників та науковців щодо створення об'єднаної Європи. Серед численних польських ідеологів євроінтеграції варто відмітити короля Речі Посполитої Станіслава Ліщинського та його ідею «континентальної федерації» (об'єднання Європи під егідою короля Франції), письменника та науковця Каєтана Юзефа Скужетуського (концепція утворення пан'європейського союзу), князя Адама Чарторийського (ідея побудови Європейської ліги), науковця Войцеха Богуміла Ястжембовського (Проект Конституції Європи 1831 року), радника прем'єр-міністра Польщі у вигнанні Владислава Сікорського – Юзефа Ретінгера (ідея приєднання Польщі до Євроспільноти). Наявність такої кількості напрацювань дозволяла польському суспільству сприймати євроінтеграційну ідею як невід'ємну складову вітчизняної політичної думки [

72].

У той же час процесу європейської інтеграції Польщі заважали певні риси польського національного характеру та тісно пов'язані з ними традиції суспільно-політичного життя країни, які склалися упродовж багатьох століть. Перш за все, тут треба відзначити крайній індивідуалізм поляків, недостатньо шанобливе ставлення з їх боку до законів, звеличення рис та якостей, притаманних польській нації, та пов'язаний з цим міф особливої історичної ролі поляків і Польщі. Польський дослідник Казімеж Ластавський пояснює наявність цих рис так званою «давньопольською спадщиною», а науковець Марія Яніон пов'язує їх із загальнослов'янською схильністю до анархії [73]. Згадані риси відбивалися і на політичному житті країни, що проявлялося у некоректному використанні деякими партіями та політиками міфу про особливу історичну роль поляків та в абсолютизації ними певних якостей, притаманних польській нації, задля отримання додаткових політичних дивідендів. У свою чергу це нерідко призводило до посилення конфронтації у політичному житті країни, що сприяло політичній нестабільності, а також ускладнювало процес пошуку компромісів між політиками й владними інституціями РП та Європейського Союзу [74].

Таким чином, провідним вектором соціокультурної і політичної орієнтації Польщі протягом усієї її історії була європейська цивілізація. Порівняльна характеристика соціально-економічних і політичних структур, створених польським народом на всіх етапах історичного розвитку, свідчить про те, що за багатьма напрямками Польська держава йшла схожим з країнами Західної Європи шляхом. Завдяки цьому за Польщею міцно закріпився імідж європейської держави, а Варшава мала глибокі історичні й геополітичні підстави для подальших євроінтеграційних кроків.

2.2.2. Внутрішньополітичні зміни в Польській державі як фактор євроінтеграційного процесу. У 1989 році в Польщі розпочався процес активної політичної трансформації, що проявилось у переході від авторитарного комуністичного режиму до демократичної системи державного управління західного типу. Ці зміни значно підвищували шанси Польщі стати повноправним членом Європейського Союзу. У цьому зв'язку треба згадати Копенгагенські критерії: існування стабільних інститутів, що є гарантими демократії та верховенство права, повага до прав людини і меншин та їх захист. Фактично саме з 1989 року Польща почала робити реальні кроки щодо наближення до цих стандартів.

У процесі політичної трансформації РП можна умовно виділити два важливих етапи:

1. Побудови основ демократичної політичної системи.
2. Вдосконалення й розвиток цієї системи.

Перший етап розпочався з приходу *de facto* до влади представників профспілки «Солідарність» у результаті виборів 4 та 18 червня 1989 року, а завершився із прийняттям Конституції у травні 1997 року. На цьому етапі варто відзначити такі важливі кроки влади країни, як ліквідація старих засад побудови політичної системи, які не відповідали демократичним нормам,

встановлення підвалин демократичного політичного суперництва, радикальна модернізація законодавства країни, створення нових владних інститутів.

Для другого етапу було характерним усунення перешкод, які заважали нормальному функціонуванню політичної системи на засадах демократії. З цією метою була здійснена інституціоналізація й інтерналізація демократичних норм та процедур проведення політики. Польське суспільство вчилася жити в умовах демократії, а політична еліта країни навчалася управлінню державою в умовах нових політичних реалій. Цей етап розпочався з прийняттям Нової конституції РП і продовжувався до приєднання країни до ЄС.

Трансформацію політичної системи III Речі Посполитої доцільно, на наш погляд, аналізувати через призму дослідження двох її базових елементів: системи організації влади та системи виборів і політичного суперництва.

Система організації влади в країні зазнала суттєвих змін, починаючи з 1989 року. Зміни до Конституції країни, здійснені у квітні того ж року, суттєво трансформували структуру центральної влади. Було запроваджено посаду Президента, створено двопалатний парламент (нижня палата – Сейм, верхня – Сенат). У результаті цих змін уряд потрапив під контроль Президента і Сейма. Президент отримав великі повноваження: право «вето» на парламентські закони, можливість в окремих випадках розпускати парламент тощо. Наступні зміни Конституції відбулися у грудні 1989 року: з головного закону країни була вилучена стаття про керівну роль Польської Об'єднаної Робітничої Партії (ПОРП) та робочого класу, змінився герб та назва країни (замість Польської Народної Республіки – Республіка Польща). Ще за кілька місяців парламент запровадив нові інститути місцевого самоврядування [75].

У 1992 році була ухвалена так звана Мала конституція Республіки Польща (пакет поправок до Конституції 1952 року), яка встановила нову систему відносин між виконавчою та законодавчою владою країни. Конституція мала на меті створити стабільні умови для функціонування уряду; одним з кроків у цьому напрямку було обмеження повноважень Президента [76]. Однак, на практиці положення Малої конституції не призвели до стабілізації діяльності виконавчої влади. Кабінети Яна Ольшевського, Вальдемара Павляка, Ханни Сухоцької пропрацювали менше одного року, Президент Лех Валенса часто втручався в діяльність урядів. Це свідчило про необхідність подальшого посилення позицій уряду та стабілізації ситуації в Сеймі.

Нова конституція, прийнята у квітні 1997 року та затверджена на загальнодержавному референдумі у травні того ж року, фактично продовжила процес модернізації центральної влади країни у напрямку, що був запропонований Малою конституцією. Конституція 1997 року ще більше обмежувала повноваження Президента та посилювала незалежність уряду. Зокрема Основний закон країни передбачав:

- зміцнення позицій уряду стосовно парламенту та Президента, наприклад, у відставку кабінет міністрів міг відправити лише Сейм;
- ліквідацію президентських відомств, що зменшувало ризики дублювання повноважень виконавчої влади з боку уряду та Президента;
- обмеження впливу Президента на законотворчий процес, зокрема через зниження мінімальної кількості голосів депутатів Сейму, необхідних для подолання вето президента з 2/3 до 3/5 [77].

Завдяки Новій конституції центр тяжіння у системі центральної влади пересунувся у бік Кабінету Міністрів, саме на нього головний закон країни поклав основну відповідальність за проведення зовнішньої та внутрішньої політики держави. Парламент, як і раніше, мав складатися з двох палат, на які була покладена відповідальність за формування законодавства країни. Президент РП визначався в цьому документі як найвищий представник Польської держави, гарант виконання положень Конституції та спадковості влади [78].

Еволюцію польської системи виборів і політичного суперництва після 1989 року яскраво характеризують наступні аспекти:

- * перехід до демократії мав поступовий характер, він включав такі важливі складові як: легалізація «солідарності» у січні 1989 року, парламентські вибори у червні 1989 року, президентські вибори у листопаді-грудні 1990 року тощо;

- * нестабільність виборчої системи у 1989-1993 роках, вибори в цей період проводилися за різними виборчими законами;

- * розпорошення політичних сил після парламентських виборів 1991 року.

Перші з післявоєнних часів вільні парламентські вибори, що відбулися у червні 1989 року, проводилися на підставі компромісних угод, досягнутих під час проведення «круглого столу» між правлячою коаліцією на чолі з ПОРП, «Солідарністю», римсько-католицькою церквою та іншими політичними силами. Ці угоди передбачали проведення виборів до нижньої палати парламенту – Сейму на основі квотування. Вибори до Сенату мали відбуватися вільно – без визначених квот. Ці вибори призвели до втрати ПОРП домінуючої ролі у політичному житті країни. Таким чином у Польщі було покінчено із сорокарічною комуністичною монополією на владу. У результаті Сенат практично повністю контролювався «Солідарністю» (99 місць зі 100), у Сеймі 60% місць дісталася коаліції, яку створили Солідарність, Об'єднана селянська партія та Демократична партія. Саме ця коаліція сформувала у вересні того ж року коаліційний кабінет на чолі з Т. Мазовецьким. Новий уряд користувався великою довірою та підтримкою суспільства, що сприяло проведенню в країні важких соціально-економічних реформ [79].

Наступні парламентські вибори 1991 року були проведені згідно з новим законом про вибори, який передбачав формування парламенту країни на засадах пропорційності. Результатом виборів стало значне розпорошення політичних сил, присутніх у парламенті. Лише 6 партій та блоків здобули

понад 4% голосів, навіть умовний переможець цих виборів Демократичний союз був підтриманий лише 12,32% голосів виборців, а 14 політичних сил отримали менше 10 місць у Сеймі [80]. Серед дрібних партій до парламенту потрапили і такі екзотичні, як Польська партія шанувальників пива. Значною мірою подібне розшарування в парламенті стало наслідком розколу політичного табору «Солідарності» напередодні виборів на декілька окремих політичних сил.

Велика кількість політичних партій та блоків у Сеймі заважала створенню міцної парламентської коаліції та уряду. Так, протягом двох років своєї роботи парламент надав підтримку двом урядам меншості (Я. Ольшевського та Х. Сухоцької), причому обидва були відправлені у відставку Сеймом за скандальних обставин [81]. Парламенту також не вдалося налагодити конструктивної співпраці з президентом країни Лехом Валенсою. Наслідком цього стало те, що останній розпустив вищий законодавчий орган Польщі у 1993 році. Внутрішньополітичні події 1991-1993 років суттєво зіпсували імідж Польщі в очах Європейського Союзу, а за країною закріпилася репутація політично нестабільного партнера ЄС [82].

Наступні вибори до парламенту країни (1993, 1997, 2001 рр.) здійснювалися на підставі нового виборчого закону, прийнятого у травні 1993 року, який встановив ліміт на представництво партій у Сеймі у вигляді мінімального прохідного бар'єру: 5% голосів для політичних партій, 8% – для блоків [83]. У результаті суттєво зменшилася кількість партій та блоків, які діставалися до парламенту та створювали коаліції. Так, за підсумками парламентських виборів 1993 року до Сейму РП потрапило 6 політичних сил, з яких 2 утворили правлячу коаліцію: Союз демократичної лівіці (СДЛ) та Польська селянська партія (ПСП). У 1997 році коаліцію в парламенті сформували дві політичні сили – Акція виборча «Солідарність» (АВС) та Унія свободи (УС), у 2001 році – три сили: Унія праці (УП), СДЛ та ПСП [84]. У наслідок цього збільшилися терміни діяльності польських урядів, наприклад, кабінет Єжи Бузека діяв майже чотири роки (з 31 жовтня 1997 до 19 жовтня 2001), що зарядило проведенню вдалих акцесійних переговорів з Європейським Союзом [85].

Отже, виборчий закон 1993 року сприяв стабілізації політичної системи країни завдяки обмеженню кількості політичних партій та блоків, представлених в парламенті країни. Однак, як до, так і після прийняття цього закону для партійної системи Польщі були характерними наступні тенденції: доволі швидка втрата популярності в суспільстві партій влади (СДЛ, ПСП, УС, АВС та інших), про що свідчили їх поразки на наступних виборах та активний процес створення і розпаду політичних партій й блоків.

Також значних змін зазнали принципи обрання президента країни та роль, яку вони відігравали у політичному житті країни. Якщо у 1989 році Войцех Ярузельський був обраний президентом Національними зборами, то вже у 1990 році президента обирали на загальних безпосередніх виборах [86]. Переможець виборів 1990 року Лех Валенса не зумів зберегти за собою президентську посаду після наступних виборів у 1995 році. Натомість його

наступник, представник лівих сил, Олександр Квасневський займав президентську посаду два терміни поспіль (1995-2005 рр.) [87].

Президент Л. Валенса активно втручався в діяльність уряду та парламенту країни, що нерідко супроводжувалося політичними скандалами. На відміну від нього Президент О. Квасневський намагався відігравати стабілізуючу роль у політичному житті країни, перетворившись на своєрідного посередника між урядом та парламентом. У той же час обидва польських Президенти брали активну участь у формуванні та реалізації зовнішньої політики країни та підтримували курс країни на європейську інтеграцію [88].

Треба відзначити, що системи виборів і політичного суперництва розповсюдилася і на регіональний рівень політичного життя країни завдяки тому, що громадяни країни отримали можливість обирати шляхом прямого голосування постановляючу владу в гмінах, повітах і воєводствах, а також виконавчу владу в гмінах [89].

Таким чином, вищезгадані реформи політичної системи країни дозволили привести її у відповідність із субкритерієм політичної групи «критеріїв вступу»: забезпечення свободи парламентських і президентських виборів, а також виборів до місцевих органів влади.

Політичні зміни у Польщі призвели до появи великої кількості недержавних організацій, яких на початку ХХІ століття налічувалося майже 17 тис. Крім того, у Польській державі суттєво зросла кількість профспілкових об'єднань, яка сягнула наприкінці 1990-х років позначки у 318 об'єднань [90]. Значною мірою така велика кількість недержавних організацій і профспілок діяла у країні завдяки відсутності тиску на них з боку держави та наявності податкових пільг, якими вони користувалися згідно з законодавством. Також відзначимо, що закон 1992 року «Про радіо та телебачення» відкрив шлях до створення незалежних ЗМІ на телевізійному та радіо просторі країни. Як результат, на рубежі ХХ-ХХІ століть абсолютна більшість компаній, які діяли у медіапросторі країни, були приватними та незалежними. Усе це свідчило про наближення Польської держави до відповідності Копенгагенським критеріям (політична група) за напрямком: створення та розширення діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій, незалежних ЗМІ. Хоча, як вже зазначалося, Європейська Комісія фіксувала деякі обмеження свободи преси у Польщі.

Необхідність відповідати політичним критеріям членства в ЄС спонукала польську владу до активної роботи у сфері захисту особистих прав і свобод людини та захисту прав меншин. Конституція 1997 року та низка інших законодавчих актів, прийнятих у 1990-х роках, гарантували громадянам РП захист особистих прав і свобод. Крім того, Польща ратифікувала всі конвенції ООН, що стосувалися захисту прав людини, а також Європейську конвенцію захисту прав людини, Європейську соціальну хартію тощо. Також було створено інститути Комісару щодо захисту прав людини та Омбудсмена [91].

Важким завданням для Варшави виявилось вирішення проблеми захисту прав національних меншин. Зафіксовані Європейською Комісією, прояви у польському суспільстві дискримінації стосовно циган вимагали від влади країни серйозної роботи задля приведення ситуації в країні відповідно до таких субкритеріїв, як прийняття законодавства, що надійно захищає права меншин, створення відповідних установ та здійснення заходів з протидії дискримінації в усіх сферах суспільного життя. Усе це змусило польську владу провести комплексну роботу з вирішення проблем національних меншин, яка, зрештою, отримала позитивну оцінку з боку Євросоюзу.

Хоча національні меншини і склали незначну частку населення Польщі (1,3%), Конституція РП гарантувала їм право на збереження та розвиток своєї мови, культурних особливостей і традицій, а також можливість мати власні культурні, релігійні та освітні заклади [92]. Національні меншини користувалися у Польщі спеціальними виборчими правилами, згідно з якими їм дозволялося обирати меншою кількістю голосів власних представників до Сейму. Приділяючи особливу увагу циганам, у лютому 2001 року Рада Міністрів започаткувала урядову програму «Циганська громада Малопольського воєводства 2001-2003». У ній пріоритетними визначалися такі напрямки, як освіта, подолання безробіття, охорона здоров'я, пристойні умови життя, безпека, культура та поширення знань про циганську національну меншину в польському суспільстві [93].

Крім того, у країні була створена адміністративна інфраструктура для вирішення справ національних меншин. На урядовому рівні було утворено Міністерський комітет у справах меншин, до якого, крім інших, увійшли міністри внутрішніх справ, юстиції, закордонних справ, освіти, праці та соціальної політики. Однією з функцій Комітету було розгляд справ, пов'язаних з проблемами національних меншин. Підрозділ національних меншин, який входив до структури Департаменту з питань громадянства при Міністерстві внутрішніх справ, надавав підтримку вищезгаданому комітету, а також підтримував контакти з місцевими органами влади та групами національних меншин з метою вивчення їх проблем, збирання та розгляду скарг. При інституті Омбудсмена було створено Підрозділ щодо захисту прав іноземців та національних меншин [94].

Вищезгадані внутрішньополітичні зміни у Польській державі виявилися надзвичайно ефективними з точки зору євроінтеграційних перспектив РП. Підтвердженням цього став висновок Європейської Комісії про те, що Польща зуміла стабілізувати свою політичну систему та виконати політичні й інституційні «критерії вступу» [95].

Таким чином, здійснена у 1990-х роках модернізація системи влади, а також системи виборів і політичного суперництва сприяла створенню та існуванню в Польщі стабільних інститутів влади, які були гарантами демократії. Особливо посприяло стабілізації політичної системи країн прийняття Нової конституції та Виборчого закону, а також поступове підвищення рівня політичної культури суспільства і політичних еліт. Велика

робота польської влади була також здійснена у напрямку захисту особистих прав і свобод людини, підтримки діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій, незалежних ЗМІ. Завдяки всім цим заходам польська система влади у другій половині 90-х років ХХ століття вийшла на рівень організації, який у цілому відповідав інституційним і політичним критеріям членства, затверджені у Копенгагені.

2.2.3. *Трансформація економіки у контексті відповідності Польщі «критеріям вступу».* Наприкінці 1980-х років перед Польщею повстало невідкладне завдання – перейти до ринкової економіки. На цьому шляху слід відзначити два фактори, які стали своєрідною дорожньою мапою для Польщі на шляху реформування її економіки та суспільних інституцій: «План Бальцеровича» та Копенгагенські критерії (економічна група).

Інтенсивне реформування економіки країни розпочалося разом з приходом до влади уряду Т. Мазовецького (вересень 1989 р. – листопад 1990 р.). У спадщину від комуністичної влади уряду Т. Мазовецького дісталася економіка командно-адміністративного типу, яка працювала вкрай неефективно. Як результат у країні спостерігався надзвичайно високий рівень інфляції, дефіцит товарів та високий рівень соціальної напруги.

Головна мета «Плану Бальцеровича» полягала у створенні польської моделі ринкової економіки, максимально наближеної до аналогічної Західної моделі. Причому творці цього плану (перш за все міністр фінансів Лешек Бальцерович та інші представники економічного блоку уряду) вважали, що реформи треба проводити швидко, застосовуючи рішучі та радикальні заходи аби максимально скоротити важкий для суспільства перехідний період. Втіленню реформ Бальцеровича у життя сприяв великий кредит довіри до уряду Т. Мазовецького з боку польського суспільства та підтримка з боку парламенту, який прийняв низку законів, необхідних для реалізації плану. Реформи були також підтримані Міжнародним валютним фондом, який надав стабілізаційний кредит на суму у понад 1 млрд доларів [96].

Досягти стабілізації фінансової системи та перебудувати структуру економіки країни автори реформ намагалися за допомогою низки заходів, найважливішими з яких були:

- дерегуляція економіки і суспільного життя через обмеження втручання держави до соціально-економічної сфери;
- стимулювання розвитку приватного сектору, зокрема через масштабну приватизацію державної власності;
- жорстка бюджетна політика (обмеження пільг та дотацій з державного бюджету, запровадження суворої бюджетної дисципліни тощо);
- лібералізація цін на абсолютну більшість товарів;
- підвищення державних доходів за рахунок введення прогресивного оподаткування;
- стабілізація курсу долара завдяки введенню єдиного курсу обміну злотого на долар;
- лібералізація закордонної торгівлі [97].

Результати реформ Бальцеровича або «шокової терапії» і досі викликають діаметрально протилежні оцінки. З одного боку, наслідки реформ для фінансової сфери були непоганими, наприклад у 1990-1993 роках, як свідчать дані Додатку А – Таблиця 1, вдалося суттєво зменшити темпи інфляції в країні. З іншого боку, реалізація плану Бальцеровича призвела до значного погіршення ситуації у виробничій сфері, про що свідчать показники, відображені у вищезгаданій таблиці. Особливо чутливим для польського суспільства стало падіння у 1991-1992 роках ВВП, промислового виробництва, доходів населення та зростання безробіття. Натомість з 1993 року ВВП та промислове виробництво в країні почали зростати. Однак, головна заслуга цих реформ полягала у тому, що вони перевели економіку країни на ринкові рейки, тим самим Польща зробила вагомий крок на шляху до відповідності Копенгагенським критеріям навіть ще до їх затвердження.

Реформи у соціально-економічній сфері Польської держави продовжилися і після відставки уряду Т. Мазовецького. Тут варто згадати податкову реформу уряду Я. К. Белецького (12.01.1991-23.12.1991), Програму загальної приватизації Х. Сухоцької (11.07.1992-26.10.1993), Антишокову терапію уряду В. Павляка (26.10.1993-6.03.1995), чотири реформи (адміністративну, пенсійного забезпечення, системи освіти та охорони здоров'я) кабінету Є. Бузека (31.10.1997-19.10.2001), План Хаусена уряду Л. Міллера (19.10.2001-02.05.2004) [98]. Вищезгадані реформи мали одну спільну рису – їх здійснення так чи інакше було пов'язано з наближенням економіки Польщі до стандартів економічної групи Копенгагенських критеріїв. У цьому зв'язку варто звернути увагу на декілька провідних напрямків реформування польської економіки, реалізація яких була безпосередньо пов'язана з наближенням до критеріїв членства в ЄС, про що мова піде нижче.

У процесі перебудови економіки особлива увага приділялася законодавчому забезпеченню реформ. У країні розроблялася цілісна система нового господарського законодавства, де враховувалися нормативи і стандарти, що діяли у країнах Євросоюзу. Варто зазначити, що ще за півроку до зміни політичного устрою у Польщі – 23 грудня 1988 року – Сейм прийняв закон «Про господарську діяльність», який протягом наступних декількох років називали «господарською конституцією». У законі наголошувалося, що розпочати та здійснювати господарську діяльність можна і дозволено кожному на умовах рівноправності [99]. З початку 1989 року було знято обмеження щодо кількості працівників, зайнятих у приватних фірмах. Економічній свободі сприяла також проста процедура дозволу на господарську діяльність і створення приватних фірм, яка зводилася до реєстрації в адміністрації міста чи гміни заяви про запис у реєстр про господарську діяльність, далі – протягом 14 днів можна було розпочати господарську діяльність. Лише на 15 (згодом на 6) видів діяльності необхідно було отримати додаткові дозволи [100].

Іншим важливим документом на цьому шляху стала Конституція РП 1997 року, яка визначала, що «ринкова економіка базується на свободі

господарської діяльності, приватній власності, діалозі між суб'єктами господарювання та державними інституціями і є основою економічного устрою Республіки Польща» [101]. У головному законі країни наголошувалося, що обмеження свободи господарської діяльності допускається лише законодавчим шляхом і лише з врахуванням важливості суспільного інтересу. Конституція проголосила охорону прав на власність та спадковість, відчуження власності допускалося лише у випадку суспільної необхідності та з дотриманням умови адекватності [102].

Треба звернути увагу на той факт, що Конституція 1997 року лише юридично закріпила засади господарської діяльності в країні, які вже існували у Польщі завдяки прийняттю парламентом та урядом країни низки відповідних нормативно-правових актів. Отже, у 1988-1997 роках в країні була створена система нового господарського законодавства, яка дозволяла існувати дієвій ринковій економіці, що, водночас, було обов'язковою умовою дотримання Копенгагенських критеріїв.

Відзначимо, що приватні підприємства діяли в країні ще за часів ПНР і це суттєво полегшило процес розвитку приватного сектору в державі у посткомуністичний період. У той же час влада країни здійснювала систематичну підтримку малого та середнього бізнесу через спеціалізовані установи, як того вимагали положення «критерії вступу». У 1992 році в Сеймі почала діяти Комісія малих та середніх підприємств. До компетенції Комісії входила розробка рекомендацій щодо розвитку малих та середніх підприємств. У вересні 1995 р. було створено Польський фонд підтримки та розвитку малих і середніх підприємств. Основною метою Фонду було створення сприятливих умов для розвитку сектору малих і середніх підприємств. Стратегічні завдання Фонду полягали у підвищенні конкурентоспроможності польських малих і середніх підприємств до рівня, що надавав би їм можливість ефективно функціонувати на внутрішньому та зовнішньому ринках, зокрема й на ринку ЄС. Цьому, зокрема, сприяла сформована за ініціативою Фонду у жовтні 1995 р. Державна система послуг для малих і середніх підприємств. У листопаді 2000 р. замість Польського фонду підтримки та розвитку малих і середніх підприємств була створена Польська агенція розвитку підприємництва, яка не менш активно здійснювала підтримку малого і середнього бізнесу в РП [103].

Результати такої політики не змусили себе довго чекати. Кількість малих та середніх підприємств динамічно зростала і на рубежі XX-XXI століття вони вже становили основу економіки країни як у кількісному, так і в якісному вимірі. У 2004 році малі та середні підприємства створювали 51, 5 % ВВП країни, за цим показником Польща впритул наблизилася до країн ЄС [104].

Реструктуризація підприємств була одним з провідних напрямків реформування польської економіки, починаючи з 1989 року, тобто задовго до затвердження відповідної вимоги Європейським Союзом у Копенгагенських критеріях. Одна з основних проблем польської економіки зразка 1989 року полягала у тому, що на державний сектор припадало 90% виробництва і 85%

капіталовкладень [105]. В основу системної трансформації уряд поклав кардинальні перетворення власності. Специфікою польської приватизації стало використання різних форм і методів її здійснення. Роздержавлення виробничого сектору відбувалося через прямий продаж підприємств юридичним і фізичним особам, акціонування підприємств, виділення власності органам місцевого самоуправління, змінам у кооперативному секторі [106]. Реструктуризація деяких провідних галузей польської економіки відбулася в результаті прямого тиску з боку Європейської Комісії. Тут можна згадати Закон про реструктуризацію чорної металургії 2001 року, програми реструктуризації вугільної та сірчаної промисловості, в яких були враховані численні вимоги Єврокомісії [107].

Реструктуризація малих державних підприємств почалася у 1989 і вже до кінця 1990 року до приватного сектора були передані 35 тис малих підприємств. У 1990 році уряд оголосив Програму масової приватизації для декількох сотень найбільших державних підприємств. Однак, реалізацію цієї програми не починали аж до 1996 року через численні поправки і доповнення, які вносилися до неї. В основі цієї приватизації лежала роздача громадянам ваучерів, які являли собою акції на власність у 15 національних інвестиційних фондах, між цими фондами і розподілялися акції підприємств, що приватизуються. У результаті у 1990-2001 роках було приватизовано 5350 державних підприємств, або 64% від загальної кількості державних підприємств, зареєстрованих у 1990 році, а у приватному секторі вже в 1996 році працювало понад 65% усіх зайнятих в економіці країни [108]. Надалі приватизаційний процес загальмувався, що пов'язувалося з його високою політизацією, тим не менш цей процес призвів до того, що приватний сектор став основою польської економіки.

Досягнення макроекономічної стабільності було стратегічною метою реформування польської економіки. Однак, стабілізувати макроекономічні показники вдалося далеко не одразу. У 1990 році інфляція в країні досягла 585,8%, у 1991 р. – 71%, а втім у наступні роки ці показники поступово зменшувалася, у 1998 році інфляція становила 8,6%, у 2001 р. – 3,6%; у 2003 році інфляційний показник був рекордно низьким, навіть на тлі країн ЄС – 0,7%, щоправда в 2004 році ця цифра збільшилася до 3,6% [109]. Владі країни вдалося приборкати інфляцію, багато в чому завдяки проведенню жорсткої монетарної політики та утриманню на невисокому рівні дефіциту державного бюджету. У 1990-2004 роках дефіцит державного бюджету Польщі, за винятком 1992 та 2004 років, не перевищував позначки у 5% [110]. Тобто бюджетний дефіцит вдалося наблизити до стандарту ЄС, який впливав з Маастрихтських критеріїв – не більше ніж 3% дефіциту бюджету від загального показника ВВП країни.

Паралельно зі зменшенням темпів інфляції в країні зменшувалися і ставки за кредитами для фізичних та юридичних осіб. Так, у 1991 році річна середньозважена ставка банківського кредиту становила 62,5%, а в 2004 – 10,4%. Цьому сприяла політика Національного Банку Польщі (НБП), який послідовно знижував кредиту облікову ставку з 20% у 1991 році до 3,4% у

2004 році. Однак, не зважаючи на це, споживчі кредити для громадян Польщі, навіть у 2004 році, надавалися під значно вищий відсоток, ніж у країнах ЄС, у середньому він становив 16% [111].

Отже, стабілізація польської економіки на макrorівні була досягнута ще до початку введення акцесійних переговорів з ЄС, що, посилювало переговornі позиції офіційної Варшави.

Як вже відзначалося, Копенгагенські критерії передбачали наявність у країнах-кандидатах на вступ до ЄС наявності потужного банківського сектору. Польська влада розпочала створювати такий сектор за кілька років до затвердження «критеріїв вступу». Перебудова кредитно-фінансової системи країни відповідно до потреб ринкової економіки розпочалася 1 лютого 1989 року. Тоді із системи НБП було виділено 9 регіональних банків, тим самим було створено основу для формування двоступінчатої банківської системи [112]. Паралельно відбувався процес приватизації банківської системи країни. Старт йому надав Закон від 31 січня 1989 року «Банківське право». У перші роки цей процес характеризувався надзвичайно ліберальним підходом до формування ринкової банківської системи. У результаті до 1992 року в країні було створено 75 нових приватних банків. Однак, незважаючи на інтенсивне зростання кількості банків, вони були досить слабкі, а сукупна їхня капіталізація недостатня для того, щоб стати локомотивом економічної трансформації. З 1992 року влада країни почала застосовувати більш жорсткий підхід до порядку ліцензування банківської діяльності. Тоді ж Національний Банк Польщі став обережніше ставитися до залучення іноземного капіталу в дану сферу економіки. Іноземні інвестори, наприклад, були позбавлені права придбати контрольний пакет приватизованих банків. Зазначена політика аргументувалася бажанням обмежити надмірний вплив закордонного капіталу на фінансовий сектор. На практиці це призвело до значного зменшення темпів приватизації банків [113].

Ситуація змінилася з 1995 року, коли до процесу приватизації активніше підключилися закордонні інвестори внаслідок зняття ряду обмежень під тиском Європейської Комісії. З цього часу участь іноземного капіталу в польській банківській системі стало одним з основних джерел його розвитку. Найбільшу зацікавленість в інвестуванні в польський банківський сектор виявляли представники Німеччини, США і Голландії. З кожним роком частка іноземного капіталу в статутних фондах банківського сектора Польщі збільшувалася і в 2000 році іноземний капітал зосередив у своїх руках понад 50% цих фондів у загальнодержавному вимірі, у наступні роки цей відсоток продовжував зростати [114]. У той же час знижувалася доля держави в фінансовому секторі економіки, хоча держава, в особі Державного Казначейства і продовжувала безпосередньо контролювати три великі банки. У другій половині 1990-х років також прискорився процес консолідації і злиття банків, що привело до зниження їхньої кількості [115]. Отже, зростання впливу інвесторів із Західної Європи та Північної Америки можна назвати однією з найбільш характерних тенденцій реорганізації банківської системи РП.

Реструктуризація і приватизація польського банківського сектора мали велике значення для формування механізмів ринкової економіки в країні. Як наслідок реформування банківського сектору Польщі, значно розширився спектр наданих банками послуг, збільшилося різноманіття кредитно-фінансових організацій, у банківську діяльність стали активно впроваджуватися сучасні технології і методи розрахунків. У зазначений період суттєво зросли обсяги фінансових операцій: у 1995 році загальний обсяг фінансових операцій польських банків становив 29,5 млрд злотих, а в 2003 цей показник стрибнув до 429 млрд [116]. Таким чином, завдяки реформуванню фінансовий сектор виявився спроможним спрямувати кошти у великих розмірах на інвестування виробництва, що, зокрема, відповідало Копенгагенським критеріям.

Реформування польської економіки дало відчутні позитивні результати у другій половині 1990-х років. Як свідчать дані Додатку А – Таблиці 2, Польська держава вийшла у 1994-1999 роках на щорічний приріст ВВП приблизно в 5-7%, що перевищувало середні показники економічного зростання в Європейському Союзі. Щоправда у 2000-2003 роках темпи економічного зростання дещо сповільнилися – середньорічне зростання ВВП складало лише 2,7%, що стало наслідком, «перегріву економіки» у попередні роки [117].

У цілому, завдяки вдалому проведенню реформ у 1989-2004 роках Польщі вдалося суттєво наростити свій економічний потенціал, підвищити реальні доходи населення та наблизитися за рівнем соціально-економічного розвитку до країн ЄС [118].

Реформи в економічній сфері безпосередньо впливали на настрої у польському суспільстві. Причому цей вплив мав неоднозначний характер. Зростання безробіття, швидка приватизація та зубожіння значної частини населення призвели до зростання злочинності. Якщо у 1990 році в країні було зареєстровано 880 тис злочинів, то у 2000 році ця цифра сягнула 1,7 млн. За цей же період різко зросла кількість вбивств: з 730 до 1270 на рік [119]. Зростання злочинності та безробіття призводили до втрати у громадян Польщі почуття соціальної захищеності та поширення ностальгії за минулими часами. Основним джерелом соціального незадоволення було польське село, яке найбільше постраждало від економічних перетворень [120].

З іншого боку, реформи значно підвищили соціальну мобільність мешканців країни. Так, якщо у 1990-1991 навчальному році число студентів у вищих навчальних закладах країни становило приблизно 400 тис, то у 1999-2000 навчальному році – 1,8 млн; кількість виїздів громадян РП за кордон з 1990 по 2000 роки зросло з 22 млн до 56 млн. Багато поляків за цей період виїхало до країн ЄС працювати, однак більшість з них повернулася додому [121].

Реформи вплинули і на культурний розвиток країни. У період їх здійснення відбулася так звана комерціалізація польської культури, яка стала наслідком зростання ролі телебачення та інших засобів мас-медіа у

культурному житті польського суспільства. Паралельно йшов процес вестернізації культури країни, пов'язаний з інтенсивним проникненням до культурного простору Польщі західних культурних стандартів [122].

Отже, економічні реформи наблизили Польщу до відповідності Копенгагенським критеріям (економічній групі критеріїв). В економіці країни була встановлена рівновага між попитом та пропозицією за рахунок вільної взаємодії ринкових сил, лібералізації цін і торгівлі. У країні була створена законодавча база, достатня для існування ринкової економіки та ефективного регулювання прав власності; досягнута макроекономічна стабільність, що проявилось у відносній ціновій стабільності, усталеності державних фінансів та платіжного балансу РП. Був досягнутий прогрес у реструктуризації підприємництва, а малі та середні підприємства стали основою польської економіки. Фінансовий сектор суттєво зміцнився і був здатним спрямувати кошти у великому обсязі на інвестування виробництва. Держава зуміла виробити такий алгоритм втручання в економіку країни, який, з одного боку, не заважав функціонуванню ринкових механізмів, а з іншого, підвищував конкурентоспроможність польської економіки. З рештою, у Польщі була створена діюча ринкова економіка з рівнем макроекономічної стабільності, достатнім для того, щоб суб'єкти економічної діяльності діяли в умовах стабільного і передбачуваного клімату. Незважаючи на певне загострення соціальних проблем у наслідок реформ, у цілому, Польській державі вдалося забезпечити гідний рівень життя своїм громадянам та відповідний рівень державних послуг, як того вимагали Копенгагенські критерії. Усі ці фактори підвищували шанси Польщі на приєднання до Європейського Союзу.

2.2.4. Пріоритетні напрямки зовнішньої політики Польської держави у переадакцесійний період. Вихід Польщі з, так званого, «радянського блоку», який фактично відбувся у 1989 році, відкрив перед країною широкі можливості для проведення незалежної зовнішньої політики. Головною метою зовнішньої політики Польщі у 1989 році та наступні роки було забезпечення безпеки і незалежності Держави. У квітні 1990 року була сформульована нова концепція зовнішньої політики РП, суть якої визначалася наступними положеннями:

- * спільно з іншими країнами створювати систему європейської безпеки і тим самим співпрацювати з ними задля єдності континенту;
- * одночасно з проведенням активної європейської політики тісно співпрацювати з потужними сусідніми державами, а саме: СРСР та Німеччиною;
- * брати активну участь в нових європейських регіональних утвореннях [123].

Треба відзначити, що зовнішня політика, яку проводили польські уряди, починаючи з кабінету Т. Мазовецького, була тісно пов'язана з трансформаційними процесами всередині Польської держави та мала яскраво виражену євроінтеграційну спрямованість. Так, у квітні 1990 року міністр закордонних справ К. Скубишевський відзначив, що завдяки зовнішній

політиці «уряд забезпечує незалежність Держави, здобуває зовнішню підтримку та доброзичливість стосовно перетворень, які здійснюються в країні», сприяє цьому включення Польщі «до організованої європейської співпраці, яка має за мету єдність нашого континенту» [124].

Геополітичні зміни в Європі, пов'язані з розпадом СРСР, призвели до певної корекції зовнішньополітичних орієнтирів Польщі у 1992-1993 роках. Пріоритетні цілі закордонної політики з цього часу полягали в:

- орієнтації Польщі переважно на європейську та євроатлантичну інтеграцію;
- активному розвитку стосунків у всіх сферах з країнами Західної Європи та Північної Америки;
- участі у процесі формування нового політичного порядку на Європейському континенті, який мав спиратися на міждержавну співпрацю та координацію діяльності міжнародних організацій;
- поглибленні стосунків з сусідніми країнами; посиленні політичних та економічних зв'язків з ними через участь у регіональних організаціях: Раді Балтійських країн, Вишеградській групі тощо [125].

Вищезгадані цілі закордонної політики практично не змінювалися упродовж 1990-х років та початку XXI століття.

Говорячи про реалізацію зовнішньополітичної стратегії на практиці, треба відзначити специфіку політичної ситуації в Європі на рубежі 80-х–90-х років XX століття, яка полягала у появі на кордоні з Польщею нових країн-сусідів. Розпад СРСР, розподіл Чехословаччини та об'єднання Німеччини кардинально змінили геополітичну ситуацію в регіоні. По-перше, у наслідок дезінтеграції СРСР суттєво зменшився зовнішньополітичний тиск на офіційну Варшаву зі Сходу. По-друге, поява нових країн-сусідів: Білорусі, України, Литви, Словаччини, Чехії та Російської Федерації вимагали вироблення з боку Польщі нової стратегії стосунків з цими країнами. По-третє, об'єднання Німеччини означало, що РП отримала на своєму західному кордоні двох нових, економічно та політично потужних сусідів: Федеративну Республіку Німеччини та Європейську Спільноту.

Фактично з моменту створення уряду Т. Мазовецького Польща почала інтенсивно розвивати стосунки з країнами Заходу. Пріоритетними тут були відносини з Німеччиною та США. Німеччина здійснювала велику допомогу в процесі приєднання РП до ЄС та Західноєвропейського Союзу (ЗЄС), США опікали Польщу в ході її інтеграції до Північноатлантичних структур [126].

Процес вступу Польщі до НАТО фактично розпочався у 1989 році, майже одразу після того як країна почала проводити самостійну зовнішню політику. Треба відзначити, що наприкінці 80-х років XX століття не лише Польща, але й НАТО змінило свої пріоритети у зовнішній політиці. У ці роки Північноатлантичний союз розпочав проводити політику «відбудови партнерських стосунків» з країнами Варшавського договору. Водночас польські політики вважали, що країна на початку 1990-х років опинилась у «зоні зменшеної безпеки», і бачили основні шляхи підвищення безпеки країни в інтеграції з НАТО. До того ж більшість країн ЦСЄ, реагуючи на

зміну геополітичної ситуації у регіоні, вирішили інтегруватися саме в Євроатлантичні структури. Майже всі політичні партії виступали у цей період за вступ Польщі до організації Північноатлантичного договору, політиків, у свою чергу, підтримувало суспільство. Так, соціологічні опитування, проведені у 1997 році показали, що майже 90% громадян Польщі позитивно сприймали ідею членства країни у НАТО [127].

Основні напрямки євроатлантичної інтеграції Польщі реалізовувалися у політичній та військовій площинах. У той же час інтеграція до Північноатлантичних структур поставила перед Польською державою непрості завдання: посилити цивільний контроль над збройними силами, пристосувати правову систему до реалій майбутнього членства у НАТО, а головне – реформувати збройні сили та увесь військово-промисловий комплекс відповідно до стандартів Північноатлантичного блоку. Усе це вимагало проведення серйозних реформ і вони були здійснені у 1994-1998 роках. 12 березня 1999 року Польща стала повноправним членом НАТО [128].

Приєднання до Північноатлантичного альянсу Польща розглядала як важливий крок на шляху до членства в ЄС. По-перше, вступ до НАТО наблизив країну до «родини західних країн», як наголошував Президент РП О. Кваснєвський, звертаючись до західних партнерів РП: «Сьогодні у НАТО, завтра в Європейському Союзі. Разом з вами досягнемо цього...» [129]. По-друге, через те, що більшість країн-членів Європейського Союзу були одночасно і членами Альянсу, факт приєднання Польщі до НАТО дещо полегшив процес ведення акцесійних переговорів з ЄС за певними напрямками, про що мова піде у четвертому розділі. До того ж у ході інтеграції до Північноатлантичних структур Польська держава здобула надзвичайно важливий та корисний досвід ведення акцесійних переговорів на міжнародному рівні.

Ще одним проявом «західної орієнтації» Польщі на міжнародній арені стала інтеграція країни до Західноєвропейського Союзу. У травні 1994 року РП отримала статус асоційованого партнера ЗЄС, а у березні 1999 року, після вступу до НАТО, Польща стала асоційованим членом організації [130].

Важливим напрямком зовнішньої політики Польщі стала співпраця з новоствореними сусідніми державами. Тут варто відзначити зусилля офіційної Варшави, спрямовані на створення регіональних об'єднань, в яких Польща намагалася відігравати провідну роль.

15 лютого 1991 року на зустрічі президентів Польщі і Чехословаччини та прем'єр-міністра Угорщини була ухвалена Декларація про створення Вишеградської групи («Декларація про співробітництво Чесько-Словацької Республіки, Республіки Польща та Угорської Республіки на шляху до європейської інтеграції»). П'ять пунктів Декларації чітко визначали мету Вишеградського об'єднання:

- поновлення державної незалежності, демократії і свободи;

- ліквідація залишків тоталітарного режиму в усіх сферах життя, суспільства й економіки;
- формування парламентської демократії і сучасної правової держави поряд із дотриманням основних прав людини і свобод;
- створення сучасної ринкової економіки;
- повна інтеграція в європейську політичну, економічну, безпекову і правову системи [131].

Після розпаду Чехословаччини організація отримала назву – Вишеградська четвірка, у зв'язку з тим, що до її складу ввійшло чотири країни: Польща, Чехія, Угорщина і Словаччина. Зусилля країн Вишеграда були спрямовані переважно на інтеграцію з ЄС і НАТО, натомість лобювання взаємних інтересів не стало пріоритетом діяльності Об'єднання; зустрічі голів держав у рамках Вишеградської Унії відбувалися нерегулярно, до того ж стосунки між окремими державами четвірки були далеко не ідеальними, особливо це стосувалося угорсько-словацьких та чесько-польських відносин [132]. Тим не менш діяльність Вишеградського об'єднання сприяла просуванню чотирьох країн уперед у політичному та економічному співробітництві в контексті загальноєвропейської інтеграції.

21 грудня 1992 року у Кракові, Польща, Чехо-Словаччина і Угорщина підписали Угоду про створення нового міжнародного економічного інституту – Центральноєвропейської Асоціації Вільної Торгівлі (Central European Free Trade Association, CEFTA, ЦЕФТА). 4 березня 1993 року країни Вишеградської трійки ратифікували Угоду про створення ЦЕФТА з метою розширення торгових зв'язків та налагодження коопераційних зв'язків, усунення митних і нетарифних бар'єрів, розширення товарообігу між країнами ЦСЄ, а також прискорення їх входження до економічних структур Європи. Починаючи з 1995 року, до ЦЕФТА приєдналися Словенія, Румунія, Болгарія, Албанія, Боснія та Герцеговина, Косово, Молдова, Сербія, Чорногорія, Хорватія та Македонія. Подала заявку на вступ до Асоціації й Україна [133]. Участь у цій організації відкрила перед польськими товарами ринки країн ЦСЄ і тим самим сприяла інтеграції Польщі до загальноєвропейського ринку товарів та послуг.

Прикладом вдалої діяльності у рамках регіонального об'єднання стала участь Польщі у Раді Країн Балтійського моря, яка була заснована у 1992 році. До її складу входили сусіди Польщі по Балтійському регіону: Німеччина, Данія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Росія, Фінляндія, Швеція, Естонія, Ісландія, а також Європейський Союз у постаті Єврокомісії. Метою Ради було сприяння регіональному співробітництву країн-учасників у сфері політики, економіки, торгівлі, енергетики, охорони навколишнього середовища, транспорту і зв'язку, туризму, культури, а також підтримка тісних відносин з іншими державами і міжнародними організаціями [134]. Участь у діяльності Ради Балтійських Країн сприяла налагодженню тісних стосунків між Польщею та Північноєвропейськими країнами, частина з яких були членами ЄС, а також Європейською Комісією.

У 1991 році Польська Республіка стала членом іншої регіональної структури – Центральноєвропейської ініціативи. Діяльність цього регіонального угруповання країн Центральної та Східної Європи мала на меті налагодження багатостороннього співробітництва у політичній, соціально-економічній, науковій та культурній сферах і сприяти, завдяки цьому, зміцненню стабільності та безпеки в регіоні. До її складу у 1990-х роках входило 18 держав [135].

На міжнародній арені у 1989-2004 роках Польща також відзначалася активною діяльністю в таких організаціях як: Організація Об'єднаних Націй, Дитячий Фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), Всесвітня організація охорони здоров'я, Організація Безпеки та Співробітництва в Європі. Важливе значення для європейських перспектив РП мав факт приєднання країни у 1991 році до Ради Європи. Усе це сприяло підвищенню міжнародного авторитету Польської держави та робило її вагомим гравцем на європейській та світовій політичній арені.

Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями, такими як Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі, Організація економічного співробітництва і розвитку, Світовий банк реконструкції та розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку відкривала для Польщі доступ до дешевих фінансових ресурсів, які вона активно використовувала [136].

У той же час важливе місце у зовнішній політиці Польщі займала Східна політика, провідну роль в якій відігравали відносини з країнами СНД, передусім: Україною, Росією та Білоруссю. З наближенням великого розширення Європейського Союзу Варшава почала активно декларувати своє прагнення до будівництва мостів між ЄС та східними сусідами РП, а також до участі у виробленні концепції Східної політики Євросоюзу. Відзначимо, що ця засада була включена до зовнішньополітичної стратегії Польщі урядом правих сил Є. Бузека і підтримувався наступними польськими урядами різного політичного спрямування [137].

У контексті Східної політики Варшави особливе місце займали стосунки Польщі з Україною. Основні завдання польської політики щодо України полягали у поглибленні «стратегічного партнерства» як одного з пріоритетних напрямків зовнішньої політики, сприянні зближення Києва з європейськими структурами, підтримці внутрішніх реформ в Україні. Відносини з Українською державою розглядалися як такі, що мали ключове стратегічне значення для безпеки Польщі та стабільності регіону Центрально-Східної Європи [138]. Отже, завдання польської зовнішньої політики щодо Києва виходили далеко за рамки двосторонніх відносин через те, що мали посилити авторитет Польщі в Євросоюзі, як країни, яка просуває інтереси ЄС до України. При цьому, ідея розвитку партнерських відносин з Україною послідовно поділялася й розвивалася правлячими коаліціями як правого, так і лівого спрямування [139].

Значно гірше склалися стосунки Польщі з Російською Федерацією та Білоруссю. Стосунки офіційної Варшави з Кремлем були достатньо

напруженими. Крім негативного історичного досвіду, пов'язаного з розподілами Польщі, Пактом Ріббентроп-Молотов, Катинськими подіями тощо, на ці стосунки впливав спротив, який чинила Російська Федерація вступові Польщі до НАТО, численні шпигунські скандали та торговельні війни між двома країнами. Відносини з Білоруссю ускладнювала союзницька позиція Мінська стосовно Росії, авторитарний характер режиму О.Лукашенка та утиски громадських організацій, створених представниками польської національної меншини Білорусі. Погані стосунки з цими країнами стали додатковим фактором прозахідної орієнтації зовнішньої політики III Речі Посполитої.

Таким чином, Польща у 1989-2004 роках стала членом великої кількості західноєвропейських економічних та політичних структур, що було обумовлено домінацією прозахідного вектору в зовнішній політиці країни та орієнтацією РП на європейську та євроатлантичну інтеграцію. У той же час, Польща активно співпрацювала з європейськими державами, які не були членами ЄС. З середини 1990-х років усе рельєфніше почала викристалізовуватися «східна політика» РП, спрямована, передусім, на забезпечення стабільності та безпеки на своїх східних кордонах, а також на підвищення власного авторитету серед країн Європейського Союзу.

2.2.5. Мета та очікування Варшави, пов'язані з приєднанням Польщі до ЄС. У день відкриття акцесійних переговорів між Європейським Союзом та Польщею (31.03.1998 р.) Міністр закордонних справ РП Броніслав Геремек підкреслив, що інтеграція Польщі з ЄС відбувається в інтересах усієї Європи, тому що вона відкриває шанс для кращої співпраці між народами та подолання штучних політичних бар'єрів [140]. Однак, далеко не одне бажання покращити співпрацю між народами Європи лежало в основі євроінтеграційної політики Варшави. Аналіз офіційних документів, присвячених перспективі інтеграції Польщі до ЄС, офіційна позиція польського уряду та міністрів закордонних справ, висловлена у процесі ведення інтеграційних переговорів з Брюсселем, а також ідеї, домінуючі в політичних колах країни після падіння комуністичного режиму, дозволяють зробити висновок, що мета вступу Польщі до ЄС з боку офіційної Варшави полягала передусім у:

- зменшенні цивілізаційного відставання Польщі від країн Заходу;
- поверненні до «родини Західних країн», з якою польська нація мала спільне культурне коріння;
- створенні спільної з іншими країнами-членами ЄС системи безпеки (політичної, економічної тощо);
- підвищенні авторитету РП у світі та посиленні її впливу на політичне життя Східної Європи;
- прискоренні економічного розвитку;
- зміцненні демократичних інституцій країни;
- інтенсивній культурній співпраці з країнами Євросоюзу;
- спільній з країнами ЄС протидії організованому злочинству;

- підвищенні якості життя громадян країни через запровадження у Польщі європейських стандартів у сфері внутрішньої безпеки, охорони здоров'я, освіти, умов праці, інформації, навколишнього середовища тощо [141].

Одним з найважливіших чинників, що впливав на формування суспільної думки та стратегії євроінтеграції Польщі було прогнозування наслідків приєднання РП до ЄС. У польському суспільстві з самого початку дискусії з приводу приєднання країни до Європейського Союзу активно обговорювалися негативні та позитивні ефекти інтеграції, у результаті чого в суспільстві викристалізувалися певні очікування, пов'язані з приєднанням до ЄС.

До позитивних наслідків переважна більшість польських експертів та дослідницьких центрів відносили:

- зростання політичної ваги Польщі на зовнішньополітичній арені;
- зміцнення демократичної моделі політичного устрою Польської держави;
- додаткове зростання ВВП від 0,2% до 1,7% на рік, що дозволило б РП вийти за цим показником на середній рівень країн ЄС-15 у 2025 році, в іншому випадку це мало статися не раніше 2040 року;
- додаткове зростання притоку прямих іноземних інвестицій до країни на 3% у рік за рахунок покращення інвестиційної привабливості Польської держави;
- зростання фінансових ресурсів країни, що дозволить прискорити модернізацію польської економіки;
- додатковий приріст експорту від 0,9% до 2,9% на рік через відкриття ринку ЄС для польських товарів;
- ефективніше використання науково-технічних досягнень в економіці;
- покращення транспортної інфраструктури;
- стабілізація державного бюджету та зменшення інфляції;
- зростання якості життя громадян країни;
- зростання соціальної мобільності працездатного населення та підвищення кваліфікації робочої сили в державі;
- зменшення безробіття у довгостроковій перспективі;
- підвищення якості товарів на польському ринку [142].

У той же час серед потенційних загроз, пов'язаних з приєднанням Польщі до Європейського Союзу, польські фахівці відзначали:

- зростання безробіття у коротко та середньостроковій перспективі;
- збільшення собівартості виробництва товарів через запровадження стандартів ЄС у сфері охорони навколишнього середовища, безпеки праці тощо;
- погіршення платіжного балансу країни у перші роки членства в ЄС через посилення конкурентної боротьби між польськими та європейськими підприємствами;
- охолодження стосунків з США та Росією [143].

Наведені аргументи активно використовувалися противниками та прихильниками євроінтеграції у ході дискусій, які точилися навколо проблеми євроінтеграції країни. Однак, очевидним є те, що єврооптимісти мали більш вагомні доводи ніж їх опоненти, це дозволило їм, як мінімум, не програти у загальнодержавній дискусії з даної проблеми. Завдяки цьому у польському суспільстві сформувалися переважно позитивні очікування від приєднання Польщі до ЄС. Реакцією на згадані аргументи було і здебільшого прихильне ставлення до євроінтеграційної ідеї з боку політичної еліти країни. Зокрема більшість помітних політичних сил країни підтримували цю ідею, про що мова піде нижче.

Аналізуючи цілі приєднання Польської держави до Європейського Союзу, можна відзначити їх яскраво виражену прагматичність. Польща не пропонувала конкретних заходів з допомоги іншим країнам-членам ЄС та не приховувала намірів «зміцнитися» за рахунок вступу до ЄС. Політична еліта РП, формулюючи мотиви і цілі євроінтеграції, виходила, передусім, з вузьконаціональних інтересів країни і завдяки цьому їй вдалося знайти достатньо аргументів для польського суспільства щодо необхідності приєднання Польщі до ЄС. З іншого боку, Європейська Спільнота не звернула уваги (а можливо не захотіла звернути) на відвертий політичний егоїзм свого східного сусіда. Подібний егоїзм був притаманний й іншим країнам-кандидатам на приєднання до ЄС і він, ймовірно, може бути взятим на озброєння офіційним Києвом у ході майбутніх євроінтеграційних змагань.

2.2.6. Ставлення польського суспільства до ідеї вступу Польщі до ЄС. Приєднання РП до Європейського Союзу було можливо лише за умови підтримки цієї ідеї більшою частиною польського суспільства. Відзначимо, що населення Польщі, після падіння комуністичного режиму в країні, здебільшого позитивно ставилося до Європейського Союзу та до ідеї європейської інтеграції Польської держави. Тим не менш ставлення громадян РП до європейських перспектив своєї країни у 1989-2004 роках динамічно змінювалося, через що можна, на наш погляд, цю динаміку розглянути через призму двох етапів:

1 етап – охоплює період, коли Варшава почала робити перші кроки на шляху приєднання до Європейської Спільноти (1989-1998 рр.).

2 етап – обіймає період проведення акцесійних переговорів та акцесійного референдуму (1998-2003 рр.).

Для першого етапу характерним був високий рівень суспільної підтримки євроінтеграційних заходів, які здійснювала польська влада. Так, у 1994-1997 роках 75-80% громадян країни, опитаних різноманітними соціологічними службами, висловлювалися за приєднання Польщі до Європейського Союзу; кількість противників цього процесу коливалася у межах 6-12% [144]. У цей період вступ Польської держави до ЄС здався польському суспільству далекою та разом з тим надзвичайно привабливою перспективою, що і знаходило своє відображення у високому рівні підтримки цієї ідеї.

Ситуація змінилася на другому етапі. Так, кількість прихильників євроінтеграції Польщі лише з травня 1998 року по травень 1999 року зменшилася на 11% – з 66% до 55%, а кількість противників зросла з 19% до 26% [145]. У 1999-2001 роках ймовірно членство Польщі в ЄС схвально сприймалося 55-60% громадян країни, а кількість євроскептиків досягла у березні 2002 року рекордних 30% [146]. Зміна настроїв у польському суспільстві стала наслідком достатньо складних акцесійних переговорів між Варшавою та Брюсселем і публічного обговорення конкретних проблем, пов'язаних із майбутнім членством Польщі в Євросоюзі.

Згідно з соціологічними дослідженнями, поляки у ці роки найбільше побоювалися таких рис Європейського Союзу як: забюрократизованість управлінських структур, захист Союзом переважно власних інтересів, недостатня увага до загальноприйнятих у Польщі моральних норм та християнських цінностей. У той же час більшості поляків подобалися в Європейському Союзі: економічна потужність, вміння захищати власні інтереси, стабільність і великий досвід діючих інститутів, відсутність внутрішніх кордонів та особисті свободи; крім того громадяни РП великі надії поклали на покращення економічної ситуації на батьківщині після вступу їхньої країни до ЄС [147].

З квітня 2002 року кількість прихильників євроінтеграції почала зростати і сягнула на початку 2003 року 65% [148]. Це зростання, багато у чому, стало наслідком активної інформаційної політики, яку проводив уряд країни. Саме у 2002-2003 роках інформаційна компанія за приєднання Польщі до ЄС велася особливо активно. Юридичною підставою інформаційної політики уряду в цій сфері стала «Програма інформування суспільства» (ПІС), затверджена Радою Міністрів РП 4 травня 1999 року. ПІС була розрахована на 4 роки та мала зацікавити поляків позитивними перспективами членства Польщі в ЄС, а також інформувати суспільство про хід євроінтеграційних переговорів, які проводив уряд. Координували інформаційну діяльність у рамках ПІС – УКЄІ, а також Представник уряду зі справ європейської інформації (Славомир Вятр), крім того напередодні референдуму 2003 року цю функцію було покладено і на Бюро зі справ Європейського референдуму [149].

Реалізовувати поставлені у Програмі завдання уряд намагався через тісну співпрацю з засобами масової інформації, суспільними організаціями, органами місцевого самоврядування, клубами і центрами з проблем євроінтеграції, які створювалися при навчальних закладах. Керівництво країни передбачало за допомогою ПІС стимулювати дебати навколо ідеї входження Польщі до ЄС на рівні вищезгаданих суспільних інститутів і структур. У Програмі були визначені суспільні групи, на які, головним чином, вона спрямувалася, це: представники мас-медіа, духовенство, політики, активні діячі суспільних та професійних організацій, вчителі, власники малого та середнього бізнесу, селяни, студенти та учнівська молодь [150].

Особливо велика роль у європропагандистській кампанії відводилася засобам масової інформації. Для журналістів організовувалися спеціальні

семінари, ознайомчі поїздки до країн ЄС та надавалася можливість стажуватися в провідних європейських ЗМІ. У рамках Спільки журналістів Польщі було створено Клуб журналістів, який спеціалізувався на європейській тематиці. Протягом 2000-2003 років проводилася величезна кількість конкурсів. Їх метою було продукування ідей, що допомогли б ЗМІ у пропагуванні євроінтеграційних ідей. Як результат у телевізійному ефірі країни щоденно демонструвалися документальні фільми із серії «Йдемо до Європи», «ЄС – це ми» та програми, в яких показувалися позитивні наслідки інтеграції Польщі до ЄС. У найбільш популярних польських газетах («Річ Посполита», «Газета Виборча» тощо) також домінували єврооптимістичні настрої, до того ж вони публікували спеціальні додатки, повністю присвячені проблемам європейської інтеграції країни [151].

Можна констатувати певні успіхи у реалізації ПІС, про що свідчать як результати акцесійного референдуму, так і дані щодо поінформованості суспільства стосовно проблем європейської інтеграції країни. Так, у 1998 році лише 18% поляків вважали себе добре інформованими відносно процесу інтеграції їхньої країни до ЄС, а в 2003 року ця цифра зросла до 43%. Однак, навіть напередодні акцесійного референдуму, у квітні 2003 року, 53% громадян РП вважали себе недостатньо поінформованими про хід зазначеного процесу, що було свідченням далеко не ідеально проведеної інформаційної кампанії [152].

Варто відзначити, що не всі верстви населення країни однаково ставилися до європейських перспектив Польщі. Найбільший відсоток євроскептиків спостерігався серед селян та низько кваліфікованих працівників, найменший – серед мешканців великих міст, управлінських кадрів, осіб з вищою освітою та студентів [153].

Як свідчили дослідження, громадяни РП у період ведення акцесійних переговорів найбільше побоювалися таких наслідків євроінтеграції як обмеження суверенітету країни та зниження національної самосвідомості польської нації, падіння моральності суспільства, втрати національних та релігійних традицій, посилення економічної залежності від країн Західної Європи, експансії Німеччини, зокрема широкомасштабного скупку польської землі німцями, напливу товарів із Заходу і, як наслідок, кризи в економіці та зростання безробіття, погіршення стосунків з Росією, змови політичних еліт Польщі та ЄС з метою розпродажу країни. У той же час більшість поляків бачила у приєднанні до Євросоюзу цивілізаційну закономірність та шанс на перетворення Польщі на сучасну європейську державу, вихід країни на новий рівень культурного розвитку. Громадяни країни також сподівалися на впровадження у Польщі різноманітних стандартів та норм ЄС, що підвищать якість товарів і послуг, зростання міжнародного авторитету РП; великі сподівання поляки покладали на прискорення економічного розвитку країни завдяки напливу іноземних капіталів і технологій, через, що мали б зрости доходи населення та зменшитися безробіття [154].

Ставлення мешканців Польщі до євроінтеграції значною мірою залежало від їх політичної орієнтації. Так, переважна більшість прихильників

політичних сил: Ліга польських родин, Народне відродження Польщі, Унія реальної політики та ряду інших невеличких партій виступали проти приєднання Польщі до ЄС. Відзначимо, що всі ці політичні сили критикували ідею подібного приєднання. Прихильники ж таких партій як Союз демократичної левиці, Унія свободи, Громадянська платформа, Акція виборча «солідарність», Право і справедливість, Польська селянська партія, в абсолютній більшості висловлювалися за євроінтеграційну ідею, як, зокрема, і самі ці партії; певний паритет у цьому питанні спостерігався серед прихильників Самооборони РП [155]. Отже, більшість великих політичних партій країни, так само, як і переважна більшість польських громадян підтримували ідею інтеграції Польщі до ЄС.

Напередодні вступу Польщі до ЄС 7-8 червня 2003 року в країні відбувся референдум з питання приєднання РП до Європейського Союзу. За вступ до ЄС висловилося 77,45% громадян з тих, хто прийшов на виборчі дільниці, проти – 22,25%, загальна явка виборців становила 58,85%. Якщо звернути увагу на результати референдуму в регіональному розрізі, то тут проглядалася наступна тенденція: підтримка євроінтеграції зростала зі сходу на захід, тобто чим ближче до західних кордонів розташовувалося воєводство, тим більша частинна його мешканців висловлювалася за приєднання Польської держави до ЄС. Так, найбільший відсоток бажаючих бачити свою країну в ЄС виявився у Поморському – 62,8%, Сілезькому – 61,4% та Нижньосілезькому – 60,1% воєводствах, найнижчий – у розташованих на сході країни – Свентокшиському – 52,1% і Подляському – 52,7% воєводствах [156].

Таким чином, суспільна думка відносно ідеї європейської інтеграції Польщі динамічно змінювалася протягом 1989-2004 років, то у бік зменшення кількості прихильників, то у бік їх збільшення. Однак, упродовж усього періоду євроінтеграції Польської держави більшість її громадян підтримувало ідею приєднання країни до ЄС і саме це стало запорукою успішного входження РП до Європейського Союзу. Великий вплив на позитивне ставлення суспільства до європейської інтеграції РП відіграла урядова «Програма інформування суспільства». Саме завдяки неї вдалося переломити негативну динаміку суспільних настроїв відносно входження Польщі до ЄС на рубежі ХХ-ХХІ століть. Це означало, що польська влада не була стороннім спостерігачем за ходом формування громадської думки з приводу інтеграції Польської держави до Євросоюзу, а брали активну участь у цьому процесі.

Згаданий досвід Польщі може, на нашу думку, бути з успіхом застосовано в Україні, причому вітчизняний аналог польської Програми інформування суспільства повинен мати значно більші масштаби та терміни реалізації, враховуючи меншу підтримку ідеї європейської інтеграції України в українському суспільстві.

У той же час не слід перебільшувати вплив ПІС на громадську думку країни. Європейський вибір Польської держави був обумовлений, перш за все, спільним історичним та ідеологічним корінням польського народу та

«західного світу». Саме ця «ментальна спільність» стала провідною рушійною силою політичних та соціально-економічних перетворень у країні, які мали наблизити Польщу до стандартів життя Західної Європи. Ця «спільність» обумовила і домінування прозахідного вектору в зовнішній політиці III Речі Посполитої.

Висновки до другого розділу

Інтеграція Польщі до ЄС не була випадковим явищем, вона була обумовлена історичною та ідеологічною спільністю народів Польщі й Євросоюзу. Передусім, тут треба відзначити факт їх приналежності до однієї цивілізації, яку традиційно називають – європейською. Передумови приєднання Польщі до Європейського Союзу також знаходилися у ментальній, політичній та економічній площинах взаємодії обох учасників інтеграційного процесу. Саме тому цей процес складався з обоюдного руху РП та ЄС назустріч один до одного.

Аналіз провідних теорій та підходів до європейської інтеграції продемонстрував, що базові засади процесу інтеграції Польщі до ЄС були визначені не просто «примхами» Брюсселя, а класичними і сучасними теоріями європейської інтеграції, а також положеннями Договору про Європейський Союз. Передусім, мова йде про такі засади, як: довготривалість інтеграційного процесу, створення спільних з ЄС інститутів, передача суверенних повноважень у сфері прийняття політичних та економічних рішень на наднаціональний рівень, поступовість процесу інтеграції в економічній сфері, який мав розпочатися зі створення зони вільної торгівлі, серйозний перерозподіл сил в країні та поява груп які програли чи перемогли, за результатом інтеграційного процесу, потреба вести політичний діалог з Брюсселем на засадах загальноприйнятих у політичному середовищі країн-членів ЄС, необхідність для Польщі здійснювати процес гармонізації національного законодавства з правом ЄС через запровадження останнього у власне правове поле, а також визначення Варшавою стратегії європейської інтеграції з урахуванням потреби у забезпеченні процвітання, демократії, солідарності та безпеки для всіх громадян РП.

Євросоюз на рубежі ХХ-ХХІ століть визначився з новою концепцією східної політики ЄС, що передбачала масштабне розширення на Схід. Ця концепція вироблялася протягом 1990-х років у ході численних дискусій. Важливими віхами у процесі формування концепції стало затвердження таких важливих документів, як Копенгагенські критерії, Стратегія підготовки до членства, Біла книга з підготовки асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції з внутрішнім ринком Європейського Союзу, Партнерство заради вступу для окремих країн. Ці документи були, за своєю суттю, інструментами трансферу політичних ідей та практик ЄС у країни-кандидати та стали головним знаряддям зовнішньої європеїзації Польщі та інших країн ЦСЄ. Поява згаданої концепції була обумовлена такими факторами, як поглиблення внутрішньої інтеграції, бажання посилити

політичний та економічний вплив на Європейському континенті й зберегти геополітичну стабільність у регіоні ЦСЄ. У той же час політичні мотиви відігравали в процесі формування східної політики ЄС вагомішу роль, ніж економічні. Зрештою саме політичні фактори, підсилені моральним та дипломатичним тиском з боку країн Центрально-Східної Європи, взяли гору над чинниками економічного характеру, які здебільшого стримували розширення Євроспільноти. Значною мірою вплинула на зміну позиції Брюсселя підтримка ідеї розширення ЄС суспільством у більшості країн-членів Євросоюзу.

Розвиток Євросоюзу в «східному напрямку» поставив перед ним складну в теоретичному і практичному плані проблему, яка стосувалася можливостей та механізмів здійснення інтеграції високорозвинутих країн з відносно відсталими державами, які, до того ж, знаходились у процесі системної трансформації. Задля вирішення цієї проблеми на початку 90-х років ХХ століття Європейський Союз поставив перед собою наступні завдання: визначити та юридично оформити основні принципи приєднання країн ЦСЄ, провести інституційну реформу, знайти фінансові ресурси для надання допомоги країнам-кандидатам. Відзначимо, що, у цілому, ЄС впорався з цими завданнями. Спираючись на засади концепції «поглиблення задля розширення», офіційний Брюссель здійснив інституційні реформи, за рахунок чого перебудував ключові органи влади та чітко визначив місце нових членів в управлінській та фінансовій системах Євросоюзу. Тут особливо слід відзначити положення Амстердамського і Ніццького договорів та «Порядку денного – 2000».

Заслуговує уваги той факт, що акцесійна стратегія для країн-кандидатів вироблялася у Брюсселі й була обов'язковою для виконання претендентами на членство. Це означало, що країни Центральної та Східної Європи мали інтегруватися до ЄС за чітко визначеною схемою, яка позбавляла їх великого простору для маневру. Це ж торкалося і процедури прийняття до ЄС нових членів. Вона була вироблена ще під час попередніх розширень Спільноти і складалася з докладно визначених стадій приєднання, які країни-кандидати не могли оминати. Таким чином, здійснюючи процес інтеграції до Європейського Союзу, Польща та інші країни-кандидати повинні були «грати» за правилами ЄС. На цей факт повинна звернути увагу і Україна, будуючи свою стратегію приєднання до Європейського Союзу. Керівництво української держави має усвідомити, що змінити алгоритм приєднання до ЄС йому навряд чи вдасться і цей алгоритм треба або прийняти, або відмовитися від ідеї вступу до ЄС.

Провідне місце у зовнішній та внутрішній політиці РП, починаючи з 1989 року, відігравала політика європейської інтеграції. Мета цієї інтеграції мала багатоаспектний характер та полягала, передусім, у створенні спільної з іншими країнами ЄС системи політичної та економічної безпеки, посиленні авторитету Польщі у світі, прискоренні економічного й політичного розвитку Польської держави та підвищенні якості життя громадянам РП. Приєднання Польщі до ЄС підтримувалося більшістю польських громадян впродовж у

сього євроінтеграційного шляху країни. Це означало, що інтеграція до Євросоюзу була загальнонаціональною справою польського народу і саме це стало запорукою успіху Польщі на її акцесійному шляху.

У внутрішній політиці країни були здійснені реформи, завдяки яким відбувся перехід від авторитарної до демократичної політичної системи. У ході політичної трансформації можна умовно виділити два важливих етапи: побудова основ демократичної політичної системи та вдосконалення цієї системи. Причому на останній етап припало значно більше часу та зусиль, докладених з боку польського суспільства. Однак, ці зусилля не були марними, політична система країни у 1990-х роках значно зміцнилася і продемонструвала на рубежі ХХ-ХХІ століття здатність до стабільного функціонування та вирішення складних завдань загальнодержавного масштабу, таких, наприклад, як приєднання Польської держави до ЄС. У результаті Європейська Комісія визнала політичну систему III Речі Посполитої такою, що відповідає Копенгагенським критеріям (група політичних критеріїв) і це стало важливим кроком Польщі на шляху до членства в Європейському Союзі.

Головна мета економічних перетворень у Польщі, полягала у створенні моделі ринкової економіки максимально наближеної до моделей економік країн Західної Європи. Особливо важливу роль у створенні такої моделі відігравали Копенгагенські критерії (група економічних критеріїв), які наповнили ці реформи євроінтеграційним змістом. Наслідком економічної реформи стала майже повна відповідність стандартам ЄС структури економіки, фінансової системи та макроекономічних показників Польської держави напередодні акцесійних переговорів. Усе це створювало сприятливі передумови для входження економіки Польщі у Спільний європейський ринок.

Вже у 1989 році уряд Т. Мазовецького обрав яскраво виражену прозахідну зовнішню політику. Ця позиція була підкріплена участю в діяльності низки міжнародних об'єднань, а також активним співробітництвом з європейськими державами та США. Варшава заявила про себе як про амбітного і перспективного політичного гравця, який намагався відігравати активну роль на міжнародній арені. У той же час прозахідне спрямування зовнішньої політики не заважало Польській державі проводити енергійну «східну політику», скеровану, зокрема, на встановлення тісних взаємин з Україною. Координація зовнішньої політики Польщі з Європейським Союзом, приєднання до НАТО у 1999 році, участь у таких міжнародних організаціях як ВТО, МВФ, ОБСЄ, ЦЕФТА сприяли пришвидшенню процесу європейської інтеграції РП.

Зміни у внутрішній та зовнішній політиці Польської держави після падіння комуністичного режиму носили яскраво виражений проєвропейський характер та були обумовлені, передусім, ідеологічним впливом на польське суспільство з боку Європейського Союзу. Цей вплив свідчив про функціонування когнітивного механізму європеїзації Польської держави, що діяв на рівні очікувань, цінностей та переконань мешканців країни, причому

почав він діяти задовго до 1989 року. Отже, когнітивна європеїзація була основним механізмом європеїзації країни до 1993 року та підготувала ґрунт для введення у дію механізму відповідності європеїзації. Поштовхом для активізації механізму відповідності стали Копенгагенські критерії, які за суттю були вимогами з приведення внутрішніх правових норм у відповідність до нормам загальноприйнятих в ЄС. Впровадження цих вимог спричинило перерозподіл влади та ресурсів між домашніми акторами Польської держави, а у перспективі відкривало шлях для запровадження інституційного механізму європеїзації Польщі. Натомість зміни, що відбулися в інституційній системі ЄС свідчили про те, що процес європеїзації мав у вказаний період двосторонній характер та впливав не лише на асоційовані країни, а й на саму Євроспільноту. Причому цей вплив здійснювався через інституційний механізм європеїзації.

РОЗДІЛ 3 **МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У** **КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

Приєднання Польщі до Євросоюзу вимагало проведення глибоких перетворень у соціальній, освітній, правоохоронній сферах з метою приведення їх діяльності відповідно до стандартів ЄС, а також прискорення розвитку економіки країни. Тому ці реформи мали ґрунтуватися на *acquis communautaire*, що у свою чергу вимагало запровадження у правове поле країни норм права Європейського Союзу. Важливим орієнтиром для цих реформ були вимоги та зауваження керівних інституцій Євросоюзу, які стали своєрідним дороговказом на шляху Польщі до членства в ЄС.

Інтеграція Польщі до ЄС передбачала поєднання загальноєвропейського виміру співпраці з регіональною інтеграцією та поглиблення галузевого співробітництва Польщі і Європейського Союзу. Враховуючи притаманну для держав Євросоюзу тенденцію перенесення частини владних повноважень з

національного рівня на субнаціональний, особливо важливого значення набував регіональний аспект інтеграції РП у європейські структури. Через це влада країни мала здійснити великий обсяг роботи з децентралізації державного управління, що, у свою чергу, обумовило необхідність проведення комплексної адміністративної реформи.

Таким чином, успіх євроінтеграційної політики Варшави залежав, насамперед, від результатів внутрішніх реформ у Польській державі. Саме тому їх реалізація супроводжувалася ретельним моніторингом з боку Європейської Комісії, на підставі чого Європейський Союз визначався стосовно строків приєднання Польщі до ЄС. У той же час увага Євросоюзу до польських реформ підкріплювалася вагомою беззворотною фінансовою допомогою, через що перед країною повстало нове завдання – ефективно використати цю допомогу.

3.1. Європейський вектор суспільно-економічного розвитку Польщі

3.1.1. Економічні пріоритети Польської держави в процесі євроінтеграції. Одним з головних напрямків інтеграції Польщі до Європейського Союзу було наближення соціально-економічного розвитку країни до середнього рівня розвитку країн ЄС. Цей напрямок був обумовлений таким Копенгагенським критерієм, як здатність витримувати конкурентний тиск та дію ринкових сил у межах ЄС [1]. Витримати конкурентний тиск могла країна з потужною економікою, рівень розвитку якої був близьким до рівня економічного розвитку Євросоюзу. Завдання це було надзвичайно важке для РП, враховуючи те, що у 1991 році показник валового внутрішнього продукту в розрахунку на одного мешканця країни (per capita) дорівнював лише 28% від аналогічного показника ВВП Європейського Союзу [2]. До того ж Варшава мала вирішити цю проблему якнайшвидше, враховуючи бажання керівництва РП та всього польського суспільства приєднатися до ЄС в максимально стислі строки.

Польська держава зробила ставку в процесі форсованого наближення економіки країни до рівня Євросоюзу на лібералізацію зовнішньої торгівлі, відкриття внутрішнього ринку для капіталів з країн ЄС та залучення фінансової допомоги у великому обсязі з боку Європейського Союзу.

Торгівля традиційно була рушійною силою євроінтеграційного процесу, тому Варшава наполегливо шукала шляхи до лібералізації торгівлі з Європейською Спільнотою, починаючи з 1989 року. Уже через кілька місяців після падіння в Польщі комуністичного режиму, у вересні 1989 року РП та ЄЕС підписали угоду про торговельно-економічну співпрацю. Головним результатом цієї угоди було зняття з Польщі торговельних обмежень, які розповсюджувалися на країни з монопольною державною торгівлею. У 1990 році були значно збільшені квоти польським підприємствам на експорт до Європейської Спільноти текстилю і сталі. У свою чергу, РП з 1 січня 1990 року запровадила нову систему митних зборів на експортно-імпортні товари відповідно до вимог ГАТТ, що певною мірою полегшило доступ товарів з

ЄЕС на польський ринок. Важливим кроком на шляху лібералізації торгівлі між ЄС та РП стало приєднання Польщі до СОТ у 1995 році [3].

Подальша лібералізація торгівлі між Польщею та ЄС була пов'язана з підписанням 16 грудня 1991 року Європейської угоди про асоціацію між Республікою Польща та Європейськими Спільнотами [4]. Третя частина Угоди, присвячена торгівельним відносинам, почала діяти з 1 березня 1992 року, що призвело до значної лібералізації торгівлі між ЄС та РП.

Європейська угода передбачала створення між Польщею та Європейською Спільнотою зони вільної торгівлі для промислових товарів. Будуватися ця зона мала поступово протягом перехідного періоду терміном у 10 років. Причому, здійснювався цей перехід на принципах асиметрії: польські виробники швидше отримували доступ до ринків ЄС, ніж виробники з Євросоюзу – до ринків Польщі [5].

Завдяки підписанню Угоди, вже з 1 березня 1992 року Польща отримала вільний доступ на товарні ринки ЄС для 47% своїх товарів, що йшли на експорт [6]. У наступні роки відбувався процес поступового зниження митних зборів, він передбачав п'ять етапів лібералізації для польського експорту і чотири етапи – для польського імпорту з країн ЄС [7]. Закінчився цей процес 1 січня 1998 року. Саме з цього періоду Польська держава отримала змогу вільно експортувати свою промислову продукцію до країн ЄС. Натомість польський ринок повністю відкрився для країн Європейського Союзу лише з 2002 року, коли було відмінено податок на автомобілі, вироблені в Євросоюзі.

Підписання вищезгаданих угод та договорів призвело до надзвичайно швидкого зростання товарообігу між Польщею та Європейською Спільнотою. У 1989-2003 роках експорт товарів та послуг з РП до країн ЄС зріс на 936%, а імпорт – на 1210% [8]. У той же час, як свідчать дані Додатку А – Таблиця 3, підписання Угоди призвело до значного зростання польського експорту та імпорту як у короткостроковому, так і в довгостроковому часовому відрізку. Ці показники дозволяють говорити про величезний поштовх, який надала розвитку польської зовнішньої торгівлі Угода про асоціацію та низка інших договорів торговельно-економічного характеру, підписаних між Польщею та ЄЕС на рубежі 80-х – 90-х років ХХ ст.

Європейська угода також сприяла змінам у географії польської торгівлі. Як показують дані Додатку А – Таблиця 4, якщо в 1988 році на ЄЕС припадало 27,9% польського експорту (3,55 млрд доларів США) та 30,9% імпорту (3,17 млрд доларів США), то в 2003 році 68,8% польського експорту (36,8 млрд доларів США) та 61,1% – імпорту (41,57 млрд доларів США) спрямовувалося саме до країн Євросоюзу. Основними торговельними партнерами РП серед країн ЄС були: Німеччина (майже чверть зовнішнього товарообігу країни), Франція, Італія, Голландія, Швеція, Бельгія, Данія, Іспанія, Австрія. У той же час, товарообіг з Росією (СРСР) – головним торговельним партнером 1980-х років – на рубежі століть складав лише 10% від загального зовнішнього товарообігу Польщі [9]. Відзначимо й інший бік зростання товарообігу Польщі з країнами Європейського Союзу. Як показано

у Додатку А – Таблиця 5, у 1989 році лише 0,4% експорту та імпорту Спільноти припадало на Польську державу, а в 2003 році ця частка зросла до 1,4% для експорту і 1,3% для імпорту.

Отже, РП вдалося в надзвичайно короткі терміни (менш ніж за десять років) переорієнтувати свою зовнішню торгівлю з ринків СРСР та інших держав соціалістичного табору на ринки країн Євроспільноти, що дозволило забезпечити польським підприємствам надійні ринки збуту для їх продукції, зменшити політичні ризики для економічного розвитку країни та зробити внутрішній ринок достатньо привабливим для компаній з ЄС. З іншого боку, Польща так і не стала значним економічним партнером для Європейського Союзу і втрата польського ринку не призвела б до великих збитків в економіках країн ЄС. Подібний стан речей не міг не відбитися на характері взаємин між Польщею та ЄС, обумовивши слабкість переговорних позицій офіційної Варшави під час акцесійних переговорів.

Відзначимо, що подібна експортно-імпортна переорієнтація в ці ж роки була характерною й для української економіки, але її темпи були значно повільнішими, ніж у Польщі. Незважаючи на значне зростання товарообігу з країнами ЄС, ринки країн СНД на чолі з Росією залишалися найважливішими для України, з точки зору збуту продукції, на початку XXI століття. Подібний стан речей був обумовлений відсутністю зони вільної торгівлі між Україною та ЄС у згаданий період. Цей чинник значною мірою гальмував євроінтеграційний поступ нашої держави. Натомість створення подібної зони має суттєво прискорити процес європеїзації української економіки.

У 1989-2004 роках змінилися не лише кількісні, а й якісні показники польського експорту до країн Євроспільноти. Зростання експорту стало надзвичайно вагомим стимулом як для зростання валових показників польської економіки, так і для змін у її структурі. Наявність великого ринку трудових ресурсів, а також відносно дешевої та кваліфікованої робочої сили призвело до спеціалізації Польщі на виробництві трудомістких товарів з метою їх експорту до країн Європейського Союзу. Поступово в експорті країни зростала частка товарів з високим рівнем переробки. Так, якщо в 1992 році сировина, напівфабрикати та товари з низьким рівнем переробки (текстиль, одяг, продукція хімічної та металургійної промисловості тощо) складали 54% усього польського експорту до країн Європейської Спільноти, то у 2003 році частка цих товарів в експорті знизилася до 27%, а частка машин та обладнання зросла до 43%, хоча у 1989 році вона становила лише 17,7% [10]. При цьому структура імпорту зі Спільноти суттєво не змінилася, її основу стабільно складала продукція машинобудування та товари широкого вжитку [11]. Отже відкриття перед Польщею європейського ринку створювало додаткові можливості для переведення економіки країни на більш сучасні рейки.

Через традиційну жорстку позицію ЄС щодо захисту свого аграрного ринку, на більшу частину польської аграрної продукції дія Європейської угоди не розповсюджувалася. Незважаючи на підписання договорів про лібералізацію торгівлі сільськогосподарською продукцією у вересні 2000

року (почав діяти з 1 січня 2001 року) та продукцію рибальства (вступив у силу з 1 січня 2002 року), зони вільної торгівлі сільгосппродукцією між Польщею та Європейським Союзом до 2004 року так і не було створено. Натомість у цій сфері торгівлі діяв принцип квотування експорту та імпорту. Цей фактор значною мірою спричинив падіння експорту сільгосппродукції з Польщі до ЄС у першій половині 1990-х років, у той же час стабільно зростав імпорт аграрної продукції з Євросоюзу до РП. Ситуація почала змінюватися з 1997 року, коли обсяги польського аграрного експорту почали збільшуватися і у 2003 році перевищили розміри імпорту з ЄС [12]. Торговельні обмеження з боку Євросоюзу не дозволили польським селянам використати весь потенціал у торгівлі з країнами Спільноти, про це, зокрема, свідчить мала частка аграрних товарів у загальній структурі польського експорту до ЄС – приблизно 6% у 2003 році [13].

Досвід Польщі свідчить про те, що створення зони вільної торгівлі сільськогосподарською продукцією є більш далекою перспективою, ніж поява зони вільної торгівлі промисловими товарами між Україною та Європейським Союзом.

Враховуючи експортно-орієнтований характер польської економіки (напередодні приєднання РП до Європейського Союзу приблизно 40% усієї бруто-продукції, виробленої в Польщі, йшло на експорт), швидке зростання польського експорту, досягнуте, перш за все, за рахунок торгівлі з країнами ЄС, позитивно вплинуло на темпи економічного зростання Польської держави та суттєво змінило структуру економіки країни [14]. Через це торгівля з Європейським Союзом перетворилася на одну з основних опор польської економіки.

Водночас зростання товарообігу між Польщею та ЄС несло в собі і певні загрози для польської економіки. Перш за все, мова йде про зростання негативного торговельного сальдо Польської держави. Ще у 1991 році Польща продавала товарів та послуг до Європейського Союзу на більшу суму, ніж купувала, а вже у 1998 році від'ємне сальдо польської зовнішньої торгівлі з країнами ЄС сягнуло – 11,76 млрд дол., з 1999 року цей показник почав зменшуватися, але залишався високим – 4,73 млрд дол. у 2003 році [15]. Через це стабільно зростав і загальний показник дефіциту зовнішньої торгівлі РП [16]. Торговельний дефіцит таких розмірів загрожував економічній стабільності Польської держави.

Зростання дефіциту зовнішньої торгівлі РП значною мірою було обумовлено надзвичайно швидкими темпами відкриття внутрішнього ринку країни для товарів з ЄС. На цей факт варто звернути увагу українським політикам і економістам у процесі створення зони вільної торгівлі з ЄС.

Крім того, зростання дефіциту зовнішньої торгівлі призводило до дефіциту валюти в країні, який компенсувався запозиченнями на зовнішніх фінансових ринках. Подібні запозичення у великих розмірах робили приватні підприємства, центральні і місцеві органи влади Польської держави. У результаті, загальна сума зовнішнього боргу країни (корпоративного і державного) зросла з 47,4 млрд дол. у 1996 році до 93,2 млрд у 2003 році (

станом на кінець III кварталу) [17]. Ця заборгованість хоча і несла в собі певні ризики для економіки країни, але не стала фактором, гальмуючим соціально-економічний розвиток країни та процес її євроінтеграції.

Головна причина значного зростання безробіття в Польщі полягала у масштабній трансформації польської економіки. Однак тут не можна не відзначити і фактор посилення конкуренції на внутрішньому ринку РП з боку товарів, вироблених в ЄС. Від'ємне сальдо торгівлі між Польською державою та Європейським Союзом призвело до створення від 800 тис до 1 млн робочих місць у країнах-членах ЄС та до ліквідації приблизно такої ж кількості робочих місць у Польщі [18]. Ці цифри побічно підтверджуються офіційними даними щодо динаміки зростання безробіття в країні, якщо в 1990 році кількість офіційно зареєстрованих безробітних від загальної кількості працездатного населення складала 6,5%, то після вступу в дію Європейської угоди рівень безробіття стрибнув до 14,9% у 1995 році та 20% у 2003 році [19]. Безробіття всі ці роки залишалося однією з найгостріших проблем польського суспільства.

Як країна з перехідною економікою, Польща не мала в достатньому обсязі внутрішніх фінансових ресурсів задля модернізації своєї економіки. Тому Варшава проводила послідовну політику із залучення прямих іноземних інвестицій в економіку країни. У 1990-1992 роках ця політика не принесла очікуваних результатів – до польської економіки надійшло всього 1,5 млрд дол. прямих іноземних інвестицій [20]. Ситуація змінилася зі вступом в дію Європейської угоди. Цей документ передбачав вільне переміщення капіталів між Польщею та ЄС, що правда польська сторона могла обмежувати приплив до країни коротко та середньострокових кредитів з метою протидії фінансовим спекуляціям [21]. Угода широко відкрила двері для інвестицій з країн Євросоюзу. Як результат, у 1993 році до РП надійшло майже 2,8 млрд дол. прямих іноземних інвестицій, у 1995-1996 роках – 11 млрд дол., у 2000-2003 рр. до країни щороку надходило 6-7 млрд дол.; усього в 1990-2004 роках польська економіка отримала майже 70 млрд дол. прямих іноземних інвестицій [22].

Зростання надходжень іноземних інвестицій до Польщі відбулося, перш за все, завдяки країнам Європейського Союзу. Так, частка країн-членів ЄС у загальному обсязі іноземних інвестицій, які надходили до Польської держави зросли з 27% у 1992 році до 74% у 2004 році [23]. З 20 країн – найбільших інвесторів в економіку Польщі, 16 були членами Європейського Союзу. Головним інвестором у польську економіку в 1990-2004 роках була Франція (16 млрд дол.), слідом за нею йшли: Голландія (11,15 млрд дол.), США (10,16 млрд дол.), Німеччина (10,15 млрд дол.), Велика Британія (4,33 млрд дол.), Італія (4,09 млрд дол.) [24]. Основний потік прямих іноземних інвестицій спрямовувався у промисловість (40%), передусім, у машинобудівну, хімічну та фармацевтичну галузі; до фінансового сектору країни надійшло 23,4% усіх інвестицій, галузі торгівлі та транспорту разом залучили 11,8% закордонних інвестицій [25].

Разом з іноземним капіталом до країни надходили сучасні технології, які сприяли модернізації економіки Польщі. Важливим якісним показником іноземних інвестицій було те, що майже половина з них йшла у, так звані, greenfield проекти, тобто проекти, які створювалися з нуля [26].

Говорячи про мотиви інвестування в польську економіку, треба відзначити, що переважно інвестиції надходили в проекти, орієнтовані на експорт товарів та послуг до ЄС, хоча існували й інші вагомні причини надходжень інвестицій: розширення внутрішнього ринку, велика приватизація тощо. Найбільшими інвесторами були саме компанії з Європейського Союзу: France Telecom, Fiat, Vivendi, United Pan-Europe Communications, UniCredito Italiano, Bayerische hypo-und Vereins-bank AG, Volkswagen тощо.

У той же час, не можна пояснити економічне зростання в Польщі виключно великим припливом інвестицій з-за кордону, наприклад, у 2000 році вони склали лише 18% від загального рівня інвестицій, які спрямовувалися в економіку країни [27]. Це означало, що польська економіка зростала, перш за все, за рахунок внутрішніх інвестицій.

Значний позитивний вплив на розвиток польської економіки спричинила фінансова допомога з боку Європейського Союзу та США. На рубежі 80-90-х років ХХ ст. банки Західної Європи списали 70% боргу Польської держави, банки США вибачили Польщі половину державного боргу [28]. Завдяки цьому зовнішній державний борг РП з 1993 р. до 2003 р. зменшився майже на половину [29]. Тим самим країни Заходу значно спростили шлях РП до економічного благополуччя. Майже 7 млрд євро надійшло в Польщу від ЄС у рамках програм допомоги PHARE, ISPA, SAPARD в 1990-2006 роках. Крім того, ще 400 млн євро Польща отримала зі структурних фондів ЄС на фінансування програм у сфері наукових досліджень, технічного розвитку, освіти молоді, енергетики, дотримання прав людини [30].

Вищезгадані напрямки інтеграції Польщі з Європейським Союзом в соціально-економічній сфері дали відчутні позитивні результати. ВВП країни в 1990-2003 роках зріс на 152,1% у незмінних цінах, причому зростання відбулося, головним чином, за рахунок таких галузей, як промисловість (+210%) та будівництво (+143,2%) [31]. Відзначимо, що саме промисловість та будівництво були галузями, що отримали найбільше інвестицій з Європейського Союзу. Загальний експорт товарів та послуг з Польщі зріс з 13,2 млрд доларів у 1992 році до 73,8 млрд у 2004 році [32]. Доходи громадян у 2004 році склали 269,9% від рівня 1995 року, у той час як ціни на товари та послуги зросли на 204%; ВВП per capita зріс з 8541 злотого в 1995 році до 23189 злотих (5393 євро) у 2004 році [33]. Ці показники сприяли зменшенню дистанції, яка відділяла Польщу від країн Європейського Союзу за рівнем соціально-економічного розвитку. Якщо в 1991 році економіка РП становила 28% від середнього рівня країн-членів ЄС у розрахунку на одного мешканця, то у 2003 році цей показник сягнув 41% [34].

Однак, вказані успіхи польської економіки мали й зворотний бік. Економічна інтеграція Польщі з Європейським Союзом певною мірою сприяла розвитку кризових явищ в аграрному секторі країн. Жорстка конкуренція з сільськогосподарською продукцією країн Європейського Союзу негативно позначилася на розвитку польської аграрної галузі. У 2004 продукція польського сільського господарства становила 105,2% від рівня 1995 року та 96,9% від рівня 1990 року [35]. Аграрна продукція з ЄС була більш дешевою у порівнянні з аналогічною польською продукцією через те, що датувалася з бюджету Європейського Союзу, у той час як польські селяни не мали такої потужної підтримки з боку державного бюджету. Більше того, з 1 січня 1999 року Польська держава припинила пряме субсидування експорту аграрної продукції через відповідні вимоги з боку ЄС юридично закріплені в Європейській угоді. Отже, навіть часткове відкриття аграрного ринку Польщі призвело до зменшення обсягів продажу польської аграрної продукції на внутрішньому ринку, натомість часткове відкриття ринку ЄС для сільгоспвиробників з Польщі не змогло повністю компенсувати цих втрат. Зменшення конкурентоздатності сільського господарства Польщі призвело до банкрутства малих та середніх сільгосп підприємств і, як наслідок, зростання соціального напруження в країні. Тут можна згадати, наприклад, масові акції протесту польських селян в літку 1998 року. Стагнація в аграрному секторі країни сприяла поширенню євроскептичних настроїв серед польського селянства.

У той же час треба зауважити, що основна причина кризових явищ в сільському господарстві РП полягала не у відкритті польського аграрного ринку, а у низькому рівні товарності аграрного сектору країни через наявність таких факторів, як домінування малих та середніх господарств, технічна відсталість, слабка державна підтримка тощо.

Таким чином, Польща в економічних відносинах з Європейським Союзом у 1989-2004 роках зробила ставку на створення зони вільної торгівлі. На початку XXI століття така зона вже функціонувала та принесла економіці країни низку позитивних та негативних наслідків. До позитивних результатів можна віднести: швидке зростання товарообігу з ЄС, залучення у великих обсягах інвестицій з країн Європейського Союзу, надходження багатомільярдної фінансової допомоги з боку ЄС. Ці чинники, у свою чергу, сприяли прискоренню темпів економічного розвитку Польщі та зростанню добробуту населення країни. До негативних факторів варто віднести стагнацію в аграрному секторі, зростання від'ємного сальдо зовнішнього товарообігу та безробіття. Однак, зазначені негативні чинники були лише частково викликані лібералізацією торговельних відносин з ЄС, усі вони були обумовлені, перш за все, переходом економіки Польщі з адміністративно-командних до ринкових відносин.

Значною мірою завдяки усуненню перешкод у торгівлі з країнами-членами ЄС Польщі вдалося зменшити відставання від цих країн за рівнем соціально-економічного розвитку та продемонструвати Брюсселю відповідність своєї економіки Копенгагенським критеріям за такими

напрямами, як рівень і темпи торговельної інтеграції держави-кандидата з ЄС, досягнуті напередодні розширення, наявність дієвої ринкової економіки та здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у рамках ЄС.

Зазначений досвід РП є корисним і для Української держави. Створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом має сприяти економічному розвитку нашої держави та прискоренню євроінтеграційних процесів. У той же час, відкриття українського ринку має здійснюватися поступово та обережно, тому що цей процес може викликати й чималі негативні наслідки, з якими, зокрема, зіштовхнулася Польща на рубежі ХХ-ХХІ століть.

3.1.2. Реформи в сфері юстиції і внутрішніх справ Польщі відповідно до вимог Європейського Союзу. Однією з найважливіших умов приєднання Польщі до Європейського Союзу було приведення діяльності правоохоронних органів країни до стандартів ЄС. Копенгагенські критерії (політична група) вимагали від країни суттєвого поступу в правовій сфері «юстиція і внутрішні справи» за наступними напрямками: гарантії незалежності судової влади, покращення функціонування судів та органів внутрішніх справ, посилення боротьби з організованою злочинністю та корупцією, а також з відмиванням брудних грошей.

Досягти відповідності Копенгагенським критеріям країна могла лише впровадивши в роботу судових органів стандарти європейського судочинства та надавши Європейській Спільноті гарантії незалежності судової влади. Тут варто відзначити, що стандарти європейського судочинства базуються на концепції суддівської дієздатності (*judicial capacity*), згідно з якою дієздатність суддів рівно як і дієздатність судової системи в цілому має спиратися на чотири взаємодоповнюючі засади: незалежність, професіоналізм, відповідальність, організаційна досконалість. Польська судова система на рубежі 1980-х–1990-х років не повністю відповідала цим засадам, тому реформування судочинства в країні йшло у напрямку створення умов для функціонування судової системи РП на засадах *judicial capacity*. Саме такі вимоги поставила Варшаві Європейська Комісія у «Плані дій задля реформування судової системи Польщі», якій був запропонований нею у 2002 році [36].

Європейська Комісія приділяла велику увагу вдосконаленню роботи системи правосуддя в РП, особливо з початку ведення акцесійних переговорів. Так, у рапорті Комісії, оприлюдненому в листопаді 1998, зазначалися найбільші, на думку цієї інституції, вади судової системи країни: недосконалість інфраструктура та слабке технічне забезпечення судових органів, перевантаження судів справами, що у свою чергу призводило до затягування їх розгляду (в окремих випадках до 6 років, хоча закон передбачав на це максимум 5 місяців), відсутність загальнодержавної програми навчання суддів [37].

Відзначимо, відсутність претензій з боку Єврокомісії щодо обмеження незалежності судової системи, це було великим позитивом для Польщі у

контексті її євроінтеграційних перспектив. Тут треба згадати реформу, здійснену в судовій системі Польщі ще у 1989 році, а саме: створення Національної Судової Ради, яка стала гарантом незалежності судової галузі. Цей колегіальний орган отримав виняткові повноваження у сфері призначення та звільнення суддів, чим гарантував судовим органам захист від зазіхань з боку інших владних структур [38].

Реформування польських судової системи та органів внутрішніх справ йшло у трьох основних напрямках: законодавчо-процесуальному (спрощення судових процедур), організаційному (збільшення загальної кількості судів та органів внутрішніх справ відповідно до нового адміністративно-територіального поділу країни), логістичному (перебудова структури та створення нових штатних одиниць у правоохоронних органах) [39].

У період 1990-2000 років активно здійснювався процес модернізації законодавчих та процесуальних норм, що діяли в РП. У ці роки було кардинально оновлено кримінальне, адміністративне, цивільне та трудове право, що, у свою чергу, призвело до змін у процедурі судочинства. Цьому сприяло прийняття Конституції РП у 1997 році та низки нових кодексів: Карного (1997 р.), Карно-процесуального (1998 р.), Карно-виконавчого (1998 р.), Торговельних спілок (1998 р.), Адміністративно-процесуального (2000 р.). Значний вплив на вдосконалення роботи поліції здійснив Закон про поліцію, прийнятий у 1990 році.

Великою мірою законодавчо-процесуальні зміни були обумовлені впровадженням у польське право *acquis communautaire*. Тут доцільно згадати ратифікацію Польщею Європейської конвенції захисту прав людини, Рамкової конвенції про захист національних меншин, Європейської соціальної хартії тощо. Серед нововведень особливо варто відзначити скасування смертної кари, введення обмеження на період тимчасового утримання (не більше 2 років) та несанкціонованого утримання під вартою (не більше 48 годин), запроваджену новим Карним кодексом систему прецедентного права, яка посилила захист прав громадян [40].

Починаючи з 2001 року, влада країни здійснила суттєві зміни в структурі та організації роботи судів. Особливе місце в цьому процесі належало Закону про устрій судів загальної юрисдикції, прийнятому в 2001 році. Закон встановив чітку чотирьохступеневу систему судів загальної юрисдикції: суди районні – суди окружні – суди апеляційні – Верховний Суд. Крім того, Закон змінив внутрішню структуру судів загальної юрисдикції, наприклад, районні суди тепер склалися з чітко спеціалізованих відділів: цивільного, карного, родинного, трудового, нерухомості. Новий закон посилив незалежність суддів, розширив рівень суддівського самоуправління, ввів нові штатні одиниці в судових органах (наприклад, судового асистента), чітко визначив фінансову базу функціонування судів, окреслив загальні принципи фахової підготовки кандидатів на суддівські посади. Згаданий закон прискорив процес створення нових судів та збільшення кількості суддівських штатних одиниць, що було вкрай необхідним у зв'язку з адміністративно-територіальною реформою 1990-х років та вимогами

Євросоюзу [41].

На початку XXI століття значних змін зазнала і система адміністративних судів Польщі. З 1 січня 2004 року в країні була створена дворівнева система адміністративних судів: адміністративні воеводські суди – Головний адміністративний суд. Ця система значно збільшила кількість адміністративних судів в країні та зробила їх більш доступними для громадян країни [42].

Серйозним кроком уперед в процесі розбудови судової системи РП після 1989 року стала поява таких інституцій, як Державний Трибунал (розглядав справи проти вищих державних службовців), Комісар із захисту прав людини та Омбудсмен.

Згадані зміни в судовій системі країни сприяли підвищенню ефективності її роботи. Цьому також сприяло збільшення кількості суддів з 7222 у 1996 році до 8335 в 2000 року, прокурорів – з 4776 до 5333 за цей же період, а також масштабна комп'ютеризація судових установ [43]. Зазначені зміни дозволили розвантажити суди та зменшити терміни розгляду судових справ, тобто зробити судову систему більш мобільною.

Про позитивні результати реформування судової системи та органів внутрішніх справ свідчив зокрема факт зростання частки розкритих злочинів в країні з 40% у 1990 році до 56,2% у 2004 році [44]. Ще одним проявом зростання якості роботи судової системи став факт успішного проведення низки гучних та складних судових справ. Тут варто відзначити процеси над вбивцями священика-антикомуніста Ежи Попелушки, які стали серйозною перевіркою дієздатності судової системи РП. Незважаючи на те, що злочин було скоєно ще у 1984 році, особи, причетні до нього, були визнані винними й отримали різні строки та види покарань, деякі підсудні були виправдані.

У той же час, на думку багатьох експертів, реформа правової сфери країни, що відбувалася у 1989-2004 роках, йшла доволі мляво. Її гальмувала низка факторів, зокрема: часта зміна міністрів правосуддя – у 1991-2003 роках вони змінилися 12 разів, надмірні адміністративні повноваження міністра правосуддя, відсутність достатнього фінансового забезпечення судових органів тощо [45]. Окремо треба відзначити недостатнє законодавче забезпечення реформи, навіть напередодні приєднання країни до ЄС судова система діяла на підставі деяких законів, прийнятих ще в комуністичні часи; тут можна згадати Цивільний кодекс 1964 року, «Закон про прокуратуру» 1985 року тощо.

Серйозну проблему для правоохоронної системи III Речі Посполитої становив низький рівень професіоналізму суддівського корпусу країни та корупція в судових установах. Наприклад, Європейська Комісія відзначила 20 фактів корупції в судовій системі РП у 2000 році, хоча польське Центральне слідче бюро, реагуючи на подібні факти, порушило в цьому ж році карні справи лише на підставі трьох фактів. Європейська Комісія неодноразово відзначала відсутність в країні чіткої стратегії боротьби з корупцією, що кидало тінь на всю правоохоронну систему країни [46]. Однак, Варшава виявилася здатною реагувати на критику, яка лунала з боку

Єврокомісії та торкалася недостатньої боротьби з корупцією. Вищезгадані реформи та низка законів щодо відмивання брудних грошей, прийнятих у грудні 2001 року, змінили погляди Брюсселя на цю проблему. Так, Європейська Комісія у 2001 році відзначила позитивний поступ Польщі в сфері боротьби з корупцією в поліції та прикордонній службі [47].

У цілому в 1989-2004 роках Польщі вдалося відійти від моделі тоталітарного судочинства, яка діяла в країні у часи існування ПНР, та наблизитися до стандартів Європейського Союзу в правоохоронній сфері, що були відображені у Копенгагенських критеріях (група політичних критеріїв). Незважаючи на певні недоліки, польські суди функціонували відповідно до концепції *judicial caracity*, про що свідчило підвищення рівня їхньої незалежності, професіоналізму та організаційної досконалості. У країні були створені інститути, які надійно діяли у сфері юстиції і внутрішніх справ, покращилося функціонування судової системи, посилилася боротьба з організованою злочинністю, корупцією та відмиванням брудних грошей.

Однак, незважаючи на вагомі успіхи в реформуванні, судова система Польщі, станом на 1 травня 2004 рік, залишалася недореформованою і відставала в своєму розвитку від аналогічних систем країн-членів ЄС. Саме тому в своїх звітах, присвячених готовності Польщі приєднатися до Євросоюзу, Європейська Комісія неодноразово відзначала слабкість судової системи країни та низьку ефективність правоохоронних органів РП у боротьбі з корупцією. Через це і після приєднання до Європейського Союзу Польща продовжила активно здійснювати реформу судової системи та органів внутрішніх справ.

Варто відзначити, що у період ведення акцесійних переговорів Єврокомісія приділяла надзвичайно велику увагу судовій системі і органам внутрішніх справ РП. Подібна увага, судячи з цього, очікує й українську правоохоронну сферу у період ведення майбутніх акцесійних переговорів між Києвом та Брюсселем. Тому українській владі варто заздалегідь зосередитися на приведенні діяльності судових органів відповідно до стандартів європейського судочинства, зокрема побудувати діяльність судів на засадах *judicial caracity* та надати ЄС гарантії незалежності судової влади країни.

3.1.3. Реформи у соціальній сфері Польської держави як крок до відповідності польського суспільства соціальним стандартам ЄС. Серед соціальних реформ, здійснених у Польщі у 1989-2004 роках, особливе місце займали реформи системи охорони здоров'я та пенсійного забезпечення через їх масштабність та великий вплив на рівень соціального забезпечення громадян країни. Копенгагенські критерії, а саме такий субкритерій, як «забезпечення гідного рівня життя та відповідного рівня державних послуг», вимагали від влади країни конкретних кроків на шляху перебудови системи охорони здоров'я та пенсійного забезпечення.

Польська система охорони здоров'я в 90-і роки ХХ століття зазнала глибоких змін, які мали наблизити її до стандартів діючих у медичній галузі країн ЄС. Визначальними в процесі реформування галузі були: Закон про

заклади охорони здоров'я (1991) та Закон про обов'язкове медичне страхування (1997). Крім того з 1 січня 1999 року почали діяти законодавчі положення, які передали у власність місцевого самоврядування заклади охорони здоров'я. Відзначимо, що майже 99% усіх закладів охорони здоров'я у Польщі після проведення адміністративної реформи стали громадськими закладами і належали органам місцевого самоврядування [48].

Основним завданням реформи системи охорони здоров'я було підвищення ефективності використання фінансових ресурсів за рахунок збільшення видатків на охорону здоров'я при одночасній економії бюджетних коштів [49].

Відповідно до закону про обов'язкове медичне страхування з 1 січня 1999 року кожен громадянин мав сплачувати обов'язковий страховий внесок, який компенсувався відповідним зниженням прибуткового податку. Спочатку цей внесок сплачувався у розмірі 7,5% величини доходів бруто, а з січня 2001 р. – у розмірі 7,75% зазначеного показника. Ці кошти розподілялися шістьнадцятьма автономними регіональними (на рівні кожного з воєводств) та 1 відомчим (розрахованим на обслуговування військовослужбовців, поліції та службовців інших воєнізованих формувань) фондами обов'язкового медичного страхування (каси хворих). При цьому кожен з пацієнтів мав право на вибір каси хворих, який, щоправда, обмежувався однією з двох можливих для вибору кас. Застрахованими вважаються й непрацюючі члени сімей платників внеску. Пенсіонери сплачували внесок з отримуваної ними пенсії. Безробітні протягом періоду, коли вони отримували державну допомогу з безробіття, мали самостійно сплачувати страховий внесок, а після припинення виплати допомоги вартість наданих їм медичних послуг покривалася за рахунок бюджету. За медичні послуги, що надавалися особам без певного місця проживання плата вноситься за рахунок бюджетів гмін [50]. Формально всі громадяни, охоплені обов'язковим медичним страхуванням, мали закріплене законом право вільного вибору установи, що надавала медичні послуги та уклала контракт з відповідною касою хворих. [51].

Відзначимо, що реформа системи охорони здоров'я дозволила будь-якому юридичному суб'єкту з 1 січня 1999 року виступати засновником закладів охорони здоров'я, забезпечила можливість конкуренції за громадські кошти, що спрямовуються на охорону здоров'я, між суб'єктами різних форм власності, відокремилася амбулаторну допомогу від стаціонарної, посилила роль інституту сімейних лікарів тощо [52].

До позитивних моментів згаданої реформи слід віднести, перш за все, відокремлення цільових коштів на охорону здоров'я від бюджету. Це дозволило запобігти негативним наслідкам, пов'язаних з можливими «провалами» бюджету, що було особливо важливим для країни з перехідною економікою. Крім того, позитивом було надання реформою можливості забезпечення громадського контролю за коштами в системі охорони здоров'я та розвиток цієї системи на солідарній основі. Не менш важливими позитивними рисами реформи були започатковані зміни у стереотипі

мислення та способі поведінки пацієнтів і установ, які надавали медичні послуги – підвищення відповідальності перших за власне здоров'я і відповідальності других за якість медичної допомоги [53].

Проте запровадження реформи не призвело до кардинального вирішення проблем медичної галузі. Нова система надання медичних послуг виявилася досить складною, що утруднювало доступ до неї багатьох громадян. Водночас, ситуація з фінансуванням медичної галузі залишилася проблемною і в наступні роки, через що медичні заклади і надалі страждали від нестачі коштів, а бажаної економії бюджетних коштів досягти так і не вдалося [54].

Система охорони здоров'я в Польщі, переведена в результаті реформування на засади страхової медицини, значною мірою стала подібною до тих, що існували в країнах ЄС. Європейська Комісія фактично визнала реформування цієї системи вдалою, про що свідчила відсутність суттєвих вимог з приводу модернізації системи охорони здоров'я у період ведення акцесійних переговорів. Про позитивні результати реформи системи охорони здоров'я в Польщі, певною мірою, свідчить й факт зростання тривалості життя мешканців країни; якщо у 1990 році польські чоловіки жили у середньому майже 66 років, а жінки – 75 років, то в 2005 році тривалість їхнього життя збільшилася до 71 та 79 років відповідно [55].

У спадок від комуністичних часів Польща отримала пенсійну систему, яка являла собою державну систему «негайних виплат». Це була система із визначеними виплатами. Обчислення розмірів пенсій відбувалося за принципом перерозподілу, внесок на соціальне страхування сплачувався роботодавцем. Окремо існували спеціальні пенсійні системи для сільськогосподарських виробників, військовослужбовців, суддів та прокурорів. Подібна форма пенсійного забезпечення суттєво відрізнялася від тих, що існували в країнах ЄС та була вкрай обтяжлива для економіки і бюджету країни, тому повстала необхідність реформувати пенсійну систему РП. Обговорення різних концепцій пенсійної реформи розпочалося ще на рубежі 80-х–90-х років ХХ сторіччя. Для визначення оптимального шляху перетворень враховувалася думка міжнародних експертів та фінансових установ [56].

Нова польська пенсійна система набула чинності з 1 січня 1999 року. Модернізована пенсійна системи складалася з трьох незалежних компонентів, з них два були обов'язковими і один – добровільним. Обов'язкові пенсійні компоненти разом складали 19,52% від основного нарахування (заробітної плати). Перший компонент, який знаходився у веденні Управління соціального страхування складав 12,22% від заробітної плати. Це був розподільчий елемент системи – розмір внесків нараховувався пропорційно заробітній платі. Розмір майбутньої пенсії, таким чином, залежав як від загальної суми сплачених внесків, так і від середньостатистичного показника тривалості життя. А це означало, що чим більшим є трудовий стаж, тим вищою буде отримувана грошова допомога. Другий компонент складав 7,3% від основи нарахувань і являв собою накопичувальний елемент системи.

Його обслуговували відкриті пенсійні фонди. Пенсійні фонди знаходилися у веденні пенсійних товариств, які інвестували отримані ресурси на фондових ринках згідно із законом. Людина могла вільно обрати будь-який фонд (тільки один) зі списку фондів, які пройшли реєстрацію. Причому обраний фонд можна було з часом поміняти на інший. Дохідність пенсійних внесків працівників гарантувало спеціально створене державне Управління нагляду за пенсійними фондами (з 2002 року Комісія нагляду за страхуванням і пенсійними фондами) [57]. Третій – добровільний компонент дозволяв урізноманітнити принципи і форми нарахування пенсії та пристосувати пенсійну систему до особистих уподобань громадян. Тут був задіяний принцип накопичення майбутньої допомоги шляхом внесків до страхування життя, а також у пенсійні, інвестиційні та трудові фонди [58].

Нова пенсійна реформа вводилася поступово. Тим, хто народився у період між 1949 та 1969 роками, було надане право вибору – залишитися в старій системі чи приєднатися до нової. Особи, які народилися в 1949 році і раніше, залишалися у старій системі [59].

У результаті проведення пенсійної реформи в Польщі утворилася складна пенсійна система, в якій було багато нових для країни концепцій і процедур. Загальна складність пенсійної програми створювала труднощі в розумінні її громадянами і прийнятті розумних рішень. Кожен із компонентів пенсійного забезпечення містив потенційні ризики: політичний тиск, фактор старіння населення, зростання безробіття, тривала інфляція, негаразди на фондових ринках тощо [60]. Крім того, пенсійна реформа не призвела до негайного покращення фінансового стану польських пенсіонерів. Пенсії, які нараховувалися за першими двома компонентами були нижчими від тих, що формувалися за старою системою. Ситуацію міг покращити третій компонент, але для цього був потрібен тривалий час та високі доходи майбутніх пенсіонерів [61].

Незважаючи на зазначені проблеми, у контексті євроінтеграційних змагань Варшави, пенсійну реформу можна вважати вдалою: рівень фінансового забезпечення польських пенсіонерів поступово зростав, а сама система пенсійного забезпечення не викликала серозної критики з боку Європейської Комісії, передусім, тому, що вона була подібною до аналогічних систем, які існували в країнах Західної Європи.

Таким чином, реформування системи охорони здоров'я та пенсійного забезпечення значною мірою наблизило соціальну сферу РП до функціонування на засадах соціального забезпечення розповсюджених в країнах ЄС та заклало міцне підґрунтя для покращення ситуації в цих сферах у подальшому. Польський досвід модернізації медичної та пенсійної системи свідчить про необхідність здійснення аналогічних реформ в Україні як необхідної умови адаптації до соціальних стандартів ЄС у процесі європейської інтеграції.

3.1.4. Перетворення у системі освіти. До 1989 року система освіти ПНР виконувала ідеологічне замовлення, спрямоване на виховання людини, яка сповідувала б комуністичні цінності. Починаючи від 1989 року, перед

польським суспільством постало завдання відійти від цих стандартів та орієнтуватися на інші засади освіти, основані на демократизмі, гуманізмі та взаємоповазі. Поява цього завдання була обумовлена суттєвими змінами у політичному устрої держави, а також новими викликами польському суспільству, пов'язаними з процесом євроінтеграції. Копенгагенські критерії, а саме такий субкритерій як «достатня кількість, й за належну ціну, людських і матеріальних ресурсів, освіта і дослідження, а також перспективи діяльності в цій сфері» вимагали від Польської держави, серед іншого, наявності в країні розвинутої освітньої галузі. До того ж статті 126 та 127 Договору про Європейський Союз зобов'язували країни-члени ЄС сприяти розвитку якості освіти та впроваджувати політику професійного навчання, метою якої є досягнення європейських стандартів в освіті та реалізація політики професійної освіти [62]. У зв'язку з цим Європейська Комісія поставила перед країнами-кандидатами конкретні завдання: реформувати професійні школи, довести охоплення суспільства середньою освітою до 80% та збільшити до 30% кількість людей з вищою освітою. Ці вимоги зумовили кардинальні зміни у польській системі освіти і ці зміни були здійснені у вигляді реформи, завдяки чому на вказані показники Польща вийшла на початку 2000-х років [63].

Слід підкреслити, що Європейський Союз не вимагав від країн-членів створення уніфікованої системи освіти, тому в різних європейських країнах функціонували різні системи освіти при наявності спільних пріоритетів. Серед цих пріоритетів варто відзначити:

- створення шкіл, де б навчалися й виховувалися представники різних народів, які передавали б один одному національні цінності;
- відповідність змісту освіти загальноєвропейським стандартам;
- конкурентоздатність освіти;
- розвиток активної громадської позиції у молодого покоління;
- виділення на потреби освіти суми еквівалентної 5% ВВП країни [64].

Говорячи про відповідність змісту освіти загальноєвропейським стандартам, особливу увагу слід звернути на активно культивованій Євросоюзом, так званий, європейський вимір навчання, який мав кілька провідних складових: навчання про права людини, освіта заради демократичного суспільства, міжкультурна освіта, навчання історії Європи, вивчення іноземних мов.

Відповідаючи викликам, що пов'язані з приведенням освіти до європейських стандартів, польська влада у процесі освітніх реформ поставила наступні завдання: зближення навчання з реаліями сучасного життя, виховання сучасної людини, позбавленої стереотипів минулого, демократизація системи освіти з урахуванням європейського досвіду, інформаційна підготовка до вступу країни в ЄС через створення широкої мережі європейських клубів при навчальних закладах, а також можливість саморегуляції нової системи освіти [65].

Умовно реформу системи освіти РП можна поділити на два етапи. Перший (1989-1998 рр.) – полягав у розробці нової національної освітньої

програми, децентралізації системи освіти (передача освітніх закладів у підпорядкування гмінам) та становленні нових типів шкіл. Другий етап (1999-2004 рр.) був пов'язаний, головним чином, зі змінами у змісті освіти.

Найголовнішими документами, що окреслювали основні напрямки реформування освіти у Польщі на першому етапі, були: «Головні напрямки в удосконаленні системи освіти в Польщі (1994 р.)» та «Програмні підстави обов'язкових загальноосвітніх предметів (1997 р.)». Згідно з ними пріоритетом для польської системи освіти було виховання людини, яка легко використовує сучасні досягнення, розуміє світ та добре орієнтується в життєвих ситуаціях, сприймає різні точки зору людей. Це високогуманна, і культурна людина, яка є частиною світу і займає в ньому своє місце, розвиває власні здібності й інтереси, удосконалюється фізично та духовно [66].

Нова школа, у свою чергу, обіцяла учням безпечне та корисне для здоров'я навчання, побудову власних систем цінностей, їх становлення та вдосконалення. Школа брала на себе обов'язки привчати дітей до самостійності шляхом забезпечення високого рівня внутрішнього самоврядування. Вона відмовилася від єдиної освітньої програми у старших класах та запропонувала учням навчання з самостійним вибором своєї майбутньої професії. З цією метою були створені різноманітні навчальні програми для учнів з різними інтересами [67]. Європейський вимір навчання послідовно впроваджувався в польські програми навчання з середини 1990-х років. З цього ж періоду при навчальних закладах почали масово створюватися європейські клуби, кількість яких на початку ХХІ століття перевищила за чотири тисячі [68].

Значний вплив на модернізацію системи освіти Польщі здійснила адміністративна реформа 1990-х років. В освітній сфері був проведений перехід від централізованої до децентралізованої системи освіти – школи та інші освітні заклади стали власністю місцевих громад, замість центральної влади (раніше у такій ролі виступало Міністерство освіти).

Другий етап реформування фактично був запроваджений «Законом про реформування шкільного устрою» (1999 р). Реформа встановила нову структуру освіти в школі: шість років у початковій школі, чотири – у гімназії та ще чотири – у профільному ліцеї. До цього навчання в початковій школі продовжувалося 8 років, а в середній – 4 роки. Таким чином, мінімальний цикл навчання, збільшився з 12 до 14 років, що було характерним для шкільної системи більшості країн ЄС. Важливою ланкою реформи стало створення у 1999 році профільних ліцеїв, які надавали випускникам професійних шкіл можливість подальшої освіти [69].

Іншими характерними рисами реформи стали: фактична ліквідація професійно-технічних училищ, запровадження нових програм та підручників, активне забезпечення шкіл сучасними засобами навчання (комп'ютери, мультимедія тощо), модернізація системи вдосконалення кваліфікації вчителів [70].

У той же час реформа не вирішила головної проблеми освітньої галузі – хронічної нестачі коштів. Хоча фінансування освіти в Польщі з середини

1990-х років перевищувало 5% від ВВП, у країні була ліквідована велика кількість дитячих садків, малих шкіл та позашкільних закладів, оскільки нерідко бюджети гмін не мали достатньо коштів для їх утримання. Серед інших вад реформи можна відзначити те, що далеко не всі бажаючі змогли отримати вищу освіту безкоштовно, велика кількість молоді не знаходила роботу закінчивши навчання у вищих та середніх навчальних закладах, що свідчило про слабкий зв'язок системи освіти з економікою країни [71].

Натомість досягненням реформи можна вважати те, що вона позбавила освіту від надмірної заідеологізованості та централізації. Покращилося технічне забезпечення освіти. Реформа наблизилася до стандартів Європейського Співтовариства. Зокрема європейський вимір навчання розповсюдився на весь освітній простір РП; вищі навчальні заклади отримали більшу самостійність та стали повноправними суб'єктами польської науки. Почастішали контакти польських студентів зі студентами з інших країн Європи завдяки різноманітним освітнім програмам ЄС (Socrates, Youth for Europe, Leonardo da Vinci та ін.). У цілому реформа освіти, здійснена в Польщі, була позитивно оцінена Європейською Комісією та наблизилася країну до членства в ЄС [72].

Отже, інтеграція Польщі до структур Європейського Союзу спонукала владу країни до модернізації провідних інститутів країни. Один з головних мотивів реформування економіки, правоохоронної системи та соціальної сфери полягав у необхідності Польщі відповідати стандартам ЄС, визначених, зокрема, у Копенгагенських критеріях. Через те вже на початковій стадії здійснення євроінтеграційного поступу Варшава продемонструвала вірність базовим цілями існування Європейського Союзу, прописаних зокрема у Договорі про ЄС, що проявилася у реалізації політики, спрямованої на забезпечення економічного процвітання, демократії, безпеки громадян РП та європейської солідарності.

3.2. Адаптація польського права до правових стандартів Європейського Союзу

3.2.1. Право ЄС як чинник модернізації польського законодавства.

Інтеграція Польщі з Європейським Союзом вимагала приведення законодавства III Речі Посполитої відповідно до правових нормам Євросоюзу. Цей принцип євроінтеграції впливав з базових документів ЄС, таких як Договір про Європейський Союз, Партнерство заради членства тощо. Тут треба відзначити, вже згадане рішення Європейської Ради 1995 року, прийняте на засіданні в Каннах, стосовно того що найефективнішим способом виконання інституційних критеріїв є адаптація національного законодавства до *acquis communautaire*. Водночас ця адаптація вимагала не лише включення *acquis* до національного законодавства, а й забезпечення його дійової імплементації за допомогою відповідних адміністративних та судових структур.

Процес впровадження європейських законодавчих норм у правове поле РП ускладнювався, перш за все, через великий обсяг роботи, який мала здійснити польська влада з модернізації законодавства у стислі терміни. Обсяг *acquis* на початку XXI століття становив приблизно 97 тисяч сторінок Офіційного Вісника Європейського Союзу або близько 20 тисяч актів. До того ж поняття *acquis communautaire* включало в себе не тільки власне нормативно-правові акти ЄС (регламенти, директиви, рішення, резолюції тощо), а й загальні принципи права ЄС, рішення Європейського Суду, спільні стратегії, дії та позиції в рамках спільної зовнішньої політики і політики безпеки тощо [73]. Крім того процес адаптації законодавства нерідко гальмувався серйозними фінансовими втратами, які несла Польська держава внаслідок прийняття певних законодавчих актів, орієнтованих на європейське право.

Полегшувало процес гармонізації законодавства те, що польське право, як і право Європейського Союзу, значною мірою базувалося на засадах римського права. Тому в багатьох сферах польське законодавство мало багато спільного з *acquis communautaire*. До того ж Європейський Союз сприяв модернізації польського законодавства, надаючи технічну допомогу, здебільшого в рамках програми PHARE.

Згідно з 249 статтею «Договору про Європейський Союз», влада країни-члена ЄС мала свободу у виборі форм і методів упровадження директив ЄС [74]. Тому польській владі було необхідно визначитися з формами та методами імплементації усіх складових *acquis communautaire*.

Перші офіційні зобов'язання з приведення національного законодавства до стандартів ЄС у певних правових сферах польська сторона прийняла на себе, підписавши у грудні 1991 року Європейську угоду. Правовою основою документу було саме право ЄС. Так, 68 стаття Угоди проголошувала, що обидві «сторони визнають, що важливим чинником економічної інтеграції Польщі і Європейських Спільнот є зближення існуючого та майбутнього польського законодавства із законодавством, що діє в Європейських Спільнотах», у зв'язку з цим «Польща здійснить заходи з метою узгодження її законодавства в майбутньому із законодавством Європейських Спільнот» [75]. При цьому були визначені галузі, де зближення законодавства мало відбутися в першу чергу, – це: митне право, підприємницьке право, банківське право, а також сфери охорони праці, охорони інтелектуальної власності, охорони здоров'я і життя людей, санітарної охорони тварин і рослин, захисту прав споживачів, транспорту, довкілля, фінансових послуг, оподаткування підприємств, ведення конкурентної боротьби. У свою чергу, Євроспільнота, з метою прискорення процесу зближення законодавства, зобов'язалася надати Польщі технічну допомогу, яка полягала в обміні експертами та інформацією, організації навчання фахівців, допомозі у перекладі європейського законодавства на польську мову тощо [76].

Європейська угода не визначала термінів, в які повинна була відбутися гармонізація польського та європейського законодавства. Тому швидкість

модернізації польського законодавства залежала виключно від політичної волі керівництва РП.

Європейську угоду можна вважати першим значним кроком на шляху впровадження *acquis communautaire* в польське правове поле, однак необхідно зазначити, що цей документ не передбачав кардинальних змін у цьому полі. На практиці, Угода обумовила суттєву зміну законодавства лише у сферах торгівлі, конкурентної політики та підприємницької діяльності, а також охорони промислової й інтелектуальної власності. Подальша гармонізація польського законодавства з *acquis communautaire* була безпосередньо пов'язана з проведенням акцесійних переговорів, про що мова піде нижче. Отже, міжнародно-правові акти, підписані між Варшавою та Брюсселем, стали головним локомотивом гармонізації права РП та ЄС. Причому базувалися вони виключно на праві Європейського Союзу, що перетворило їх на провідний чинник європеїзації Польської держави.

*3.2.2. Механізм впровадження *acquis communautaire* у правове поле Польщі.* Транспозиції законодавства ЄС в польське правове поле вимагала створення та впровадження в життя певного механізму модернізації права РП. Такий механізм почав створюватися на початку 90-х років ХХ століття. У травні 1991 року Секретар Ради Міністрів РП видав циркуляр, яким наказав усім міністерствам та відомствам проводити консультації з Уповноваженим уряду зі справ європейської інтеграції та закордонної допомоги під час розробки ними нормативно-правових актів. Цей крок мав зупинити процес прийняття нових правових актів, які не відповідали нормам *acquis communautaire*. Фактично це був перший реальний крок на шляху до уніфікації польського законодавства з правовим доробком Європейської Спільноти. Усього Уповноважений уряду оприлюднив свою позицію що до майже півтори сотні проектів нормативно-правових актів, переданих до Ради Міністрів з міністерств та органів, які безпосередньо підпорядковувалися уряду [77]. З іншого боку, Уповноважений уряду хоча і міг висловити свою позицію з того чи іншого проекту законодавчого акту, але не мав права заборонити чи відстрочити його прийняття. У циркулярі чітко не були прописані механізми здійснення правової експертизи та терміни оголошення думки з приводу норм, закладених у проектах нормативно-правових актів. Крім того зазначену процедуру не проходили законодавчі акти, які розробляли депутати Сейму, сенатори та Президент. Тим не менш, Уповноважений уряду зі справ європейської інтеграції та закордонної допомоги став на той час найважливішим елементом системи впровадження *acquis communautaire* у національне правове поле.

Враховуючи недосконалість існуючого законодавства та слабкість позицій Уповноваженого уряду зі справ європейської інтеграції та закордонної допомоги, 29 березня 1994 року Рада Міністрів прийняла Постанову № 16/94 «У справі додаткових вимог до опрацювання урядових проектів нормативно-правових актів у зв'язку з необхідністю виконання критеріїв відповідності з правом Європейського Союзу», якою посилила контроль за відповідністю змісту нових законодавчих актів нормам *acquis*

communautaire. Згідно з цією постановою експертизі підлягали всі нормативно-правові акти, розроблені членами уряду і керівниками органів центральної адміністрації. Експертиза мала здійснюватися на двох рівнях. Перший (попередній) рівень відбувався у профільному міністерстві, де складався висновок про відповідність проекту законодавчого акту європейському праву. У разі виявлення в документі положень, що не відповідали *acquis communautaire* або Європейській угоді представники міністерства мали окреслити способи і час усунення зазначених недоліків. На другому (експертному) рівні – свою думку висловлював Уповноважений уряду зі справ європейської інтеграції та закордонної допомоги. Він оприлюднював так звану прикінцеву оцінку останньої версії проекту правового акту, яка скеровувалася до Ради Міністрів. Варто зазначити, що експертний висновок Уповноваженого уряду мав як і раніше лише інформаційний та рекомендаційний характер. Парламентарі мали можливість познайомитися з ним у процесі ознайомлення з проектом законодавчого акту. Експертний висновок обов'язково відправлявся разом з відповідним законопроектом до Комісії Сейму зі справ Європейської угоди, а також до Маршалка Сейму [78].

Вищезгадана Постанова зробила процес правової апроксимації більш динамічним та ефективним. Так, з 29 березня 1994 року до 15 листопада 1996 року Уповноважений уряду видав 1162 експертних висновків стосовно 1288 проектів нормативно-правових актів (деякі висновки були зроблені одразу на декілька проектів); причому 17 проектів (12 проектів законів, 5 – указів) Уповноважений уряду визнав такими, що не відповідали нормам *acquis communautaire*, ще 10 проектів правових актів він визнав такими, що не відповідали до положенням Європейської угоди [79]. Тим не менш, діюча на той момент система контролю за дотриманням стандартів європейського права в законотворчому процесі мала суттєві вади. Близько 30% проектів законодавчих актів, поданих до парламенту країни у 1994-1996 роках, не пройшли правової експертизи з точки зору відповідності праву ЄС, через те, що вносилися парламентарями та Президентом. Крім того, сенатори та депутати сейму не завжди звертали увагу на висновки Уповноваженого уряду, через що і надалі приймали правові акти, які не повністю відповідали нормам права Євросоюзу [80].

Ліквідувати вищезгадані прогалини в законодавстві повинні були, прийняті 4 вересня 1997 року, зміни у регламенті роботи Сейму РП. Згідно зі зміненим регламентом проекти законодавчих актів, які вносилися на розгляд до Сейму Президентом, Сенатом, Радою Міністрів та комісіями сейму, мали супроводжуватися обґрунтуванням їхньої відповідності праву ЄС або заявою про причини невідповідності [81].

Отже, ще до початку акцесійних переговорів в країні була створена система експертного контролю за законодавчими актами, які приймали центральні органи влади, у контексті їхньої відповідності європейському праву. Вищезгадана система діяла в Польщі до 1999 року з тим лише винятком, що з 1996 року функції Уповноваженого уряду зі справ

європейської інтеграції та закордонної допомоги були передані Комітету європейської інтеграції [82]. Однак, такий механізм впровадження європейського права був далеко не досконалим, результатом чого стала чимала кількість прийнятих законів, що не повністю відповідали нормам *acquis communautaire* [83].

Серед завдань, які були покладені на Комітет європейської інтеграції, варто відзначити таке, як ініціювання та координація діяльності у сфері адаптації польського права до права ЄС. З цією метою Комітет мав: оцінювати проекти нормативно-правових актів на відповідність *acquis communautaire*, розробляти проекти законодавчих актів, які б узгоджували польське право з правом Євросоюзу, здійснювати моніторинг процесу уніфікації польського та європейського законодавства. Ці завдання безпосередньо реалізовував Департамент гармонізації права, який був структурним підрозділом КЄІ, з 2000 року ці функції було покладено також і на Департамент європейського законодавства [84].

З лютого 1998 року на допомогу Комітету європейської інтеграції прийшла ще одна інституція – Законодавча Рада, яка отримала повноваження розробляти рекомендації відносно методів впровадження європейського права у правове поле РП.

З початком акцесійних процесів перед країною повстала необхідність у прийнятті в обмежені терміни великої кількості якісних, з правової точки зору, законодавчих актів, які мали пристосувати польську правову систему до правових стандартів ЄС. Існуючий механізм прийняття відповідних нормативно-правових актів явно не міг впоратися з цим завданням. Тому польська влада у 1999-2000 роках серйозно зайнялася роботою з його вдосконалення.

У березні 1999 року Сейм країни затвердив чергові зміни до власного регламенту, унаслідок чого абсолютно всі проекти нормативно-правових актів, які мав розглядати парламент, тепер проходили правову експертизу на предмет їхньої відповідності *acquis communautaire*. Експертизу здійснювали: Канцелярія Сейму та КЄІ. У той же час висновки Канцелярії і Комітету носили рекомендаційний характер, через що і після березня 1999 року парламент іноді ухвалював законодавчі акти, які містили норми, що суперечили праву Європейського Союзу [85].

10 липня 2000 року за ініціативи Ради Міністрів керівники виконавчої та законодавчої влади, а саме Маршалок Сейму, Маршалок Сенату та Голова Ради Міністрів, підписали так зване «порозуміння трьох» – декларацію з прискорення процесу адаптації польського права до правових норм Європейського Союзу. Мета документу полягала у вдосконаленні процедури впровадження правого доробку ЄС в правову систему Польської держави. Саме тому «порозуміння трьох» проголошувало необхідність координувати діяльність усіх гілок влади в процесі уніфікації польського права з правом ЄС [86].

Результатом Порозуміння стало створення у 2000 році надзвичайної Комісії європейського права в Сеймі та Комісії європейського законодавства

у Сенаті. Діяльність комісій зосередилася, переважно, на розгляді та доопрацюванні проектів нормативно-правових актів відповідно до норм *acquis communautaire*. Зі створенням нових парламентських комісій структура механізму апроксимації права РП до правових стандартів ЄС суттєво ускладнилася. На початковому етапі проекти відповідних законів готувалися міністерствами або центральними управліннями, після чого вони проходили міжвідомче узгодження і потрапляли на розгляд до КЄІ. Разом з висновками Комітету законопроекти відправлялися до Сейму, де проходили доопрацювання в Комісії європейського права. У разі позитивного голосування у Нижній палаті польського парламенту документ потрапляв до Сенату і розглядався там Комісією Європейського Законодавства, після чого голосувався у Верхній палаті парламенту. Підзаконні акти, які доповнювали вищезгадані закони, проходили подібну процедуру узгодження, за винятком розгляду в парламенті, через те, що вони затверджувалися виключно Радою Міністрів [87].

Зазначений механізм з невеличкими змінами діяв до офіційного вступу Польщі до ЄС. Зміни торкнулися лише парламентських комісій: у 2001 році функції Комісії Європейського Права в Сеймі взяла на себе новостворена Європейська комісія, а у 2002 році – Комісія зі справ Європейського Союзу [88]. Навіть після офіційного вступу Польщі до ЄС механізм імплементації європейського права трансформувалася незначно. Суттєво змінилися лише терміни внесення проектів законодавчих актів, про що мова піде нижче.

Важливу роль у процесі імплементації норм європейського права в правове поле РП відігравали програми з впровадження *acquis communautaire*. Програми стали своєрідним дороговказом на шляху до уніфікації права Польщі та ЄС. Перша програма з адаптації польського законодавства до *acquis communautaire* з'явилася після підписання Європейської угоди. Сейм зобов'язав уряд Ухвалою від 4 липня 1992 року опрацювати програму, метою якої було б наближення польської економіки та законодавства до вимог, які містилися в Європейській угоді. Виконуючи вимоги парламенту, уряд презентував 29 січня 1993 року «Програму дій з пристосування польської економіки та правової системи до вимог Європейського Союзу». Програма передбачала розробити або змінити 130 проектів нормативно-правових актів (законів, розпоряджень, постанов) протягом 1993-1994 років. Крім того, Рада Міністрів доповнила Програму дій «Графіком пристосування польської економіки та правової системи до вимог Європейської Спільноти», який було розраховано на 1995-1996 рр. [89].

Прийняття Європейським Союзом нових правових документів, що торкалися євроінтеграційних перспектив Варшави, вимагало від Польщі, як країни, що бажала приєднатися до ЄС, відповідної реакції на їх появу. Відповіддю на прийняття у червні 1995 року «Білої книги щодо інтеграції союзних держав Центрально-Східної Європи з єдиним ринком Євросоюзу» стало видання урядом у листопаді 1995 року Постанови № 13/95. Вона зобов'язувала центральні органи державної адміністрації, у контексті вимог Білої книги, розробити графіки дій щодо впровадження законодавства

Європейського Союзу до національного правового поля у сферах, за які ці органи відповідали. Крім того, Уповноважений уряду зі справ європейської інтеграції та закордонної допомоги за підтримки керівників вищезгаданих органів мав розробити загальну програму з пристосування польського права до правових стандартів ЄС [90]. Такою програмою став «Графік дій, що пристосовують польську правову систему до рекомендацій Білої книги щодо інтеграції союзних держав Центрально-Східної Європи у єдиний ринок Євросоюзу», затверджений урядом 15 липня 1997 року [91].

«Графік дій» базувався на порівняльному аналізі правового поля Польщі та Європейського Союзу. На підставі цього аналізу були зроблені висновки відносно невідповідності певних сфер польського законодавства та окремих нормативно-правових актів – *acquis communautaire*. Проведення зазначеного аналізу виявилось далеко не простою справою. Передусім він ускладнювався нестачею кваліфікованих кадрів як серед чиновників, так і серед науковців, які були в змозі провести подібну роботу, а також труднощами, що виникали під час перекладу правових документів ЄС польською мовою [92]. Відзначимо, що проблема нестачі кваліфікованих фахівців у сфері європейського законодавства залишалася актуальною для Польщі і у подальші роки. На це варто звернути увагу українським урядовцям та потурбуватися заздалегідь про підготовку великого корпусу спеціалістів з права Європейського Союзу.

Вищезгаданий аналіз виявився надзвичайно важливим й корисним кроком на шляху гармонізації польського та європейського законодавств, через те, що дозволив реально оцінити стан польського права з точки зору відповідності праву ЄС. Це, у свою чергу, дозволило через «Графік дій» встановити конкретні завдання з модернізації польського права дев'ятнадцяти міністерствам і центральним управлінням [93].

Варто зауважити, що робота з оцінки стану польського права в контексті його відповідності праву ЄС розпочалася ще до прийняття згаданого «Графіку». Її здійснювало, створене 24 лютого 1994 року, Об'єднання експертів зі справ гармонізації польського права з правом Європейського Союзу. Об'єднання експертів зробило великий обсяг роботи з порівняльного аналізу законодавства Польщі та ЄС у 23 правових сферах, а також розробило на підставі цього аналізу рекомендації з упровадження змін до польського законодавства [94]. Результатом роботи Об'єднання експертів та інших правників країни стала «Польська біла книга – правовий розділ». У книзі визначалися сфери польського права, які у першочерговому порядку підлягали модернізації з метою відповідності європейському праву. Польська біла книга стала важливим джерелом інформації у ході уніфікації польського і європейського законодавств, хоча і висвітлювала позицію групи правознавців, а не уряду [95].

Дещо інший шлях з оцінки відповідності польського права *acquis communautaire* обрало Міжвідомче об'єднання зі справ підготовки документації до акцесійних переговорів. Об'єднання оприлюднило в 1997 році спеціальний рапорт, в якому містився аналіз понад 1000 нормативно-

правових актів Європейського Союзу в контексті їхньої відповідності польському законодавству [96].

Таким чином, у середині 1990-х років була здійснена ґрунтовна робота з оцінки відповідності польського законодавства праву Європейського Союзу. Зроблені експертні висновки дозволили визначити подальші кроки на шляху до адаптації польського законодавства – *acquis communautaire*. Таким кроком стало прийняття урядом у квітні 1998 року «Національної програми підготовки Польщі до членства в ЄС», яка фактично ознаменувала новий етап в уніфікації польського та європейського права. Програма містила докладний перелік заходів з впровадження *acquis communautaire* у тридцяти сферах польського права [97]. Подібні програми уряд приймав щороку до 2003 року включно, так само щорічно кабінет міністрів складав звіти з їх виконання. Ці документи дозволяли органам влади країни займатися процесом впровадження європейського права за чітким планом, який щороку коригувався з урахуванням існуючих на той момент недоліків у польському законодавстві.

Отже, механізм адаптації польського права до європейських правових стандартів упродовж 1991-2004 років пройшов складний період становлення. Протягом усіх цих років він мав постійну структурну основу, яку складали центральні органи влади: уряд і парламент, а також низка допоміжних органів, кількість та функції яких поступово змінювалися. Діяв цей механізм за доволі чітким планом, який визначали урядові програми та графіки дій з впровадження *acquis communautaire* в правове поле РП. Враховуючи те, що згаданий механізм виявився цілком дієздатним, він може бути взятим за основу у процесі побудови системи з адаптації українського права до правових стандартів ЄС, що дасть можливість заощадити багато часу і сил відповідальним за цю адаптацію інституціям.

*3.2.3. Динаміка та результати гармонізації польського права з *acquis communautaire*.* Створення дієздатного механізму гармонізації права ще не гарантувало дотримання необхідного темпу модернізації польського права. Цього темпу можна було досягти, перш за все, завдяки інтенсивній роботі центральних органів влади країни у відповідному напрямку. Тут слід зазначити, що швидкість, з якою європейське право впроваджувалося у правове поле Польщі, не була однаковою протягом 1989-2004 років.

Фактично цілеспрямований процес гармонізації польського законодавства з правом ЄС розпочався у 1991 році з підписання Європейської угоди. Цей документ обумовив прийняття низки нових законів та кодексів або суттєві зміни в раніше діючих правових актах. Зокрема мова йде про такі документи, як: Митний кодекс, Кодекс праці (у питаннях безпеки та гігієни праці), Закон про право спілок, Закон про авторські права, Закон про суспільні замовлення, Закон про телекомунікації, Закон про аудиторів, Закон про обмін валют, Закон про національну торгівлю, Закон про інвестиційні фонди тощо. Крім того підписання Угоди призвело до впровадження податку на додану вартість та початку дії в країні з 1 січня 1998 року повноцінної системи захисту прав на інтелектуальну власність [98

].

Європейське право у першій половині 90-х років ХХ століття впроваджувалося зусиллями парламенту та уряду РП через парламентські закони, урядові постанови, розпорядження уряду і прем'єр-міністра країни, а також завдяки приєднанню Польщі до міжнародних договорів та конвенцій. Однак, цих зусиль виявилось недостатньо для приведення національного законодавства відповідно до стандартів ЄС у більшості правових сфер напередодні відкриття акцесійних переговорів. Як свідчили рапорти Європейської Комісії та КЄІ, оприлюднені на початковому етапі ведення цих переговорів, польське право майже повністю відповідало *acquis communautaire* лише у сферах: наука і дослідження, промислова політика, статистика, малі та середні підприємства, право підприємств, митне право, бюджетна політика, авторське право. Тільки частково європейським правовим стандартам відповідало польське законодавство у галузі енергетики, банківських послуг, транспорту, довкілля, політики конкуренції, соціальної і податкової політики. Найбільш далеким від правових норм Європейського Союзу були засади функціонування у таких галузях, як сільське господарство, рибальство, захист прав споживачів та охорона здоров'я [99].

Темп імплементації *acquis communautaire* в польську правову систему значно прискорився з початком акцесійних переговорів. Починаючи з 1998 року, майже у три рази збільшилася щорічна кількість законів, якими впроваджувалося законодавство Європейського Союзу в правове поле Польської держави. Про масштаби імплементації права ЄС свідчать наступні дані: Сейм III каденції у 1997-2001 роках прийняв 143 закони, які сприяли гармонізації права Польщі та Євросоюзу; Сейм IV каденції з 2001 до 2004 рр. ухвалив 121 подібний закон; Рада Міністрів затвердила у 2000-2003 роках понад 800 виконавчих актів, які наблизили польське законодавство до стандартів *acquis communautaire* [100].

Серед нормативно-правових документів, прийнятих у цей період, особливої уваги через їх значущість та дискусію, що розгорнулася навколо них у польському суспільстві, заслуговують:

- Закони «Про єдині цінності», «Про стандартизацію», а також «Програма стандартизації на 2001-2003 роки», які прискорили процес приведення широкого спектру польських стандартів відповідно до вимог ЄС.

- Закон про нерухомість, що дав право купувати нерухомість іноземним громадянам, за винятком земель сільськогосподарського призначення, лісів тощо.

- Закон про банки – дозволив створювати в Польщі філії іноземних банків.

- Закони «Про визнання кваліфікацій для професій, отриманих в країнах Європейського Союзу», «Про професії медичної сестри та акушера(ки)», «Про ветеринарну хірургію та ветеринарні палати», Поправки до Закону про будівництво, завдяки яким вдалося остаточно врегулювати ситуацію із взаємним визнанням професійних кваліфікацій між Польщею та

ЄС.

- Закони «Про безпечну продукцію», «Про захист прав споживачів і відповідальність за шкоду, нанесену неякісними товарами» внесли у польське законодавство норми ЄС щодо безпеки товарів та послуг [101].

Незважаючи на доволі високий темп імплементації європейського законодавства, напередодні приєднання до ЄС, Польща мала найбільші проблеми з впровадження європейського права у порівнянні з дев'ятьма іншими країнами-кандидатами на вступ до ЄС. Причому відставання від цих країн було значним. Так, за рік до входження в ЄС, РП мала запізнення з впровадження *acquis communautaire* у 9 правових сферах (вільний рух товарів, вільний рух послуг, рибальство, соціальна політика і працевлаштування, митний союз, аудіовізуальне право, промислова політика, політика конкуренції, фінансовий контроль), у той час, як лише дві країни-кандидата мали запізнення у 5 сферах, шість країн – в одній, а одна держава (Словенія) повністю виконала свої зобов'язання до березня 2003 року [102].

Найгіршими були справи у сфері сільського господарства та рибальства. Так, наприкінці 2003 року у початковій стадії знаходилося створення Інтегрованої системи управління і контролю (IACS), і це при тому, що польська влада розробила протягом 4 років 11 проектів створення IACS. Не було утворено центральної бази даних у сільському господарстві, не відповідали *acquis communautaire* санітарні норми роботи м'ясопереробних та молочних підприємств, а також методи контролю за дотриманням санітарних норм з боку експортерів аграрної продукції. Далекими від європейських стандартів залишалися санітарні норми в польському рибальстві. Крім того, Польща мала суттєві запізнення з імплементації товарних норм Європейського Союзу. У 2003 році ще не діяли правові норми у сфері контролю за використанням коштів, що надходили до польських аграріїв з бюджету ЄС, не було створено адміністративних структур, які повинні були займатися доплатами до експорту тощо [103].

Запізнення процесу гармонізації польського права з правом ЄС у 1998-2003 роках було обумовлено кількома факторами. По-перше, це жорстка позиція Брюсселя, який вимагав кардинальних змін у польському законодавстві у стислі строки. По-друге, фінансові перешкоди, пов'язані з додатковими витратами на запровадження європейських стандартів у певних галузях польської економіки (особливо в сільському господарстві, рибальстві, охороні довкілля). По-третє, недостатня кількість кваліфікованих експертів, які були спроможні розробляти законопроекти, що мали запроваджувати правові норми ЄС. Всього у 2003 році таких експертів в РП налічувалося близько однієї тисячі, а повинно було бути, на думку Європейської Комісії, не менше трьох тисяч. Більш за все таких фахівців бракувало в органах місцевого самоврядування [104].

Незважаючи на те, що на початку 2004 року багато з вищезгаданих недоліків було виправлено, Польща входила до Європейського Союзу, не уніфікувавши повністю національне законодавство з *acquis communautaire*. Станом на грудень 2004 року Польща впровадила у своє правове поле лише

4000 з 12000 товарних норм ЄС, у сфері функціонування Спільного ринку країна не запровадила в дію 41 з 2518 директив ЄС. Хоча, як свідчать дані Додатку А – Таблиця 6, станом на 1 травня 2004 року більшість країн ЄС не імплементувала ще більшу кількість директив, присвячених функціонуванню Спільного ринку. Крім того, частину правових норм ЄС Польща мала впровадити після приєднання до Європейського Союзу, згідно з перехідними положеннями Акцесійного договору. Тим не менш, до травня 2004 року Польща змогла впровадити більшу частину *acquis communautaire* у національне правове поле. Тобто Варшаві вдалося у доволі стислі терміни в цілому здійснити процес уніфікації національного та європейського права.

Отже, динаміка імплементації європейського законодавства в правову систему країни визначалася, передусім, ходом євроінтеграційних переговорів між Варшавою та Брюсселем. Тут необхідно вказати на Європейську угоду, яка обумовила процес модернізації польського законодавства відповідно до *acquis communautaire* у 1991-1997 роках та акцесійні переговори, що визначили хід адаптації польського права до стандартів права ЄС у 1998-2004 роках, а в деяких сферах права і після приєднання Польщі до Європейського Союзу. Причому на другому етапі (1998-2004 рр.) темп впровадження європейського права збільшився в кілька разів, що було пов'язано, головним чином, з посиленням тиску, який здійснювала Європейська Комісія на польську владу з питань уніфікації законодавства. Офіційна Варшава зуміла адекватно відреагувати на цей тиск, прискоривши темп модернізації законодавства.

З іншого боку процес уніфікації права РП та Європейського Союзу проходив далеко не гладко. Головна причина тут полягала у величезному обсязі роботи, який мала здійснити польська влада в стислі терміни, а саме – прийняти кілька тисяч законів та підзаконних актів протягом майже дванадцяти років, які відділяли підписання Європейської угоди від офіційного вступу Польщі до ЄС. Введення в дію великої кількості законів в обмежені терміни призводило до великих фінансових втрат з боку польської сторони, тому польська влада відтягувала впровадження багатьох норм європейського права через бажання зменшити фінансові втрати. Процес гармонізації польського та європейського права гальмувався і через нестачу експертів, які мали безпосередньо займатися цією проблемою, причому наявна кількість польських експертів була меншою в кілька разів від потреби. Саме через вищезгадані причини Польща відставала в процесі імплементації законодавства гармонізації Європейського Союзу від дев'яток інших країн-кандидатів на приєднання до ЄС, з якими Європейська Комісія на той момент проводила акцесійні переговори.

Досвід Польщі з імплементації права Європейського Союзу є винятково цінним для України, яка, певною мірою, повторює євроінтеграційний шлях III Речі Посполитої. Спираючись на цей досвід, українській владі вже найближчим часом варто розпочати серйозну роботу з підготовки великої кількості фахівців з *acquis communautaire*. Причому мова має йти про кілька тисяч спеціалістів, здатних брати активну участь у процесі

гармонізації законодавства України та Євросоюзу. Крім того, в Україні треба створити дієвий механізм з імплементації права ЄС та запустити його у дію як можна швидше. Це дасть можливість уникнути багатьох проблем у процесі реалізації положень Угоди про асоціацію, а також суттєво прискорить хід ймовірних акцесійних переговорів.

3.3. Регіональний вимір євроінтеграційного процесу

3.3.1. Стратегічні напрямки регіональної політики Польщі в умовах євроінтеграційного поступу країни. Регіональна політика Європейського Союзу базується головно на цілях та засадах, сформульованих у Єдиному Європейському акті, Європейській хартії місцевого самоврядування та Маастрихтському договорі. Зокрема Договір про Європейський Союз містить визначальну мету регіональної політики ЄС, що полягає у намаганні «скоротити розрив між рівнем розвитку різних регіонів і зменшити відставання регіонів, які знаходяться у найменш сприятливих умовах, включаючи сільські регіони» [105]. Досягти її Євросоюз традиційно намагався за допомогою таких основоположних принципів здійснення регіональної політики, як: субсидіарність, децентралізація, партнерство, програмування, концентрація, адиціоналізм.

Одвічною дилемою регіональної політики країн Європейського Союзу було визначення пропорцій розподілу владних повноважень, ресурсів та бюджету. Розв'язанню цієї дилеми сприяв принцип субсидіарності, який полягає у тому, що керування здійснюється на найбільш низькому рівні з можливих, коли це доцільно. При цьому європейський рівень виступає як додатковий стосовно національного, наприклад, фінансування на рівні Європейського Союзу зазвичай доповнює, а не заміняє собою ресурси окремих країн. Поряд із субсидіарністю, застосування принципу децентралізації, дозволяло здійснювати перерозподіл повноважень регіонів з метою їх ефективного використання та заохочення регіональних ініціатив, а також розмежувати функції та повноваження між різними рівнями управління. Принцип партнерства спонукав до співробітництва між суб'єктами різних рівнів (Євросоюз, держава, регіон) в процесі реалізації конкретних проектів. Під програмуванням слід розуміти розробку на основі партнерства стратегій розвитку з урахуванням пріоритетних довгострокових та короткострокових цілей [106]. Реалізація принципів концентрації та адиціоналізму означала, що фінансові ресурси, які надавав ЄС окремим державам-членам чи суб'єктам регіонального розвитку, мали бути доповнені за рахунок місцевих джерел. За суттю, два останні принципи мають взаємодоповнюючий характер. Їх головна умова полягає у кооперуванні та ефективному використанні ініціатив. Загальноприйнятим в ЄС є те, що 50% того чи іншого проекту фінансує держава-член Євросоюзу, а внесок депресивних регіонів становить мінімум 20% [107].

У той же час право Європейського Союзу не містило конкретних вимог до організації системи місцевої влади. Головною метою регіональної політики ЄС була координація національних регіональних політик шляхом формулювання настанов і встановлення пріоритетів на європейському рівні, які сприяють подоланню соціально-економічного розриву між регіонами. Тут можна згадати базове положення Європейської хартії місцевого самоврядування, згідно з яким «головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом» [108]. Крім того кожна держава-член ЄС мала самостійно виробляти і реалізовувати національну регіональну політику, однак вона мала бути спрямована на вирівнювання економічного і соціального рівнів розвитку регіонів країни [109].

Отже, основні питання місцевого самоврядування залишалися у компетентності національного права, але при цьому країна-член або кандидат у члени ЄС мала проводити регіональну політику, побудовану на вищезгаданих принципах європейського самоврядування. Лише у такому випадку країна-кандидат могла розраховувати на повноправне членство в Європейському Союзі і на фінансову допомогу з боку структурних фондів ЄС. Натомість напередодні відкриття акцесійних переговорів, регіональна політика Польської держави не відповідала стандартам ЄС. Як відзначила Європейська Комісія у рапорті 1998 року: «Польща буде готова до членства в ЄС у середньостроковій перспективі, якщо в регіональній політиці та в питаннях об'єднання вона посилить правові, інституційні та бюджетні структури» [110]. Тому Польща мала продемонструвати здатність проводити дійову регіональну політику, яка б базувалася на засадах європейської регіональної політики та реально покращувала б якість життя мешканців країни. Це було можливо у випадку спрямування регіональної політики на вирішення кількох ключових завдань, які повстали перед країною в процесі євроінтеграції, а саме:

- підвищити роль і значення місцевої влади в процесі управління Польською державою через здійснення децентралізації системи державного управління;

- втілити правові стандарти Європейського Союзу в основні сфери життєдіяльності місцевих органів влади Польщі;

- активізувати внутрішні резерви польських регіонів задля стимулювання розвитку економіки країни. Цьому процесу мала сприяти ефективна реструктуризація господарства країни та мобілізація додаткових джерел фінансування соціально-економічних проектів (особливо з європейських фондів);

- знівелювати різницю в соціально-економічному розвитку між польськими воєводствами;

- використати географічне положення Польщі як фактор модернізації регіонів країни за допомогою транскордонної співпраці та розбудови транс'європейської інфраструктури;

- покращити стан навколишнього середовища регіонів [111].

Безумовно вирішити ці завдання за період ведення акцесійних переговорів було неможливо, але влада країни могла в цей час почати реалізовувати регіональну політику за вказаними напрямками, продемонструвавши тим самим прагнення до змін на регіональному рівні відповідно до стандартів ЄС. Для цього, перш за все, необхідно було відпрацювати механізм реалізації регіональної політики аналогічний тому, який діяв у країнах Європейського Союзу. Виходячи з цього, Варшава мала задіяти нові програмно-концептуальні, інституційні та фінансові принципи здійснення регіональної політики. Треба відзначити, що вирішувати вищезгадані завдання польська влада розпочала до відкриття акцесійних переговорів – на початку 90-х років ХХ століття. Результатом чого стала, зокрема, реформа місцевої влади, яка базувалася, передусім, на засадах децентралізації.

Нові програмно-концептуальні принципи побудови регіональної політики РП були окреслені у наступних документах: «Засади регіональної політики держави» (1995 р.), «Резолюція Сейму з питання регіональної політики держави» (1995, 1996 рр.), «Графік реалізації рекомендацій Об'єднання зі справ регіонального розвитку Польщі» (1996 р.), «Національна стратегія регіонального розвитку 2001-2006» (2000 р.). Умовно ці засади можна об'єднати в чотири групи:

1. Інформаційна відкритість: вільний доступ до інформації для всіх учасників регіональної політики.
2. Партнерство: залучення широкого кола партнерів (місцевих, столичних, міжнародних) до розробки та реалізації регіональних програм розвитку.
3. Субсидіарність: надання центральним органам влади країни лише тих повноважень, які не можуть бути більш ефективно використані органами влади нижчого рівня.
4. Співфінансування: залучення суспільних та приватних коштів задля фінансування проектів на місцевому рівні [112].

Таким чином, правові засади регіональної політики Польщі наприкінці ХХ століття були приведені у формальну відповідність з аналогічними принципами Європейського Союзу. Виходячи з цих принципів, на початку ХХІ сторіччя Польська держава обрала в якості пріоритету кілька стратегічних напрямків реалізації регіональної політики:

1. Розбудова і модернізація регіональної інфраструктури:
  - а) розвиток інфраструктури загальнодержавного значення;
  - б) розбудова інфраструктури в найбільших містах країни;
  - в) розвиток інфраструктури інформаційного суспільства.
2. Реструктуризація економічної бази регіонів та створення умов задля її диверсифікації:
  - а) стимулювання місцевих інвестицій та підтримка малого і середнього бізнесу;
  - б) підтримка впровадження інноваційних технологій;
  - в) розвиток туризму та охорона культурної спадщини.

3. Розвиток людського потенціалу:

а) розвиток освіти в регіонах;
 б) підготовка управлінських кадрів місцевої адміністрації відповідно до стандартів регіональної політики ЄС.

4. Підтримка депресивних регіонів:

а) активізація розвитку сільських регіонів;
 б) диверсифікація економічної бази міст країни;
 в) допомога містам, які знаходилися під загрозою соціально-економічної маргіналізації;
 г) спрямування державної допомоги, перш за все, регіонам, які мали нижчі за загальнодержавні показники з ВВП (менше 80% на одного мешканця від середнього показника по країні) та вищі показники з безробіття (150% – від середнього по країні).

5. Розвиток співпраці регіонів:

а) підтримка міждержавної співпраці на регіональному рівні;
 б) стимулювання транскордонної співпраці [113].

Основним джерелом фінансування проектів у рамках, зазначених напрямків регіональної політики, мали стати кошти державного та місцевих бюджетів, приватних інвесторів, а також кошти Євроспільноти. Причому кошти структурних фондів ЄС та приватних інвесторів мали складати 60-75% вартості регіональних проектів [114]. Отже, реалізовувати регіональну політику відповідно до засадами регіональної політики ЄС Польща збиралася спираючись, значною мірою, на кошти Євросоюзу.

3.3.2. Реформування системи місцевої і регіональної влади. У часи існування ПНР особливість побудови системи влади на місцях полягала у відсутності в неї такої складової, як місцеве самоврядування; тобто органи місцевої та регіональної влади були побудовані на засадах жорсткої централізації і фактично відносилися до категорії органів державної адміністрації. Надмірно централізована процедура прийняття рішень значно зменшувала ефективність роботи регіональних органів влади, крім того подібна модель абсолютно не відповідала законодавству ЄС і тому потребувала кардинальної модернізації. Через це наприкінці 1980-х років перед країною повстала необхідність у здійсненні децентралізації влади на місцях. Саме децентралізація стала одним із пріоритетних напрямків євроінтеграційної діяльності польської влади в сфері регіональної політики.

Перший етап децентралізації регіональної влади розпочався у Польщі відразу після переломного 1989 року. У 1990 році законом «Про територіальне самоврядування» було відновлено місцеве самоврядування завдяки створенню найменших територіальних одиниць – гмін, які набули правоздатності та перебрали суспільні завдання місцевого значення. Гміни також одержали певне майно, яким мали розпоряджатися (так зване комунальне майно). У Законі визначалися принципи отримання фінансових ресурсів для реалізації завдань, покладених на гміни. Органи гмінного управління обиралися на загальних місцевих виборах. Усе це означало, що місцева, а не центральна, влада тепер несла основну відповідальність за

рішення місцевого значення [115]. Відзначимо, що гміни не були для Польщі новими одиницями місцевого самоврядування, вони існували у II Речі Посполитій та були ліквідовані за часів Польської Народної Республіки [116]. Отже, Польська держава мала певний досвід функціонування місцевого самоврядування, побудованого на демократичних засадах, що полегшувало впровадження гмін.

Вищезгадані нововведення означали, що Закон про територіальне самоврядування враховував засади Європейської хартії місцевого самоврядування у сфері правових стандартів функціонування територіального самоврядування. Сама Хартія була ратифікована польським парламентом у квітні 1993 року [117].

Децентралізація місцевої влади в Польщі була закріплена Конституцією 1997 року. Зокрема 16 стаття Головного закону країни визначала місцеве самоврядування як суб'єкт, що здійснює публічну владу [118]. Крім того, Конституція встановила баланс між централізацією та децентралізацією в системі управління державою, закріпивши існування управлінської моделі, яка базується на двох підсистемах: урядовій адміністрації, що мала діяти на засадах централізації, і місцевого самоврядування, в основу функціонування якого було покладено принцип децентралізації. Подібна модель регіонального управління функціонує практично в усіх країнах Європейського Союзу.

На другому етапі реформи 1 січня 1999 року поруч з органами самоврядування гмін з'явилися органи самоврядування повітів та воєводств. Причому, виконання суспільних завдань було розподілено так, щоб не накладалися повноваження урядової адміністрації та адміністрації органів самоврядування, тобто реформа сприяла дотриманню принципу субсидіарності [119]. Паралельно було здійснено переформатування адміністративно-територіальних одиниць: гмін, повітів, воєводств. Поділ було зроблено таким чином, щоб мешканці всіх адміністративних одиниць мали доступ до спеціалізованих суспільних послуг (наприклад, спеціалізованих лікарень регіонального значення). З іншого боку, цей поділ мав гарантувати можливість проведення ефективної політики регіонального розвитку та використання інструментів регіональної політики Європейського Союзу. У контексті впровадження стандартів Європейського Союзу адміністративна реформа мала привести польські регіони у відповідність до так званої NUTS (Nonenclature of Territorial Units for Statistics) класифікації Євростату, яка оперувала трьома регіональними та двома місцевими рівнями: NUTS-1 (відповідає європейському регіону з населенням від 3 000 000 до 7 000 000 осіб), NUTS-2 (від 800 000 до 3 000 000 осіб), NUTS-3 (від 150 000 до 800 000 осіб), NUTS-4 та NUTS-5 (місцеві рівні). Завдяки здійсненню адміністративної реформи всі адміністративні одиниці Польщі відповідали згаданим регіональним та місцевим рівням, що полегшило подальшу співпрацю між Польською державою та Євросоюзом [120].

Заслуговує уваги той факт, що за основу польської системи територіально-адміністративної влади була взята французька модель. Усього

у результаті реформи на території Польщі було утворено 2478 гмін, 373 повіти (серед них 65 повітів, що мали статус виділених міст, або міст на правах повітів) та 16 воєводств (раніше їх було 49). Новостворені воєводства утворили регіональну спільноту самоврядування у межах відповідної території [121].

Влада у гмінах, повітах і воєводствах була поділена на постановляючу і виконавчу. Громадяни РП з 1999 року отримали можливість кожні чотири роки на загальних виборах обирати постановляючу владу всіх трьох рівнів самоврядування. У випадку гмін це стосувалося також обрання представників виконавчого органу. Функції державної адміністрації і контроль за діяльністю місцевого самоврядування на всіх рівнях здійснював воєвода, однак ці функції були чітко регламентовані на законодавчому рівні [122].

Впроваджуючи засади децентралізації, субсидіарності та програмування, уряд передав деякі повноваження органам нижчого рівня. Тепер воєводські органи влади відповідали за політику розвитку регіонів, а уряд натомість виконував у цій сфері координаційні функції [123]. У функціональну компетенцію органів місцевого самоврядування була передана частина суспільних завдань регіонального характеру, інша частина – залишилася у компетенції державної адміністрації на місцях. До останньої відносилися галузі: вищої освіти, охорони довкілля, комунікацій (частково) тощо. Органи самоврядування взяли на себе відповідальність за встановлення завдань у певних сферах регіональної політики та їх реалізацію [124]. Зокрема гміни відповідали за початкову освіту, усі комунальні послуги, частину дорожньо-транспортного господарства, базові функції соціальної сфери та охорони здоров'я тощо. Повіти мали дбати про розвиток середньої освіти, соціальне забезпечення, вирішувати питання використання землі, місцевої політики працевлаштування тощо [125].

Наслідком реформи була і більша самостійність органів самоврядування у питаннях євроінтеграційного характеру. Зокрема вони отримали можливість ухвалювати рішення щодо інвестицій та мали більшу свободу у пошуку засобів на цілі розвитку (кредити, випуск облігацій тощо). Це сприяло кращому залученню та використанню коштів Євросоюзу.

Реформування місцевої влади супроводжувалося бурхливою дискусією на тему її доцільності та ймовірних наслідків, але результати модернізації підтвердили вірність обраного шляху в регіональній політиці. Можна стверджувати, що протягом 90-х років ХХ століття та на початку ХХІ століття ефективність діяльності органів регіональної та місцевої влади РП значно зросла. Це проявилось у підвищенні якості соціальних послуг, які отримувало населення на місцях, зменшенні безгосподарності та нецільового використання коштів, покращенні зовнішнього вигляду міст та сіл. Зросла відповідальність органів самоврядування за розвиток територій, на які поширювалася їхня діяльність. Мешканці країни стали брати активнішу участь у суспільному житті своєї громади. Так, за даними соціологічних досліджень на тему «Ефективність діяльності самоврядування в Польщі»,

проведених у жовтні 2006 року, 69% громадян позитивно оцінювали діяльність місцевих органів самоврядування, причому найвищі оцінки вони давали гмінним органам, найнижчі – воєводським [126].

Позитивно оцінила результати адміністративної реформи і Європейська Комісія. На її думку в результаті проведення реформи органи місцевого самоврядування РП були готовими до діяльності, що відповідає нормам *acquis communautaire* ще до завершення акцесійних переговорів [127].

З іншого боку, вищезгадані реформи не вирішили повністю головної проблеми польських регіонів – нестачі фінансових ресурсів. Більшість гмін, повітів та воєводств Польщі так і не здобули фінансову незалежність. Головним джерелом наповнення регіональних бюджетів залишилися кошти, що надходили з державного бюджету країни. Так, у 2002 році польські воєводства наповнювали свій бюджет у середньому на 84% за рахунок субвенцій і цільових трансферів з державного бюджету РП. Причому ситуація кардинально не змінилася і після приєднання країни до ЄС. Відсутність фінансової незалежності значно зменшувала потенціал розвитку польських регіонів. Саме тому, зокрема, не вдалося, після впровадження адміністративної реформи, подолати соціально-економічне відставання багатьох воєводств країни. Наприклад, розмір ВВП у розрахунку на одного мешканця Мазовецького воєводства більш ніж у два рази перевищував аналогічний показник Підкарпатського, Вармінсько-Мазурського та Любуського воєводств, як на початку 1990-х років, так і у 2004 році [128].

Отже, у 1990-2004 роках у Польщі була здійснена масштабна адміністративна реформа, яка докорінно змінила організацію регіональної і місцевої влади. У всіх адміністративних одиницях країни були створені повноцінні органи самоврядування з широкими повноваженнями. При цьому законодавчо були чітко розподілені повноваження органів самоврядування та державної адміністрації. Була створена управлінська модель регіонального управління, яка базувалася на засадах субсидіарності і партнерства, а також сумішала в собі принципи централізації і децентралізації. Враховуючи те, що подібна модель функціонувала практично в усіх країнах Європейського Союзу, можна стверджувати, що наприкінці ХХ сторіччя Польщі вдалося створити систему регіональної влади, яка відповідала стандартам ЄС. Адміністративна реформа у цілому підвищила ефективність роботи місцевої та регіональної влади, однак вона не призвела до отримання польськими регіонами фінансової незалежності, що суттєво зменшило потенціал їх розвитку. З іншого боку, фінансові проблеми регіонів не викликали суттєвих зауважень з боку Європейської Комісії у ході проведення акцесійних переговорів та не загальмували процес європейської інтеграції III Речі Посполитої.

3.3.3. Допомога у розвитку польським регіонам з боку Європейського Союзу. Розвиткові польських регіонів та наближенню діяльності регіональних і місцевих органів влади до стандартів ЄС значною мірою сприяла фінансова допомога з боку Європейського Союзу. Ця допомога

носила доволі чіткий програмний характер, тобто здійснювалася в рамках програм, розроблених ЄС спеціально для Польщі та інших країн-кандидатів на вступ до ЄС. Мова йде про програми: PHARE, SAPARD, ISPA. Крім того, допомога, але в значно менших обсягах, надавалася в рамках двосторонніх відносин між урядами РП й окремих країн ЄС та через структурні фонди ЄС в межах програм, призначених для країн-членів ЄС (зазвичай освітніх та культурних: Socrates, Youth for Europe, Leonardo da Vinci, LIFE, Culture 2000, Rafael тощо).

Програма PHARE з'явилася у результаті рішення Великої сімки підтримати економічні перетворення в Польщі, прийнятого на засіданні у Парижі 14-15 липня 1989 року. Координувати цю допомогу Велика сімка доручила Європейській Комісії. На підставі цього рішення Рада Міністрів ЄС у грудні 1989 року постановила прийняти програму підтримки економічних перетворень у Польщі та Угорщині. Однак, з часом програма PHARE перетворилася в інструмент допомоги всім країнам Центрально-Східної Європи з боку ЄС. Загальні засади впровадження PHARE були узгоджені між урядом РП та Європейською Комісією у Рамковому порозумінні, підписаному 31 травня 1990 року. У подальшому уряд Польщі та Європейська Комісія підписували фінансові меморандуми до окремих програм PHARE.

Головна мета програми PHARE полягала в економічній допомозі країнам ЦСЄ через фінансування проектів, які б зміцнювали їх ринкову економіку. У випадку з Польщею це призвело до підтримки, перш за все, таких напрямків реформування, як приватизація та реструктуризація державних підприємств, розвиток малих та середніх підприємств, піднесення сфери фінансових послуг [129]. Найбільшим джерелом підтримки регіонального розвитку з боку Європейського Союзу до 2000 року були кошти, які надходили до Польщі в рамках програм PHARE: STRUDER, STRUDER II, RAPID, INRED, 98 SPP, PHARE-Crossborder CBC [130].

Одна з перших програм регіонального розвитку – PHARE-STRUDER почала реалізовуватися у 1993 році, вона мала на меті допомогти тим польським регіонам, які найбільш постраждали від соціально-економічних перетворень в країні на рубежі 80-х–90-х років XX ст. Програми STRUDER II і RAPID були своєрідним доповненням та продовженням STRUDER. Усі ці програми було зорієнтовано, перш за все, на підтримку розвитку малого та середнього бізнесу. Метою програми PHARE-CBC було стимулювання соціально-економічної та культурної інтеграції прикордонних регіонів Польщі та ЄС. Програми PHARE: 98 SPP та INRED були призвані підготувати польські регіони до ефективного використання грошей зі структурних фондів ЄС у майбутньому [131].

Усього в межах зазначених програм до 1999 року включно Польща отримала від Європейського Союзу майже 500 млн євро. Сума не була великою за польськими масштабами, тому ці кошти суттєво не вплинули на розвиток регіонів Польщі. Причому більша частина з цієї суми (300 млн) була спрямована на прикордонну співпрацю, що призвело до значного

диспаритету з використання фінансових ресурсів ЄС між польськими регіонами. До того ж, у 1990-1993 роках допомога ЄС йшла, передусім, на перепідготовку та консультивання керівних кадрів [132].

Засади та обсяги допомоги в рамках PHARE почали змінюватися з кінця 1997 року. Разом з прийняттям документа «Agenda 2000» Європейська Комісія ухвалила рішення безпосередньо пов'язати фінансову допомогу з євроінтеграційними процесами. Виходячи з цього, основні фінансові потоки Європейський Союз скерував на процес гармонізації права ЄС і Польщі, покращення стану інфраструктури та навколишнього середовища, зміцнення польських інституційних структур й управлінської адміністрації, участь громадян Польщі в освітніх програмах ЄС типу Socrates, Youth for Europe, Leonardo da Vinci тощо [133].

Продовжуючи курс на модернізацію програм з допомоги країнам-кандидатам на членство в ЄС, Рада ЄС прийняла на Берлінському засіданні у березні 1999 року три важливі рішення у справі вдосконалення інструментів здійснення фінансової допомоги. Перше з них торкалося структурної допомоги в рамках євроінтеграційної стратегії, тобто змін у програмі PHARE (прийняття так званої програми PHARE-2), друге – впровадження Інструменту передакцесійної структурної політики у вигляді програми ISPA, третє – підтримки сільського господарства та сільських районів країн-кандидатів до ЄС за допомогою програми SAPARD. У той же час ці програми мали спільні цілі. Перша мета – підтримка розвитку регіонів категорії NUTS-2, які мали ВВП на одного мешканця менше 75% від середнього рівня ЄС; друга – допомога регіонам, які не відповідали критеріям, що були визначені для першої мети, однак потребували суттєвої соціально-економічної модернізації; третя – допомога регіонам, які також не відповідали критеріям, визначеним для першої мети, але мали здійснити перетворення у системі освіти та працевлаштування. Зазначені програми мали реалізовуватися у 2000-2006 роках [134].

Розмір фінансової допомоги у межах нових програм збільшився майже п'ятикратно. Якщо у 1990-1999 роках Європейський Союз на реалізацію програми PHARE виділяв Польщі приблизно 200 млн євро на рік, то у 2000-2003 роках обсяг фінансових вливань в економіку Польської держави в рамках програм PHARE, ISPA, SAPARD зріс до майже 1 млрд євро на рік [135].

З іншого боку, Європейський Союз вимагав від країн-бенефіціантів ефективного використання коштів, що надходили через зазначені програми. З цією метою Євросоюз звернувся на початку 1999 року до країн-кандидатів з проханням прийняти документи, які б чітко визначили стратегію використання допомоги. Польська сторона відреагувала на це прохання і у грудні 1999 року КСІ затвердив «Попередній план національного розвитку» (ППНР), який став своєрідним доповненням до «Національної програми підготовки до членства в ЄС». Попередній план національного розвитку визначав пріоритетні напрямки діяльності задля соціально-економічного згуртування Польщі та Європейського Союзу, а саме:

- посилення потенціалу регіонального розвитку та протидія маргіналізації деяких регіонів;
- покращення конкурентоздатності економіки через модернізацію промислового сектору та сфери послуг;
- структурна перебудова у сільському господарстві та рибальстві, розвиток сільських районів;
- створення умов для тривалого та рівномірного розвитку завдяки модернізації інфраструктури та охороні навколишнього середовища;
- розвиток людського потенціалу та ринку праці [136].

Основною формою вирішення завдань, поставлених у ППНР були конкретні проекти, які спиралися на фінансову допомогу з боку ЄС, приватні та бюджетні кошти. Причому на практиці перевага надавалася великим проектам вартістю понад 2 млн євро, рівень їх фінансування з боку Євросоюзу не мав перевищувати 75% від загальної вартості. Усього на реалізацію Попереднього плану в 2000-2003 роках було виділено 3,5 млрд євро, з них лише 1,1 млрд мали польське походження [137].

Процедура затвердження проектів, яким ЄС надавав фінансову допомогу через програму PHARE, також змінювалася протягом 1990-х років, остаточно вона викристалізувалася наприкінці зазначеного десятиліття та складалася з великої кількості етапів [138]. У цілому, її можна охарактеризувати як складну та надмірно централізовану. Головну роль у цьому процесі відігравали Європейська Комісія та польська урядова адміністрація, думка польських органів місцевої влади у процесі розробки проектів враховувалася слабо.

Контроль за коштами, наданими на реалізацію програми PHARE, з боку Європейської Комісії здійснював Рахунковий Трибунал, а з польського боку – Вища Палата Контролю. Обидві інституції неодноразово критично оцінювали спосіб та процедуру надання допомоги в рамках PHARE [139].

Ще одна особливість затвердження та реалізації програм PHARE полягала у великій кількості відповідальних за це міністерств та агентств РП. На початковому етапі підготовки до вступу Польщі в ЄС планувалося, що частина коштів структурних фондів ЄС буде передана окремим воєводствам для реалізації встановлених ними стратегічних цілей. Однак, зважаючи на потребу у швидкому приєднанні Польської держави до Європейського Союзу, кошти Євросоюзу спрямовувалися у регіони централізовано за допомогою Центральної інтегрованої операційної програми регіонального розвитку (Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego, ZPORR). Ця програма визначала пріоритети розвитку та галузі, в яких могли бути використані кошти з фондів ЄС. Органи воєводського самоврядування готували регіональні операційні програми, в яких змушені були враховувати стратегічні пріоритети, визначені для ZPORR. Однак, ці пріоритети фактично були однаковими для всіх регіонів Польщі і слабо враховували специфіку окремих воєводств [140].

Суб'єкт, який намагався отримати фінансову підтримку з фондів ЄС, мав самостійно профінансувати від 25% до 50% вартості проекту. Решта

покривалася коштами з фондів ЄС. Таким чином, ЄС на практиці реалізовував такі принципи організації роботи місцевої влади, як концентрація та адиціоналізм. Хоча впровадження цих принципів мало і зворотній негативній бік: багато гмін, повітів та воєводств мали проблеми з виділенням зі своїх бюджетів коштів на те, щоб забезпечити власний вклад в інвестиції.

У контексті розвитку польських регіонів варто докладніше зупинитися на програмах, які реалізовувалися в рамках PHARE-2: PHARE-CBC та PHARE-SGS, через їх масштабність та тривалість.

Основним завданням PHARE-SGS (*Spójność Gospodarcza i Społeczna*) було вирівнювання польських регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку через впровадження проектів з розвитку інфраструктури, створення нових робочих місць, підтримки економічної активності населення та розв'язання соціальних проблем. Однак, обмеженість фінансових ресурсів програми не дозволяла з перших років поширити її дію на всі воєводства країни. Тому, кількість воєводств задіяних у програмі, зростала поступово, і лише з 2003 року програма PHARE-SGS розповсюдила дію на всі воєводства країни. Усього в 2000-2003 роках Європейський Союз затвердив до реалізації 179 проектів у рамках PHARE-SGS вартістю 640 млн євро; з них близько 60% коштів спрямовувалося на розвиток інфраструктури, 20% – на розвиток людського потенціалу, ще 20% коштів йшло на розвиток малих та середніх підприємств. Фінансування проектів у межах цієї програми здійснювалося до кінця 2006 року [141].

У той же час, реалізація проектів з програми PHARE-SGS йшла далеко не гладко. Характерною рисою програми PHARE-SGS, як й інших програм PHARE, була її надмірна фінансова і організаційна централізація. Так, нерідко рішення із затвердження невеличких регіональних проектів у деяких воєводствах приймалися безпосередньо в Брюсселі. Роль воєводських органів влади звелася до підготовки проектів та участі їх представників у роботі комітетів з моніторингу реалізації проектів, причому в цих комітетах представникам регіональної влади відводилася лише консультативна роль. До того ж, процес централізації процедури використання фондів PHARE-SGS поступово посилювався за ініціативою саме Європейської Комісії. Наприклад, ще у 2000 році фінансування невеликих інфраструктурних проектів могло здійснюватися безпосередньо через регіональні органи влади, однак з 2001 року, на вимогу Європейської Комісії, кошти на подібні проекти мали виділятися лише з урядових рахунків. Крім того, реалізація деяких програм, що повинні були втілюватися в життя воєводськими органами, передавалися органам центральної адміністрації [142]. Через це регіональні проекти нерідко опинялися в одному «кошику» з галузевими проектами, що зазвичай зменшувало їх ефективність з точки зору вирішення проблем певних регіонів

Ще одна проблема полягала у слабкому узгодженні регіональних та галузевих (горизонтальних) програм, які реалізовувалися в межах PHARE-SGS. Це було пов'язано, перш за все, з розподілом відповідальності за

підготовку та впровадження програм PHARE-SGS між різними владними інституціями: Міністерством економіки, Міністерством праці та соціальної політики, воєводськими органами влади. Варто звернути увагу і на таку проблему, як часта зміна виконавців та відповідальних за втілення проектів. Так, у травні 2002 року було ліквідовано Польське агентство регіонального розвитку, його повноваження у сфері реалізації проектів програми PHARE-SGS були частково передані Агентству розвитку підприємництва, але через кілька місяців більшість інфраструктурних проектів була передоручена Керівництву з впровадження програми прикордонної співпраці. Серед останніх були і 9 інфраструктурних проектів, реалізація яких мала розпочатися ще у 2000 році [143]. Отже, запроваджені організаційні зміни не сприяли вчасному виконанню проектів у межах PHARE-SGS, з іншого боку ці зміни були результатом відсутності чіткої стратегії реалізації регіональних проектів.

Головне завдання програми PHARE-CBC, яка почала діяти ще в рамках «старої» PHARE, полягало у вирішенні соціально-економічних проблем прикордонних регіонів Польщі через стимулювання співпраці з прилеглими регіонами ЄС. Аналогічне завдання мала ініціатива Євросоюзу – INTERREG, з тією різницею, що розповсюджувалася вона на країни-члени ЄС. У рамках програми PHARE-CBC реалізовувалися проекти в сферах: транспорту, охорони навколишнього середовища, туризму, підприємницької діяльності, розвитку людського потенціалу. У рамках програми також функціонував фонд малих євро регіональних проектів. Фінансування проектів PHARE-CBC продовжувалося до 2006 року включно. Починаючи з 2000 року, ЄС виділяв на реалізацію проектів PHARE-CBC у середньому 82 млн євро на рік. Більше половини з них йшли на фінансування програми Польща-Німеччина, тут 60% усіх коштів віддалялися на проекти, пов'язані з розвитком транспорту. Природно, що таке спрямування фінансових потоків дало помітні результати лише в регіонах, прилеглих до Німеччини. Найбільших результатів вдалося досягти в таких сферах життєдіяльності зазначених регіонів, як прикордонна та комунальна інфраструктури і охорона навколишнього середовища. Відзначимо окремо, що реалізація програми PHARE-CBC призвела до покращення ставлення місцевого населення до німців, Німеччини та процесу євроінтеграції. Крім того, ця програма сприяла передачі місцевим органам влади Польщі досвіду вертикальної співпраці, тобто запровадженню на практиці принципу партнерства [144].

Управління Програмою прикордонної співпраці було доволі міцно централізовано з боку польської державної адміністрації. Органи воєводського самоврядування виконували головним чином допоміжні функції у ході реалізації проектів. Вони пропонували проекти на вибір польським міністерствам та Комітету керуючим PHARE, але не приймали участі в їх затвердженні. Подібна централізація особливо контрастувала з принципами розробки та впровадження паралельних проектів з іншого боку кордону – на прикордонних територіях ФРН. Щоправда, німецькі проекти фінансувалися з джерел ініціативи INTERREG. Такий стан речей призводив

до диспропорцій у процесі реалізації спільних польсько-німецьких проектів, що, у свою чергу, знижувало ефективність PHARE-CBC. З іншого боку ці проблеми свідчили про відставання польської системи самоврядування від німецької у сфері самостійного прийняття рішень [145].

На відміну від програм PHARE-CBC та PHARE-SGS, які відносилися до так званої інвестиційної складової PHARE-2, у рамках останньої реалізовувалася і низка програм, що відносилися до категорії програм інституційного розвитку (Institution Building), мета яких полягала у підтримці центральної і регіональної адміністрації. Вони здійснювалися головним чином за такими напрямками, як допомога у підготовці органів влади до роботи в правовому полі ЄС та участь органів самоврядування, регіональної і центральної влади у структурній політиці Європейського Союзу. Головним засобом впровадження проектів інституційного розвитку був твінінг – безпосередня співпраця органів влади Польщі та країни-члена ЄС. Твінінг, по суті, був інструментом інституційного розвитку і формою технічного співробітництва між органами влади держав-членів ЄС та Польщі, який передбачав передачу «ноу-хау» та передових методів управління. Однією з ключових особливостей твінінгу була концепція обов'язкових результатів: польський партнер і партнер з Європейського Союзу брали на себе зобов'язання працювати для одержання спільно узгоджених результатів, що були чітко визначеними і які можна було оцінити у кількісному вимірі. Твінінг застосовувався в усіх воєводствах РП та довів свою ефективність як засіб гармонізації законодавства і запровадження передових практик державного управління [146].

Програма SAPARD почала реалізовуватися в Польщі з 2000 року. Її метою була допомога аграрному сектору країни через модернізацію сільського господарства та розвиток сільських районів. Програму SAPARD Європейський Союз розповсюдив на всі країни-кандидати до вступу в ЄС, при цьому ці держави мали можливість самостійно визначити пріоритетні напрямки допомоги в рамках програми. Польський уряд визначився з пріоритетами у вересні 2000 року, затвердивши «Програму провадження програми SAPARD» («Programa operacyjna programu SAPARD»):

- інвестування в аграрні господарства;
- вдосконалення переробки та маркетингу продуктів сільського господарства і рибальства;
- розвиток інфраструктури сільських регіонів;
- диверсифікація господарської діяльності та джерел доходів населення сільських регіонів;
- охорона навколишнього середовища;
- підвищення фахового рівня працівників з сільських регіонів [147].

Реалізація проектів у рамках програми SAPARD в Польщі розпочалася лише з 2002 року, хоча кошти, заплановані Європейським Союзом для реалізації проектів, у 2000-2001 роках країна не втратила. У 2002 році Варшава погодила з Брюсселем фінансові умови реалізації програми на наступні чотири роки. Причому польській стороні вдалося відстояти

максимальну з можливих квот у розмірі 708 млн. євро. Фінансові потоки було скеровано до трьох груп бенефіціантів: органів самоврядування, фермерів та переробників сільськогосподарської продукції. Зазначимо, що як і у випадку з PHARE, рівень фінансування проектів у рамках SAPARD з боку ЄС не міг перевищити 75% від їх загальної вартості (в окремих випадках 50%). Усього було підписано 24 тисячі угод на суму майже у 4,8 млрд злотих [148].

Заслуговує уваги той факт, що реалізація проектів SAPARD відзначалася ще більшою централізацією, ніж проектів PHARE. За виконання програми SAPARD відповідало Агентство з реструктуризації і модернізації сільського господарства. Саме воно приймало до розгляду та реєструвало проекти, робило їх правову оцінку, підписувало договори, а також здійснювало моніторинг їх виконання. У той же час далеко не всі затверджені проекти були рекомендовані до реалізації регіональними комітетами, які здійснювали контроль за впровадженням проектів у рамках програм PHARE та SAPARD [149].

Реалізація SAPARD дозволила дещо покращити інфраструктуру сільської місцевості країни, саме на ці цілі було спрямовано більше половини всіх коштів програми. Крім того, реалізація проектів у межах програми SAPARD дозволило модернізувати до 2006 року майже 12 тисяч аграрних господарств країни [150].

Програма ISPA реалізовувалася в Польщі у 2000-2006 роках. Вона спрямовувалася на здійснення великих проектів у сфері транспорту та охорони навколишнього середовища. Мінімальна вартість проектів ISPA становила 5 млн євро. Проекти, реалізовані в рамках ISPA, дозволили вирішити низку соціально-економічних проблем польських регіонів. У зв'язку з цим можна відзначити проекти в сфері водопостачання, реалізовані у таких великих містах, як Варшава, Щецин, Лодзь, Краків, Познань, Бидгощ, Торунь, Катовіце, Белосток, Ополе, та транспортні проекти: будівництво автострад А2, А4, модернізацію залізничних ліній – Вроцлав-Легніца-Венглінець, Варшава-Дзіалдово-Гдиня, Ополе-Катовіце-Краків тощо. Відповідальною структурою за виконання цієї програми було визначено Національний фонд охорони навколишнього середовища та водного господарства. Усього Європейська Комісія спрямувала 2,39 млрд євро на фінансування проектів програми ISPA в Польщі [151].

Значний вплив на розвиток культурної сфери в усіх регіонах Польщі здійснили програми ЄС, що спрямовувалися безпосередньо на підтримку європейської культури. Польща почала брати участь у цих програмах з початку 1990-х років. Однак, повноправним учасником культурних програм Євросоюзу країна стала у 1996 році, після підписання Додаткового протоколу до Європейської угоди. Якщо до цього року польські проекти в галузі культури фінансувалися шляхом надання Євросоюзом грантів, то після 1996 року Польща була змушена сплачувати внески відповідно до розмірів бюджету конкретного проекту. Однак, кошти для цих внесків надходили не лише з державного бюджету РП, а й від Європейського Союзу через

програму PHARE. Таким чином, польські регіони отримали можливість вирішувати проблеми в галузі культури за рахунок фінансових ресурсів ЄС вже на початковому етапі євроінтеграційного процесу [152].

Першою культурною програмою Євроспільноти, в якій Польща взяла участь, була Програма охорони архітектурної спадщини. Серед дев'яти проектів, реалізованих у рамках цієї програми, варто відзначити такі, як часткова реконструкція королівського замків Мальборку (розмір гранту 80 000 єкю) та Варшави (75 000 єкю), відновлення Мавзолею Пястів Шлєнських у Вроцлаві (57 607 єкю) тощо [153]. У 1996 році Програма охорони архітектурної спадщини трансформувалася в програму Рафаель, яка мала на меті підтримку та популяризацію європейських музеїв. Реалізація цієї програми в Польщі призвела до проведення численних вистав, видання чималої кількості публікацій, проведення конференцій та презентацій, а також реконструкції історичних пам'яток таких, як Костьол паломників у Кальварії Пацлавській (розмір гранту склав 27 282 євро) або Монастиря ордену кармелітів у Перемишлі (54 878 євро) [154].

Найбільш масштабною програмою Європейського Союзу в культурній сфері, що розповсюджувалася на РП, була програма «Культура 2000». У 2001-2005 роках польські культурні установи взяли участь як організатори та співорганізатори у 116 заходах, здійснених у рамках цієї Програми та отримали від Євросоюзу допомогу в розмірі 23,8 млн євро. Головним чином ці кошти спрямовувалися на організацію фестивалів, конкурсів та конференцій [156].

Участь у культурних програмах Євросоюзу суттєво сприяла популяризації польської культури в масштабах усієї Євроспільноти. Позитивом було і те, що культурні програми допомагали у налагодженні зв'язків між діячами культури з Польщі та країн-членів ЄС. Натомість згадані програми не притягнули до культурної сфери країни великих коштів, які б могли суттєво покращити фінансовий стан галузі.

Польські регіони намагалися адаптувати свої виконавчі структури до вимог Євросоюзу та центральної влади з метою більш ефективного використання фінансових ресурсів ЄС. Особливо великої динаміки цей процес набув у 2002 році після оприлюднення УКЄІ «Плану заходів з метою нарощування адміністративного потенціалу Польщі у справі управління структурними фондами і Фондом згуртування». Саме тоді у воєводських відділах регіонального розвитку почали створюватися підвідділи, які безпосередньо відповідали за залучення і використання коштів з фондів Євросоюзу [157]. На початку 2004 року при воєводських управліннях почали створюватися спеціалізовані управлінські одиниці – Бюро з розпорядження європейськими фондами, які безпосередньо зосередилися на реалізації проектів, що фінансувалися Європейським Союзом [158].

Спираючись на польський досвід, у разі збільшення фінансової допомоги для України з боку Євросоюзу, українським обласним виконавчим органам влади варто, на нашу думку, скористатися відповідним польським досвідом і створити подібні спеціалізовані відділи. Заснування таких відділів,

скоріше за все, буде позитивно оцінено Європейською Комісією та сприяло б залученню додаткових коштів на реалізацію проектів регіонального значення

Серед факторів, що суттєво знижували ефективність виконання програм, запроваджених Європейським Союзом, крім вже згаданої надмірної фінансової й організаційної централізації, варто відзначити: відсутність кваліфікованого персоналу для втілення програм допомоги, кадрову нестабільність у міністерствах та відомствах, повільну передачу інформації від Європейської Комісії до польських органів влади, відсутність довіри між донорами та бенефіціантами, погане знання польської специфіки з боку Європейської Комісії [159]. На ці фактори варто звернути увагу керівникам центральних, регіональних і місцевих органів влади України та невідкладно розпочати підготовку фахівців, здатних ефективно взаємодіяти з представниками Єврокомісії щодо спільної реалізації проектів як місцевого, так і загальнодержавного масштабу.

Не зважаючи на вищезгадані недоліки, Польщі вдалося достатньо ефективно використати допомогу в межах програм ЄС. Країна отримала понад 90% коштів, передбачених на реалізацію програм PHARE, SAPARD, ISPA. Щоправда, дещо гіршим був показник використання коштів за програмою PHARE II. Усього Європейський Союз надав Польщі у 1990-2006 роках у рамках зазначених програм допомогу на суму понад 7 млрд євро [160]. Попри вказані проблеми та труднощі, система втілення цих програм постійно вдосконалювалася, а в польських регіонах дедалі частіше можна було помітити позитивні результати використання цієї допомоги завдяки реалізації конкретних проектів [161]. У той же час, не варто перебільшувати значення програмної допомоги з боку Європейського Союзу як для окремих польських регіонів, так і для економіки країни в цілому. Так, у 2000-2003 роках кошти, які надходили до країни через вищезгадані програми, у щорічному вимірі дорівнювали приблизно 1% витратної частини державного бюджету РП, або 0,25% ВВП країни [162]. Значно більша кількість проектів реалізовувалася в Польщі завдяки внутрішнім та зовнішнім приватним інвесторам.

Тим не менш, допомога з боку ЄС сприяла модернізації Польської держави. Кошти у рамках згаданих програм йшли здебільшого на реалізацію проектів, які змінювали життя людей та зовнішній вигляд міст і сіл Польщі, а не на проїдання, як це було зазвичай у випадках з субвенціями з державного бюджету. Крім того, програми Європейського Союзу «притягували» до польських регіонів кошти з державного бюджету та від приватних інвесторів. З іншого боку, програми PHARE, SAPARD, ISPA зіграли важливу пропагандистську роль через те, що стали важливим позитивним сигналом польському суспільству від ЄС щодо євроінтеграційних перспектив РП. Отже, програмна допомога з боку ЄС не призвела до кардинальних змін у соціально-економічній сфері польських регіонів, однак суттєво допомогла місцевим органам влади перейти на нову модель діяльності, побудовану на засадах європейської регіональної політики. Саме досвід співпраці

регіональних і центральних органів влади Польщі з ЄС у рамках вищезгаданих програм дозволив польським регіонам ще більш плідно співпрацювати зі структурними фондами Євросоюзу після 1 травня 2004 року.

Відзначимо, що практика надання фінансової допомоги Польщі з боку Європейського Союзу свідчить про те, що Україна може розраховувати на суттєве збільшення аналогічної допомоги вже на початковому етапі ведення акцесійних переговорів з Брюсселем.

3.3.4. Єврорегіони як форма транскордонного співробітництва між Польщею та Європейським Союзом. Однією з форм співробітництва, що сприяла інтеграції Польщі до структур Євросоюзу було залучення польських прикордонних регіонів до співробітництва в рамках єврорегіонів. Останні були важливою організаційною формою транскордонних відносин між країнами ЄС. Крім того, вони традиційно відігравали вагомий роль у процесі інтеграції країн-кандидатів до Євросоюзу. Інститут єврорегіонів на початок 1990-х років був вже добре відпрацьований в межах Європейського Союзу. Існуючі єврорегіони мали власні статuti та органи управління, які діяли паралельно з традиційними органами місцевої влади. Правовою основою для функціонування єврорегіонів була, перш за все, Європейська хартія місцевого самоврядування, ратифікована польським парламентом у 1994 році

Усього з 1991 по 2004 роки було створено 15 єврорегіонів за участю польських гмін [163]. П'ять єврорегіонів було створено на кордоні з Європейським Союзом: Про Європа Віадрина, Шпрее-Найсе-Бобер, Найсе-Ниса-Ниса, Померанія, Балтика. Ці єврорегіони стали своєрідним містком між Польщею та ЄС на регіональному рівні. В єврорегіонах, розташованих на кордоні з Європейським Союзом, проживав майже кожен десятий мешканець РП [164].

Особливість вищезгаданих європейських регіонів полягала у тому, що рівень економічного розвитку польських територій, які входили до їх складу, був значно нижчим середнього показника Польщі і тому вони потребували великих фінансових вливань ззовні для покращення соціально-економічної ситуації [165]. Завдяки фінансовій допомозі з боку Євросоюзу, найбільш значних результатів вдалося досягти саме у п'яти єврорегіонах, розташованих на кордоні з країнами ЄС. Як вже відзначалося Європейський Союз надав суттєву фінансову допомогу згаданим єврорегіонам через програми PHARE-CBC та INTERREG.

Єврорегіони, розташовані на кордоні Польщі і ЄС, спрямували свою діяльність на наступні пріоритетні напрямки:

- підвищення рівня життя населення шляхом сприяння інвестиційній діяльності, реалізації програм у соціально-економічній сфері, професійної підготовки кадрів та програм, спрямованих на ліквідацію безробіття;
- налагодження контактів та подолання упередженого ставлення між громадянами різних країн;
- розбудова комунікаційної й транскордонної інфраструктури;

- розвиток туризму;
- охорона і збереження довкілля;
- співпраця в умовах ліквідації пожеж, аварій та наслідків катастроф;
- співробітництво в сфері культури та освіти [166].

Діяльність єврорегіонів Про Європа Віадрина, Шпрее-Найсе-Бобер, Найсе-Ниса-Ніса, Померанія, Балтика сприяла розширенню та зміцненню зв'язків між мешканцями Польщі, Німеччини, Швеції та Чехії, полегшила доступ регіонів та населення до фінансових ресурсів ЄС, допомогла в реалізації чисельних транскордонних проектів. Здебільшого спільні проекти мали невеликі розміри, але іноді вони переростали регіональний рівень та фактично мали загальнодержавне значення. Тут можна згадати проекти, реалізовані в єврорегіоні Померанія: реконструкція двох аеропортів (Голенів і Хойне), будівництво польсько-німецької поромної переправи, модернізація автостради А11 (Берлін-Щецін), розбудова ділянки автостради А40 (Дрезден-Будзішин-Легніца-Вроцлав) або створення спільного освітнього закладу в єврорегіоні Про Європа Віадрина – Колегіуму Полонікум в Слубіце тощо [167].

Єврорегіони діяли на засадах європейського регіонального управління, зокрема варто зазначити принцип партнерства, який було покладено в основу їхньої діяльності. Управлінські структури єврорегіонів склалися з рад, президій, секретаріатів та робочих груп, які формувалися президією єврорегіону. Основний вектор діяльності цих органів був спрямований на підготовку пропозицій щодо реалізації транскордонних проектів.

Головний результат діяльності єврорегіонів, розташованих на заході та півночі Польщі, полягав у тому, що їм вдалося покращити життя пересічних громадян і таким чином на практиці продемонструвати позитивні результати процесу євроінтеграції ще до вступу РП в Євросоюз. Важливим було також і те, що в цих єврорегіонах відпрацьовувалися схеми передачі навиків функціонування демократичного суспільства та громадянської ініціативи.

У підсумку можна стверджувати, що євроінтеграційний процес на регіональному рівні був фактором, який сприяв, а не гальмував інтеграцію Польщі до Європейського Союзу. Про це, зокрема, свідчила відсутність серйозних претензій з боку ЄС відносно форм та методів реалізації регіональної політики Польською державою у редакційний період.

Висновки до третього розділу

Модернізація Польської держави у 1989-2004 роках була обумовлена кількома факторами: переходом до ринкової економіки, демократизацією суспільного життя, наближенням держави до реалій сучасного життя в умовах зникнення соціалістичного табору, позбавленням суспільства стереотипів минулого та прискоренням процесів європеїзації. Саме останній фактор зумовив те, що реформування основних галузей життєдіяльності польського суспільства здійснювалося з урахуванням європейського досвіду та мало на меті досягнення стандартів діючих в ЄС. На хід модернізації Польської держави безпосередньо впливали Копенгагенські критерії, позиція та поради Європейської Комісії, яка з 1998 року здійснювала регулярний

моніторинг готовності Польщі до членства в ЄС. Отже, реформи, що проводилися в Польщі у 1989-2004 роках були, значною мірою, спричинені вимогами Брюсселя та фактично відігравали роль засобу зовнішньої європеїзації країни. З іншого боку, треба відзначити, що результатом їх здійснення стало створення соціально-економічної моделі Польської держави, побудованої за західноєвропейським зразком. Крім того, суспільно-економічні перетворення на рубежі 80-х–90-х років ХХ століття стали своєрідним підґрунтям для подальшої модернізації суспільних інституцій країни відповідно до дезидератів Євросоюзу.

Інтеграція до Європейського Союзу вимагала прискореної європеїзації основних сфер життєдіяльності Польської держави. У 1989-2004 роках вона здійснювалася за рахунок трансформації соціально-економічної та правоохоронної сфер, адаптації польського законодавства до правових стандартів Європейського Союзу, реформування регіональної влади. Таким чином, реформи переважно стимулювали європеїзацію змістовного виміру внутрішньої політики країни.

Польща намагалася швидко та у короткі строки наблизитися за рівнем соціально-економічного розвитку до країн Європейського Союзу і привести економіку у відповідність до Копенгагенських критеріїв. Задля досягнення цих цілей влада країни зробила ставку в процесі проведення економічних реформ на лібералізацію зовнішньої торгівлі з ЄС, відкриття внутрішнього ринку для капіталів з країн-членів Союзу та залучення фінансової допомоги з боку Євросоюзу. Наслідком такої політики стало швидке зростання товарообігу з ЄС, залучення у великому обсязі інвестицій з країн Європейського Союзу та надходження багатомільярдної фінансової допомоги з бюджету Євросоюзу. Ці чинники, у свою чергу, сприяли зменшенню відставання Польщі від країн ЄС за рівнем соціально-економічного розвитку. Крім того, подібна економічна політика дозволила Варшаві продемонструвати Європейському Союзу відповідність своєї економіки Копенгагенським критеріям за такими напрямками, як наявність дієвої ринкової економіки та здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у рамках ЄС.

До негативних наслідків економічної політики Польщі у зазначений період можна віднести стагнацію в аграрному секторі, зростання від'ємного сальдо зовнішнього товарообігу країни та безробіття.

З метою відповідності політичній складовій Копенгагенських критеріїв у 1990-2004 роках у Польщі було проведено реформування низки соціальних інституцій. Модернізація судової системи РП призвела до переходу польських судів на концептуальні засади функціонування *judicial capacity*, загальноприйняті в правовій галузі Європейського Союзу. Крім того реформа підвищила рівень незалежності і професіоналізму судів, а також організаційної досконалості та відповідальності перед суспільством. Ці зміни разом зі збільшенням загальної кількості суддів, кардинальним оновленням кримінального, адміністративного, цивільного та трудового права призвели до зростання ефективної діяльності судової системи країни та органів

внутрішніх справ. Про це, наприклад, свідчить факт збільшення частки розкритих злочинів та позитивні оцінки реформування судової галузі з боку Єврокомісії. У той же час проблема корупції в країні і, зокрема, у правоохоронних органах залишилася актуальною для Польської держави протягом усього редакційного періоду.

Основний напрямок реформування системи охорони здоров'я РП полягав у переході на засади страхової медицини, подібні тим, що існували в країнах Європейського Союзу. Євроінтеграційний фактор був присутнім і при перебудові освіти країни. Він спонукав до демократизації, децентралізації та впровадження європейського виміру навчання в освітню систему Польщі. Під час реформування системи пенсійного забезпечення за зразок були обрані стандарти країн-членів ЄС, що обумовило перехід до багаторівневої накопичувальної пенсійної системи. Згадані реформи зміцнили суспільні інститути країни та побудували їх діяльність на принципах прозорості, демократії, автономії та рівного доступу для всіх громадян країни.

Інтеграція Польщі з Європейським Союзом вимагала приведення законодавства РП у відповідність до норм права Євросоюзу. Європейський Союз здійснював вплив на процес гармонізації права III Речі Посполитої та ЄС, головним чином, через підписання угод і договорів з Польщею, які містили конкретні вимоги до впровадження *acquis communautaire* в правове поле країни. Особливо тут треба відзначити Європейську угоду та Акцесійний договір. У той же час, Європейський Союз не запропонував РП готової схеми впровадження *acquis communautaire*. Європейську Комісію цікавили, перш за все, результати, а не механізми правової апроксимації. Таку схему мала виробити польська влада і їй вдалося це зробити, проте на створення ефективно працюючого механізму з впровадження законодавства ЄС у правову систему Польщі пішло майже десять років. Цей механізм мав структурну основу, яку склали центральні органи влади: уряд і парламент, а також низка допоміжних органів.

Важливою складовою процесу адаптації польського законодавства до стандартів Європейського Союзу були програми впровадження європейського права та графіки їх реалізації. Ці документи розроблялися після проведення аналізу польського права у контексті відповідності *acquis communautaire*. Програми були спрямовані на подолання відставання у найбільш далеких від європейського права сферах польського законодавства та визначали шляхи усунення розбіжностей у правових системах Польщі й Євросоюзу. Завдяки цим документам впровадження права ЄС здійснювалося за задалегідь визначеним планом, що суттєво підвищувало ефективність цього процесу. З іншого боку, згадані програми та графіки з'явилися на світ як реакція на вимоги Брюсселя.

До травня 2004 року Польща адаптувала у національне правове поле більшу частину правового доробку ЄС. Однак, повністю цей процес Варшава завершити не змогла через недостатньо активну та ефективну роботу центральних органів влади у цьому напрямку.

Стратегічним напрямком реформування регіональної політики Польщі в умовах євроінтеграційного поступу країни був перехід до нових засад функціонування регіонального управління, які б відповідали базовим принципам європейської регіональної політики; це, передусім, засади: субсидіарності, децентралізації, партнерства, програмування, концентрації, адиціоналізму. Регіональна політика Польської держави була спрямована на вирішення низки ключових завдань, які випливали зі згаданих засад: здійснення децентралізації системи державного управління, втілення правових стандартів Європейського Союзу в основні сфери життєдіяльності місцевих та регіональних органів влади, активізація внутрішніх резервів польських регіонів задля стимулювання розвитку економіки країни, нівелювання різниці у соціально-економічному розвитку воєводств, посилення транскордонної співпраці, покращення стану навколишнього середовища. Важливими інструментами вирішення цих завдань були: адміністративна реформа та фінансова допомога з боку Європейського Союзу. У цілому, перехід польських регіонів на європейські рейки життєдіяльності виявився вдалим. Про це, зокрема, свідчать результати опитування громадської думки та позитивні відгуки Європейської Комісії з приводу реформування місцевої влади. Однак, зміни у регіональній політиці не вирішили повністю такої важливої проблеми, як нестача фінансових ресурсів для розв'язання місцевих проблем, що, у свою чергу, не дозволило владі на місцях досягти фінансової незалежності.

Аналізуючи загальний баланс позитивних та негативних наслідків соціально-економічних реформ, здійснених у Польській державі на рубежі ХХ-ХХІ ст., можна зробити висновок про перевагу позитивних результатів. Особливо показовим у цьому плані були фактори зростання економіки та покращення якості життя громадян країни, а також переважно позитивні оцінки, надані реформам з боку Брюсселя.

ПРОЦЕС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ПОЛЬЩІ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРИНЦИПИ

Стратегічною метою зовнішньої політики Польської держави, починаючи з 1989 року, було встановлення тісних стосунків з Європейською Спільнотою та закріплення їх у формально-правовій площині. Це сприяло створенню міцного фундаменту під євроінтеграційними змаганнями Польської держави, а також захисту проєвропейського курсу країни від можливих змін політичної кон'юнктури на міжнародній арені. Досвід попередніх розширень Спільноти свідчив, що переведення процесу інтеграції до ЄС певних країн у конкретні інституційно-правові рамки неодмінно прискорювало його. Крім того, розбудова правової бази європейської інтеграції дозволяла виробити чітко визначений механізм поступового поглиблення інтеграційних процесів. З іншого боку, така база могла бути створена лише завдяки кропіткій і наполегливій роботі польської та європейської дипломатії.

Актуальність дослідження формально-правових засад євроінтеграції РП визначається і важливістю постановки сучасних проблемних питань взаємовідносин України з Євросоюзом. Досвід створення інституційно-правової бази інтеграції Польщі до Європейського Союзу може бути застосований Києвом у процесі розбудови правового підґрунтя для власного євроінтеграційного шляху. Однак, при цьому, Україні варто звернути особливу увагу на наслідки реалізації євроінтеграційних угод та договорів, укладених між Варшавою та Брюсселем, у життя, і, передусім, на те, як виконання положень цих документів вплинуло на темп та глибину європеїзації Польської держави.

4.1. Євроінтеграційна політика Польської держави до початку акцесійних переговорів

4.1.1. Стосунки між Польщею та Європейською Спільнотою до підписання Угоди про асоціацію. Із закінченням Другої світової війни прагнення поляків до налагодження тісних взаємин Польщі з країнами Західної Європи наштовхувалося на істотні ідеологічні перепони і в середині держави, і за її межами. Необхідність інтеграції Польщі з європейськими державами підтримували відомі польські політики, зокрема генерал Владислав Сікорський, історик Юзеф Ретінгер та інші. Однак, правове регулювання політичних та економічних відносин у державі підмінялося політичною доцільністю, яку визначав комуністичний режим. Заважала об'єднанню Європи і доктрина «залізної завіси», що існувала в повоєнний період й фактично відокремлювала східні держави від західних. У результаті цього розпочався процес ізоляції держав соціалістичного табору, зокрема і ПНР, від євроінтеграційних процесів [1].

Тим не менш, незважаючи на приналежність до комуністичного табору, протягом 60-х–80-х років ХХ ст. Польща уклала декілька торговельних угод з ЄЕС, зокрема, щодо торгівлі певними видами аграрної продукції, целюлози, риби тощо. Ці угоди мали вузькогалузевий та добровільно-обмежувальний характер у торговельних стосунках, оскільки обидві сторони погоджувалися, наприклад, не продавати товар за ціною, нижчою від встановленої. Крім того, наприкінці 1970-х років Польща уклала низку угод з кожною державою-членом ЄЕС про науково-технічну, економічну і промислову співпрацю [2].

Під час політичного потепління в Європі, зумовленого початком горбачовської перебудови у 1985 році, для ПНР відкрилися нові можливості у справі встановлення добросусідських стосунків з країнами ЄЕС. Саме в такій ситуації Польща розпочала підготовку до нового етапу співробітництва з Євроспільнотою. 25 червня 1988 року Європейське Економічне Співтовариство і Рада Економічної Взаємодопомоги підписали Загальну Декларацію про взаємне визнання, що створило підґрунтя для подальшого поглиблення стосунків між Польщею та Європейською Спільнотою. Продовжуючи зовнішньополітичну лінію на зближення з країнами Спільноти у липні 1988 року Польща встановила дипломатичні відносини з ЄЕС, у липні наступного року було засновано Місію Республіки Польща при Європейській Спільноті у Брюсселі, у вересні 1989 року між Польщею та ЄЕС було підписано договір про торговельно-економічну співпрацю [3]. Ці кроки стали базою для проведення подальших переговорів щодо інтеграції Польщі до Європейського Союзу.

Уперше офіційно про намір Польщі вступити до складу ЄЕС заявив прем'єр-міністр країни Т. Мазовецький під час виступу в Європейському парламенті у лютому 1990 року. Цю думку продовжив міністр закордонних справ К. Скубишевський, який, виступаючи на засіданні польського Сейму в червні 1991 року, заявив, що мета Польщі полягає у вступі до Європейського Співтовариства на правах повноправного члена, при цьому ще у листопаді 1989 року керівництво Польської держави розпочало неофіційні консультації з Брюсселем стосовно підписання угоди про асоціацію з ЄЕС [4]. Отже, офіційна Варшава на рубежі 1980-х–1990-х років чітко визначила пріоритети у своїх стосунках з Євроспільнотою і взяла курс на євроінтеграцію.

4.1.2. Європейська угода про асоціацію Польщі та ЄЕС. Наступним кроком у стосунках Польщі з Європейською Спільнотою стало обговорення питання щодо укладення угоди про асоціацію. Юридичним базисом угод про асоціації була стаття 238 Римського Договору про створення ЄЕС, яка говорить, що «Співтовариство може укладати з однією державою, групою держав або міжнародних організацій договори, які встановлюють асоціацію, що містять двосторонні права й обов'язки, спільні дії і спеціальні процедури» [5]. Однак, а ні Римський Договір, а ні інші документи ЄС не давали точного визначення поняттю «асоціація». Через це вважалося, що угоди, які укладаються на основі 238-ї статті, можуть охоплювати всі області діяльності ЄЕС відповідно до його Статуту. На практиці асоціативні угоди між Європейською Спільнотою та іншими країнами суттєво відрізнялися одна від

одної.

Консультації з приводу підписання угоди про асоціацію між представниками Польщі та Європейської Спільноти розпочалися, як вже відзначалося, у листопаді 1989 року. 17 січня 1990 року голова Комісії ЄС Жак Делор, виступаючи в Європейському Парламенті, запропонував країнам Центральної і Східної Європи укласти зі Співтовариством угоди про асоціацію, що дозволили б створити інституційні межі для спільних дій в області політики й економіки. Отже ініціатива щодо підписання угоди про асоціацію йшла саме з Брюсселя. У квітні 1990 року Євроспільнота офіційно висунула польській стороні умови, на яких могли розпочатися переговори про асоціацію: поступ в реалізації політичних та економічних реформ, дотримання прав людини, функціонування механізмів ринкової економіки, наявність в країні політичного плюралізму [6]. Варшава прийняла ці умови та зробила офіційну пропозицію про початок переговорів 25 травня 1990 року. 22 грудня 1990 року Європейська Комісія отримала від Ради Міністрів мандат на проведення цих переговорів, тоді ж сторони приступили до переговорів, які тривали майже рік. Паралельно Єврокомісія проводила аналогічні переговори з іншими країнами Вишеградської групи [7].

Переговорний процес дуже швидко виявив наявність істотних розбіжностей між сторонами, що стосувалися як політичних, так і економічних питань. Польська делегація прагнула домогтися від ЄС включення в текст угоди статті, яка б чітко визначила європейські перспективи Польщі, а також включення у текст фінансового протоколу, який визначав би терміни і обсяги надання країні фінансової допомоги. Натомість замість фінансового протоколу представник ЄС Бенавидес Салас запропонував щороку визначати рівень допомоги залежно від стану бюджету ЄС і потреб одержувача. Жоден з цих варіантів остаточно не був прийнятий. Сторони домовилися включити в текст угоди лише запис про надання фінансової допомоги у формі позик Європейського інвестиційного банку. Великі розбіжності виникли і під час обговорення проблем товарного обміну в так званих «чуттєвих» секторах (металургія, легка промисловість, сільське господарство) [8]. Усе ж таки Брюсселю та Варшаві вдалося виробити компромісні рішення і всі вони знайшли своє відображення у тексті Угоди про асоціацію.

16 грудня 1991 року Польща та ЄС підписали «Європейську угоду про створення асоціації між Республікою Польща, з одного боку, та Європейськими Спільнотами і державами її членами, з іншого». Того ж самого дня подібні угоди з ЄС підписали Чехословаччина та Угорщина. Однак, внутрішні проблеми Євроспільноти, викликані небажанням прискорювати процес інтеграції зі східними партнерами, призвели до затримання процесу ратифікації цих договорів, через це Європейська угода повністю вступила в силу лише 1 лютого 1994 року, хоча частина договору, присвячена торгівлі, набрала юридичної сили 1 березня 1992 року. Справа полягала в тому, що Європейську угоду мали ратифікувати всі країни-члени ЄС (ЄС), а Перехідні положення Угоди, присвячені лібералізації взаємної

торгівлі, могли бути ратифіковані безпосередньо інститутами ЄЕС і це сталося доволі швидко. Польська сторона також не поспішала з ратифікацією Угоди і зробила це лише 20 жовтня 1992 року [9].

Вже у першій статті Європейської угоди були чітко сформульовані цілі документу:

- поступова інтеграція Польщі до Європейського Співтовариства;
- визначення конкретних рамок інтеграції Польщі та ЄЕС;
- встановлення відповідних рамок політичного діалогу, які б зробили можливими розвиток тісних політичних стосунків між сторонами;
- підтримка взаємної торгівлі і гармонізація економічних стосунків між сторонами, що мали сприяти динамічному розвитку економіки та добробуту громадян Польщі;
- створення бази для фінансової і технічної допомоги з боку Європейської Спільноти;
- підтримка співпраці у сфері культури [10].

Отож, Європейська угода передбачала тісну співпрацю між ЄЕС та Польською державою за кількома стратегічними напрямками: політика, економіка, культура та євроінтеграція. У рамках політичної співпраці Угода передбачала створення механізму постійних консультацій між Брюсселем і Варшавою. Ці консультації мали здійснюватися на рівні міністрів, між керівниками Європейської Ради і Європейської Комісії, з одного боку, та Президентом РП, з іншого. Політичний діалог також мав відбуватися напередодні міжнародних зустрічей і засідань міжнародних організацій з метою вироблення спільної політики. Вестися цей діалог повинен був через дипломатичні канали: консультації послів та спеціальних представників обох сторін [11]. Такий механізм політичної співпраці давав можливість Варшаві регулярно отримувати інформацію про основні напрямки спільної європейської політики та оперативно корегувати свою зовнішню політику відповідно до цих напрямків.

Сприяло політичному діалогу і створення спільних органів Асоціації: Ради Асоціації, Комітету Асоціації, Парламентського Комітету Асоціації, а також низки допоміжних органів, які мали сприяти роботі Ради Асоціації. Головна мета діяльності всіх цих органів полягала у здійсненні моніторингу процесу реалізації положень, закладених в Європейській угоді. Аналіз структури та функціональних обов'язків органів Асоціації дає підстави стверджувати, що вони були аналогами керівних інституцій ЄЕС. Наприклад, Раду Співдружності можна вважати копією Ради ЄЕС, а Комітет Співдружності мав подібну структуру та функції до Комітету постійних представників (COREPER) [12]. Такий дубляж давав можливість Польщі отримати цінний досвід співпраці з керівними інститутами Євросоюзу, який міг використовуватися і після вступу до ЄС.

Отже, Європейська угода створила інституційну систему Асоціації, яка повинна була швидко та ефективно вирішувати проблеми, пов'язані з її функціонуванням. Подальша робота органів Асоціації підтвердила їх дієздатність.

Так звана Перехідна угода (Перехідні положення Європейської угоди), яка складалася з Третьої частини Європейської угоди (статті: 63, 65, 66), а також протоколів 1-7, передбачала поступове, протягом 10 років, створення зони вільної торгівлі між Євроспільнотою та Польщею. Угода також передбачала, у процесі створення такої зони, застосування асиметричного підходу, що було обумовлено економічними проблемами Польської держави. Асиметричний підхід проявлявся у більш швидкій відміні торговельних бар'єрів з боку ЄС, ніж це робила польська сторона. Впровадження цього підходу надавало значні преференції Польщі у процесі створення зони вільної торгівлі. Вироблений у процесі переговорів Календар зниження торговельного мита встановив терміни зняття торговельних перешкод; основним критерієм визначення цих термінів була конкурентоздатність певних товарних груп, що вироблялися як у Польській державі, так і в Євроспільноті. Створення вільної торгівлі базувалося ще на одному важливому принципі – standstill. Його суть полягала у відмові від погіршення умов взаємної торгівлі у подальшому [13].

Значна частина митних перешкод на шляху взаємної торгівлі була відмінена в день входження Перехідної угоди у життя. Однак, фактично, процес планомірної лібералізації торгівлі розпочався з 1 січня 1995 року і складався з 5 етапів. Під тиском польської дипломатії, а також внаслідок рішення Ради ЄС розпочати акцесійні переговори з Польщею, Євросоюз пришвидшив процес знесення торговельних обмежень і відкрив ринки для польських товарів значно раніше, ніж це передбачалося Європейською угодою. Це сталося наприкінці 1997 року. З іншого боку, товари з країн ЄС почали безперешкодно надходити на польський ринок наприкінці 1999 року. Виняток склали обмеження на імпорт автомобілів з країн Європейського Союзу, які було ліквідовано у 2002 році [14]. На цей досвід має звернути увагу українська дипломатія з тим, щоб продовжити тиск на Євросоюз і після підписання Угоди про асоціацію з метою пришвидшення процесу відкриття ринку ЄС для українських товарів.

Треба відзначити, що Європейська угода передбачала створення зони вільної торгівлі для промислових товарів і не передбачала вільної торгівлі сільськогосподарською продукцією. Більше того, на торгівлю аграрною продукцією не розповсюджувався принцип standstill [15]. Згідно з Угодою торгівля сільськогосподарською продукцією була лише частково лібералізована і тільки у 2000 році торговельний обмін аграрними товарами був суттєво спрощений завдяки підписанню окремого договору.

Говорячи про лібералізацію торгівлі, треба відзначити, що Європейська угода передбачала можливість відходу обох сторін від затверджених графіків спрощення торговельного режиму у разі гвалтовного зростання імпорту, який загрожував певним галузям економіки. Крім того, так звана, реструктуризаційна норма, передбачена для застосування лише польською стороною, давала можливість Варшаві вводити додаткові торговельні обмеження з метою захисту секторів економіки, які переживали процес глибокої реструктуризації [16]. З іншого боку, польська сторона

позбавлялася Угодою можливості субсидувати виробництво товарів, які йшли на експорт до ЄЕС. Згадані положення Угоди слугували своєрідною економічною страховкою для обох сторін і давали їм можливість захистити внутрішній ринок від швидкого зростання імпорту. До речі, Польща неодноразово користувалася цими інструментами захисту внутрішнього ринку та вводила обмеження на імпорт різноманітних товарних груп з Європейської Спільноти.

Європейська угода частково відкрила двері для легального працевлаштування громадян Польщі на території ЄЕС. Юридичні особи, зареєстровані в Польщі, отримали право безперешкодно засновувати підприємства в країнах Спільноти [17]. Це давало можливість фізичним особам з Польщі легально працювати в країнах ЄЕС, зареєструвавшись як суб'єкт господарської діяльності, а юридичні особи, зареєстровані в Польщі, отримали можливість безперешкодно відкривати в ЄЕС свої філії. Угода також передбачала повну свободу переміщення капіталу, пов'язаного з експортно-імпортними операціями та прямими іноземними інвестиціями.

Обидві сторони погодилися взяти на себе низку зобов'язань. Польща згідно з умовами Європейської угоди зобов'язалася здійснити необхідні кроки задля проведення свого законодавства до стандартів Європейської Спільноти за певними напрямками, про що мова йшла у попередньому розділі. Зокрема, Варшава мала змінити правила організації державних закупівель відповідно до європейського законодавства [18]. Натомість Європейська Спільнота взяла на себе зобов'язання надати Польщі фінансову допомогу у формі кредитів та субвенцій, але не визначила конкретний обсяг фінансових вливань в економіку Польщі. Угода про асоціацію передбачала дві форми надання допомоги:

- безповоротна допомога, у рамках програми PHARE;
- кредити міжнародних інституцій: Європейського Інвестиційного Банку, Міжнародного Валютного Фонду, Світового Банку [19].

Великим успіхом польської дипломатії можна визнати той факт, що Угода проголошувала фінальною метою асоціації – повноцінне членство Польщі в Європейській Спільноті [20]. З іншого боку, польські політики розуміли, що виконання умов документу, особливо в сфері адаптації права Польщі до правових стандартів ЄС, вимагає доволі багато часу, а значить приєднання країни до ЄС відкладалося на невизначений термін. Крім того, євроінтеграційний вплив Європейської угоди на Польську державу не носив усеосяжного характеру. Він стимулював, головним чином, процес європеїзації економіки країни, натомість вплив Угоди на інші сфери життєдіяльності польського суспільства був значно скромнішим.

Підписання Угоди про асоціацію викликало великий резонанс у польському суспільстві та, зокрема, у політичному середовищі країни. Мешканці Польщі допускали, що Угода позитивно вплине на стан польської економіки, а також на ситуацію з працевлаштуванням поляків в країнах Європейської Спільноти. Тільки п'ята частина з усіх опитаних громадян РП визначала такі загрози від асоціації з ЄЕС(ЄС), як зростання безробіття і

погіршення ситуації в аграрному секторі. Понад 80% громадян країни вважало, що Угода принесе користь Польщі і збільшить шанси на швидке приєднання країни до ЄЕС [21]. Місцем особливо бурхливих дебатів на тему наслідків підписання Європейської угоди став польський парламент. Сенат створив Надзвичайну комісію для розгляду Закону про ратифікацію Європейської угоди. У цій комісії домінували також позитивні настрої, хоча і менш оптимістичні, ніж у цілому в країні. Експерти, які працювали в Комісії, вказували на те, що процес економічної інтеграції з ЄЕС є вкрай необхідним для Польщі і відмова від нього може призвести до маргіналізації економіки країни [22]. У цілому ж, підписання Європейської угоди в польському суспільстві було сприйнято як етап на шляху приєднання до Європейської Спільноти, під час якого країна зможе підготуватися до акцесійних переговорів.

Підсумовуючи положення Європейської угоди, треба відзначити, що вона створила між Польщею та ЄС зону вільної торгівлі, яку експерти вважали першим етапом економічної інтеграції Польщі до Європейської Спільноти. При цьому він сприяв наближенню наступних етапів (митний, валютний союзи тощо). Економісти з обох боків відзначали великий позитив від створення такої зони, особливо в період різкого падіння експорту польських товарів до країн – колишніх членів соціалістичного табору. До того ж, наплив товарів з ЄС на внутрішній ринок Польщі на початку 1990-х років розглядався не лише через негативну призму, економісти відзначали позитив від цього процесу у вигляді зниження внутрішніх цін та покращення якості товарів на ринку РП. У той же час зростанню дефіциту торговельного балансу країни мало завадити, на їх думку, застосування принципу асиметричного відкриття ринків [23]. Вільна торгівля з Євроспільнотою створювала умови для перебудови всієї польської економіки у бік підвищення її технологізації та конкурентоздатності. Крім того, зона вільної торгівлі побічно стимулювала подальшу реструктуризацію промисловості та сільського господарства країни, що, у свою чергу, повинно було призвести до підвищення ефективності економіки країни в цілому.

Відзначимо, що, підписавши Європейську угоду, Польська держава фактично взяла на себе зобов'язання продовжувати здійснювати системні реформи в країні. Угода про асоціацію відкривала перед Польщею доступ до величезних фінансових ресурсів Європейської Спільноти, які могли суттєво прискорити процес модернізації польської економіки. Отже, Європейська угода давала надію на приплив до країни великих коштів та сучасних технологій і, як наслідок, швидке економічне зростання, завершення системних реформ і, врешті, отримання за все це «головної нагороди» – членства в Євроспільноті.

У той же час Європейська угода містила в собі і потенційні загрози для соціально-економічного розвитку Польської держави. На підставі Перехідних положень Польща зобов'язалася поступово відмінити мито на промислові товари, які завозилися з ЄЕС, що, у свою чергу, створювало потенційну небезпеку для польського бізнесу. Небезпека полягала у втраті польськими

продуцентами позицій на внутрішньому ринку через конкуренцію з боку європейських виробників та позбавленні багатьох підприємств і навіть галузей державної підтримки. Крім того, Угода запроваджувала нові умови ведення бізнесу в країні, що в період реструктуризації економіки швидко й ефективно могли зробити далеко не всі суб'єкти економічної діяльності. Ці фактори несли в собі ризик банкрутства для багатьох компаній і навіть деяких галузей економіки, а також зростання безробіття і від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі. Врятувати ситуацію могло лише швидке зростання польського експорту до країн Спільноти. Однак, заборона субсидування експорту до країн-членів ЄЕС могла загальмувати цей процес. Ситуація ускладнювалася тим, що на найбільш конкурентоздатну продукцію польських виробників (текстиль, одяг, металопродукція, хімікати) перехідні положення запровадили найбільшу відстрочку для вільного виходу на ринок Євроспільноти, а на польську сільськогосподарську продукцію були встановлені торговельні квоти, які не відповідали експортному потенціалу галузі [24].

Суттєвим розчаруванням для польського суспільства стала відсутність в Європейській угоді положень про лібералізацію принципів переміщення робочої сили з Польщі до країн ЄЕС. Польській стороні не вдалося домовитися навіть про легалізацію вже працюючих громадян РП в країнах Євроспільноти. Ще один недолік Угоди для Польщі полягав у відсутності чітких гарантій та конкретних цифр фінансової допомоги з боку ЄЕС.

Як показали подальші події, реалізація положень Європейської угоди на практиці призвела до часткової матеріалізації зазначених загроз, про що, зокрема, йшла мова в попередньому розділі. У чому ж полягала причина наявності в документі ряду не вигідних для Польщі умов? Перш за все, вона ховалася у слабкості позицій польської переговорної делегації. Варшава вела переговори зі значно сильнішим в економічному плані партнером. До того ж Польська Республіка була значно більше зацікавлена у створенні зони вільної торгівлі, ніж Євроспільнота. Такий стан речей з самого початку обумовив слабкість позицій польської переговорної делегації під час погодження умов Угоди. Представники ЄЕС неохоче йшли на поступки під час переговорів, а польська сторона слабо тиснула на них, розуміючи слабкість позицій власної країни.

Однак, не лише цим можна пояснити згадані особливості Європейської угоди. Заслуговує уваги той факт, що Польща та ЄЕС провели переговори з підписання цього документу в рекордно короткі строки – 11 місяців. Тоді як переговори з підписання аналогічних договорів про асоціацію між Європейською Спільнотою та Грецією, Туреччиною, Мальтою і Кіпром тривали від трьох до п'яти років, Данія, Ірландія і Велика Британія вели аналогічні переговори понад п'ять років. Як бачимо польські переговорники поспішали і при цьому здавали свої позиції більше, ніж могли б. Польські політологи пояснювали цей поспіх бажанням польського уряду, який очолював Ян Кшиштоф Білецький, зміцнити свої позиції підписанням Європейської угоди [25]. Однак, ця стратегія не врятувала уряд від відставки

і Угоду підписував уже прем'єр-міністр Ян Ольшевський. Отже, Європейська угода стала, певною мірою, заручником нестабільної внутрішньополітичної ситуації в ІІІ Речі Посполитій.

Ще одна причина полягала в недостатній попередній підготовці польської сторони (правовій, технічній, організаційній) до переговорів. Процес політичної трансформації на рубежі 80-х–90-х років ХХ століття, ймовірно, негативно вплинув на якісний склад дипломатичного корпусу РП. Як свідчив керівник переговорного процесу з польської сторони Ярослав Мулевич, польські переговорники не мали постійного контакту з відповідними експертами, через що вони не рідко були погано підготовлені до переговорів. Крім того, для польського переговорного корпусу була характерною значна ротація кадрів. Так, в окремих раундах переговорів зазвичай брали участь по кільканадцять дипломатів, у той час, як загальна кількість осіб, які брали участь у переговорах з польської сторони, сягнула майже ста. Як результат, польська переговорна делегація іноді демонструвала відвертий непрофесіоналізм. Так за словами того ж Ярослава Мулевича: «Одного дня приїхало вести переговори 38 осіб, 20 з них були непотрібні...» [26].

Були допущені і прорахунки стратегічного характеру. Так, у 1990-1991 роках Польща мала одну з найбільш ліберальних митних систем у світі. Наприклад, середньозважене тарифне мито на імпорту продукцію в Польській державі становило лише 4%. Якби ці тарифи були підняті до початку згаданих переговорів, тоді Варшаві вдалося б виторгувати значно більше преференцій у сфері митних обмежень з боку ЄС [27].

Незважаючи на вказані проблеми, викликані підписанням Європейської угоди, позитивні наслідки від реалізації її положень перевищили негативні, а головне, завдяки підписанню цього документа Польща зробила вагомий крок на шляху приєднання до Європейського Союзу. Тому наступний важливий крок – внесення офіційної заявки на членство в ЄС – польська влада зробила лише після остаточного вступу в силу Європейської угоди. На цей факт варто звернути увагу офіційному Києву в ході розробки стратегії європейської інтеграції.

4.1.3. Подання Польщею офіційної заявки на членство в ЄС. Після підписання Європейської угоди євроінтеграційний натиск на ЄС з боку Варшави помітно посилювався; навіть, не чекаючи вступу в дію Європейської угоди, влада країни вчинила низку важливих інтеграційних заходів, які виходили за межі положень Угоди. З іншого боку, органи влади ЄС, починаючи з 1992 року, висловлювали рекомендації, якими вказували Польщі та іншим країнам-кандидатам на вступ до ЄС, що треба робити задля того, щоб відповідати вимогам, необхідних для входження до Союзу. Тим самим Євросоюз підштовхував Польщу до активних дій у керуванні інтеграції з ЄС.

У вересні 1992 року Польща спільно з іншими країнами Вишеградської групи надала Комісії та Раді ЄС, так званій, Вишеградський меморандум, який було приурочено до засідання Ради Європейського Співтовариства в

Единбурзі у грудні того ж року. Меморандум проголосив стратегічну мету Польщі, Чехословаччини, Угорщини – повноправне членство в ЄС. Крім того, документ визначав основні напрямки євроінтеграційних процесів, у тому вигляді, як їх бачили країни Вишеградської групи на найближчий період: ратифікація Європейських угод, постійний політичний діалог, співпраця з ЗЄС, прискорення економічної інтеграції, фінансова співпраця та реалізація програм економічної допомоги. Зі свого боку Польща, Чехословаччина та Угорщина надавали у Меморандумі гарантії прискорення внутрішніх реформ [28].

Мета Вишеградського меморандуму полягала в активізації процесу приєднання країн Вишеградської Унії до Європейського Співтовариства. У свою чергу Європейська Рада, ознайомившись з Меморандумом, прийняла рішення розглянути питання прийняття згаданих країн до ЄС на засіданні в Копенгагені у червні 1993 року [29]. Отже, Меморандум зіграв свою роль у процесі євроінтеграції згаданих країн, як чинник дипломатичного тиску на Євроспільноту. Причому факт спільного прийняття цього документу трьома країнами значно посилював його вагу та значення в процесі розширення ЄС на Схід.

Справжньою перемогою Польщі та інших країн Центрально-Східної Європи на шляху до вступу в Євросоюз став саміт країн-членів ЄС у Копенгагені (21-22 червня 1993 року). На засіданні Ради Європи було вперше офіційно проголошено, що держави, з якими підписано договір про асоціацію, можуть стати повноправними членами Євросоюзу. Крім того, Рада Європи сформулювала конкретні політичні та економічні критерії для країн, які бажають стати членами ЄС.

Виставлені у Копенгагені умови були в цілому прийнятними для Польської держави, тому Польща в особі міністра закордонних справ Анжея Олеховського склала офіційну заяву про членство в Європейському Союзі. Заява була підписана прем'єр-міністром РП Вальдемаром Павляком 5 квітня та надана Президенту Греції Теодоросу Пангалосу, який головував на той момент у Раді Європейського Союзу, 8 квітня 1994 року. Сталося це під час роботи, так званого, Афінського саміту Європейського Союзу [30]. Сам документ містив усього одне речення, в якому уряд Польської Республіки повідомляв Президенту Греції про складання внеску щодо членства в Європейському Союзі, яке спиралося на положення Договору про Європейський Союз та про готовність Польщі розпочати акцесійні переговори [31]. Однак, до лаконічної офіційної заяви про вступ польська сторона додала доволі об'ємний Меморандум. У ньому уряд РП обґрунтовував рішення подати офіційну заявку на вступ до ЄС тим, що політична та соціально-економічна ситуація в країні відповідає Копенгагенським критеріям [32].

Відзначимо, що поданню офіційної заяви на членство в Європейському Союзі з боку Польщі передувало багаторічний інтеграційний процес, причому в цьому процесі кроки назустріч один одному робили обидві сторони. З юридичної точки зору підставою для заявки були Договір про Європейський

Союз, який формально дозволяв усім країнам європейського континенту приєднатися до Євросоюзу, та Копенгагенські критерії, виконання яких було необхідною умовою вступу будь-якої країни до Європейської Спільноти. Крім того, важливим підґрунтям для згаданого внеску Польщі була і Європейська угода, в якій була чітко прописана європейська перспектива Польщі. Сприяв рішенню польської влади подати заявку на вступ до ЄС і аналогічний крок Угорщини, який ця країна зробила дещо раніше – у березні 1994 року.

З іншого боку, подання заявки у практичній площині могло і не прискорити євроінтеграційний поступ країни. Тут достатньо згадати приклад Туреччини, яка склала аналогічну заявку ще у 1987 році. Тому наслідки цього кроку для Варшави залежали від реакції та подальших дій Європейського Союзу (про це мова йшла в підрозділі 2.2) та від рівня підготовки Польщі до членства в ЄС.

4.1.4. Підготовчі заходи центральної влади Польщі на шляху європейської інтеграції країни. Аналізуючи хід приготувань Польської держави до інтеграції з Європейським Союзом, треба відзначити, що вони почали здійснюватися систематично лише після підписання Європейської угоди. Таким чином, Угода про асоціацію, а точніше необхідність реалізувати її положення, стала першим серйозним поштовхом для подібних приготувань. Наступним поштовхом стало внесення офіційної заявки на членство в ЄС з боку Республіки Польща, причому не стільки сам факт подання заявки, скільки реакція на неї з боку Європейського Союзу у вигляді конкретних пропозицій на адресу Польщі. У формальній площині процес приготування Польської держави до вступу в ЄС зосередився навколо двох пріоритетних напрямків: створення і модернізація інституцій, які безпосередньо відповідали за процес європейської інтеграції та розробка і впровадження інтеграційних стратегій.

Створення інституцій, відповідальних за процес євроінтеграції фактично розпочалося у січні 1991 року з постанови Ради Міністрів РП «Про створення посади Уповноваженого уряду до справ європейської інтеграції та закордонної допомоги». Одночасно створювалося Бюро уповноваженого уряду до справ європейської інтеграції та закордонної допомоги, на яке Уповноважений уряду мав спиратися у ході своєї діяльності. На Уповноваженого уряду були покладені такі стратегічні завдання, як: гармонізація і координація процесів інтеграції Польщі до ЄЕС, а також координація заходів, пов'язаних з отриманням й використанням закордонної допомоги [33]. Бюро уповноваженого уряду, серед іншого, проводило моніторинг та готувало щорічні звіти з оцінки євроінтеграційної діяльності центральних органів влади країни [34].

Польський парламент розпочав створювати комісії зі справ європейської інтеграції, починаючи з 1992 року. Саме тоді у Сеймі РП було створено Комісію зі справ Європейської угоди. Комісія здійснювала загальний нагляд за реалізацією умов Угоди, а також готувала рекомендації для уряду в справах стосунків з ЄС [35]. У Сеймі II та III каденції на зміну

Комісії зі справ Європейської угоди прийшла Комісія європейської інтеграції, яка займалася всіма питаннями зі сфери європейської інтеграції, особливу увагу, при цьому, вона приділяла реалізації положень угод між Польщею та ЄС. У Сеймі III каденції було створено ще дві надзвичайні комісії з проблем інтеграції Польщі до ЄС (Комісія зі справ виконання Національної програми приготування до членства в Європейському Союзі та Комісія з оцінки використання фондів PHARE). У Сеймі IV скликання естафету від Комісії європейської інтеграції прийняла Комісія зі справ Європейського Союзу. Також треба відзначити, створену у 2000 році, надзвичайну Комісію європейського права, яка у 2001 році була об'єднана з Комісією європейської інтеграції в Європейську комісію (припинила діяльність у липні 2004 року). Усі ці комісії займалися переважно проблемами адаптації польського законодавства до стандартів ЄС [36].

Така велика кількість комісій зі справ європейської інтеграції свідчила про намагання польського парламенту здійснювати моніторинг процесу євроінтеграції країни, який би дозволив польським законодавцям швидко реагувати на проблеми, що виникали у ході цього процесу. Завдяки цьому, парламенту РП вдалося перетворитися на один з найважливіших осередків євроінтеграції в країні та забезпечити інтеграційний процес необхідною законодавчою базою. Крім того, польські парламентарі виконували і комунікативну функцію в процесі інтеграції країни до Євросоюзу. Тут треба відзначити активну участь польських депутатів та сенаторів у роботі низки конференцій, організованих Європейським парламентом та парламентами країн-членів ЄС, а також той факт, що з осені 2002 року польські парламентарі брали безпосередню участь в дебатах Європейського парламенту [37].

Важливу роль у ході координування заходів євроінтеграційного спрямування на урядовому рівні відіграло Міжвідомче об'єднання зі справ Європейської угоди. Воно було створено 10 грудня 1994 року і займалося узгодженням діяльності виконавчих органів влади у контексті реалізації положень Європейської угоди. До її складу входили представники всіх міністерств та центральних відомств країни [38].

Подання офіційної заявки на вступ до ЄС та визначення Європейським Союзом загальної стратегії приєднання для країн-кандидатів змусили уряд створити орган, завдання якого полягало у перспективному плануванні політики європейської інтеграції. Цей орган мав забезпечити ефективну та швидко діяльність з вироблення та впровадження інтеграційної політики. Таким органом став Комітет європейської інтеграції, створений спеціальним законом від 8 серпня 1996 року. КЄІ прийшов на зміну Уповноваженому уряду зі справ європейської інтеграції та закордонної допомоги і перетворився на провідний орган державної адміністрації зі справ формування євроінтеграційної політики Польської держави [39].

КЄІ складався з десяти міністрів кабінету (фінансів, економіки, праці, сільського господарства, внутрішніх та зовнішніх справ, транспорту, навколишнього середовища, охорони здоров'я, справедливості), однак у

засіданнях Комітету могли брати участь й інші міністри, а також керівники НБП та Урядового центру стратегічних досліджень. Очолити його могли лише представники уряду: прем'єр-міністр, міністри з портфелями або спеціально призначений міністр [40]. На практиці КЄІ у 1996-2004 роках переважно очолювали або прем'єр-міністри, або міністри закордонних справ Республіки Польща. Отже, фактично Комітет європейської інтеграції являв собою філіал Ради Міністрів РП, що підвищувало рівень його управлінської мобільності та свідчило про серйозне ставлення влади країни до проблем європейської інтеграції.

До завдань КЄІ, передусім, належало:

- координування процесу інтеграції Польщі до ЄС, зокрема – ініціювання заходів, які забезпечують євроінтеграційний процес, особливо у соціально-економічній сфері;
- ініціювання і координування діяльності центральних органів влади з адаптації польського права до правових стандартів ЄС, зокрема оцінка якості законодавчо-правових актів у контексті їхньої відповідності праву ЄС;
- допомога органам місцевого самоврядування в процесі їхньої співпраці з інституціями ЄС;
- здійснення моніторингу євроінтеграційних процесів у Польській державі;
- співпраця з Європейською Комісією з питань реалізації інтеграційних програм;
- узгодження заходів, пов'язаних з пошуком та використанням закордонної фінансової допомоги;
- допомога у підготовці інформаційного, стратегічного та кадрового забезпечення євроінтеграційного процесу [41].

Допомагати Комітету в процесі виконання згаданих завдань повинно було Управління Комітету європейської інтеграції, яке, фактично, перебрало повноваження зліквідованого Бюро Уповноваженого уряду до справ європейської інтеграції та закордонної допомоги. Очоловав Управління – Секретар КЄІ, який призначався Прем'єр-міністром за поданням Голови Комітету європейської інтеграції [42].

У 1997 році Управління Комітету європейської інтеграції було підвищено до рангу міністерства, що ще раз підтвердило серйозність ставлення польської влади до процесу європейської інтеграції Польщі. Про це ж свідчив факт створення в Раді Міністрів посади Міністра з європейських справ, яка існувала у 2003-2005 роках (її займала Данута Хюбнер).

На практиці провідною складовою механізму діяльності Управління була система регулярних зустрічей між його представниками та керівниками міністерств і різноманітних управлінь. Структура Управління поступово розросталася за рахунок створення підрозділів відповідальних за окремі напрямки європейської інтеграції. Напередодні приєднання Польщі до ЄС у 2004 році до складу Комітету входило 8 департаментів, 5 бюро та Секретаріат Голови [43]. Загальний штат працівників УКЄІ тоді ж сягнув 400 осіб [44].

Першим документом з перспективного планування процесів європейської інтеграції стала вже згадана вище «Програма дій з пристосовування польської економіки та правової системи до вимог Європейської Спільноти», прийнята Радою Міністрів у січні 1993 року. Національна стратегія інтеграції стала наступним серйозним кроком у процесі приготування країни до членства в Європейському Союзі. Цей документ було підготовлено Комітетом європейської інтеграції, а затверджено Радою Міністрів 28 січня 1997 року [45].

Головна мета НСІ полягала у визначенні найбільш короткого та найбільш ефективного шляху інтеграції Польщі з ЄС [46]. У Національній стратегії, фактично, вперше документально були окреслені основні завдання, реалізація яких мала забезпечити Польщі вступ до Євросоюзу, а саме: продовження системних реформ у соціально-економічній сфері, розвиток інфраструктури (особливо транспортної та телекомунікаційної), підвищення конкурентоздатності польської економіки, підтримка науки і техніки, створення інституцій, які б сприяли впровадженню в правове поле країни законодавства Європейського Союзу [47]. Крім того, НСІ виходила з першочергової потреби підготувати суспільство до інтеграції, саме тому в документі робився наголос на необхідності розвитку в країні європейської освіти, особлива роль при цьому відводилася позаурядовим організаціям. Реалізація цілей Стратегії мала відбуватися паралельно з процесом постійного суспільного діалогу. Тому в НСІ підкреслювалася необхідність здійснення системних заходів з інформування суспільства про перебіг та перспективи інтеграційного процесу між Польщею та ЄС [48].

Таким чином, Стратегія була своєрідним дороговказом для органів державної влади в контексті їхньої євроінтеграційної діяльності. Однак, НСІ визначала лише загальні напрямки цього процесу, тому влада країни мала конкретизувати інтеграційну діяльність через визначення переліку конкретних заходів. Це завдання було вирішено завдяки прийняттю урядом 3 червня 1997 року Графіку з імплементації заходів Національної стратегії інтеграції. Графік органічно доповнював НСІ за рахунок того, що містив 129 невідкладних завдань, які впливали з пріоритетних напрямків інтеграції, сформульованих у Національній стратегії інтеграції [49].

На першому місці у Графіку з імплементації заходів НСІ стояли, так звані, горизонтальні завдання, реалізація яких була намічена на кінець 1997 року. До найбільш вагомих з них можна віднести:

- оцінка користі і вартості членства Польщі в ЄС;
- опрацювання довготермінової програми структурних змін у польській економіці, а також оцінка її готовності функціонувати в умовах європейського права;
- інтенсифікація процесу імплементації права ЄС;
- розробка загальної концепції майбутніх переговорів про членство Польщі в Євросоюзі на підставі НСІ;
- створення системи лобювання польських економічних інтересів в інститутах ЄС [50].

Прийняття Європейською Комісією низки документів євроінтеграційного змісту стимулювала процес приготування Польщі до вступу в ЄС. Біла книга з підготовки асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Європейського Союзу змусила Раду Міністрів наприкінці 1995 зобов'язати Уповноваженого уряду до справ європейської інтеграції та закордонної допомоги розробити програму адаптації польського права до правових стандартів Європейського Союзу. Реакцією на документ Євросоюзу «Партнерство заради членства» стало прийняття КЄІ у 1997 році «Національної програми підготовки Польщі до членства в ЄС». Програма визначала пріоритетні інтеграційні заходи у редакційний період, причому закінчитися цей період мав у 2002 році, саме тоді Польща, на думку розробників Національної програми, мала бути готовою до виконання зобов'язань члена Євросоюзу. Кожного наступного року Національна програма підготовки Польщі до членства в ЄС переглядалася та вдосконалювалася на підставі рапортів Європейської Комісії стосовно підготовки Польщі до вступу в ЄС, а також нових зобов'язань польського уряду в рамках акцесійних переговорів.

На підставі аналізу Національної програми підготовки Польщі до членства в ЄС, можна відзначити основні напрямки підготовки Польщі до вступу в Європейський Союз:

- реформування економіки країни (пріоритет тут належав реструктуризації державних підприємств та приватизації);
  - посилення управлінського потенціалу державно-адміністративних структур;
  - адаптація певних соціально-економічних сфер життєдіяльності польського суспільства до вимог внутрішнього ринку ЄС;
  - розробка єдиної концепції політики структурних змін та розвитку сільських районів;
  - реалізація масштабних програм з охорони навколишнього середовища
- ;
- боротьба зі злочинністю і корупцією[51].

Важливу роль у ході реалізації Національної програми підготовки Польщі до членства в ЄС відігравав моніторинг її виконання. Його здійснював КЄІ разом з міністерствами і центральними відомствами. Крім того, за впровадженням Програми слідувала і Європейська Комісія, про що свідчили її щорічні рапорти з підготовки Польщі до членства в ЄС.

Ще одним важливим документом на підготовчому етапі до акцесійних переговорів стала Анкета з питаннями, яку 26 квітня 1996 року Єврокомісія відіслала до країн-кандидатів на приєднання, зокрема і до уряду Польщі. Рада Міністрів РП оперативно надала вичерпні відповіді на всі питання, що вмістилися в 26 томах та 2664 сторінках [52]. Щоправда пізніше з Брюсселя прийшли додаткові питання, але і на них уряд вчасно надав повні відповіді. Отримавши вичерпні відповіді на всі питання, Європейська Комісія представила 16 липня 1997 року висновки про офіційну заявку Польщі на членство в Європейському Союзі (avis). На підставі цього документу було

прийняте рішення розпочати офіційні переговори з Польщею про об'єднання з ЄС [53].

Отже, характер євроінтеграційного поступу Польської держави поступово трансформувався та лише з середини 1990-х років він набув системного характеру. Офіційна Варшава зуміла розробити комплексну програму інтеграції з ЄС та наповнити її конкретним змістом. Наполегливість та майже десятирічні зусилля польської сторони, спрямовані на зближення з ЄС (ЄЕС), принесли свої плоди у вигляді згоди Європейського Союзу розпочати акцесійні переговори. Цьому сприяв і той факт, що заяви польських політиків з приводу бажання їх країни інтегруватися з Європейською Спільнотою були підкріплені заходами, які сприяли процесу євроінтеграції країни. Тут варто відзначити, що Україні в ході її євроінтеграційних змагань бракує подібної комплексної програми, а через це і практичні кроки, які робить наша держава, нерідко носять хаотичний, а іноді й відверто суперечливий характер. У той же час польська влада в процесі ведення інтеграційних переговорів з Європейською Спільнотою припускалася певних помилок, які призводили до появи невідповідних для Польщі умов співпраці (тут можна згадати, наприклад, низку положень Європейської угоди). Однак, ці помилки носили локальний характер, а сама стратегія побудови стосунків з ЄС, обрана Варшавою, підтвердила свою ефективність.

4.2. Динаміка та результати офіційних переговорів відносно приєднання Польщі до ЄС

4.2.1. Базові засади переговорного процесу між Варшавою та Брюсселем. 31 березня 1998 року під час Міжурядової конференції з приєднання до ЄС, в якій взяли участь представники Ради ЄС, Європейської Комісії та країн-кандидатів у члени ЄС, розпочалися офіційні переговори між Польщею та ЄС відносно вступу Польської Республіки до Європейського Союзу [54].

Важливо відзначити, що Брюссель та Варшава під час проведення цих переговорів переслідували спільну мету – провести переговори таким чином, щоб вони сприяли зміцненню Польської держави, а це, у свою чергу, мало сприяти Польщі у повному обсязі виконувати обов'язки, що випливали з членства в ЄС. При цьому саме Європейський Союз диктував умови Польщі, тому і базові принципи переговорного процесу між РП та ЄС визначалися останнім. Серед цих принципів варто звернути увагу на наступні:

- переговори базувалися на нормах *acquis communautaire* і необхідність запровадження стандартів європейського права не була предметом обговорення, тому переговори могли йти лише навколо умов прийняття Польщею обов'язків, які випливали з *acquis*;
- позиція сторін за одним напрямком переговорного процесу не впливала на їх позиції з інших напрямків;

- «нічого не узгоджено, поки все не узгоджено», з чого випливала можливість перегляду раніше досягнутих домовленостей аж до моменту остаточного узгодження тексту Акцесійного договору;

- пропозиції стосовно запровадження перехідних періодів, які фактично являли собою тимчасове ухилення від виконання *acquis communautaire*, могли внести обидві сторони переговорного процесу [55].

Ці принципи традиційно застосовувалися Брюсселем в процесі ведення євроінтеграційних переговорів, зокрема і при проведенні акцесійних переговорів з Польщею, тому не викликає сумніву їх подальше застосування, зокрема, під час аналогічних перетрактацій з Україною.

4.2.2. Організаційна структура офіційних переговорів з приєднання Польщі до ЄС. Тривалість та перебіг євроінтеграційних переговорів традиційно залежали від ступеня готовності країни-кандидата до членства в Європейському Союзі. У першу чергу, ця готовність визначалася такими показниками, як прогрес кандидата, досягнутий у процесі імплементації права ЄС у національне законодавче поле та ступінь пристосування економіки країни-кандидата до функціонування в умовах єдиного європейського ринку.

У 1998 році Рада ЄС прийняла формулу розширення, яка містила алгоритм акцесійного переговорного процесу. Згідно з ним Єврокомісія повинна була готувати проекти переговорних позицій ЄС, які стосуються конкретних сфер європейського права. Загальний проект спільної переговорної позиції мав бути поданий на розгляд Групи зі справ розширення при Раді ЄС, після чого він передавався на розгляд усім країнам-членам Євросоюзу. Країни-члени затверджували проект і після цього він ставав офіційною позицією ЄС під час акцесійних переговорів. Принаймні за 15 днів до їх початку Європейська Комісія повинна була надати країнам-кандидатам два переліки правових актів. У переліку «А» перераховувалися правові акти, які потрібно було узгодити з національним законодавством якнайшвидше. Це, як правило, положення установчих договорів та директив (*hard law*). Перелік «Б» містив акти вторинного права ЄС (*soft law*), які не обов'язково було впроваджувати, але які надавали цілісне бачення необхідного пристосування законодавства в даній сфері. Після цих приготувань мав розпочатися скрінінг (*screening*), тобто безпосередній перегляд права. На практиці *screening* полягав у розгляді та оцінці законодавства країни-кандидата з точки зору його відповідності праву ЄС. Згідно зі схемою, апробованою ще під час попередніх хвиль розширення Європейської Спільноти, 29 сфер європейського законодавства розглядалися двічі: під час багатостороннього та двостороннього раундів проведення першого етапу переговорів. Сфери «інститути» та «інше» розгляду на цьому етапі не підлягали. Після скрінінгу сторони мали перейти до безпосередніх переговорів [56]. Результати переговорів збиралися та затверджувалися у спеціальному акцесійному договорі.

Для того, щоб жодне правове положення не залишилося без розгляду під час ведення переговорів право ЄС традиційно ділилося на 31 тематичну

сферу: вільне переміщення товарів, вільне переміщення осіб, вільне переміщення капіталів, свобода у наданні послуг, законодавство про підприємства, політика конкуренції, сільське господарство, рибне господарство, транспортна політика, податкова політика, економічний і монетарний союз, статистика, соціальна політика та зайнятість, енергетика, промислова політика, малі та середні підприємства, наука і дослідницька діяльність, освіта та навчання молоді, телекомунікації та інформаційні технології, культура та аудіовізуальна політика, регіональна політика, екологія, захист прав споживачів та охорона здоров'я, юстиція і внутрішні справи, митний союз, міжнародні відносини, спільна закордонна політика і безпека, фінансовий контроль, фінанси і бюджет, інститути тощо.

Подібний алгоритм було застосовано Європейською Комісією і під час ведення акцесійних переговорів з Польщею. Європейський Союз узгодив свою переговорну позицію та надіслав її польському уряду вже у березні 1998 року, після чого сторони перейшли до скрінінгу. Багатосторонній раунд переговорів у рамках screening відбувся за участю делегацій з усіх країн-кандидатів до вступу в ЄС. На ньому експерти Єврокомісії представили всі правові акти, які входили до 29 тематичних сфер європейського права. На наступний двосторонній раунд Європейська Комісія запросила делегації країн-кандидатів окремо, це торкалося і польської делегації [57].

Мета другого раунду полягала у визначенні різниці між польським законодавством та правом Європейського Союзу. Польща мала два варіанти щодо уніфікації свого права з правом ЄС:

- привести своє законодавство до норм *acquis communautaire* ще до вступу в ЄС;
- встановити перехідний період задля приведення свого законодавства до норм європейського права вже після приєднання до Європейського Співтовариства.

На практиці Польща активно використовувала обидва варіанти.

Під час двостороннього раунду переговорів польська делегація та представники Єврокомісії виявляли правові розбіжності, які потребували подальшого обговорення. Зазвичай першому етапу двостороннього раунду переговорів передували узгоджувальні зустрічі між представниками Єврокомісії та польської делегації. На цих зустрічах сторони погоджували позиції відносно дат та порядку прийняття правових актів, що впроваджували європейське законодавство у певні сфери польського права. Під час проведення переговорів за деякими сферами (сільське господарство, довкілля тощо) багатосторонні та двосторонні раунди переговорів проводилися кілька разів [58].

Головний результат першого етапу переговорів полягав у тому, що правові акти Європейського Союзу в контексті імплементації до правового поля РП було систематизовано і поділено на три категорії:

1. Правові акти, які не становили проблем для подальшого ведення переговорів.

2. Правові акти, впровадження яких у правове поле Польської держави не складає великих проблем і буде найближчим часом здійснено.

3. Правові акти, навколо яких переговори мали продовжуватися.

За тими напрямками переговорного процесу, де була досягнута згода сторін, переговори тимчасово закривалися, а за напрямками, де виникали розбіжності, складався перелік розходжень у поглядах, користуючись яким сторони у подальшому напрацьовували відповідні переговорні позиції [59].

З боку Європейського Союзу на переговорах були присутні представники Єврокомісії, які безпосередньо відповідали за переговори з Польщею, а також чиновники з певних генеральних директоратів. По закінченню переговорних раундів готувався проект рапорту Європейської Комісії з проведених переговорів, який мали підписати і представники польської делегації [60].

Після завершення скрінінгу сторони переходили до наступного етапу – безпосередніх переговорів, що склалися з двох фаз:

1. Внесення офіційної переговорної позиції РП послу країни, яка головує в Європейському Союзі. Переговорна позиція представляла собою перелік пропозицій щодо уніфікації права Польщі та Європейського Союзу і календар впровадження європейського законодавства в правове поле Третьої Польської Республіки. За суттю, це були пропозиції з узгодження проблемних питань, що виникли у процесі переговорів.

2. Передача офіційної позиції ЄС – делегації Польщі. Фактично це означало початок безпосередніх зустрічей делегацій на другому етапі. У результаті переговорів між цими делегаціями відбувалося зближення переговорних позицій аж до зняття всіх непорозумінь [61].

Переговорний процес проходив на кількох рівнях. Першим рівнем переговорного процесу можна вважати зустрічі між польською стороною та представниками Єврокомісії, які відбувалися на рівні експертів. Другий рівень – переговори на щаблі послів, а також керівників переговорних делегацій. Третім рівнем переговорного процесу була Міжурядова конференція, на якій ЄС представляла головуюча на той період у Європейській Комісії держава, а Польщу – Міністр закордонних справ. Зазвичай переговори в рамках Конференцій проходили на рівні міністрів закордонних справ та їх заступників, з боку ЄС – головного переговорника та членів COREPER. Саме на Міжурядовій конференції було узгоджено остаточний варіант Договору про приєднання до ЄС десяти нових членів, у тому числі і Польщі. Засідання Міжурядової конференції проходили в Брюсселі або Люксембурзі [62].

Організаційна структура та механізм здійснення офіційних переговорів з приєднання Польщі до ЄС не відрізнялися оригінальністю, а відповідали загальноприйнятій в Євросоюзі схемі ведення акцесійних переговорів. Польща була змушена «грати за правилами» ЄС і навіть не намагалася внести суттєві зміни до структури цих переговорів. У зв'язку з цим, цілком ймовірно, що Україну очікує подібна процедура ведення акцесійних переговорів у разі їх проведення.

4.2.3. Позиція і тактика польської сторони під час ведення переговорів. За процес проведення акцесійних переговорів з польського боку відповідав, перш за все, уряд РП. Саме він затверджував офіційну позицію польської делегації на переговорах, безпосередньо розробляв та рекомендував цю позицію, зазвичай, КЄІ. Ключові рішення політичного характеру, пов'язані з перебігом переговорів, приймав Голова Ради Міністрів. У цьому йому допомагали Міністр закордонних справ, Секретар УКІЄ і Представник уряду зі справ акцесійних переговорів [63]. Опосередковану участь у переговорах приймав і парламент країни. У Сеймі і Сенаті регулярно виникали дебати з приводу проведення акцесійних переговорів. Таким чином, парламент країни намагався виконувати контролюючу роль у процесі ведення перетрактацій.

Згідно з процедурою ведення переговорів, польську делегацію на міждержавних акцесійних конференціях очолював Міністр закордонних справ, а його заступником був Представник уряду зі справ акцесійних переговорів. Посада Представника уряду була створена Радою Міністрів напередодні відкриття переговорів – 24 березня 1998 року [64]. Представника уряду в засобах масової інформації зазвичай називали «головним переговорником». До завдань, які були покладені на нього, відносилося: підготовка концепції проведення переговорів та координування переговорного процесу. Зокрема він здійснював підготовку: графіку дій у сфері побудови переговорного процесу, проектів правових актів, пов'язаних з переговорами, та проектів інструкцій щодо введення перетрактацій. У той же час Представник діяв на підставі інструкцій відносно ведення акцесійних переговорів, прийнятих урядом. Головний переговорник регулярно надавав звіти про свою діяльність уряду та парламенту країни. Представнику уряду допомагали окремі відділи Департаменту європейської інтеграції МЗС, а також Департамент УКЄІ з обслуговування процесу акцесійних переговорів [65].

Посаду Представника уряду зі справ акцесійних переговорів займав з моменту її заснування і до 2001 року Ян Кулаковський, а з грудня 2001 р. до липня 2003 року – Ян Трущинський; після завершення переговорів, у липні 2003 року, цю посаду було ліквідовано [66].

Основне навантаження з підготовки та проведення акцесійних переговорів було покладено на створене 27 березня 1998 року Об'єднання зі справ акцесійних переговорів. Очолив Об'єднання Представник уряду зі справ акцесійних переговорів, його заступниками були секретарі Об'єднання – один з МЗС, інший з УКЄІ. Крім того, до складу Групи входили представники окремих Міністерств, а також Управління захисту конкуренції і споживачів, представники Польщі при ЄС та Представник уряду зі справ родини. Зазвичай рішення в Групі приймалися не на підставі голосування, а завдяки досягненню консенсусу. Завдання об'єднання, передусім, полягали у:

- координації переговорного процесу;
- оцінці рапортів Європейської Комісії, які робилися по завершенню переговорних раундів;
- розробці та розгляді проектів й інструкцій стосовно введення переговорів;

- підготовці і затвердженні проектів офіційної позиції польської делегації з введення переговорів;
- підготовці відповідей на запитання з боку інституцій Європейського Союзу [67].

У 1997 році було створено ще одну інституцію задля допомоги у проведенні акцесійних переговорів – Міжвідомче об'єднання зі справ підготовки документації до акцесійних переговорів (з 16 грудня 1998 року – Міжвідомче об'єднання зі справ підготовки акцесійних переговорів). Ініціатором її створення був КЄІ. Це Об'єднання складалося з 33 підкомітетів , 28 з яких відносилися до, так званих, проблемних підкомітетів (займалися конкретними проблемами, які виникали у ході переговорів), а 5 – до горизонтальних (займалися окремими сферами європейського права) [68].

Таким чином, Варшава намагалася надати процесу підготовки та ведення акцесійних переговорів системного характеру, зокрема за рахунок розподілу повноважень у цій сфері між декількома інституціями, інтегруючи роль у цій системі відводилася Раді Міністрів , а координуюча – КЄІ.

Говорячи про переговорну позицію та тактику польської делегації, застосовану під час переговорів, треба, перш за все, звернути увагу на те, що Польща була суттєво слабшою стороною переговорів, ніж ЄС. Ця слабкість була обумовлена значним відставанням Польщі в соціально-економічному розвитку від країн Європейського Союзу та, водночас, бажанням РП швидко приєднатися до Євросоюзу. Тому формат та темп ведення переговорів визначала саме Європейська Комісія. Це значно звужувало поле для знаходження компромісу в процесі ведення перемовин, що, у свою чергу, нерідко змушувало польську сторону приймати до виконання пропозиції Єврокомісії у первозданному виді [69].

На тактику ведення переговорів польською делегацією суттєво впливало її бажання якнайшвидше приєднатися до ЄС. Ще на початку переговорів уряд РП декларував намір завершити перетрактації протягом двох років, що дозволило б Польщі стати членом ЄС з 1 січня 2002 року. Намагаючись прискорити переговорний процес, Варшава запропонувала європейським партнерам формулу ведення переговорів, згідно з якою проблеми політичного та соціально-економічного характеру були чітко розподілені і суперечливі питання політичного характеру переносилися на кінцеву фазу переговорів. Однак, Європейська Комісія відмовилася від такої формули, а намагання польської сторони діяти на засадах цієї формули через ухилення від розмов стосовно певних політичних проблем, пропонування великої кількості перехідних положень та намагання створити, так званий, прикінцевий пакет (до нього мало ввійти чимало проблем, розв'язання яких польська делегація планувала перенести на останні раунди переговорів) на практиці принесло лише затримання процесу ведення акцесійних переговорів [70].

Значний вплив на ведення переговорів здійснювали і внутрішньополітичні фактори. Так, уряд меншості Єжи Бузека (31.10.1997–19.10.2001) часто займав доволі жорстку позицію в процесі ведення

перемовин з Європейською Комісією через бажання уникнути звинувачень у середині країни за надмірну поступливість Європейському Союзу. Ситуація змінилася зі створенням коаліції лівиці та уряду Лешека Міллера (19.10.2001–02.05.2004). 15 листопада 2001 року новий уряд прийняв Європейську стратегію уряду – документ, який визначав основні шляхи євроінтеграційної діяльності нового уряду. Стратегія передбачала як пріоритет:

- прискорення процесу модернізації законодавства та інституцій Польської держави, яке мало сприяти пришвидшенню вступу країни до ЄС;
- закінчення акцесійних переговорів до кінця 2002 року, з тим щоб країна приєдналася до Євросоюзу у 2004 році; задля досягнення цієї мети уряд задекларував готовність до компромісів за всіма напрямкам переговорів ;
- широку участь суспільства в процесі приєднання Польщі до ЄС, головним чином через посилення суспільного діалогу з приводу акцесійних переговорів та проведення референдуму відносно необхідності приєднання Польської держави до Європейського Союзу;
- формулювання чіткої позиції Варшави стосовно всіх важливих питань , які торкалися майбутнього ЄС, завдяки чому Польща ще до приєднання мала взяти участь у визначенні основних напрямків розвитку ЄС;
- перетворення Польщі, як майбутнього члена ЄС, у своєрідний міст між Заходом та Сходом через активізацію зусиль, спрямованих на розвиток стосунків між ЄС та його східними сусідами [71].

Отже, кабінет Л. Міллера визначив нові пріоритети у процесі ведення перемовин з ЄС. На практиці це означало, що основну увагу в ході ведення переговорів уряд приділив сферам: фінанси і бюджет, сільське господарство, а також питання, пов'язані зі структурними реформами [72]. У зв'язку з цим, проблеми продажу землі та нерухомості й переміщення робочої сили кабмін пересунув на другій план, для того щоб вони не заважали веденню переговорів за пріоритетними напрямками. Тобто уряд погодився піти на поступки з цілого ряду проблемних питань. Подібна тактика принесла свої плоди у вигляді прискорення темпів ведення акцесійних переговорів, що, у свою чергу, дозволило завершити переговори у визначені кабінетом Л . Міллера терміни і при цьому, значною мірою, відстояти свої позиції за пріоритетними напрямками переговорів.

Подібна тактика ведення акцесійних переговорів, на нашу думку, заслуговує на ретельне вивчення з боку українських дипломатів з метою подальшого застосування в ході ведення євроінтеграційних переговорів з Брюсселем. Крім того, польський досвід ведення акцесійних переговорів свідчить про необхідність створення українською стороною, напередодні відкриття подібних переговорів з ЄС, низки установ, які б безпосередньо відповідали за їх підготовку та проведення.

4.2.4. Позиція і тактика Європейського Союзу під час ведення акцесійних переговорів. Формально переговори з Польщею вели всі країни-члени ЄС. Їх представляли Рада ЄС та Європейська Комісія. Рада Європейського Союзу визначала основні напрямки ведення переговорів та

позицію Євросоюзу під час їхнього проведення. Безпосередньо акцесійні переговори від імені країн Європейського Союзу вела Єврокомісія, яка отримала відповідний мандат від держав-членів ЄС. Головним завданням Європейської Комісії було приготування та представлення офіційної позиції ЄС на переговорах з країнами-кандидатами на приєднання до Європейського Союзу за більшістю переговорних напрямків. Виняток складала така сфера переговорів, як спільна зовнішня політика і політика безпеки, юстиція та внутрішні справи – офіційну позицію за їх змістом готувала «трійка» ЄС (делегація у складі представників поточного і наступного президентства, Ради ЄС і Єврокомісії) за допомогою країн-членів Євросоюзу. Європейська Комісія під час переговорів постійно знаходилася в тісному контакті з країнами-членами ЄС і, консультуючись з ними, намагалася розв'язати поточні труднощі, пов'язані з переговорним процесом [73].

Підготовку офіційної позиції ЄС з усіх питань Європейська Комісія здійснювала за допомогою генеральних директоратів. У директоратах, так чи інакше пов'язаних з процесом євроінтеграції, були створені, ще напередодні відкриття акцесійних переговорів, спеціальні відділи, які займалися проблемами країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу, зокрема й польськими справами. Під час ведення переговорів генеральні директорати проводили регулярні консультації між собою з метою вироблення єдиної позиції з певних питань [74].

Головний тягар ведення переговорів з усіма країнами-кандидатами з боку ЄС було покладено на Групу зі справ акцесійних переговорів, яку очолив Ніколас Ван дер Пас, безпосередньо переговори з Польщею проводив Франсуа Гаудензі. Проявом зростання значення проблеми розширення ЄС у зовнішній політиці Євроспільноти стала трансформація Групи зі справ акцесійних переговорів у Генеральний директорат зі справ розширення (DG ENLARG), яка відбулася вже під час ведення акцесійних переговорів у 1999 році. Очолив Директорат іспанець Енеко Ландабуру. До структури DG ENLARG входили робочі групи, які займалися як організацією переговорів з окремими країнами, так і координацією діяльності інституцій Євросоюзу в процесі вироблення єдиної позиції ЄС за всіма переговорними напрямками [75]. Важливу роль у ході ведення переговорів також виконував спеціально призначений Комісар Європейської Комісії – Гюнтер Ферхойген, в обов'язки якого входило координування переговорного процесу з боку країн-членів та інститутів ЄС.

Європейська Комісія намагалася максимально деполітизувати акцесійні переговори та надати їм характер технічного узгодження суперечливих питань [76]. Цей підхід на практиці означав побудову переговорного процесу навколо проблеми впровадження *acquis communautaire* в правове поле III Речі Посполитої. Причому представники ЄС вказували на найменші невідповідності польського законодавства праву Європейського Союзу, що суттєво затягувало переговори. Певною мірою сприяло пом'якшенню позиції Брюсселя стосовно європейських перспектив Польщі рішення Ради ЄС розпочати переговори з Литвою, Латвією, Словаччиною, Мальтою,

Болгарією та Румунією у 1999 році тому, що Польща виглядала на тлі цих країн не найгіршим кандидатом на вступ до ЄС.

Тактика Європейської Комісії на переговорах полягала в поступовому звуженні переговорного поля через знаходження компромісів з польською стороною з малопроблемних питань, після чого сторони переходили до найбільш суперечливих питань. У фінальній стадії переговорів представники ЄС застосовували такі методи ведення переговорів, як «сповідь у сповідальні» та «конклав» (від лат. *con claudere* – зачиняти разом) [77]. «Сповідь у сповідальні» полягала у двосторонніх зустрічах на рівні делегацій Польщі та ЄС, під час яких проходили консультації стосовно найбільш складних проблем переговорного процесу. Їх результатом були компромісні рішення або підготовлені пакети проблемних питань задля подальшого вирішення. «Конклав» – метод переговорів, при якому пошук рішень проблемних питань мав обов'язково завершитися успіхом, він дозволяв знаходити компроміс у найбільш проблемних переговорних сферах. Ще одна важлива особливість тактики ведення акцесійних переговорів Брюсселем полягала у тому, що Європейська Комісія формувала свою позицію на переговорах, зазвичай, у відповідь на позицію країни-кандидата.

Отже, хоча Європейська Комісія обрала доволі агресивну тактику ведення акцесійних переговорів, тим не менш вона залишала польській стороні певний простір для дипломатичних маневрів.

4.2.5. Основні напрямки та динаміка переговорного процесу. На першій Міжнародній акцесійній конференції 31 березня 1998 року обидві сторони презентували свої вступні декларації. Цікаво, що позиція Польщі, висловлена у декларації, відзначалася значно більшою конкретикою, ніж позиція Європейського Союзу. Міністр закордонних справ РП Броніслав Геремек, оголошуючи Вступну декларацію, зазначив основні мотиви та очікування, пов'язані з приєднанням Польщі до Євросоюзу. Уряд країни вважав, що членство в ЄС стане важливим чинником прискорення розвитку Польської держави та декларував готовність провести процес євроінтеграції за всіма існуючими напрямками на засадах європейського права. Крім того польська сторона висловила надію на те, що переговори будуть базуватися на засадах солідарності та взаємоповаги. Особлива увага зверталася на бажання країни взяти повномасштабну участь у Спільній аграрній політиці ЄС [78]. Вступна декларація Європейського Союзу акцентувала увагу на питаннях прав та обов'язків, які беруть на себе країни-кандидати у процесі інтеграції [79].

Перший етап переговорів пройшов без серйозних ускладнень, що дозволило Польщі вже наприкінці 1999 року спрямувати до Європейської Комісії офіційні переговорні позиції за всіма 29 тематичними сферами. Офіційні позиції готувалися за наступною схемою: підкомітети Міжвідомчого об'єднання зі справ підготовки документації до акцесійних переговорів готували проекти офіційної переговорної позиції, після чого вони приймалися Об'єднанням зі справ акцесійних переговорів, проходили експертизу в КСІ і остаточно затверджувалися Радою Міністрів РП. Відзначимо, що найбільше дискусій та суперечок виникло в процесі

вироблення позицій польською стороною за переговорними сферами: «вільне переміщення товарів», «вільне переміщення осіб», «вільне переміщення капіталів», «екологія», «сільське господарство», «рибне господарство», «фінанси і бюджет», «податкова політика», «політика конкуренції», «соціальна політика та зайнятість», «транспортна політика», «енергетика», «телекомунікації та інформаційні технології», «свобода у наданні послуг». Зрештою було прийняте рішення про необхідність запровадження перехідних періодів на введення у дію певних правових норм ЄС у цих сферах [80]. Офіційне представлення переговорних позицій за 28 тематичними сферами, як свідчать дані Додатку А – Таблиця 7, відбулося у 1998-1999 роках, у сфері «інститути» це сталося у 2002 році.

Найбільша напруга в процесі проведення переговорів виникала саме при узгодженні перехідних періодів щодо впровадження норм *acquis communautaire* у польське правове поле. Через це Варшава була змушена змінити офіційну переговорну позицію у сферах: «вільне переміщення товарів», «вільне переміщення осіб», «вільне переміщення капіталів», «сільське господарство», «фінанси і бюджет», «податкова політика», «транспортна політика», «політика конкуренції». Причому іноді ця позиція змінювалася по кілька разів. Заслуговує уваги і той факт, що ініціатива відносно введення перехідних періодів належала не тільки польській стороні, а й Європейському Союзу.

Найбільш рішуче Брюссель відхилив переговорні позиції Польщі у наступних переговорних сферах:

1. «Вільне переміщення товарів». У цій сфері Варшава запропонувала перехідний період щодо впровадження певних норм *acquis communautaire* в царині реєстрації фармацевтичних засобів. Це було пов'язано з неможливістю швидко запровадити у країні процедурні норми реєстрації фармацевтичних товарів, які містилися у директиві Ради ЄС 65/65/EWG. Однак, через тиск з боку Європейської Комісії польська переговорна делегація була змушена змінити офіційну переговорну позицію та відкрити новий раунд переговорів з цієї сфери 28 листопада 2001 року. Польща запропонувала новий спосіб пристосування своєї правової системи до *acquis* у даній сфері, що передбачав перехідний період для впровадження європейської процедури реєстрації продукції фармацевтичної галузі до 31 грудня 2008 року [81].

2. «Вільне переміщення осіб». Тут Польща зобов'язалася імплементувати відповідний доробок європейського права до моменту вступу в ЄС. Однак, переговори з цього приводу вже на початковому етапі йшли надзвичайно важко через бажання Європейської Комісії запровадити перехідні періоди на вільне працевлаштування громадян Польщі в країнах ЄС. Через це польська переговорна делегація, починаючи з 15 листопада 2001 року, чотири рази змінювала переговорну позицію. Найбільш важко, у межах даної сфери, переговори проходили за тематичними напрямками: взаємне визнання професійної кваліфікації, вільне переміщення робочої сили та отримання трудовими мігрантами права на додаткове пенсійне

забезпечення [82].

3. «Вільне переміщення капіталів». Польща з самого початку ведення переговорів наполягала на кількох перехідних періодах у сфері придбання нерухомості іноземцями на строк від 5 до 18 років. У відповідь на цю позицію Європейська Комісія запропонувала скоротити строки перехідних періодів, зокрема, на придбання нерухомості сільськогосподарського і лісного призначення громадянами та підприємствами з країн-членів ЄС, із запропонованих 18 до 7 років. Під тиском Європейського Союзу Польща тричі змінювала свою переговорну позицію, скорочуючи при цьому терміни перехідних періодів [83].

4. «Сільське господарство», що було обумовлено як широким спектром питань, які обіймала дана галузь, так і різними поглядами на цей переговорний напрямок з боку Брюсселя та Варшави. Офіційна переговорна позиція, подана польською стороною за даним напрямком, була найбільш об'ємною з усіх офіційних позицій, відісланих до Ради ЄС. Вона була викладена на майже 100 сторінках, а з додатками та відповідями на запитання офіційного Брюсселя цей документ налічував понад 400 сторінок. Відзначимо, що польська сторона заявила про бажання повністю прийняти правовий доробок ЄС в цій сфері ще до входження в Європейську Спільноту, однак, це вже не влаштовувало Європейський Союз. На думку Європейської Комісії Польща не була готова стати повноправним учасником Спільного аграрного ринку ЄС одразу після приєднання до Спільноти. З -посеред шести десятків проблемних питань з сільськогосподарського напрямку ведення переговорів найбільше суперечок викликали:

- небажання Європейського Союзу встановити безпосередні доплати польським аграріям залежно від розміру сільськогосподарських площ або від обсягів виробництва продукції;

- розмір квот на виробництво аграрної продукції в Польщі, особливо – молока, цукру, тютюну тощо;

- вільне надходження на ринок ЄС польського молока та м'яса, зважаючи на їх невідповідність санітарно-ветеринарним нормам Європейського Союзу;

- розповсюдження європейських програм з підтримки виробництва деяких сільськогосподарських культур (квасолі, картоплі, вишні, малини, смородини, яблучного соку тощо) на аграрний ринок РП [84].

Враховуючи наявність цих проблем, Польща змінила у березні 2001 року свою переговорну позицію, відмовившись при цьому від низки попередніх вимог [85].

5. «Екологія». Польська сторона розуміла, що виконання директив ЄС у цій галузі призведе до суттєвого зростання витрат з бюджету країни. Польські та закордонні експерти називали суму в 40 млрд доларів, яку необхідно витратити протягом 10-15 років задля пристосування системи охорони навколишнього середовища країни до стандартів ЄС. Ці кошти мали піти на будівництво понад тисячі очисних споруд, побудову або реконструкцію сховищ для відходів, закриття старих електростанцій,

модернізацію підприємств важкої промисловості [86]. Враховуючи брак таких коштів, Варшава у своїй офіційній переговорній позиції запропонувала запровадити перехідний період для введення у дію 17 директив ЄС. Вони торкалися переробки, складування і зберігання відходів, введення нових стандартів якості бензину, зменшення викидів, шкідливих для озонового шару, тощо. Рекордний перехідний період у 10 років польська сторона пропонувала ввести на імплементацію директиви Ради ЄС № 75/442 EWG, присвячену зберігання та утилізації відходів. Однак, ця позиція наштовхнулася на протидію Єврокомісії і у березні 2001 року Польща змінила переговорну позицію в цій тематичній сфері та відмовилася від частини перехідних періодів [87].

6. «Податкова політика». У цій галузі перехідні положення були запропоновані офіційною Варшавою стосовно запровадження: пільгової ставки ПДВ на будівництво, ремонт та продаж житла (спочатку 22%, потім – 7%), ставки у 0% на видання певних категорій книжок та спеціалізованих журналів, зниженої ставки ПДВ на гастрономічні послуги, мінімального рівня акцизного збору на цигарки (не вище 57% від їхньої роздрібною ціни), зниженої ставки акцизного збору для всіх видів екологічного палива тощо. Однак, під тиском Брюсселя Польща відмовилася від більшості перехідних положень у новій переговорній позиції, переданій до Європейської Комісії 29 березня 2001 року [88].

7. «Фінанси і бюджет». Переговорна позиція Варшави у цій сфері була обумовлена бажанням РП отримувати зі спільного бюджету ЄС більші суми, ніж ті, що країна мала б сплачувати до нього. Тому польська сторона запропонувала перехідний період, який суттєво зменшував розмір фінансових внесків Польщі до бюджету Європейського Союзу. Подібне зменшення у 2003 році (у разі приєднання Польщі до ЄС в цьому році) мало становити 90%, у 2004 – 70%, 2005 – 50%, 2006 – 30%, 2007 – 10%. При цьому Варшава розраховувала отримувати в повному обсязі фінансову допомогу з фондів ЄС. Крім того, Польська держава відмовлялася від фінансування Європейського фонду розвитку, посиляючись на відсутність у країни колоніального минулого. Натомість Польща погодилася фінансувати так звану «британську знижку», але пропорційно рівню розвитку країн, на які вона розповсюджувалася. Така переговорна позиція офіційної Варшави викликала рішучий супротив з боку Європейської комісії, внаслідок чого Польща дещо трансформувала свою позицію за цим переговорним напрямком у листопаді 2002 року. Згідно з новою переговорною позицією РП зменшення розміру фінансових внесків Польщі до бюджету ЄС мало становити 80% у 2004 році, 60% – у 2005 та 40% – у 2006 роках [89].

8. «Транспортна політика». Польська влада розуміла наскільки відставала транспортна інфраструктура країни від стандартів та вимог Європейського Союзу. Тому Варшава запропонувала в своїй переговорній позиції низку перехідних періодів, які торкалися: покращення якості польських автомобільних доріг, ліцензування авіаперевізників та допуску авіаційних перевізників з ЄС до роботи на внутрішніх авіалініях країни, а

також доступу компаній з Євросоюзу до залізничної інфраструктури Польщі. Враховуючи необхідність великих інвестицій у транспортну галузь країни, задля приведення її у відповідність до стандартів Європейського Союзу, польська сторона запропонувала запровадити вищезгадані перехідні періоди на строк до кінця 2015 року, щоправда у змінінній 12 березня 2001 року переговорній позиції запропоновані терміни цих перехідних періодів обмежувалися кінцем 2010 року [90].

У таких тематичних сферах, як законодавство про підприємства, економічний і валютний союз, статистика, промислова політика, малі та середні підприємства, наука і дослідницька діяльність, освіта та навчання, культура і аудіовізуальна політика, регіональна політика, захист прав споживачів та охорона здоров'я, юстиція і внутрішні справи, митний союз, міжнародні відносини, спільна закордонна політика і безпека, фінансовий контроль, інститути тощо Польща взагалі не пропонувала запровадження перехідних періодів на введення *acquis communautaire* [91]. Це сприяло відносно швидкому завершенню переговорного процесу за згаданими напрямками.

Отже, позиція польської сторони полягала у беззастережному запровадженні європейського права в правове поле країни за більшістю тематичних сфер переговорного процесу. У той же час польський уряд планував захистити найбільш слабкі та вразливі галузі господарства країни низкою перехідних періодів на впровадження у правове поле Польщі *acquis communautaire*, однак Єврокомісія далеко не завжди ставилася з розумінням до такої позиції Варшави.

Конференція на рівні міністрів країн Європейського Союзу та країн-кандидатів на членство в ЄС вперше відбулася 10 листопада 1998 року. На ній були відкриті безпосередні переговори за сімома тематичними сферами. Це був великий успіх дипломатії країн-кандидатів, зокрема й Польщі. Справа в тому, що з метою скорочення терміну переговорного процесу Польща та ряд інших країн-кандидатів у травні та червні 1998 року висунули пропозицію перейти до другого етапу переговорів (безпосередніх переговорів) вже восени 1998 року, не чекаючи на закінчення першого етапу у більшості переговорних сферах. Такий підхід давав можливість скоротити строк переговорного процесу майже на рік. Європейський Союз погодився на цю пропозицію, завдяки чому 29 жовтня 1998 року Польща перейшла до другого етапу переговорного процесу за сімома переговорними напрямками. У той же час паралельно тривав перший етап переговорів, який закінчився у листопаді 1999 року [92]. Згадані події свідчили про можливість відступу Євросоюзу від заздалегідь визначеного алгоритму ведення акцесійних переговорів у разі здійснення на нього колективного тиску з боку країн-кандидатів на членство в ЄС. У той же час прикладів подібного тиску з боку згаданих країн під час здійснення п'ятої хвилі розширення Євроспільноти було небагато.

Залежно від позиції сторін та від швидкості проходження першого етапу переговорного процесу, другий етап переговорів мав різну тривалість у

часі. Як свідчать дані Додатку А – Таблиця 7, це міг бути один день (тематичні сфери: статистика, освіта та навчання молоді, захист споживачів та охорона здоров'я, інститути), кілька місяців (телекомунікації та інформаційні технології, промислова політика, зовнішні стосунки і фінансовий контроль), або майже рік (соціальна політика і працевлаштування, культура та аудіовізуальна політика, енергетика, вільне пересування осіб, митний союз). Однак, були напрямки, за якими переговорний процес тривав два, а то й три роки (вільне пересування осіб, політика конкуренції, сільське господарство, рибальство, транспортна політика, вільний рух капіталів, право підприємств, податки, довкілля, економічний і валютний союз, юстиція і внутрішні справи). Саме на ці сфери європейського права варто звернути увагу України та у першочерговому порядку провести роботу з адаптації законодавства до норм *acquis communautaire* за згаданими напрямками. Такий підхід дозволить зменшити труднощі в ході ведення інтеграційних переговорів з Європейським Союзом у майбутньому.

Польща достатньо швидко пройшла перший етап переговорного процесу, через що деяким експертам та політикам здалося, що переговори можуть повністю закінчитися до кінця 2001 року. Застій у переговорному процесі намітився наприкінці 1999 року і тривав до другої половини 2001. У цей півторарічний термін були повністю завершені переговори за сімома напрямками, що удвічі менше, ніж у перший рік проведення переговорів. Це було пов'язано з тим, що саме у цей період сторони перейшли до найбільш важких та суперечливих питань у сферах: сільське господарство, вільний рух капіталів та осіб, регіональна політика, фінанси і бюджет, політика конкуренції. Обидві сторони неохоче йшли на поступки за цими напрямками переговорного процесу [93]. Особливо важко йшли переговори з проблеми працевлаштування польських громадян у країнах ЄС через позицію Німеччини та Австрії, які виступали проти вільного працевлаштування громадян Польщі на власному ринку праці. У глухий кут зайшли переговори з проблеми купівлі польської нерухомості громадянами ЄС тощо.

Труднощі при проведенні акцесійних переговорів на другому етапі були пов'язані, перш за все, з тим, що:

- Варшава вела переговори з партнером, економічний потенціал якого був на порядок вищим;
- рівень розвитку більшості галузей економіки Польщі та ЄС суттєво відрізнявся;
- РП більше ніж країни ЄС бажала приєднатися до Європейського Союзу;
- суспільна думка в деяких країнах ЄС (Австрія, Німеччина тощо) значною мірою була налаштована скептично щодо ідеї приєднання Польської Республіки до ЄС через побоювання громадян цих країн напливу з Польщі емігрантів та аграрної продукції; країни ЄС не могли не враховувати ці суспільні настрої;
- під час проведення переговорів деякі країни ЄС (Німеччина, Нідерланди, Австрія) переживали економічну стагнацію, що змушувало їх

займати більш жорстку позицію щодо питань соціально-економічної спрямованості [94].

Перелом у переговорному процесі стосовно найбільш проблемних питань відбувся під час прем'єрства Лешека Міллера, який погодився на суттєві поступки з боку Польщі. У результаті протягом восьми місяців, з кінця жовтня 2001 року до початку червня 2002 року, сторони закінчили переговори ще за сімома сферами, серед яких були такі, як «екологія», «вільне пересування осіб», «вільний рух капіталів», «податки». Однак, залишився ще один проблемний напрямок – сільське господарство. Польські аграрії не в змозі були виконувати ветеринарні та санітарні норми, що діяли в Європейській Спільноті. З іншого боку, Європейський Союз до останнього моменту не мав чіткої позиції відносно надання польським селянам дотацій зі зведеного бюджету ЄС. Більше того, до середини 2002 року офіційний Брюссель навіть не сформулював власну позицію стосовно приєднання сільського господарства Польщі до аграрного ринку Євросоюзу. Більшість пропозицій польської делегації з цієї правової сфери представники ЄС відкинули та запропонували діаметрально протилежні умови. Лише інтенсифікація переговорного процесу у фінальній фазі дозволила сторонам дійти компромісу у цій галузі [95].

У 2002 році переговорний процес між Польщею та Європейським Союзом прискорився і ввійшов у фазу прийняття остаточних рішень. Цьому, значною мірою, сприяло рішення, прийняте на засіданні Європейської Ради у червні 2001 року, яке відбулося у місті Гетеборг: країни-кандидати, які позитивно закінчать акцесійні переговори до кінця 2002 року, зможуть приєднатися до співтовариства у 2004. На засіданні Європейської Ради у жовтні 2002 року Європейська Комісія оприлюднила рапорт на тему просування країн-кандидатів до стандартів ЄС. У цьому документі на адресу Польщі було висловлено чимало критичних зауважень, вони торкалися, перш за все, незадовільного стану судової та адміністративної системи країни. Однак, незважаючи на це, Рада ЄС підтвердила, що десять країн-кандидатів до ЄС, зокрема й Польща, у цілому відповідають критеріям членства в Союзі і з 2004 року будуть у змозі виконувати зобов'язання, які випливають з членства в Європейському Союзі. Тим самим ЄС заздалегідь визначив рік можливого приєднання Польщі до Євросоюзу, що, у свою чергу, дещо послабило позиції Євросоюзу під час подальшого ведення акцесійних переговорів [96].

З іншого боку, вищезгадані рішення Єврокомісії зміцнили позицію польської переговорної делегації, яку очолював у 2002 році прем'єр Л. Міллер особисто. Згідно зі стратегією діючого на той момент уряду, розгляд найбільш суперечливих питань польська сторона перенесла до так званого «прикінцевого пакету», тобто до останньої фази переговорів. Ця стратегія виявилася дієвою. Хоча останній етап переговорного процесу, який відбувався 12-13 грудня 2002 року у Копенгагені, проходив у досить нервовій атмосфері та супроводжувався бурхливими дебатами, польській делегації вдалося відстояти свою позицію за більшістю суперечливих питань.

Як результат, Польща в останній момент домоглася для себе низки важливих преференцій у вигляді:

- прискорення виплат Європейським Союзом компенсацій у розмірі 1, 443 млрд євро задля нівелювання можливих негативних наслідків від сплати Польщею коштів до зведеного бюджету ЄС у 2004-2006 рр.;
- безпосередніх виплат польським селянам з бюджету Євросоюзу;
- підвищення квоти гуртового продажу молока на 1,5 млн тонн (усього 8,9 млн тонн);
- збереження пільгової ставки ПДВ у розмірі 7% до 2007 року в будівельній галузі;
- визнання Європейським Союзом професійної кваліфікації польських медичних сестер [97].

Загалом, польська делегація в Копенгагені досягла максимуму з того, що планувалося вирішити. Жодна з дев'яти інших країн-кандидатів на членство в ЄС не могла похвалитися подібними здобутками. Результати саміту влучно відображав заголовок популярного у Польщі видання «Газета Виборча»: «Польські учасники переговорів уже повернулися. Триумфальне повернення» [98]. Успіх польської делегації на саміті у Копенгагені свідчить про можливість здобуття прийняттого результату на переговорах з ЄС у разі застосування жорсткої але добре продуманої тактики. На цей факт варто звернути увагу українській дипломатії та взяти на озброєння в ході майбутніх переговорів з Євросоюзом польську стратегію «прикінцевого пакету».

Фактично переговорний процес щодо приєднання 10 країн-кандидатів, зокрема й Польщі, до Європейського Союзу завершився саме на саміті Ради Європи у Копенгагені 13 грудня 2002 року. Заслуговує уваги той факт, що у процесі ведення переговорів ці десять країн-кандидатів так і не виробили спільної переговорної позиції і відстоювали виключно власні інтереси. При цьому у ході переговорів країни-кандидати застосували дещо різні інституційні розв'язання й тактики [99]. Ймовірно в цьому полягала їх помилка і результати переговорів були б більш прийнятними для країн-кандидатів у разі здійснення ними скоординованого тиску на ЄС.

Отже, офіційні переговори з приєднання Польщі до Європейського Союзу тривали 57 місяців та проводилися за 29 напрямками. Причому за більшістю з них сторонам вдалося відносно швидко прийти до консенсусу (на це знадобилося від кількох днів до півтора року). Найбільш проблемними виявилися переговори за такими тематичними сферами, як сільське господарство, вільне пересування капіталу та осіб, регіональна політика, фінанси і бюджет, політика конкуренції; переговори тут продовжувалися від двох до трьох з половиною років. Незважаючи на чималий тиск з боку Єврокомісії, Варшава наполегливо відстоювала свою стратегічну лінію на переговорах: Польща мала отримувати з європейського бюджету значно більше фінансових ресурсів, ніж віддавати до нього. Крім того, запровадження низки норм права ЄС мало бути відстрочено задля надання додаткового часу вразливим галузям економіки підготуватися до функціонування на правових засадах Європейського Союзу.

4.2.6. *Результати переговорного процесу між Польщею та ЄС.* Як вже відзначалося, Польщі та Європейському Союзу вдалося знайти компроміс за всіма тематичними сферами ведення акцесійних переговорів. Однак, у результаті цих компромісних рішень умови, на яких Польська держава приєдналася до ЄС, отримали специфічне забарвлення. Його суть стає зрозумілим при детальному розгляді умов, на яких відбулося це приєднання в конкретних тематичних сферах ведення переговорів.

У сфері «вільне переміщення товарів» Польща погодилася на повне запровадження *acquis communautaire* у національне правове поле з днем приєднання до ЄС. Європейське право мало регулювати відносини в таких складових цієї царини як: система оцінки безпеки товарів, нагляд за діяльністю ринку, публічні закупівлі, засади відміни або зменшення торговельних бар'єрів [100]. У той же час польським переговорникам вдалося відстояти свою позицію відносно запровадження перехідного періоду до 31 грудня 2008 року на введення європейських стандартів при реєстрації фармацевтичних товарів згідно з директивою № 65/65/EWG [101]. Цей перехідний період мав надзвичайно важливе значення для фармацевтичної галузі країни та всієї сфери охорони здоров'я. Завдяки ньому польським фармацевтичним підприємствам дозволили майже чотири з половиною роки не реєструвати за європейськими правилами більшу частину продукції, що вони виробляли; це, у свою чергу, сприяло збереженню на ринку РП позицій дешевих польських препаратів, так званих дженериків. Тим самим уряд допоміг фармацевтичній галузі Польщі поступово адаптуватися до нових умов діяльності та захистити громадян країни від додаткових розходів, пов'язаних з придбанням більш дорогих імпортованих ліків. Відзначимо, що жодна інша країна-учасник п'ятої хвилі розширення ЄС не отримала такого довгого перехідного періоду у цій тематичній сфері.

У цілому, запровадження принципів вільного переміщення товарів відкривало перед Польщею нові великі ринки збуту для своєї продукції, хоча, водночас, і робило польських виробників менш захищеними на вітчизняному ринку перед продуцентами з ЄС.

У сфері «Вільне переміщення капіталів», як вже відзначалося, найбільші переговорні баталії розгорнулися навколо питання придбання нерухомості іноземцями. Однак, тут польська сторона була змушена відмовитися від більшості своїх вимог і зуміла виторгнути лише п'ятирічний перехідний період (до кінця 2008 року) на придбання громадянами з країн ЄС, так званих, вторинних будинків та дванадцятирічний перехідний період (до кінця 2015 року) на купівлю ними нерухомості сільськогосподарського та лісного призначення. Щоправда ці вимоги не торкалися громадян Європейського Союзу, які прожили у Польській державі від 3 до 7 років (залежно від специфіки проживання) [102]. До того ж сторони домовилися у разі обоюдної згоди повернутися до питання перехідних періодів на придбання нерухомості з метою їх подальшого зменшення ще до завершення терміну дії цих періодів [103].

Згадані перехідні періоди були наслідками побоювань польського суспільства відносно «скупку країни іноземцями», крім того, ці періоди мали обмежити спекуляцію польською землею, яка динамічно дорожчала після 1989 року. Загалом, запровадження європейського права у сфері вільного переміщення капіталів майже повністю включало Польщу до системи європейського обороту капіталів і широко відкривало перед країною двері для напливу іноземного капіталу. Хоча тут варто відзначити і певне полегшення умов для відтоку капіталів з РП.

«Вільне переміщення осіб» – тематична сфера, за якою Польща погодилася повністю імплементувати *acquis communautaire* з суттєвим відтермінуванням у часі. Перехідні періоди у цій сфері були ініційовані Європейською Комісією та торкалися двох проблем: працевлаштування робітників з Польщі в країнах ЄС-15 і визнання професійної кваліфікації польських медичних сестер та акушерок, які не пройшли п'ятирічного навчання у вищих навчальних закладах, як це вимагає законодавство Євросоюзу. За наполяганням Єврокомісії був встановлений семирічний перехідний період на працевлаштування в країнах ЄС-15 громадян РП [104]. Варшава у відповідь могла вводити аналогічні обмеження для робітників з тих країн Європейського Союзу, які застосовували подібні обмеження для польських громадян. У той же час низка країн Євросоюзу: Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Швеція задекларували готовність відкрити свої ринки для трудових мігрантів одразу після приєднання Польщі до Європейської Спільноти, хоча на практиці так цього і не зробили. У питанні фахової відповідності середнього медичного персоналу стандартам ЄС було прийняте компромісне рішення – медичні сестри та акушерки могли працювати в країнах Європейського Союзу у випадку наявності п'ятирічної медичної практики протягом семи років після отримання польського медичного диплому [105].

Отже, Польщі лише частково вдалося відстояти право своїх громадян легально працювати в усіх країнах ЄС. Фактично реалізація права на вільне переміщення осіб в повному обсязі стала реальністю для мешканців РП тільки у 2012 році.

Доволі вдалими для Варшави виявилися переговори за напрямком «свобода у наданні послуг». Погодившись у цілому на запровадження права ЄС в цій правовій сфері, польська делегація досягла згоди Європейської Комісії на введення перехідного періоду стосовно імплементації директиви № 2000/12/UE, завдяки чому лише з 31 грудня 2007 року мінімальний уставний капітал польських банків встановлювався у розмірі 1 млн євро. Щоправда вийти на цей рівень банки мали поступово. Крім того, за наполяганням польської сторони, низка кредитних установ (*Bank Gospodarstwa Krajowego*, *Korporacja Ubezpieczeń Kredytów Eksportowych* тощо) взагалі була вилучена з переліку закладів, на які розповсюджувалася дія цієї директиви [106]. Польща отримала перехідний період і на запровадження директиви № 97/7/UE, яка торкалася проблеми охорони інвесторів на фінансових ринках до 31 грудня 2007 року [107].

Завдяки згаданим перехідним положенням польському уряду вдалося отримати майже п'ять років на адаптацію фінансових установ країни до роботи на засадах європейського права. У той же час система надання фінансових послуг в країні перейшла на рейки європейського права вже з 1 травня 2004 року.

У сфері «політика конкуренції» польська переговорна делегація погодилася на запровадження частини *acquis communautaire*, присвяченої регламентації стосунків між підприємствами, а також між підприємствами і споживачами з дня приєднання до ЄС. Однак, у галузі захисту конкурентних стосунків між державою і підприємствами виявилися серйозні розходження в позиціях польського уряду та Європейської Комісії. Вони торкалися, перш за все, підприємств, які діяли в умовах вільних економічних зон. Таких у 2003 році в Польщі налічувалося 678. Сторони домовилася про перехідний період, який дозволяв цим підприємствам отримувати допомогу з боку держави: середнім за розміром компаніям до 2011 року, малим – до 2010 року. Стосовно ж великих підприємств, то допомога не повинна була перевищувати суму, яка становила від 50% до 75% коштів, інвестованих у ці заклади [108].

Паралельно Польща погодилася на зменшення державної підтримки металургійного сектору та скорочення виробничих потужностей у цій галузі – на 1,231 млн тонн у 1997-2006 роках [109]. Крім того польські підприємства одержали можливість отримувати додаткову фінансову підтримку від держави під час будівництва природоохоронних об'єктів, щоправда це питання обговорювалося вже в рамках тематичної сфери «екологія».

Таким чином, Польська держава в результаті переговорів зуміла забезпечити на внутрішньому ринку умови конкуренції аналогічні тим, що діяли в ЄС, а у випадку чималої кількості підприємств, які функціонували у вільних економічних зонах, ці умови були навіть кращими. З іншого боку, Європейська Комісія змусила Польщу завершити реструктуризацію металургійної галузі, яка мала призвести до зменшення її ролі в економіці країни.

Надзвичайно важко йшли переговори за тематичною сферою «сільське господарство». Це пояснювалося, перш за все, великою різницею у розвитку аграрного сектору Польщі та Європейського Союзу. Найбільші суперечки виникли під час узгодженні питання щодо виплат дотацій польським фермерам з бюджету ЄС. При цьому треба відзначити, що необхідність виділення дотацій для польських аграріїв не була предметом обговорення, бо не викликала сумнівів в учасників переговорів. Полеміка розгорнулася навколо розмірів та методів надання дотацій сільському господарству країни. З самого початку ведення переговорів з цієї сфери європейського права представники ЄС пропонували встановити допомогу польським аграріям лише через програми підтримки сільського господарства, які діяли у рамках Спільної сільськогосподарської політики. Натомість польські переговорники наполягали на безпосередніх виплатах польським фермерам [110]. Однак,

Варшаві вдалося, хоча і не в повному обсязі, відстояти свою позицію. Сторони домовилися про прямі виплати польським селянам залежно від обсягів сільськогосподарських угідь у розмірі 55% у перший рік членства Польщі в ЄС, 60% – у другий, 65% – у третій від середнього рівня дотацій, які надавалися аграріям країн ЄС-15. На стовідсотковий рівень дотації з бюджету Євросоюзу сторони мали вийти у 2013 році. До того ж, Польська держава отримала право виплачувати сільгоспвиробникам додаткові кошти з державного бюджету, наприклад, у 2007 році ця сума мала сягнути 30% від рівня дотацій ЄС. Причому всі ці виплати повинні були здійснюватися протягом п'яти років за так званою «спрощеною змішаною схемою», яка була позбавлена складних процедур замовлення і отримання коштів фермерами. Ця схема передбачала виплати аграріям як за розмір угідь, так і за конкретні обсяги виробленої продукції рослинного і тваринного походження [111].

Завдяки вищезгаданим засадам виділення дотацій, аграрії Польщі вже у перший рік членства мали отримати 210,53 злотих на кожен гектар оброблених земель та ще 292,78 злотих за гектар, на якому вирощувалися: зернові, олійні та високобілкові культури, льон, конопля, віка, рослини, призначені на насіння, а у випадку вирощування хмелю доплати повинні були сягнути 1013,81 злотих на га. Крім того, через територіальні відділи Агентства розвитку сільськогосподарського ринку фермери могли отримати доплати за вирощування картоплі на крохмаль (250,82 злотих за тонну) і тютюну (5 злотих за кілограм) [112].

Треба відзначити, що дотації не розповсюджувалися на сільськогосподарські наділи площею менше ніж 1 гектар і це позбавило виплат майже 1 мільйон дрібних фермерів. Однак, польському уряду вдалося добитися виплат з бюджету ЄС для низькотоварних господарств, тобто подвір'їв, які хоча і мали понад 1 га землі, однак не продавали вирощену продукцію на ринок, а споживали її самі. Виплати таким господарствам становили у підсумку 1200 євро на рік протягом п'яти років, хоча з початку переговорів Європейська Комісія наполягала на сумі у 750 євро [113].

Не менш важко проходили переговори стосовно встановлення лімітів на виробництво польськими аграріями сільськогосподарської продукції. Не зважаючи на певні поступки Брюсселя, Польща отримала базову квоту на виробництво цієї продукції у більшості позицій в обсягах нижчих, ніж пропонувала. У цілому розміри квот відповідали обсягам виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в РП на рубежі ХХ-ХХІ століть, але стримували їх зростання у майбутньому [114].

Суперечки під час ведення переговорів точилися не лише навколо розмірів лімітів на виробництво окремих продуктів, але й навколо базових показників сільського господарства країни. Так, лише під час останнього раунду переговорів, узгоджуючи базові показники сільського господарства Польщі, представники ЄС погодилися віднести до категорії земель сільськогосподарського призначення у Польщі 9 454 277 га, хоча до того вони наполягали на показнику у 9 217 667 га [115]. За рахунок такого

збільшення Варшава відстояла додаткові розміри дотацій для аграрної галузі РП.

До успіхів польської переговорної делегації можна віднести велику кількість перехідних періодів на впровадження *acquis communautaire* у правову сферу «сільське господарство» РП. Серед них варто відзначити перехідні періоди на введення ветеринарних та фітосанітарних стандартів ЄС, п'ятирічний перехідний період на встановлення мінімально допустимого змісту жиру у молоці (39 гр / кг) тощо. Особливу увагу тут слід звернути на трирічний перехідний період, який дозволяв обом сторонам одноосібно застосовувати додаткові захисні бар'єри на шляху імпорту сільськогосподарської продукції у випадку, якщо ввезення цієї продукції завдало б відчутної шкоди розвитку аграрного сектору однієї зі сторін. До здобутків польської переговорної делегації можна також віднести признание Європейським Союзом за Польщею права виробляти вино під назвою «Polish Wine / Польське віно» та збереження за низкою польських продуцентів права виробляти горілку під звичною назвою [116].

Результати акцесійних переговорів у тематичній сфері «сільське господарство» навряд чи можна назвати поразкою чи перемогою якоїсь зі сторін переговорного процесу. З одного боку, багато пропозицій Варшави було відкинуто Єврокомісією під час переговорів, з іншого – польські селяни отримали від Євросоюзу більше преференцій, ніж їх колеги з дев'яти інших країн-кандидатів на вступ до ЄС. Очевидним є те, що ці результати створили надзвичайно добрі умови для входження сільського господарства Польщі до Спільного аграрного ринку ЄС. Польській державі вдалося відстояти рівні умови конкуренції на цьому ринку та отримати гарантію широкомасштабної підтримки сільського господарства країни з боку ЄС. За рахунок цієї допомоги влада країни розраховувала значно знизити соціальну напругу на селі, яка була доволі великою на початку ХХІ століття.

Зважаючи на переговорний досвід Польщі у сфері «сільське господарство», можна зробити висновки, що й Україну в перспективі очікують надзвичайно складні акцесійні переговори з ЄС за цим тематичним напрямком. Проте наполегливість дипломатів разом з умінням йти на симетричні поступки у певних питаннях можуть принести результати, які суттєво покращать умови приєднання до Спільної аграрної політики для українських аграріїв. Результати переговорів, досягнуті польською переговорною делегацією, можуть відіграти при цьому роль прецеденту, на який українська сторона може посилатися у ході майбутніх акцесійних переговорів з Євросоюзом.

У переговорному напрямку «рибне господарство» Польща не зуміла відстояти свою позицію стосовно перехідного періоду на заходження у польську економічну зону Балтійського моря великих траулерів розміром понад 30 метрів на строк у п'ять років. Варшава погодилася на повне впровадження *acquis communautaire* у риболовній галузі до кінця 2003 року. Такий поспіх був не випадковим, тому що країна розраховувала отримати значні дивіденди від участі у Спільній рибальській політиці ще до входження

в ЄС. Підставою для подібних сподівань стали наступні результати переговорів:

- збереження існуючих квот на вилов риби та отримання доступу до рибних ресурсів країн ЄС;
- розповсюдження політики ринкового інтервенціоналізму Євросоюзу на польське рибальство, що давало можливість польським рибалкам отримувати компенсації за зменшення поставок певних видів рибної сировини на європейський ринок;
- доступ рибаків з Польщі до фінансових інструментів у рамках діяльності структурних фондів ЄС; це, наприклад, дозволяло риболовам країни отримувати дотації при модернізації або купівлі нових суден, а також компенсації при зміні професії. На ці цілі лише у 2004-2006 роках Європейський Союз планував виділити польським рибалкам 180 млн євро [117].

Що торкається зобов'язань Польської держави, то тут варто відзначити встановлення на всіх риболовецьких суднах країни радарної системи контролю за виловом риби до 1 лютого 2003 року, а також перехід на європейські стандарти збереження і переробки риби [118].

Підсумовуючи результати переговорів у цій сфері, можна без перебільшення відзначити великий зиск для рибного господарства РП від тих умов, на яких країна приєдналася до ЄС. Польща мала застарілий риболовний флот, який працював в умовах зменшення рибних ресурсів Балтійського моря. Приєднання до Європейського Союзу відкривало перед риболовною галуззю країни можливості для модернізації флоту та розширення риболовних угідь. На подібні перспективи, з нашої точки зору, може розраховувати й Україна в разі вдалого проведення акцесійних переговорів за напрямком «рибне господарство».

Враховуючи надзвичайно великі витрати, пов'язані із запровадженням права ЄС у сфері «екологія», Польща погодилася лише на його часткову імплементацію з дня приєднання до Європейського Союзу. У результаті переговорів польській стороні вдалося відстояти право на десять перехідних періодів у цій галузі, хоча на початку переговорів Варшава наполягала на сімнадцяти подібних періодах. Низка перехідних періодів строком від одного до семи років торкалася правил екологічної безпеки, закріплених директивами ЄС у сферах: функціонування сховищ для відходів різного походження, якості упакувань та утилізація відходів з них, захисту водного середовища, змісту сірки в рідких паливах, контролювання викидів органічних сполук, що з'являються при збереженні бензину, захисту від іонізуючого опромінення медичного походження тощо [119].

Брюссель погодився з практикою запровадження однієї директиви ЄС екологічного характеру у польське правове поле із застосуванням кількох перехідних періодів. Тут слід згадати Директиву № 2001/80/UE, яка була прийнята вже під час ведення акцесійних переговорів. Директива суттєво обмежила розміри викидів у повітря шкідливих речовин з великих енергетичних об'єктів. Її виконання експерти визнали за один з найбільших

викликів для Польської держави через необхідність докорінної модернізації енергетики країни у відносно стислі терміни. Сторони домовилися про три перехідні періоди для Польщі, які дозволили енергетичним підприємствам РП отримати відстрочку на приведення у відповідність до норм цієї директиви обсяги викидів: двоокису сірки з 1 січня 2008 року до 31 грудня 2015 року, пилу – з 1 січня 2008 року до 31 грудня 2017 року, окису азоту – з 1 січня 2016 року до 31 грудня 2017 року [120].

Реалізація угод у межах тематичної сфери «екологія» відкривала перед польським суспільством нові перспективи щодо підвищення якості життя та збереження здоров'я за такими напрямками, як якість повітря та води, ядерна безпека і контроль за промисловими відходами. Однак, повне впровадження нових більш високих екологічних стандартів відкладалося на доволі довгий термін (в окремих випадках на 10 років) через нездатність Варшави своєчасно знайти кошти для реалізації численних екологічних проектів. Це було частково пов'язано з тим, що Європейський Союз не виявив бажання брати на себе конкретні зобов'язання з фінансування програм екологічного характеру в Польщі. Натомість велика кількість перехідних періодів у цій тематичній сфері дозволяла країні розтягнути на багато років чималі фінансові витрати, необхідні для запровадження європейських стандартів у галузі екології.

Підсумки переговорів за цим тематичним напрямком свідчать, на наш погляд, про необхідність здійснення невідкладної корекції вітчизняних екологічних стандартів у бік відповідних норм ЄС, з тим щоб максимально зменшити або розтягнути у часі великі фінансові витрати, пов'язані з імплементацією *acquis communautaire* у сфері «екологія» під час ймовірних акцесійних переговорів між Києвом та Брюсселем.

Результати перетрактацій за напрямком «податкова політика» були надзвичайно корисними для Польщі. У процесі ведення переговорів польська переговорна делегація зуміла відстояти свою позицію за більшістю переговорних питань. У підсумку, разом із запровадженням європейського права у національну податкову галузь, РП здобула низку перехідних періодів:

- на збереження 7% ставки ПДВ на будівництво та ремонт житла, а також на купівлю новозбудованого житла до 31 грудня 2007 року;
- на утримання 3% ставки ПДВ строком на чотири роки після приєднання до ЄС на сільськогосподарські продукти, а також послуги і засоби виробництва в аграрній галузі;
- на застосування 7% ставки ПДВ на гастрономічні послуги до 31 грудня 2007 року;
- на утримання нульової ставка ПДВ на спеціалізовані книжки та журнали до 31 грудня 2007 року;
- на поступове підвищення мінімального розміру акцизного збору на тютюнові вироби до 31 грудня 2008 року; причому з 1 січня 2009 року цей збір мав сягнути позначки, яка дорівнювала найменшому рівню акцизного збору на цигарки, існуючого в одній з країн ЄС-15;

- збереження зниженої ставки акцизного збору на всі сорти екологічно чистих видів палива до 31 грудня 2005 року [121].

Крім того, Польща отримала безстрокові преференції в податковій галузі у вигляді нульової ставки податку на додану вартість на міжнародні пасажирські перевезення [122].

Отже, Варшаві вдалося досягти домовленостей у сфері «податкова політика», які дозволяли низці вразливих галузей країни (сільськогосподарській, будівельній, видавничій) працювати 4-5 років на Спільному європейському ринку в умовах пільгового оподаткування. Це мало допомогти згаданим галузям адаптуватися до нових умов діяльності у відносно короткі строки. Подібний варіант інтеграції до Євросоюзу є корисним і для українського господарства, яке є значно слабшим у порівнянні з економікою ЄС. Тому українським дипломатам варто скористатися польським досвідом у ході майбутніх акцесійних переговорів і наполягати на збереженні пільгових ставок оподаткування для найбільш вразливих галузей економіки протягом кількох років після вступу України до Євросоюзу.

Переговори у тематичній сфері «фінанси і бюджет» точилися, головним чином, навколо розмірів внесків РП до зведеного бюджету Європейського Союзу. Польська сторона наполягала на неповній сплаті цих внесків у перші роки членства в ЄС, натомість представники Євросоюзу обстоювали засаду виплат у повному обсязі без будь-яких відстрочок. У результаті були знайдені компромісні рішення: Польща вносила свою частку до бюджету ЄС у повному обсязі, починаючи з 2004 року, водночас Європейський Союз спрямовував до польського бюджету компенсацію у 1, 443 млрд євро, яка мала частково покрити втрати бюджету РП від цих виплат у 2004-2006 роках. Ще 280 млн євро за цей же період Польща мала отримати з бюджету Євросоюзу на облаштування східного кордону та аеропортів. Крім того, Європейська Комісія погодилася надати 16% від суми, яка повинна була надійти до країни зі структурних фондів ЄС у 2004-2005 роках у вигляді авансового платежу до бюджету РП. Зі свого боку Варшава погодилася частково фінансувати, так звану, «британську знижку» [123]. Такі компромісні рішення мали сприяти покращенню загального стану польського державного бюджету.

Вищезгадані домовленості відкривали перед Польщею можливість отримувати від Європейського Союзу більші суми ніж ті, що країна сплачувала до його бюджету. Наприклад, у 2004 році РП повинна була сплатити до бюджету ЄС 2,429 млрд євро, а мала отримати 3,229 млрд, у 2005 році ці виплати становили відповідно 2,47 млрд та 4,14 млрд євро [124]. Результати акцесійних переговорів ЄС з Польщею у сфері «фінанси і бюджет» дають підстави Україні розраховувати на дотаційний характер членства в ЄС, як мінімум, на початковому етапі.

У сфері «транспортна політика» переговори між ЄС та Польщею здійснювалися навколо чотирьох найважливіших транспортних галузей: автомобільної, судноплавної, авіаційної та залізничної. У галузі авіаційного

транспорті РП зобов'язалася з моменту приєднання до Європейського Союзу імплементувати весь правовий доробок ЄС, присвячений авіаційним перевезенням. Це означало, що польські перевізники отримали вільний доступ до авіаційних перевезень в ЄС, так само, як і транспортні компанії з Європейської Спільноти – до польського авіаринку. Крім того були уніфіковані правила заснування та ліцензування авіаційних компаній [125].

Автомобільні компанії Польщі зі дня приєднання країни до ЄС отримали повний доступ до міжнародних вантажних автомобільних перевезень на території Євросоюзу. Натомість вільний доступ до вантажних перевезень дорогами РП здобули лише вантажні автомобілі країн-членів ЄС вагою меншою за 44 тонни та з навантаженням на вісь менше ніж 11,5 тонн; за проїзд більш важких автомобілів їх власники, згідно з перехідним періодом до директиви №96/53/UE, мали вносити спеціальну плату до 31 грудня 2010 (при користуванні міжнародними трасами – до 31 грудня 2008 року). Паралельно Польща взяла на себе зобов'язання у період дії цього перехідного положення збільшити кількість та довжину транзитних автомобільних доріг, здатних пропускати великі вантажні автомобілі. Мова йшла майже про 22 тис. км доріг, причому третину від суми необхідної для їх модернізації (майже 7 млрд євро) мав виділити Європейський Союз. Своєрідною відповіддю з боку ЄС став трирічний перехідний період (з можливою пролонгацією ще на два роки), що давав можливість не допускати польські судноплавні компанії, як і морських перевізників з решти новоприєднаних країн, на ринок каботажних перевезень країн ЄС-15 [126].

Ще більш корисними для польських транспортників були умови імплементации європейського законодавства, що стосувалися залізничної галузі. Польські транспортники отримали необмежений доступ до залізничної мережі Європейського Союзу. У той же час перевізники з ЄС, у межах перехідного періоду до директиви № 2001/12/UE, отримали обмежене право доступу до польської залізниці, що дорівнювало 20% від її пропускну здатності і діяло до 31 грудня 2006 року [127].

Отже, тут ми бачимо приклад асиметричності акцесійних домовленостей між Польщею та ЄС. Причому ця асиметричність була більшою мірою на користь польської сторони. Подібний прецедент дає підстави розраховувати Україні на корисну для неї асиметрію умов за підсумками акцесійних домовленостей з Європейським Союзом у сфері «транспортна політика», а можливо і в інших сферах *acquis communautaire*. Загалом результати переговорів у тематичній сфері «транспортна політика» були надзвичайно вигідними для Польщі. Перед транспортниками країни відкривався величезний транспортний ринок ЄС, за винятком морських перевезень, вже з першого дня членства РП в Європейському Союзі. Нові стандарти роботи транспортної галузі, обумовлені запровадженням *acquis communautaire*, підвищували безпеку перевезень пасажирів і вантажів на польських теренах. При цьому Варшава заручилася фінансовою підтримкою Європейського Союзу у питанні розвитку транспортної інфраструктури країни, що відкривало шлях для прискореної модернізації

галузі. До того ж польські транспортники отримали доступ до сучасних технологій, які широко використовувалися в транспортній галузі країн ЄС. Тут можна згадати, наприклад, систему супутникової навігації «Галілео».

Польща в процесі ведення переговорів виступала за повне запровадження *acquis communautaire* у національне правове поле за напрямком «регіональна політика» і не пропонувала встановлення будь-яких перехідних періодів. Натомість суперечки розгорнулися навколо обсягів і методів надання фінансової допомоги Польській державі з боку ЄС у перші роки членства країни в Євросоюзі. У підсумку сторони домовилися про надання РП у 2004-2006 роках 7,6353 млрд євро в рамках фінансування з боку структурних фондів та 3,7333 млрд євро в межах Фонду згуртування. Ці суми становили відповідно 57,6% та 45,8-52,8% від загального обсягу фінансової підтримки, призначеної для 10 нових членів ЄС з боку структурних фондів й Фонду згуртування у згаданий період [128]. Такий перерозподіл можна вважати цілком справедливим, тому що він відповідав реальному співвідношенню ВВП та чисельності населення між Польщею та дев'ятьма іншими новими членами ЄС. Зі свого боку Варшава зобов'язалася вдосконалити механізм використання коштів з фондів Європейського Союзу.

Ще одним важливим досягненням переговорів у рамках цієї правової сфери стало узгодження параметрів статистичної одиниці, загальноприйнятої в Європейському Союзі – NUTS у масштабах Польської держави [129].

Результати переговорів за напрямком «регіональна політика» мали величезне значення для подальшого соціально-економічного розвитку РП. Вливання у польську економіку коштів в обсязі майже 11,4 млрд євро протягом трьох років мало стати суттєвим чинником подальшого економічного зростання країни. Крім того, ці кошти могли певною мірою вирівняти рівень соціально-економічного розвитку польських регіонів, а також зменшити відставання Польщі від економічно розвинених країн Європейського Союзу.

Перехідні періоди на повну імплементацію європейського права Польська Республіка також отримала в таких сферах європейського права, як «енергетика», «телекомунікації та інформаційні технології», «соціальна політика та зайнятість». В енергетичній сфері мова йшла про перехідний період до 31 грудня 2008 року на запровадження директиви № 72/425/EWG, присвяченої створенню мінімальних запасів нафти або рідкого палива в країні [130]. У телекомунікаційній галузі перехідний період на вступ у дію директиви № 2002/39/UE, яка була прийнята вже після завершення переговорів за цією тематичною сферою, дозволяв країні до кінця 2005 року зменшити необтяжений додатковими умовами ваговий ліміт на поштові послуги з 350 до 100 грамів, з 31 грудня 2006 року цей ліміт обмежувався 50 грамами. Виконання директиви № 89/655/EWG, яка визначала рівень мінімальних вимог до безпеки і гігієни при використанні машин і обладнання працівниками, було відстрочено до кінця 2005 року [131]. Це дозволило польським підприємствам відтермінувати видатки на придбання нового

обладнання, а Польській державі узгодити позиції з ЄС у сфері «соціальна політика та зайнятість». Усі ці перехідні періоди суттєво не обмежували темпи та обсяги запровадження *acquis communautaire* у сферах енергетики, телекомунікації та соціальної політики країни, а лише зменшували розміри фінансових витрат у щорічному вимірі на адаптацію цих галузей до європейських правових стандартів. З іншого боку, запровадження права ЄС відкривало польським компаніям шлях до енергетичного та телекомунікаційного ринків Європи, а значить підвищувало їх шанси отримати додаткові доходи.

Хоча у тематичній сфері «юстиція і внутрішні справи» сторони переговорного процесу не пропонували перехідних періодів для імплементації *acquis communautaire*, тим не менш Польща була змушена взяти на себе чимало зобов'язань задля повноцінного функціонування європейського права у цій галузі. Польська держава зобов'язалася з моменту приєднання до ЄС імплементувати весь шенгенський правовий доробок. У той же час, сторони не узгодили точної дати приєднання Польщі до Шенгенської угоди, а обмежилися декларацією з боку Варшави, яка обіцяла приєднатися до Угоди у 2006-2008 роках. Крім того, Польська держава взяла на себе зобов'язання розпочати підготовку до участі в Шенгенській інформаційній системі (ШИС) та в Плані дій шенгенської угоди з 2002 року. Напередодні приєднання до ЄС, Польща під тиском Європейського Союзу погодилася відмінити безвізовий режим з Білорусією, Росією та Україною (з 1 липня 2003 року) та запровадити стандарти ЄС у сфері боротьби з нелегальною міграцією. Окремо Польська Республіка гарантувала виконання низки заходів щодо вдосконалення системи захисту східного кордону, наприклад – довести до 2006 року кількість прикордонних застав до 54, що означало будівництво 21 нової застави тощо [132].

Польська держава за наполяганням Європейської Комісії взяла на себе чималі зобов'язання у галузі відмивання брудних грошей, яка була складовою частиною тематичної сфери «юстиція і внутрішні справи». Зокрема, ще напередодні приєднання до ЄС у Польщі повинна була запрацювати система боротьби з відмиванням брудних грошей. Вона складалася з низки заходів: усі банки країни повинні були інформувати Головного інспектора з фінансової інформації про грошові трансакції, сума яких перевищувала 15 тис. євро, у Польщі мала відкритися філія OLAF (бюро ЄС, відповідальне за боротьбу з корупцією). Польська сторона погодилася розробити і реалізувати плани функціонального вдосконалення судової системи та приготування управлінської адміністрації до роботи на засадах європейського права, прийняти новий закон про поліцію, налагодити тісну співпрацю між польськими правоохоронними органами і Європолем тощо [133].

Отже, європейський правовий доробок у тематичній сфері «юстиція і внутрішні справи» мав у повному обсязі вступити в дію з першого дня членства Польщі в ЄС. Це потенційно сприяло полегшенню умов

пересування громадян РП більшістю європейських країн (і не лише членів ЄС), посиленню охорони східного кордону країни, при одночасному послабленні вартування південного та західного кордонів, а також вдосконаленню роботи правоохоронних органів країни.

На початковому етапі переговорів з тематичної сфери «захист прав споживачів та охорона здоров'я» польське законодавство суттєво відрізнялося від законодавства ЄС. Однак, польська сторона не стала наполягати на перехідних періодах, а взяла на себе зобов'язання запровадити *acquis communautaire* у цій сфері у повному обсязі з першого дня членства в ЄС [134]. Завдяки прийняттю цілого ряду відповідних законів («Про протидію нечесній конкуренції», «Про охорону деяких прав споживачів та відповідальність за шкоду, викликану небезпечними продуктами», «Про споживчий кредит» тощо) у Польщі був суттєво розширений перелік засобів захисту споживачів від нечесної конкуренції та встановлені додаткові санкції за її здійснення. Новоприйняті закони чітко визначили правові підстави безпеки товарів та механізми контролю за цією безпекою [135].

Запровадження у Польщі правових норм Європейського Союзу в сфері захисту прав споживачів та охорони здоров'я не тільки наблизило час приєднання країни до ЄС, але й гарантувало громадянам РП введення більш високих стандартів безпеки товарів та послуг, усунення з ринку харчових продуктів сумнівної якості, зменшення кількості захворювань, викликаних низькоякісними товарами. До того ж, розширення переліку прав споживачів мало сприяти зміцненню почуття соціальної та економічної безпеки громадян країни.

Польща без заперечень погодилася на повне прийняття правового доробку ЄС у тематичній сфері «законодавство про підприємства», у той же час у ході переговорів, під тиском представників Єврокомісії, польська сторона погодилася на:

- запровадження спеціальних захисних свідоцтв на ліки та засоби захисту рослин через внесення змін до закону «Право промислової власності»;
- уніфікацію національного законодавства з *acquis communautaire* у сфері проведення досліджень в період дії патентного захисту;
- впровадження спеціального торговельного механізму задля досягнення рівномірного імпорту фармацевтичної продукції [136].

Імплементация правового доробку ЄС у сфері законодавства про підприємства вдосконалило правову базу діяльності підприємств у Польщі, зокрема посилило захист прав на інтелектуальну власність у країні. Тим самим було покращено умови для приходу на польський ринок компаній з країн Євросоюзу.

Брюсселю та Варшаві вдалося всього за один день закінчити переговори за напрямком «освіта та навчання» завдяки повному прийняттю Польщею європейського правового доробку в цій сфері. Зокрема Польська держава погодилася, ще до вступу в ЄС, внести зміни у законодавство

стосовно освіти іноземців та мігрантів. Виконуючи взяті на себе зобов'язання, у 2000 році в країні було ухвалено новий Закон про систему освіти та внесені зміни до Закону про вищу школу. У результаті іноземцям було дозволено, за певних умов, безкоштовно навчатися в польських вищих та середніх навчальних закладах, для дітей мігрантів вводилися додаткові безкоштовні уроки польської мови [137]. Відзначимо, що польська система освіти була готова до діяльності на основі *acquis communautaire* краще, ніж більшість інших галузей суспільного життя завдяки успішно проведеному реформуванню у переакцесійний період. Вказані зміни у польському законодавстві полегшили навчання в Польщі для громадян з інших країн-членів ЄС. Натомість, акцесійні домовленості у цій тематичній сфері відкривали перед громадянами РП додаткові можливості стосовно навчання в освітніх закладах країн ЄС.

Польща зобов'язалася уніфікувати своє право з *acquis communautaire* у тематичній сфері «економічний і монетарний союз» з моменту приєднання до Європейського Союзу. Більшість заходів з цього приводу були проведені в країні ще до початку акцесійних переговорів [138]. Дана переговорна сфера обіймала чотири базові складові, що полягали у координації економічної, фіскальної, монетарної та валютної політики. Брюссель наполягав лише на координації економічної та фіскальної політики як необхідної умови приєднання Польщі до ЄС. Що торкається двох інших складових, то тут Варшава задекларувала свою готовність виконати критерії конвергенції, які дозволять їй запровадити євро в якості національної валюти і взяти участь у спільній європейській валютній політиці та стати повноцінним членом Економічного і монетарного союзу (ЕМС) [139]. Однак, терміни процесу конвергенції як і дата приєднання РП до ЕМС документально встановлені не були. Отже, на переговорах питання строків приєднання країни до зони євро так і не було вирішене, але були визначені конкретні кроки щодо інтеграції Польської держави до ЕМС.

Польща виконала великий обсяг роботи з імплементації європейського законодавства у тематичній сфері «митний союз» за вимогою Європейського Союзу. Мета цієї роботи полягала у синхронізації діяльності митних служб РП та інших країн ЄС. У цьому контексті варто відзначити наступні кроки польської сторони, здійснені на вимогу Брюсселя:

- відмову від митних зборів, не прийнятих в ЄС;
- зменшення можливостей для корупційних дій працівників митної служби через введення в дію підзаконних актів до Закону про митну службу та прийняття Кодексу митної етики;
- модернізацію митних установ на східних і північних кордонах країни та будівництво нових центральних митних лабораторій;
- розробку та реалізацію Стратегії інформатизації з метою входження польської митниці до кінця 2003 року до інформаційної системи: ISZTAR, NCTS, CELINA, ZEFIR тощо [140].

Враховуючи значний прогрес у процесі запровадження *acquis communautaire* у тематичній сфері «митний союз», польська і європейська

переговорні делегації не наполягали на перехідних періодах у цій сфері та погодилися на повне введення в дію європейського правового доробку з дня вступу Польщі до ЄС [141].

Польська сторона погодилася на повну імплементацію *acquis communautaire* у правовій сфері «спільна закордонна політика і безпека» з моменту приєднання до ЄС. Переговори з цього напрямку пройшли доволі легко, тому що Польща фактично брала участь у формуванні спільної закордонної політики і безпеки ЄС ще до початку акцесійних переговорів. Варшава вела політичний діалог з цього приводу в рамках груп 15+6 (країни-члени ЄС + європейські країни-члени НАТО) та 15+15 (країни ЄС + 13 країн-кандидатів на вступ до Євросоюзу, а також Норвегія й Ісландія) [142]. До того ж РП задекларувала готовність взяти участь у надзвичайно важливому напрямку європейської політики – *European Headline Goal*, мета якої полягала у створенні європейських сил швидкого реагування до 2003 року. Відзначимо, що значною мірою сприяв діалогу з ЄС у цій тематичній сфері факт приєднання Польщі до НАТО в 1999 році [143].

Польська переговорна делегація погодилася на повне впровадження правового доробку ЄС в правове поле країни у тематичній сфері «міжнародні відносини» ще до вступу в Союз. Таке рішення означало, що всі угоди між Європейським Союзом та третіми країнами мали стати обов'язковими для виконання РП. Здебільшого мова йшла про договори торговельно-економічного характеру, з яких варто відзначити Договір про створення Європейського Економічного Простору (до нього входили країни-члени ЄС, а також Норвегія, Ісландія, Ліхтенштейн), європейські угоди, угоди про партнерство і співпрацю та про партнерство і стабілізацію з низкою європейських країн, угоду ЄС з країнами АКТ (Африки, Карибів, Тихоокеанського регіону), торговельні договори з США, Японією та Швейцарією. До речі, договори з останніми трьома країнами Європейський Союз мав переглянути вже після закінчення акцесійних переговорів з Польщею у 2003 році [144]. Це було викликано, у тому числі, і тим, що згадані договори становили потенційну загрозу для зовнішньоторговельного обороту Польської держави. З іншого боку, Варшава була змушена відмовитися від низки міждержавних угод, які суперечили європейському законодавству; у більшості випадків їх мали замінити комплексні угоди, підписані ЄС з відповідними державами [145].

У процесі ведення переговорів за тематичним напрямком «фінансовий контроль» польська сторона доволі швидко погодилася прийняти весь правовий доробок ЄС, зобов'язавшись зробити це до вступу в Євросоюз [146]. Натомість ці зобов'язання спонукали польську владу прийняти Закон про внутрішній контроль за витратами суспільних коштів, внести зміни до законів «Про суспільні фінанси», «Про відділи урядової адміністрації», «Про цивільну службу» тощо [147]. Перехід фінансового контролю в Польщі на європейські правові засади не лише наближував країну до Європейського Союзу, а й створював умови для більш ефективної та прозорої діяльності органів влади країни, пов'язаної з використанням фінансових ресурсів,

зокрема і тих, що надходили з бюджету ЄС.

Запровадження європейського права у переговорній сфері «промислова політика» сприяло підвищенню конкурентоздатності економіки Польщі та перетворенню РП в інвестиційно-привабливу державу, у той же час Варшава отримала можливість самостійно визначати обсяги й терміни апроксимації законодавства ЄС в цій правовій сфері. Справа в тому, що Європейський Союз не наполягав на імплементації *acquis* в цій тематичній сфері, обмежившись лише рекомендаціями загального характеру: прискорити процес структурної перебудови промисловості країни, більш інтенсивно запроваджувати інноваційні технології тощо [148]. Виняток становили законодавчі акти, видані ще у часи існування Європейського Об'єднання Вугілля і Сталі. Однак, польська сторона погодилася запровадити їх у своє правове поле до першого дня членства в ЄС. Мова йшла про протидію монополізму та посилення конкурентоздатності промисловості [149].

Сторони переговорного процесу узгодили в межах тематичної сфери «інститути» представництво Польщі в органах влади Європейського Союзу відповідно до Ніщського договору. У результаті Польща отримала наступну кількість місць у керівних органах Євросоюзу: Рада ЄС – 27, Європейський Парламент – 54, Європейська Комісія – 1, Європейський Суд Справедливості – 1, Суд Першої Інстанції – як мінімум 1, Рахунковий Трибунал – 1, Соціально-економічний Комітет та Комітеті Регіонів – по 21, Рада Європейського Центрального Банку та Управління Європейського Інвестиційного Банку – по 1 місцю [150].

У решти комітетів та агенцій Європейського Союзу кількість місць для Польщі мала бути визначена після її приєднання до ЄС. Крім того, польська мова була визнана офіційною мовою ЄС. До моменту офіційного приєднання до ЄС Польща отримала статус «активного спостерігача», який давав можливість представникам країни брати участь у роботі деяких інституцій Євросоюзу (Рада ЄС, Комітет постійних представників тощо) [151].

Зазначене представництво Польщі в керівних інститутах ЄС приблизно відповідало співвідношенню чисельності населення країни до загальної кількості населення Європейського Союзу, але суттєво перевищувало представництво країн ЄС-15 у разі пропорційного порівняння ВВП Польської держави та п'ятнадцяти «старих» членів Європейського Союзу. Виходячи з цього, домовленості про розподіл місць в органах влади ЄС можна вважати вдалими для Польщі.

Повне і беззаперечне впровадження європейського права у правове поле РП польська делегація задекларувала в процесі ведення акцесійних переговорів за тематичними сферами: «статистика», «малі та середні підприємства», «наука і дослідницька діяльність», «культура та аудіовізуальна політика» [152]. У рамках тематичної сфери переговорів «інше» були узгоджені розміри внесків Польщі до Європейського Інвестиційного Банку та Європейського Центрального Банку. Вони мали становити 5% від розміру капіталу цих установ. Польська делегація задекларувала готовність з першого дня членства РП в ЄС приєднатися до

Європейського фонду розвитку, а також до Фонду дослідження вугілля та сталі. Крім того Брюссель та Варшава узгодили механізми застосування захисних заходів, обговорені в інших тематичних сферах. У контексті євроінтеграційних перспектив України вато відзначити засаду, згідно з якою обидві сторони могли протягом трьох років після вступу Польщі до ЄС запровадити додаткові митні бар'єри на продукцію, що істотно шкодило розвитку окремих галузей їх економіки [153].

Зазначені результати переговорного процесу відкривали РП шлях до вступу в ЄС. Однак, Польща мала докласти чимало зусиль задля виконання досягнутих домовленостей на практиці. Тим більш, що переважна кількість з них була нав'язана країні Брюсселем і це посилювало ризик невиконання умов членства у майбутньому. З іншого боку, Польщі вдалося досягти, за підсумками акцесійних переговорів, значно кращих результатів, ніж іншим дев'ятьом країнам-кандидатам на членство, з якими ЄС паралельно проводив переговори. Особливо рельєфно це проявилось в тематичних сферах: податкова політика, енергетика, сільське господарство, екологія, свобода у наданні послуг, вільне переміщення капіталів, транспортна політика, соціальна політика та зайнятість [154]. Цей факт свідчить про значну залежність умов приєднання до Євросоюзу від майстерності ведення переговорів країною-кандидатом. Це ще один довід, який свідчить про необхідність для офіційного Києва ретельно підготуватися до ймовірних акцесійних переговорів з ЄС та обрати максимально ефективну стратегію і тактику ведення цих перетрактацій.

4.2.7. Процедура офіційного приєднання Польщі до Європейського Союзу. 8 квітня 2003 року Рада Міністрів РП дала згоду на підписання Акцесійного договору. Наступного дня Європарламент переважною більшістю голосів («за» 509 депутатів, «проти» – 25, «утрималися» – 31) затвердив пропозицію щодо входження Польщі та ще дев'яти європейських країн до Європейського Союзу з 1 травня 2004 року. Логічним наслідком цих рішень стало урочисте підписання 16 квітня 2003 року на саміті країн ЄС в Афінах акцесійних документів між країнами ЄС та десятьма країнами Центрально-Східної й Південної Європи [155]. З червня 2003 року до березня 2004 Договір про приєднання до ЄС Польщі та дев'ятьох інших країн було ратифіковано всіма країнами-членами Євросоюзу [156].

У самій Польщі проблема імплементації Акцесійного договору викликала суперечки серед правознавців та політиків через неординарність документу. Цю проблему розв'язала ухвала Сейму РП від 17 квітня 2003 року . На її підставі було об'явлено про проведення 7-8 червня 2003 року загальнодержавного референдуму з приводу підтримки або непідтримки Договору про приєднання Польщі до ЄС. На референдумі польський народ переконливою більшістю (77,85%) сказав «так» входженню Польської держави до ЄС. Результати референдуму надали Президенту країни О . Кваснєвському всі підстави правового і морально-етичного характеру для остаточної ратифікації Акцесійного договору. Це сталося 23 червня 2003 року [157].

Отже, 1 травня 2004 року Польща офіційно стала членом ЄС. Це означало, що польський народ перегорнув ще одну сторінку своєї історії, а Польська держава стала на новий шлях розвитку – в умовах членства в Європейському Союзі.

З великою часткою вірогідності можна спрогнозувати, що Акцесійний договір між Євросоюзом та Україною, у разі його підписання, також буде мати неординарний характер з точки зору українського права і застосування польського варіанту запровадження цього договору може вирішити проблему імплементації акцесійних домовленостей в національне правове поле України.

Висновки до четвертого розділу

Процес інтеграції Польщі до ЄС супроводжувався створенням інституційно-правової бази, яка переводила стосунки між Польською Республікою та Європейським Союзом в систему чітко прописаних, з точки зору міжнародного права, та, водночас, прозорих стосунків. Каркас цієї системи створили два документи: Європейська угода та Договір про приєднання РП до ЄС. З іншого боку, ці документи, навіть ще до їх остаточного прийняття, стали засобами, через які Брюссель здійснював тиск на Польську державу з метою прискорення процесу перебудови її інституційної моделі. Отже, процес побудови інституційно-правової структури союзу Польщі та Євросоюзу водночас активізував дію інституційного механізму європеїзації РП.

Фундамент для побудови міцних стосунків між Польщею та Євроспільнотою було закладено ще у часи існування Польської Народної Республіки. Саме тоді обидві сторони підписали низку договорів економічного характеру та встановили дипломатичні стосунки. Потужний євроінтеграційний імпульс згаданим взаєминам надали події літа 1989 року, пов'язані з падінням комуністичного режиму в Польщі, у тому ж році розпочалися перші переговори євроінтеграційного характеру між Польщею та ЄЕС, які врешті призвели до підписання у 1991 році Угоди про асоціацію Польщі та ЄЕС. Ця Угода стала базою для розвитку інтеграційних відносин між Польщею та Євроспільнотою у 1990-х роках; зокрема, саме вона визначила основні напрямки впровадження європейського правового доробку в правове поле Польської держави. Завдяки Європейській угоді вперше між Польщею та ЄЕС були створені спільні інституції, які контролювали виконання досягнутих домовленостей.

Угода про асоціацію не лише відкрила перед польськими товарами ринки Євросоюзу, а й надала III Речі Посполитій гарантії членства в Євросоюзі, що правда без визначення конкретних строків. Причому такі гарантії вперше надавалися Польщі у документальному виді. Подібний крок Європейської Спільноти можна назвати сміливим, враховуючи серйозні соціально-економічні проблеми, які переживала Польська держава у цей період. До того ж він не був підтриманий одночасно всіма членами ЄС, що призвело до затягування процесу ратифікації Угоди.

Підготовка РП до інтеграції з Європейським Союзом набула системного характеру саме після підписання Європейської угоди, про що свідчить розробка і реалізація Варшавою низки інтеграційних стратегій, здійснена саме після вступу в дію Угоди. Ці стратегії сприяли систематизації інтеграційних заходів, що, у свою чергу, прискорило темпи приєднання Польщі до ЄС.

Іншим визначальним документом в інтеграційних стосунках РП та Євросоюзу стала, подана Польщею в 1994 році, Офіційна заявка на членство в ЄС. З юридичної точки зору підставою для заявки були Договір про Європейський Союз, який формально дозволяв усім країнам Європейського континенту приєднатися до ЄС, Копенгагенські критерії, виконання яких було необхідною умовою вступу будь-якої країни до Європейської Спільноти, та Європейська угода, в якій була чітко прописана європейська перспектива Польщі. Офіційна Варшава, подаючи заявку на вступ до ЄС, обґрунтувала її у спеціальному меморандумі тим, що політична та соціально-економічна ситуація в країні відповідає Копенгагенським критеріям. Привід для подібних тверджень дали керівництву країни соціально-економічні та політичні реформи, здійснені в Польщі у попередні п'ять років. Заслуговує уваги той факт, що лише два місяці відділяли остаточний вступ в силу Європейської угоди та подання Польщею Заявки на членство в ЄС. Польська влада поспішала, але на те вона мала серйозні підстави. По-перше, Варшава відчувала позитивні зміни настроїв в ЄС стосовно розширення на Схід; по-друге, Польща йшла до Євросоюзу не самотійно, а разом з низкою країн Центрально-Східної та Південної Європи, що створювало сприятливу загальнополітичну атмосферу для євроінтеграції III Речі Посполитої, яку і намагалася використати Варшава.

Подання акцесійної заявки було доповнено активними кроками польської влади щодо впровадження правового доробку ЄС у національне правове поле протягом кількох наступних років. У цьому процесі тон задавала Європейська Комісія, використовуючи такий інструмент тиску, як офіційні переговори з приєднання Польщі до Європейського Союзу. Акцесійні переговори проходили «за сценарієм» Європейської Комісії, що полягав у максимальній деполітизації переговорів та наданні їм характеру технічного узгодження суперечливих питань. Цей підхід на практиці означав побудову переговорного процесу навколо проблеми впровадження *acquis communautaire* в правове поле III Речі Посполитої. Темпи, обсяги та терміни впровадження Польщею *acquis communautaire* були предметом важких акцесійних переговорів, які тривали майже п'ять років. Переговори йшли за 31 сферою європейського права та завершилися у 2002 році повним узгодженням позицій сторін з усіх напрямків.

Європейська Комісія обрала доволі агресивну тактику ведення акцесійних переговорів, тим не менш вона залишала польській стороні певний простір для дипломатичних маневрів, які Варшава періодично здійснювала, хоча і не завжди вдало. Зокрема у 2000-2001 роках ці маневри призвели до застою в переговорному процесі, натомість у 2002 році

переговорна стратегія «прикінцевого пакету» уряду Л. Міллера мала для РП позитивні наслідки.

Головним результатом переговорів, безумовно, стало приєднання Польщі до ЄС на засадах повноцінного членства. Крім того Польща погодилася запровадити в повному обсязі правовий доробок ЄС в своє правове поле, хоча, при цьому, у 13 правових сферах *acquis communautaire* РП отримала можливість відстрочити імплементацію певних правових норм ЄС. Перехідні періоди на впровадження європейського права дозволяли, перш за все, відтермінувати фінансові витрати, пов'язані з цим процесом, причому в окремих випадках ця відстрочка перевищувала десять років (тематична сфера «екологія»).

Чи можна вважати результати акцесійних переговорів вдалим для Польщі? Важко дати на це питання однозначну відповідь. Напевно як би офіційна Варшава зайняла на переговорах більш жорстку позицію, тоді умови приєднання Польської держави до ЄС були б більш прийнятними для неї, але це затягнуло б строки ведення переговорів і Польща не приєдналася б до Європейського Союзу в 2004 році. Однак, відстрочивши вступ до ЄС Полща понесла б значні збитки економічного та іміджевого характеру. До того ж РП вдалося досягти, за підсумками акцесійних переговорів, значно кращих результатів, ніж іншим дев'ятьом країнам-кандидатам на членство, з якими ЄС паралельно проводив переговори. Усе це дозволяє казати про прийнятний у цілому результат переговорів для обох сторін.

Найважливішим кроком на шляху до ЄС з боку РП стало підписання Акцесійного договору у 2003 році. Договір завершив процес передвступної інституційної перебудови Польської держави відповідно до вимог Євросоюзу

Чітке і реалістичне визначення мети європейської інтеграції, наявність амбіційних цілей і завдань в євроінтеграційній діяльності з боку Варшави призвели до достатньо швидкої побудови інституційно-правової конструкції союзу Польщі та ЄС. Хоча у цілому вона відповідала національним інтересам Польської держави та прискорила процес європеїзації країни, наслідки побудови цієї конструкції далеко не завжди були корисними для соціально-економічного розвитку Польщі. Ще одна особливість згаданого процесу полягала в тому, що він здійснювався виключно на засадах права Європейського Союзу. Це вимагало від Варшави застосування великих зусиль для того, щоб прилаштуватися до вимог Євросоюзу. Польська дипломатія впоралася з цим завданням завдяки налагодженню конструктивного діалогу з Брюсселем та вмінню поєднувати під час ведення перетрактацій методів тиску з поступками з певних питань. Виходячи з цього, українській дипломатії варто вивчити досвід польських колег щодо засад ведення переговорів з Європейським Союзом та розробити свою переговорну тактику, яка б включала різноманітні форми та методи.

РОЗДІЛ 5

НАСЛІДКИ ПРИЄДНАННЯ ПОЛЬЩІ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Приєднання Польщі до Європейського Союзу призвело до появи нових викликів для Польської держави. Польща була змушена передати частину суверенних управлінських повноважень до органів влади ЄС. Натомість взамін Варшава отримала нові важелі впливу на формування зовнішньої та внутрішньої політики Євросоюзу. Ці зміни, по-перше, суттєво змінили форму та зміст суверенітету держави, по-друге, за їх допомогою Польща отримала шанс на прискорення внутрішніх процесів європеїзації. Членство в ЄС також відкривало додаткові можливості для перетворення Польської держави на політичного лідера, як мінімум, у масштабах Європейського континенту.

Однак, згаданими можливостями ще треба було скористатися і тут багато залежало від уміння польської влади швидко пристосуватися до нових політичних реалій, що, у свою чергу, залежало від рівня попередньої підготовки країни до членства в Євросоюзі. Ситуація ускладнювалася тим, що з приєднанням до ЄС, система державного управління РП була перенесена у нову систему координат, згідно з якою управлінська адміністрація мала діяти не лише на підставі національного законодавства, а й відповідно до європейського права. Про ефективність функціонування владних інституцій яскраво свідчать результати соціально-економічного, політичного та інституційного розвитку країни в період її перебування у складі ЄС. Мова тут йде про середньострокові ефекти від перебування Польщі в Європейському Союзі (2004-2009 рр.). Крім того, аналіз наслідків членства в ЄС може допомогти у пошуку відповіді на надзвичайно важливе як для польського, так і для українського суспільства питання: чи справдилися негативні та позитивні прогнози відносно політичних, культурних і соціально-економічних наслідків приєднання Польської держави до ЄС, які робилися напередодні вступу країни до Євросоюзу.

5.1. Роль і місце Польщі в Євросоюзі

5.1.1. Особливості суверенітету Польської держави після 1 травня 2004 року. Проблема втрати суверенітету в процесі інтеграції країн до ЄС була та залишається популярною темою для дискусій серед прихильників і противників євроінтеграції як у Польщі, так і за її межами, зокрема і в Україні. Складність цих дискусій полягає у відсутності чіткої понятійної визначеності суверенітету в умовах європейської інтеграції. Відсутність однозначного тлумачення концепту «суверенітет» в академічних колах призводить до великої кількості його трактовок: «пост-суверенітет» (post-sovereignty), «пізній суверенітет» (late sovereignty), «суверенітет у конфлікті» (sovereignty in conflict), «конкурентний суверенітет» (competitive sovereignty), «спільний суверенітет» (cooperative sovereignty), «змішаний суверенітет» (mixed sovereignty), «об'єднаний суверенітет» (pooled sovereignty) тощо. При цьому в європейських дослідженнях можна також зустріти твердження про «парадокс суверенітету», який проявляється, з одного боку, у різноманітні підходів до його трактування і критиці цих підходів, з іншого, у його стійкості в політичних дебатах і правових дискусіях [1].

З численних моделей «суверенітету», на нашу думку, варто звернути увагу на дві найбільш популярні та актуальні на сьогоднішній день моделі: «класичного» та «спільного» («кооперативного») суверенітету. Згідно з класичною моделлю «суверенітет» визначається як верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах; у цьому контексті верховенство держави означає дію в межах її території тільки однієї публічної влади, яка визначає повноваження всіх державних органів і посадових осіб, а також підлеглисть цій владі всього населення на певній території; незалежність держави в міжнародних відносинах характеризується, передусім, її непідпорядкованістю будь-якій зовнішній владі. З позицій концепції класичного суверенітету Польща, вступивши до Євросоюзу, послабила свій суверенітет через значне зростання впливу органів влади ЄС на процес формування польської зовнішньої та внутрішньої політики. Однак, при цьому виникає питання – чи можна оцінювати стан суверенітету держави, спираючись на засаду, згідно з якою на території держави верховенство може мати лише одна публічна влада. Навряд чи на це питання можна відповісти позитивно, розглядаючи процеси, які протікали в Європі після Другої Світової війни на тлі створення Євроспільноти, НАТО, Ради Європи та інших міжнародних об'єднань. Це є свідченням того, що класична концепція суверенітету, вочевидь, вже не відповідає сучасним європейським реаліям і потребує перегляду [2].

Модель «спільного суверенітету» передбачає збереження національного суверенітету, однак при цьому влада окремих країн рівно, як і наднаціональні інституції діють в умовах конкуренції, суперництва та співпраці; тобто суверенітет зберігається в рамках плюралістичного конституційного порядку. Реалізація суверенітету стає рефлексивною і динамічною, вона спирається на принцип пошуку найкращого варіанту

розподілу влади в кожному окремому випадку. Таким чином відбувається не скорочення, а зміцнення індивідуального суверенітету держав-членів певного об'єднання [3].

Членство в ЄС, певною мірою, зменшило вплив владних інституцій Польської держави на сферу управління внутріполітичними процесами, однак, у той же час, Варшава здобула додаткові можливості щодо впливу на внутрішню політику інших країн-членів ЄС. Спираючись на засади концепції «спільного суверенітету», можна стверджувати, що тим самим Польська держава зміцнила свій суверенітет. По-перше, делегування владних повноважень наднаціональним органам не означало в умовах Європейського Союзу їх повної втрати для польських інституцій головним чином через те, що Польща отримала можливість використовувати ці повноваження на рівні центральних органів влади Євросоюзу. По-друге, передавши частину повноважень, Польська держава здобула доступ до нових інструментів підтримки її внутрішньої та зовнішньої політики (до структурних фондів ЄС, Спільного ринку Євроспільноти, політичної підтримки з боку країн ЄС тощо). Ці інструменти підвищували ефективність внутрішньої та зовнішньої політики РП, що призводило до зміцнення суверенітету держави. Яскравим прикладом у цьому плані була нова енергетична політика Європейського Союзу, яка здійснювалася відповідно до Плану дій Ради ЄС на 2007-2009 роки «Енергетична політика для Європи» та була затверджена на березневому засіданні Ради ЄС 2007 року. Варшава активно лобіювала прийняття цього Плану дій тому, що його реалізація сприяла зміцненню енергетичної безпеки Польської держави.

Отже, якщо дивитися на проблему суверенітету через призму концепції «об'єданого суверенітету» можна казати про те, що, ставши членом Європейського Союзу, Польща отримала шанс зміцнити свій суверенітет. У той же час Польська держава мала ще скористатися цим шансом, здійснюючи ефективну європейську політику. Ефективність цієї політики, перш за все, залежала від активності Варшави в ході затвердження та реалізації ініціатив Євросоюзу. Для цього Польща повинна була мати: чітку стратегію дій у контексті здійснення європейської політики, стабільно працюючі інститути влади, згоду переважної частини нації на функціонування держави на засадах, загальноприйнятих у Європейському Союзі та на реформи, пов'язані з запровадженням цих засад. Міцність суверенітету будь-якої країни залежить ще і від ступеня її економічного та культурного розвитку, а також від рівня освіти населення. Тому модернізація економіки, культурної та освітньої галузі Польської держави також були важливим напрямком захисту державного суверенітету РП.

Розуміючи всю складність функціонування Польської держави в нових умовах, уже з перших місяців членства в ЄС влада країни приступила до пошуку оптимального балансу між національними та наднаціональними важелями впливу на суверенітет Польської Республіки. У зв'язку з цим важливе значення з правової точки зору мало рішення Конституційного Трибуналу стосовно відповідності Акцесійного договору – Конституції РП.

Своїм рішенням від 11 травня 2005 року Трибунал визнав Договір таким, що відповідає діючій Конституції країни, але при цьому Конституційний Трибунал підкреслив, що приєднання Польщі до Європейського Союзу не змінило статусу Конституції як документу найвищої юридичної сили у РП [4].

Фактично згадане рішення Трибуналу підтвердило правомочність передачі частини суверенних управлінських повноважень від Варшави до Брюсселя, як цього і передбачав Акцесійний договір. Подальший процес імплементації *acquis communautaire* у правове поле Польщі сприяв передачі управлінських повноважень у вказаному напрямку ще у більшому обсязі. Натомість офіційна Варшава намагалася компенсувати втрату цих повноважень шляхом проведення активної європейської політики. Отже, приєднавшись до Європейського Союзу, Польща отримала шанс зміцнити свій суверенітет за допомогою співпраці з іншими країнами-членами ЄС, однак зміцнення суверенітету країни тепер залежало від ефективності діяльності органів влади як у Варшаві, так і в Брюсселі. У той же час пошук найкращого варіанту розподілу влади між обома столицями продовжувався протягом усього післяакцесійного періоду, що розглядається у дослідженні.

Враховуючи досвід Польщі та готуючись приєднатися до ЄС, Україні варто розробити власну модель державного управління у післяакцесійний період, яка дозволила б скористатися новими можливостями для зміцнення суверенітету держави. Причому, подібна модель, на нашу думку, має спиратися саме на засади концепції «об'єднаного суверенітету».

5.1.2. Роль і місце Польщі в інституціональній системі Європейського Союзу. Ставши повноправним членом ЄС, Польща отримала можливість брати безпосередню участь у формуванні політики Євросоюзу. Впливати на цю політику та захищати власні політичні інтереси РП могла через участь у процесі прийняття рішень Європейським Союзом. Відзначимо, що ця політика залежала не просто від позиції офіційної Варшави, а й від уміння польської сторони знаходити порозуміння зі своїми партнерами по ЄС. Сприяла проведенню корисної для Польщі політики з боку Євросоюзу і наявність польського представництва у керівних органах Європейського Союзу. Уже протягом першого року перебування Польської держави у складі ЄС – 904 громадянина РП почали працювати у владних інституціях Союзу, у подальші роки їх кількість стрімко збільшувалася [5].

Вагому роль у процесі прийняття рішень Європейського Союзу відігравала Рада ЄС. Маючи у Раді 27 голосів з 345, Польща перетворилася на важливого гравця в ході ухвалення рішень цим органом. Ваги польським голосам додавав чинний принцип трьох умов прийняття рішень Європейською Радою, затверджений Ніццьким договором. Згідно з ним мінімальна кількість голосів, яка могла заблокувати будь-яке рішення, складала всього 91 голос. Це означало, що для прийняття Радою будь-якого рішення необхідна була підтримка як мінімум 3 з 6 найбільших країн ЄС: Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії, Іспанії, Польщі [6]. При цьому варто звернути увагу на той факт, що після приєднання до Союзу дванадцяти

нових членів, абсолютну більшість рішень Рада ЄС приймала не шляхом консенсусу (одностайно), а кваліфікованою більшістю. Наприклад, у 2008 році частка рішень Ради, прийнятих більшістю склала 81,5% від загальної кількості [7]. Через це польські голоси в Раді нерідко ставали так званою «золотою акцією», від якої залежало прийняття доленосних для Європейського Союзу рішень. До речі, саме тому Варшава виступала проти запровадження нової – подвійної системи прийняття рішень Радою ЄС, яка, зокрема, містилася у проекті Конституції ЄС. Крім того, Польща, подібно до інших країн Євросоюзу, мала право вето при розгляді питань у деяких важливих сферах політики ЄС: податковій, закордонній, безпековій тощо.

Отже, Республіка Польща володіла вагомими важелями впливу на процес прийняття рішень Радою Європейського Союзу. Однак, на практиці Польща відносилася до країн, які надзвичайно рідко голосували проти рішень, що розглядалися у Раді. Так, у 2007 році польські представники лише одного разу не підтримали документ, який розглядався у цій інституції [8]. Це свідчило, по-перше, про ефективну роботу представників РП у допоміжних комітетах Ради ЄС, в яких власне і готувалися законопроекти; по-друге, про вміння Польщі знаходити компроміс з іншими країнами ЄС, причому як зі старими, так і з новими членами Союзу.

Вплив Варшави на Раду поступово посилювався і завдяки збільшенню кількості громадян РП, які працювали в апараті Ради ЄС. Зокрема у Генеральному Секретаріаті Ради ЄС станом на жовтень 2009 року працювало 95 громадян Польщі, з них 93 на чиновницьких посадах [9]. Відзначимо, що хоча Секретаріат був допоміжним адміністративним органом Ради Європейського Союзу, він відігравав провідну роль у підготовці більшості питань, які розглядалися Радою.

В Європейському парламенті доволі сильну позицію посідала, так звана «польська група». Щоправда треба визнати доволі умовний характер існування цієї групи. Це було пов'язано з доволі великою розпорошеністю польських політичних сил, представлених у парламенті. 54 місця у Європарламенті, які отримала Польща згідно з Ніццьким договором, за результатами виборів 2003 року між собою поділили 8 політичних партій та блоків, на виборах 2009 року – 10. Однак, більшість депутатів від Республіки Польща входили до складу найбільших фракцій Парламенту ЄС. Так, після виборів 2003 року 19 польських депутатів увійшли до фракції Європейської народної партії і Європейських демократів та 10 – до фракції Незалежність/Демократія; у 2009 році переважна більшість польських парламентарів увійшла до фракцій Європейської народної партії (28) та Європейських консерваторів і реформаторів (15) [10]. Саме ці фракції на практиці перетворилися у лобістів польських інтересів в Європарламенті та блокували, у разі потреби, не вигідні для Польської держави рішення ЄС. Тут можна згадати, наприклад, відхилену Європейським парламентом у 2005 році, за активної участі польських депутатів, так звану патентну директиву, прийняття якої могло призвести до фінансових втрат серед малих та середніх підприємств Польщі [11].

Безумовно великим успіхом Польщі можна вважати обрання у 2009 році спікером Європарламенту відомого польського політика Єжи Бузека. Його кандидатуру висунула Європейська народна партія, усього ж за колишнього польського прем'єра віддали голоси 555 або понад 2/3 депутатів парламенту [12]. Привертає до себе увагу той факт, що вперше главою Парламенту ЄС став представник однієї з країн колишнього соціалістичного табору. Обрання Є. Бузека на цю посаду засвідчило про зростання авторитету Польщі в Європейському Союзі.

Польське представництво в Європейському парламенті складалося не лише з депутатів, а і з громадян Польщі, які працювали в його апараті. Починаючи з 2004 року, кількість таких громадян поступово зростала і наприкінці 2009 року сягнула 278 осіб, з яких 147 були посадовцями [13]. Подібна динаміка була свідченням того, що Європарламент з кожним роком ставав все більш «польським» органом влади.

В Європейській Комісії Польща, як і інші країни-члени ЄС, була представлена одним комісаром – Данутою Хюбнер. Треба відзначити, що у перші роки членства Польщі в ЄС між Варшавою та Єврокомісією склалися стосунки значно гірші, ніж між Польщею та Радою ЄС. Комісія зі значно більшим завзяттям відстоювала інтереси старих членів ЄС, ніж новоприєднаних країн. Значною мірою, це було пов'язане зі слабким кадровим представництвом Польської держави в структурних підрозділах цієї інституції. Так, у 2009 році серед генеральних директорів департаментів Європейської Комісії та їх заступників лише два були громадянами РП, у той час, як, наприклад, громадяни Іспанії займали 32 подібні посади [14]. З огляду на згаданий стан речей Польща застосовувала тактику, згідно з якою більшою мірою намагалася впливати на зміст законопроектів у процесі їх розгляду Радою ЄС, ніж у ході їх безпосереднього розгляду та затвердження Європейською Комісією [15].

Тим не менш, поступово стосунки між Єврокомісією та керівними органами Польщі набували конструктивізму та динамічного розвитку. Можна відзначити кілька провідних напрямків співпраці між польською державною адміністрацією та Європейською Комісією:

- стратегічне планування з метою результативного вирішення проблем, пов'язаних з реалізацією європейської політики. На практиці це призвело до прийняття керівними органами РП при погодженні з Єврокомісією низки планів та програм розвитку країни (Національний план розвитку, Національні стратегічні рамки відповідності тощо);
- співробітництво під час розробки законодавчих актів ЄС;
- участь Польщі у комітологічній процедурі, що на практиці зводилося до участі польських представників у комітологічних комітетах (консультативних, адміністративних та регулятивних);
- імплементація законодавства ЄС у правове поле Польської держави; Європейська Комісія контролювала процес транспозиції *acquis communautaire* у польське правове поле та неодноразово вимагала від Варшави пояснень з приводу затримок у цьому процесі [16].

Позиції III Речі Посполитої в Комісії ЄС у 2004-2009 роках дещо послаблював той факт, що Польща жодного разу не головувала в ній (це сталося лише у другій половині 2011 року). Іншим фактором, який послаблював вплив Варшави на діяльність Єврокомісії, була нездатність Польської держави забезпечити у достатній кількості своє представництво у цьому органі кваліфікованими кадрами. Навіть станом на жовтень 2009 року Польща використала квоту працівників, передбачену для неї Європейською Комісією (1341 особа), на 88%, причому рівень використання квоти на керівні посади становив лише 69% [17]. Це свідчило про недостатню увагу Варшави до кадрового питання у контексті співпраці з Єврокомісією, як до, так і після вступу Польщі до ЄС.

З перших років перебування в ЄС Польща розпочала активно використовувати такі інституції, як Європейський Суд Справедливості та Європейський Суд Першої Інстанції з метою захисту власних інтересів. До речі, у кожній з цих установ засідав один представник РП. За перші чотири роки членства в ЄС Польща спрямувала до цих органів 10 позовів (2 до Європейського Суду Справедливості, 8 до Європейського Суду Першої Інстанції). Крім того РП долучилася ще до 18 позовів, скерованих до цих інституцій іншими країнами Європейського Союзу [18]. За кількістю позовів Польща випередила всіх нових членів ЄС. За їх допомогою Польська держава намагалася не лише захистити власні інтереси, а й переглянути результати акцесійних переговорів з ЄС. Саме цим можна пояснити позови, спрямовані до Європейського Суду Справедливості стосовно професійної кваліфікації медичних сестер та відповідності положень Акцесійного договору реформам Спільної сільськогосподарської політики.

Співпрацю офіційної Варшави з судовими інституціями ЄС полегшував факт поступового збільшення представників Польщі, працюючих у цих установах. Загальна кількість громадян РП, які працювали в Європейському Суді Справедливості та Європейському Суді Першої Інстанції досягла у 2009 році 66 осіб, причому, 45 з них займали різноманітні службові посади на постійній основі [19].

Досвід перших років членства Польщі в ЄС показав, яку важливу роль в Європейському Союзі відіграє вміння лобіювати власні інтереси для забезпечення високої ефективності державної політики. РП лише почала опановувати науку лобіювання, однак певних успіхів вже досягла. Позиція офіційної Варшави вплинула на зміст низки вкрай важливих для ЄС документів таких, як Лісабонська стратегія, Нова фінансова перспектива на 2007-2014 роки, Сервісна директива тощо. Однак, ще більш яскравим прикладом у цій сфері було рішення, прийняте Радою ЄС з питань внутрішніх справ та правосуддя у квітні 2005 року, про розміщення у Польщі Європейського Агентства управління операційною співпрацею на зовнішніх кордонах. Це було перше агентство Європейського Союзу відкрите у країні, що приєдналася до ЄС у XXI столітті [20].

У формуванні політики Європейського Союзу активну участь брали не лише центральні, а й регіональні та місцеві органи влади РП. Провідним

інструментом репрезентації інтересів місцевої влади на найвищому рівні в Європейському Союзі був Комітет Регіонів ЄС. Він традиційно виконував роль захисника інтересів регіонів ЄС та був своєрідним ланцюжком, який поєднував центральні інституції Євросоюзу та регіональні і місцеві органи влади країн-членів ЄС. Польща мала право на 21 місце у цьому Комітеті, при загальній кількості місць – 344 (до 2007 року – 317 місць). Щоправда, висування польських представників на ці місця відбувалося при безпосередній участі центральних органів влади Варшави та Брюсселя. Кандидати, а також їх заступники, висувалися списком, який складав Міністр внутрішніх справ; до списку потрапляли представники від кожного воєводства країни, запропоновані воєводськими сеймиками та провідними регіональними об'єднаннями Польщі (Союз польських міст, Союз повітів тощо), остаточно ці кандидатури затверджував Голова Ради Міністрів ЄС [21]. Крім того, в апараті Комітету Регіонів станом на жовтень 2009 році працювало 34 громадянина РП [22].

Слабким місцем Комітету було те, що він був лише консультативним органом Європейського Союзу, хоча в процесі ухвалення рішень з питань, що зачіпали інтереси регіонів, як-то освіта, справи молоді, культура, охорона здоров'я, соціальне й економічне гуртування, центральні органи влади ЄС були зобов'язані проводити консультації з Комітетом Регіонів. Через це польські регіональні і місцеві органи влади впливали на формування європейської політики у згаданих сферах опосередковано – через своїх представників у Комітеті Регіонів, які у процесі згаданих консультацій висловлювали їх думку з певних питань регіональної політики [23].

Суттєву допомогу місцевим та регіональним органам влади РП при лобіюванні їх інтересів у керівних інституціях ЄС здійснювали представництва цих органів у Брюсселі. Перше подібне польське представництво було відкрито у столиці ЄС у 1999 році. Згодом регіональні бюро у Брюсселі відкрили всі воєводства та чимало гмін Польської Республіки. Здебільшого ці представництва лобіювали інтереси польських регіонів у сфері фінансових взаємин з інституціями Європейського Союзу. Незважаючи на те, що діяльність регіональних представництв за кордоном традиційно не трактується як офіційна закордонна політика певної держави, польська центральна влада намагалася координувати діяльність цих представництв та використовувати їх як важіль впливу на політику Євросоюзу. З цією метою Постійне представництво Польщі при ЄС, як мінімум, раз на місяць організовувало зустрічі з представниками регіональних бюро у Брюсселі за певними напрямками європейського права. За допомогою таких зустрічей Постійне представництво намагалася, з одного боку, скерувати роботу закордонних представництв у певне русло, корисне для загальнодержавних інтересів, а з другого – підвищити ефективність співпраці регіональних бюро з європейськими інституціями [24].

Варто відзначити ще одну цікаву особливість в організації роботи представництв польських регіонів – вони, зазвичай, відкривалися на базі партнерських регіональних відділів; наприклад, регіональне бюро

Малопольського воєводства діяло при Тосканському регіональному відділі, Поморське – при Шотландському тощо [25]. За рахунок такої кооперації польські регіони економили бюджетні гроші.

Досвід функціонування польських регіональних відділів, на нашу думку, є надзвичайно цікавим для України у контексті співпраці між нашою країною та Європейським Союзом на регіональному рівні. Зокрема, враховуючи польський досвід, подібні представництва українські регіони можуть відкривати з користю для себе ще задовго до вступу України в ЄС та використовувати при цьому матеріальну базу партнерських регіональних відділів з інших країн Євросоюзу.

Фактором, який суттєво знижував ефективність співпраці між офіційною Варшавою та органами влади Європейського Союзу, була відсутність достатньої кількості висококваліфікованих польських спеціалістів, здатних працювати в управлінських структурах Євросоюзу. Так, за підсумками I кварталу 2007 року, представники Польщі займали таку кількість посад в адміністрації ЄС, яка дорівнювала приблизно 30% квоти, наданої країні за результатами акцесійних переговорів [26]. Хоча кількість громадян РП, працюючих в органах влади і агентствах ЄС, зросла відповідно на 218% та 438% з 2004 до 2009 року, за їх загальною кількістю (майже 2200 осіб) Польща суттєво поступалася Іспанії – країні, яка мала подібну за розміром кадрову квоту в інституціях ЄС [27]. Очевидно, що польська влада мала потурбуватися про підготовку відповідних фахівців ще напередодні вступу країни до ЄС, але не зробила цього. Керівництво країни не врахувало того, що підготовка фахівців-управлінців, які здатні працювати в інституціях ЄС, процес довготривалий і розпочинати його необхідно ще задовго до вступу країни в Європейський Союз. Ця проблема, на нашу думку, заслуговує уваги з боку українського керівництва, яке має зробити серйозні кроки для підготовки спеціалістів, здатних працювати у керівних інститутах Євроспільноти, ще до приєднання України до Євросоюзу.

Таким чином, після вступу до Європейського Союзу Польща зуміла посісти помітне місце в її інституційно-правовій системі та активно використовувати отримані інструменти управління Євроспільнотою. У той же час, Варшаві не вдалося повністю уникнути помилок у процесі формування внутрішньої та зовнішньої політики ЄС, що було обумовлено, передусім, браком відповідного досвіду з боку польської влади.

5.1.3. Система координації європейської політики в Польській державі до та після приєднання країни до ЄС. З метою максимально ефективного захисту власних інтересів у Брюсселі, країни-члени ЄС традиційно відпрацьовували механізм узгодження своєї політики стосовно Євросоюзу на різних управлінських рівнях, що призводило до створення системи координації європейської політики. Європейська політика будь-якої країни ЄС мала дві найважливіші складові: вироблення власної позиції стосовно певних проблем Європейського Союзу та реалізація її на практиці. Для досягнення остаточного успіху європейська політика країн ЄС повинна була мати такі риси, як здатність знаходити компромісні рішення, створювати

коаліції з іншими країнами Євросоюзу, швидко реагувати на зміну політичної ситуації, а також сприяти підтримці державою репутації надійного партнера для інших країн ЄС. У той же час, в країнах Європейського Союзу не існувало уніфікованих органів, які мали координувати взаємодію національної влади з Брюсселем. Це міг бути спеціальний комітет або міністерство європейської інтеграції, як, скажімо, у Чехії. В окремих країнах, наприклад, у Франції та Німеччині, ці функції були покладені на міністерство закордонних справ [28].

Треба відзначити, що європейську політику III Речі Посполитої формував, передусім, уряд та парламент країни і жоден з цих органів не міг монополізувати цей процес. Однак, все ж таки основні важелі впливу при формуванні європейської політики були сконцентровані в руках виконавчої гілки влади. Саме тому ключові рішення у сфері європейської політики приймала Рада Міністрів країни. Крім того, значний вплив на формування європейської політики у Польщі здійснювали: Президент, Національний Банк Польщі, Вища Палата Контролю, представники РП в Європейському Парламенті, Комітеті Регіонів та в Соціально-економічному комітеті ЄС. Тут особливо треба відзначити роль Президента РП, який брав участь в ухваленні стратегічних рішень стосовно європейської політики країни. Також у Брюсселі поступово зростало значення польських лобістських та позаурядових організацій [29]. Отже, у процесі формування європейської політики Польської держави була задіяна велика кількість інституцій та посадовців, що робило проблему координації європейської політики країни надзвичайно актуальною.

Польща розпочала вибудовувати систему координації європейської політики задовго до вступу в Європейський Союз. Першим органом, якому було доручено процес координації європейської політики став КЄІ. При цьому безпосередня відповідальність за реалізацію євроінтеграційної політики у 1997 році була законодавчо покладена на урядову адміністрацію РП [30].

Система координації європейської політики була кардинально модернізована Законом про співпрацю Ради Міністрів з Сеймом та Сенатом у справах, пов'язаних з членством Польщі у Європейському Союзі, прийнятим у березні 2004 року та дещо зміненим у 2005 році [31]. У Законі були визначені основні напрямки співпраці уряду та парламенту РП в процесі вироблення європейської політики, з яких варто відзначити наступні: формування права Європейського Союзу, запровадження європейського законодавства в польське правове поле, висування кандидатів від Польської Республіки на керівні посади в ЄС, обмін інформацією про участь представників країни у роботі керівних органів Союзу. Закон зобов'язав Раду Міністрів надавати Сейму вичерпну інформацію про перебіг законотворчого процесу в ЄС і про позицію польського уряду стосовно цього процесу. Також Рада Міністрів мала інформувати парламент щодо своєї позиції стосовно законопроектів ЄС. Крім того, Закон визначав терміни, протягом яких парламентська Комісія зі справ Європейського Союзу могла висловити свою

точку зору стосовно проектів правових актів ЄС (зазвичай 21 день). До речі, ця точка зору повинна була стати підвалиною для офіційної позиції Ради Міністрів [32]. Рада Міністрів мала вносити до парламенту законопроекти, які у чітко визначені законом строки запроваджували *acquis communautaire* у правове поле країни [33]. Сейм через Комісію зі справ Європейського Союзу висловлював свою думку щодо кандидатур від Польщі на посади у керівних інституціях ЄС, які затверджував уряд [34].

Отже, згаданий Закон визначав у якості основних відповідальних інституцій за процес координації європейської політики уряд і парламент країни. Однак, великий обсяг роботи, яким супроводжувався процес координації європейської політики, спонукав владу країни до створення додаткових органів, які б безпосередньо займалися поточною роботою у цій сфері. Саме з цією метою у березні 2004 року було створено Європейський Комітет Ради Міністрів (ЄКРМ) [35]. До складу Комітету входили представники міністерств та керівник КЄІ; очолював ЄКРМ Голова, якого призначав прем'єр-міністр країни. Європейський Комітет діяв при уряді на постійній основі та являв собою консультативно-дорадчий орган, який допомагав Раді Міністрів і прем'єр-міністру у вирішенні питань, пов'язаних з членством Польщі в Європейському Союзі. До його компетенції входило: підготовка та оцінка документів, рішень або позицій уряду і Голови Ради Міністрів у сфері європейської політики [36]. Крім того, при прем'єр-міністрі РП з 2002 року діяв інший консультативно-дорадчий орган – Національна рада європейської інтеграції; до її складу входили представники суспільних організацій і наукових кіл [37].

Важливу роль у системі координації європейської політики в РП відігравали, ухвалені у березні 2003 року Радою Міністрів, Процедурні принципи функціонування системи координації польської європейської політики на рівні урядової адміністрації в період перебування Польщі у статусі активного спостерігача в ЄС [38]. Ці принципи визначали порядок прийняття рішень владними інституціями у контексті формування європейської політики та діяли і після приєднання Польщі до ЄС.

Таким чином, Польща створила систему координації європейської політики ще до вступу в ЄС, що дозволило їй вже з перших місяців перебування в Євросоюзі успішно розробляти і реалізовувати цю політику. Головну роль у системі координації європейської політики відігравала Рада Міністрів, однак на практиці уряд ухвалював рішення, які готували для нього спеціалізовані органи урядової адміністрації. Тут треба відзначити, перш за все, ЄКРМ та КЄІ. Обидва регулярно проводили засідання (Європейський комітет – два рази на тиждень, Комітет європейської інтеграції – раз на кілька місяців), на яких і схвалювалися пропозиції для Ради Міністрів [39].

Надзвичайно важливу роль у процесі підготовки рішень для уряду, що торкалися проблем здійснення європейської політики, відігравало УКЄІ. Воно не лише готувало матеріали на засідання КЄІ та ЄКРМ, а й координувало роботу представників Польщі у Раді ЄС, представляло РП перед Європейським Судом Справедливості, брало участь у виробленні

офіційної позиції країни щодо найважливіших проблем Європейського Союзу [40]. Крім того, УКЄІ займався питаннями допомоги країнам Східної Європи на їх шляху до інтеграції в ЄС. Саме цим було обумовлено створення у складі Управління в 2008 році унікального підрозділу – Відділу технічної допомоги Україні. Його було започатковано для передачі польського євроінтеграційного досвіду Україні. Унікальність цієї структури полягала в тому, що у жодній іншій країні ЄС в органі, який спеціалізувався на питаннях європейської інтеграції, не існувало спеціального структурного підрозділу, що займався би співпрацею з якоюсь однією, окремо взятою країною [41].

Проблемами координації європейської політики займалися всі без виключення міністерства і більшість відомств РП. Для цього при міністерствах і відомствах ще у предакцесійний період були створені підрозділи, які відповідали за координацію європейської політики в рамках даного міністерства або відомства. Ці підрозділи носили різні назви, наприклад, у Міністерстві закордонних справ та Міністерстві економіки і праці діяли департаменти Європейського Союзу, Департамент європейської інтеграції функціонував у складі Міністерства фінансів, Департамент міжнародної співпраці працював при Міністерстві освіти. Однак, усі ці департаменти у межах своїх міністерств виконували практично однакові функції, які були подібними до тих, що здійснювало УКЄІ у межах усієї урядової адміністрації. В європейських департаментах, зазвичай, працювало 25-35 осіб. Департаменти традиційно склалися з кількох спеціалізованих відділів, які відповідали за інформаційне забезпечення, гармонізацію права, двосторонні стосунки, а також за вирішення специфічних для кожного міністерства питань, наприклад, у Міністерстві фінансів – за надходження коштів з ЄС. Крім того, у так званих, лінійних департаментах (таких, як Департамент фінансових інституцій, який діяв при Міністерстві фінансів) існували відділи, які відповідали за європейські справи в рамках даного департаменту. У той же час згадана структурна схема мала і певні винятки; наприклад, після приєднання Польщі до Євросоюзу в Управлінні охорони конкуренції і споживачів було ліквідовано департамент, відповідальний за європейську інтеграцію, його функції були перерозподілені між іншими департаментами [42].

Особливо треба відзначити в процесі координації європейської політики роль Міністерства закордонних справ РП. Саме керівник МЗС репрезентував Польщу в такій важливій структурі Ради ЄС як Рада із загальних справ і зовнішніх стосунків. Міністерство також відповідало за приготування інструкцій для представника Польщі на засіданні Комітету сталих представників (COREPER II) [43]. Однак, у той же час, Міністерство закордонних справ не відіграло такої важливої ролі в ході формування європейської політики, як, наприклад, УКЄІ. Враховуючи необхідність тісної співпраці обох інституцій у процесі розробки й реалізації політики щодо Європейського Союзу, з першого року перебування Польщі в ЄС у країні точилася дискусія про необхідність приєднання УКЄІ до МЗС. Зрештою,

дискусія закінчилася входженням Управління до складу Міністерства у січні 2010 року, у результаті чого МЗС перетворилося у провідну інституцію в сфері координації європейської політики РП.

Надзвичайно важливою складовою системи координації європейської політики було Постійне представництво Польщі при Європейському Союзі, яке було створено на базі Представництва РП при ЄС. Останнє діяло з липня 1989 року. Постійне представництво розпочало свою діяльність з 1 травня 2004 року. Воно представляло інтереси Польщі в ЄС, а також виконувало роль найважливішого каналу надходження інформації з Брюсселя до Варшави та навпаки. Постійне представництво Польщі при Європейському Союзі складалося з 14 відділів, в яких працювало станом на початок 2006 року 120 осіб – більшість з них були дипломатами [44]. Фактично Представництво являло собою агентство урядової адміністрації за кордоном, яке здійснювало дипломатичну місію.

Завдяки вже згаданому Закону про співпрацю Ради Міністрів з Сеймом та Сенатом у справах, пов'язаних з членством Польщі в Європейському Союзі, важлива роль у процесі координації європейської політики відводилася парламентській Комісії зі справ Європейського Союзу. Комісія складалася з 46 осіб, причому її склад відповідав політичному спектру, представленому в Сеймі РП [45]. Як і передбачав Закон, уряд враховував позицію Комісії у ході формування своєї офіційної позиції з найважливіших питань європейської політики.

Важливим практичним результатом діяльності механізму координації європейської політики була офіційна позиція уряду РП з конкретних питань зовнішньої та внутрішньої політики ЄС. Провідну роль в опрацюванні цих позицій відгравало УКІЄ. Саме до Управління надсилав усі документи, що призначалися для розгляду країнами-членами Євросоюзу, Генеральний Секретаріат Ради ЄС. Реагуючи на отримані документи, УКІЄ розробляло інституції, які мали на меті підготувати позицію уряду з даної проблеми, також Управління визначало терміни, за який ця позиція мала бути опрацьована Радою Міністрів РП. Після опрацювання проект позиції уряду підлягав узгодженню в ЄКРМ, Сеймі та Сенаті [46].

Від офіційної позиції польського уряду залежав характер і кількість інструкцій для представників Польщі в органах влади ЄС. Процес розробки інструкцій також координувало УКІЄ. Відповідальність за підготовку інструкцій лягала, перш за все, на головного експерта з відповідної проблеми. Головний експерт був зобов'язаний проводити консультації під час підготовки інструкції з іншими експертами у даній галузі. Це відбувалося в рамках певного комітету або робочої групи експертів. Інструкції розроблялися за єдиним стандартом, однак усі вони на практиці спиралася на важливу засаду, згідно з якою Польща мала займати позицію з будь-якого питання на початковому етапі його розгляду, зазвичай це відбувалося на засіданнях комітетів Європейської Комісії. Крім того, ця позиція традиційно була «еластичною», тобто змінювалася в процесі подальших дискусій з метою знаходження компромісного варіанту вирішення певної проблеми.

Через це УКІЄ регулярно здійснювало моніторинг процесу обговорення питань на засіданнях комітетів COREPER I, COREPER II та Ради ЄС і у разі необхідності давало команду щодо зміни інструкцій для представників Польщі [47].

У специфічному положенні в контексті координації європейської політики знаходилися такі органи, як Національний Банк Польщі та Вища Палата Контролю. ЄКРМ та КЄІ не мали формального права готувати або змінювати інструкції для представників цих інституцій, хоча вони брали участь у роботі органів влади Європейського Союзу. Тому на практиці консультації між ними хоча періодично і здійснювалися, однак носили неформальний характер. Так само неформальний характер носила співпраця між польськими європарламентарями та урядовцями. Вона зветься до періодичних спіткань між депутатами і представниками уряду, на яких останні представляли парламентарям позицію кабінету міністрів з певних питань, що мали розглядатися Європарламентом [48]. Отже, неформальна співпраця між представниками урядової адміністрації та посланцями Польщі в інституціях ЄС була важливою складовою системи координації європейської політики III Речі Посполитої.

На практиці польська система координації європейської політики, що діяла після 1 травня 2004 року, виявилася цілком життєздатною. Представники Польщі з перших років членства країни в ЄС брали участь у роботі основних інституцій Європейського Союзу, а їх голос з кожним роком набирив ваги. Завдяки цьому Польщі вдалося заблокувати цілу низку некорисних для неї рішень, причому здебільшого це робилося на початковому етапі прийняття рішень – у комітетах Європейської Комісії. Особливість польської системи координації європейської політики полягала у тому, що вона спиралася, головним чином, на два органи: ЄКРМ та УКІЄ. Причому перший, переважно, відповідав за хід прийняття рішень політичного характеру, а другий зосереджувався на питаннях усього спектру європейської політики.

У той же час польська система координації європейської політики мала цілу низку недоліків, які знижували її ефективність. З них варто відзначити:

- застарілу нормативно-правову базу, на яку спиралася ця система; основні правові документи у цій царині були прийняті ще до вступу Польщі в ЄС і потребували вдосконалення;
- відсутність чіткого розподілу повноважень у певних сферах серед органів, які склали цю систему;
- надмірну бюрократизацію та неповороткість системи, що було обумовлено наявністю в її складі десятків структурних підрозділів урядової адміністрації (комітетів, департаментів тощо) з великою кількістю працівників. Лише в УКЄІ працювало понад 300 осіб, що значно перевищувало штат аналогічних органів у країнах ЄС-15 [49].

Одним з найбільш відомих та ефективних інструментів оцінки якості координації європейської політики країн-членів ЄС є, так звана, Шкала координації Меткалфа (Metcalf's Coordination Scale). Фактично Шкала являє

собою інструмент бенчмаркінгу, за допомогою якого вимірюють або порівнюють спроможність до горизонтальної та вертикальної адміністративної координації європейської політики певної країни. Оцінки європейської політики Польщі, здійснені за Шкалою Меткалфа Світовим Банком у 2004-2006 роках, продемонстрували доволі низький загальний рівень координації європейської політики з боку польської влади. Особливо погано справи обстояли з координуванням цієї політики на горизонтальному рівні, що свідчило, перш за все, про низький рівень виконання рішень центральних органів влади нижчестоящими установами. Причому, згідно з даними Metcalfe's Coordination Scale якість координації європейської політики Польською державою знизилася після приєднання країни до ЄС [50].

Згадані недоліки у системі координації європейської політики РП на практиці призводили до того, що нерідко галасливі та широко розрекламовані заяви польських політиків стосовно проблем Європейського Союзу та методів їх вирішення не були підкріплені заходами системного характеру з боку інституцій, відповідальних за формування європейської політики [51].

Проблеми польської системи координації європейської політики полягали, певною мірою, у тому, що ця система фактично була створена ще до вступу Польщі в ЄС. У той же час практична діяльність цієї системи після 1 травня 2004 року показала її слабкі сторони, які треба було усунути. Крім того Варшава мала приготувати цю систему до функціонування в умовах президентства Польщі в Європейській Комісії у 2011 році. Тому, ще у 2008 році в країні почала готуватися реформа системи координації європейської політики. На практиці вона розпочала реалізовуватися з прийняттям у серпні 2009 року закону «Про Комітет з європейських справ» [52]. Її суть полягала у передачі основних повноважень у процесі координації європейської політики до новоствореного Комітету з європейських справ та МЗС. Натомість найважливіші питання зі сфери європейської політики мали розглядатися Радою Міністрів РП [53].

Реформа системи координації європейської політики продемонструвала здатність польської влади до оперативного реагування на проблеми, які виникають у ході реалізації європейської політики. Сама ж схема польської системи координації європейської політики, на нашу думку, заслуговує уваги з боку української влади задля створення ефективної системи координації європейської політики в Україні.

5.1.4. Європейське право як фактор європеїзації Польської держави. Вступивши до Європейського Союзу, Польща зіштовхнулася з серйозною проблемою правового характеру – співвідношенням європейського і вітчизняного законодавства у власному правовому полі. Згідно з Другою статтею Акцесійного договору право ЄС у повному обсязі і без обмежень мало діяти в РП з 1 травня 2004 року [54]. Однак, одразу з приєднанням Польщі до Євросоюзу виникло питання як встановити розумний баланс між польським законодавством і *acquis communautaire*, який би дозволив

уникнути суперечок у ході застосування обох видів законодавства та зберегти дієздатність правової системи країни. Ця проблема виявилася настільки серйозною, що розглядалася у Конституційному Трибуналі РП. Як вже відзначалося, у травні 2005 року Трибунал виніс вирок за справою стосовно відповідності Акцесійного договору – Конституції РП; при цьому Трибунал підтвердив, що правова система Польщі має складатися як з польського, так і з європейського правового доробку [55]. Фактично це означало, що *acquis communautaire* мав діяти у повному обсязі на теренах Польської держави, а при виникненні суперечливих ситуацій між польським та європейським законодавством перевага надавалася останньому. Як результат, Польська держава була змушена продовжити роботу з модернізації національного законодавства, змін зазнали навіть деякі положення Конституції, що суперечили європейським правовим нормам [56].

З одного боку, нові умови функціонування польського права свідчили про передачу частини державного суверенітету у правовій сфері до інституцій ЄС, з іншого, вони розширювали компетенцію судової системи Польської держави через те, що судові органи країни ставали одночасно і судовими органами Євросоюзу. Однак, найбільш важливим було те, що впровадження права ЄС переводило польське суспільство у площину нових правових стосунків завдяки тому, що застосування *acquis communautaire* надавало фізичним та юридичним особам додаткові можливості для їх правового захисту.

Отже, польські суди почали виносити вирок на підставі правових норм Європейського Союзу, при цьому вони спиралися на принцип безпосередньої дії *acquis communautaire*. Тут можна відзначити низку судових рішень, які відміняли рішення національних органів влади. Так, Люблінський воєводський адміністративний суд своїм рішенням від 25 травня 2005 року визнав невідповідною до законодавства ЄС та недійсною норму національного законодавства стосовно стягнення акцизного збору з уживаних автомобілів, імпортованих з країн ЄС до Польщі. Воєводський адміністративний суд у місті Вроцлав у квітні 2007 року визнав не дійсними дві статті закону РП «Про оподаткування товарів та послуг» у зв'язку з тим, що вони суперечили, так званій, Шостій Директиві Ради ЄЕС (77/388/EWG) [57]. Перелік подібних рішень польських судів можна значно розширити. Це свідчило про те, що запровадження *acquis communautaire* в правове поле Польської держави носило реальний, а не декларативний характер.

У той же час завдяки новим принципам функціонування національної правової системи юридичні та фізичні особи РП почали звертатися до інституцій ЄС з метою захисту власних інтересів. Яскравим прикладом тут було звернення представників польської місцевої влади до Європейської Комісії з проханням вплинути на центральну владу Польської держави з тим, щоб вона скасувала некорисні для місцевої влади положення закону «Про засади здійснення політики розвитку» від 6 грудня 2006 року. За вимогою Єврокомісії частина контроверсійних, з точки зору *acquis communautaire*, положень цього закону була відмінена [58].

Отже, у перші роки членства в ЄС польське суспільство вчилося користуватися новими можливостями, які відкрилися перед ним завдяки безпосередній дії *acquis communautaire* у правовому полі країни. З іншого боку, судова система Польщі витримала своєрідний екзамен на здатність працювати в нових правових умовах. Без сумніву подібний екзамен очікує й українську судову систему у разі приєднання України до ЄС. Витримати його вітчизняне судочинство зуміє лише у разі здійснення масштабної фахової перепідготовки українських працівників судової сфери відповідно до вимог права Євросоюзу. Причому цю перепідготовку треба розпочинати ще до вступу країни в ЄС.

Розповсюдження дії європейського права на теренах Польської держави вимагало від польської влади дотримання надзвичайно високих темпів імплементації *acquis communautaire*. За перші п'ять років членства Польщі в ЄС країна мала запровадити у власне правове поле 1589 директив Європейського Союзу, для чого треба було прийняти не менше 255 законів. Польщі в цілому вдалося утримати необхідний темп транспозиції права ЄС. У 2004-2008 роках Сейм РП прийняв 178 законів (17% від усіх законів, прийнятих Сеймом), якими впроваджував правові норми ЄС у правове поле Польської держави [59]. Водночас ці темпи не були достатньо високими. Станом на 24 листопада 2009 року Польща впровадила 99,01% нормативно-правових актів ЄС у власне законодавче поле, у той час як середній показник по ЄС був дещо вищим і становив 99,25% [60].

Забезпечити згадані темпи імплементації *acquis communautaire* Польській державі вдавалося, перш за все, завдяки наявності системи із запровадження європейського права. Ця система, як вже відзначалося, була створена у передвступний період, однак продовжила функціонувати з певними змінами і після 1 травня 2004 року. Основу роль у системі з імплементації *acquis communautaire* як і раніше відігравали уряд та парламент РП. У той же час, якщо до 2004 року функції основного координатора у цьому процесі виконував Комітет європейської інтеграції, то після вступу Польщі в ЄС вони у більшій мірі перейшли до Європейського комітету Ради Міністрів. Останній з метою вдосконалення процесу впровадження європейського права у 2007 році затвердив Нову процедуру транспозиції правових актів ЄС. Завдяки ній розробка кожного правового акту з транспозиції норм європейського права повинна була здійснюватися за чітко визначеним графіком, що мало сприяти прискоренню процесу імплементації *acquis communautaire* [61].

У той же час, навіть модернізований механізм запровадження європейського права діяв недостатньо ефективно. Темп транспозиції європейського права протягом 2004-2009 років систематично знижувався і у 2009 році Польська держава за цим показником зайняла серед країн ЄС лише 24 місце, випередивши тільки Люксембург, Італію та Грецію [62]. Як результат, послідовно зростала кількість розслідувань з боку Європейської Комісії стосовно порушення норм *acquis communautaire* в Польщі. Так у 2004 році проти РП було порушено 46 таких справ, у 2006 – 79, у 2008 – 88 [63].

Причина цього полягала у зменшенні уваги уряду та парламенту країни до процесу імплементації європейського права, до того ж, в окремих випадках владі країни не вистачало політичної волі щодо прийняття непопулярних рішень, які містилися у директивах Єврокомісії. Тут можна згадати проект закону про генетично модифіковані продукти та проект змін до закону про телекомунікаційне право, імплементація яких відкладалася польською владою протягом кількох років з політичних міркувань [64].

Таким чином, Польській державі після приєднання до ЄС вдалося встановити певний баланс між європейським та вітчизняним законодавством у власному правовому полі, забезпечити роботу механізму з транспозиції європейського права, хоча він діяв і недостатньо ефективно. Усе це дозволило побудувати правову систему країни відповідно до вимог Європейського Союзу.

5.1.3. Закордонна політика Польщі в умовах членства в ЄС. Вигоди від членства Польщі в ЄС, прогнозовані перед її вступом до Європейського Союзу, перш за все, стосувалися економічної сфери. Політична користь від членства в Євроспільноті у меншій мірі обговорювалася у процесі загальнонаціональної дискусії, яка передувала акцесійному референдуму 2003 року. Натомість головні побоювання поляків стосувалися саме політичної сфери. Значна частина населення вважала, що в Європейському Союзі національні інтереси III Речі Посполитої не будуть враховуватися та дотримуватися на належному рівні. Тому зовнішня політика Польщі у перші роки членства країни в ЄС сприймалася польським суспільством вкрай чутливо [65].

Приєднання до Євросоюзу відкрило перед Польською державою широкі перспективи для реалізації стратегічних завдань зовнішньої політики, які були сформульовані задовго до офіційного входження країни до ЄС. До них слід, передусім, віднести: зміцнення державного суверенітету та національної безпеки, посилення позицій Польщі на міжнародній арені, прискорення соціально-економічного розвитку країни. Вступ РП до Європейського Союзу не призвів до кардинальних змін у її зовнішній політиці. Як і раніше європейська політика залишалася провідним напрямком зовнішньополітичного курсу Варшави. Натомість певних змін зазнала концепція здійснення європейської політики. Якщо раніше її головною складовою була інтеграція до структур ЄС, то після отримання Польщею статусу повноправного члена Євросоюзу, основними елементами європейської політики стали: тісна співпраця з країнами Європейського Союзу, активна участь в управлінні Євросоюзом та захист власних інтересів у процесі формування внутрішньої та зовнішньої політики ЄС. Крім того, незмінним залишився курс країни на здійснення ролі посередника у стосунках між ЄС та країнами Східної Європи, які не були членами Європейського Союзу [66].

Зазначених цілей, офіційна Варшава у перші роки перебування у складі ЄС намагалася досягти через вирішення пріоритетних завдань європейської політики, якими стали:

- активна участь у процесі формування, так званої, Нової фінансової перспективи на 2007-2013 роки і протидія такому розподілу видатків з бюджету ЄС, який міг би зашкодити інтересам Варшави. Тут варто відзначити успішні кроки з боку польської дипломатії, завдяки яким Польща, разом з низкою інших країн ЄС, створила коаліцію, якій вдалося відстояти варіант розподілу фінансової допомоги, корисний для нових членів Євросоюзу;

- захист власних інтересів у процесі обговорення та затвердження базових документів ЄС, таких як Конституція Європейського Союзу та Лісабонська угода. Польща була єдиною великою країною ЄС, яка впродовж довгого часу блокувала досягнення компромісу з приводу умов Конституції. Хоча, зрештою, офіційна Варшава і погодилася на компромісний варіант цього документу – парламент країни так і не ратифікував його. Лісабонську угоду Польща ратифікувала передостанньою серед країн ЄС, примусивши партнерів з Євросоюзу піти на певні поступки, наприклад, у питанні визнання прав сексуальних меншин;

- заохочення країн ЄС до створення нової стратегії енергетичної безпеки, яка передбачала б радикальну диверсифікацію постачань енергоносіїв до держав Європейського Союзу. Однак, на цьому зовнішньополітичному напрямку успіхи Польщі були доволі скромними. У 2006 році Варшава відмовилася від форсованого впровадження багатьох своїх пропозицій у цій сфері через негативне ставлення до них з боку більшості країн ЄС та Європейської Комісії;

- активізація Східної політики Європейського Союзу. Польща після приєднання до ЄС намагалася відігравати роль містка між Західною та Східною Європою. У зв'язку з цим Варшава проводила політику підтримки таких країн як Україна, Молдова, Грузія, Азербайджан; при цьому РП намагалася використовувати механізми допомоги ЄС такі, як Східне партнерство. Інше ставлення було до відносин з Росією, хоча і тут Польща застосовувала важелі впливу Європейського Союзу. Зокрема Варшава використовувала тактику блокування переговорів з укладення нових угод між ЄС та Російською Федерацією;

- підтримка процесу подальшого розширення ЄС. РП підтримувала політику розширення Європейського Союзу у коротко та середньостроковій перспективі, у тому числі за рахунок приєднання до Євросоюзу Туреччини, Хорватії та України;

- здійснення впливу на процес формування спільної закордонної політики і безпеки Європейського Союзу з метою надання Другій опорі ЄС міжнародного характеру. Польща захищала ідею тісної співпраці Євросоюзу з НАТО, США та східними сусідами ЄС (Україною, Молдовою, Кавказькими республіками). Щоправда подібна позиція Варшави скоріше погіршила стосунки РП з країнами ЄС-15;

- дотримання курсу на поглиблення внутрішньої інтеграції в межах Європейського Союзу. Тут треба відзначити інтеграцію в рамках ЕМС і приєднання до «шенгенської зони» [67].

Отже, після 1 травня 2004 року Польща намагалася активно впливати на процес формування спільної закордонної і безпекової політики Європейського Союзу. На цьому шляху офіційна Варшава досягла вагомих успіхів, водночас далеко не всі її ініціативи були підтримані партнерами з Євросоюзу і реалізовані на практиці. Це було свідченням того, що Польща у перші роки членства в ЄС не перетворилася на повноцінного політичного лідера Євроспільноти, такого, як, наприклад, Франція або Німеччина. Тим не менш членство в ЄС дозволило Польській державі посилити свої позиції на міжнародній арені та стати більш вагомим чинником стабільності на Європейському континенті через використання зовнішньополітичного потенціалу Євросоюзу.

5.1.4. Польща в Економічному та монетарному союзі. Однією з провідних форм економічної інтеграції країн ЄС був Економічний та монетарний союз, який передбачав введення єдиної валюти, реалізацію єдиної валютної політики, створення єдиного центрального банку, що мав формувати систему центральних банків країн-членів ЕМС тощо [68].

Польща з 1 травня 2004 року автоматично стала членом ЕМС, але з обмеженим статусом – вона не приєдналася до зони євро. Згідно з Договором про ЄС, для участі у третьому етапі Економічного та монетарного союзу (запровадження єдиної валюти) держави-члени повинні були відповідати так званім «критеріям конвергенції»:

- співвідношення державного дефіциту до ВВП країни не повинно перевищувати 3%;
- співвідношення державного боргу до загальнодержавного рівня ВВП не повинно перевищувати 60%;
- стабільність цін і сталість середніх темпів інфляції протягом одного року до проведення оцінювання; при цьому показник росту інфляції не може більш ніж на півтора відсотки перевищувати відповідні показники трьох найкращих (з погляду цінової стабільності) країн-членів;
- довгострокова номінальна відсоткова ставка не повинна перевищувати більше, ніж на два відсотки відповідні показники трьох найкращих (з погляду цінової стабільності) країн-членів;
- протягом щонайменше двох років і без значного напруження з боку відповідної країни, нормальне відхилення величини обмінного курсу не повинно виходити за граничні значення, передбачені механізмом обмінного курсу країн-членів [69].

Крім того, будь-яка держава ЄС могла стати повноцінним членом ЕМС лише після двох років участі в системі European Exchange Rate Mechanism II (ERM II) – європейському механізмі регулювання валютних курсів.

У перший рік членства в Європейському Союзі Польща не виконала жодного критерію конвергенції, країна навіть не приєдналася до системи ERM II [70]. У подальшому ситуація з виконанням згаданих критеріїв почала покращуватися і у 2006 році за низкою параметрів, таких як співвідношення державного боргу до ВВП країни, стабільність цін і сталість середніх темпів інфляції, розмір довгострокової номінальної відсоткової ставки, Польща вже

відповідала критеріям конвергенції [71]. У 2007-2008 роках співвідношення державного дефіциту до загальнодержавного рівня ВВП не перевищувало 3% [72].

Отже, Польщі вдалося наблизити свої фінансово-економічні показники до критеріїв конвергенції, однак законодавство Польщі не було повністю приведено у відповідність до вимог третього етапу ЕМС, а країна так і не приєдналася до системи ЕРМ II [73]. Усе це свідчило про відсутність достатньої політичної волі з боку керівництва держави у питанні повноцінного членства в Економічному та монетарному союзі.

Незважаючи на те, що уряди РП не відмовлялися від зобов'язань, взятих Польщею на себе під час проведення акцесійних переговорів, і не виступали відкрито проти входження країни до «зони євро», у 2004-2009 роках у польському суспільстві точилася гостра дискусія стосовно позитивних та негативних наслідків запровадження в Польщі євро як офіційної грошової одиниці. Категорично проти введення євро в 2005-2007 роках виступали потужні політичні сили такі, як Самооборона та Ліга польських родин. Вони розглядали цей захід як крок до втрати країною суверенітету. Двоїсту позицію з цього приводу зайняла провладна партія Право і справедливість. Навіть НБП, який у 2004 році рішуче підтримував ідею повноцінного членства в ЕМС, у наступні роки висловлювався з цього приводу надзвичайно обережно, звертаючи увагу на позитивні і негативні наслідки від подібного приєднання. Неоднозначна позиція польського політикуму з даного питання була пов'язана з небажанням віддавати в руки Європейського Союзу такий важливий інструмент впливу на економіку країни, як монетарна політика. Крім того, на думку багатьох експертів, введення євро в Польщі могло сповільнити високі темпи економічного зростання, які спостерігалися в країні після приєднання до ЄС. У результаті у 2004-2006 роках мова в урядових та експертних колах країни йшла про повне приєднання до Економічного та монетарного союзу не раніше 2009 року [74].

Після приходу до влади у 2007 році Польської народної партії та Громадянської платформи, уряд країни більш чітко визначив перспективи введення євро, хоча, водночас, урядовці продовжували достатньо стримано ставитися до цієї ідеї. У жовтні 2008 року кабінет міністрів РП затвердив, так звану, «дорожню мапу» входження країни до зони євро. Згідно з нею Польща мала запровадити євро як єдиний платіжний засіб в державі з 1 січня 2012 року. Уряд очікував від введення євро зростання товарообігу з країнами ЄС, збільшення надходжень іноземних інвестицій у польську економіку та зміцнення макроекономічної стабільності у державі [75].

Більш оптимістично щодо перспектив введення єдиної європейської валюти в Польщі висловлювався польський бізнес. Підприємці виступали за швидке запровадження євро в країні. Їх головний аргумент полягав у позбавленні польської економіки, внаслідок переходу на євро, так званого «курсового ризику», який проявлявся у динамічному зростанні курсу злотого стосовно євро, що зменшувало прибуток польських експортерів. До того ж, на думку бізнесменів, введення євро мало призвести до зменшення

інвестиційних ризиків для підприємців, бажаючих вкладати кошти в економіку країни, а також сприяло б зменшенню процентних ставок за банківськими кредитами для підприємств [76].

У той же час ставлення до згаданої проблеми у масштабі всього польського суспільства було далеко не однозначним. Якщо напередодні приєднання Польщі до ЄС у 2002 році 70% громадян країни підтримувало ідею запровадження в Польщі євро як єдиної грошової одиниці, то після входу країни до Європейського Союзу кількість прибічників євро почало швидко зменшуватися: у 2006 році їх було вже 52%, у 2007 році – 46% [77]. Ситуація дещо змінилася у наступні роки завдяки девальвації злотого по відношенню до євро та долара у період світової кризи, у 2009 році 53% поляків виступали за введення євро, 38% громадян – були проти [78].

Отже, а ні польська політична еліта, а ні пересічні громадяни РП не виступали за форсоване приєднання Польщі до Економічного та монетарного союзу. Це було пов'язано з доволі великими ризиками, яке несло у собі повноцінне членство в ЄМС. Як наслідок, строки введення євро в країні постійно відкладалися. Значною мірою ця обережність була пов'язана з побоюваннями щодо сповільнення високих темпів економічного зростання в країні. Натомість польський досвід свідчить про можливість для країни-члена ЄС забезпечити стійке зростання економіки без застосування такого механізму економічної інтеграції, як повне приєднання до ЄМС та впровадження євро.

5.1.5. Вхід Польщі до «шенгенської зони» та його наслідки. Як відзначалося у попередньому розділі роботи, приєднання Польщі до Європейського Союзу не призвело до автоматичного входження країни до «шенгенської зони». Тим не менш Польща взяла на себе низку зобов'язань стосовно приєднання до Шенгенської угоди у найближчій перспективі; зокрема РП задекларувала готовність приєднатися до Угоди у 2006-2008 роках. Треба відзначити, що згідно з Акцесійним договором нові члени ЄС фактично з моменту приєднання до Євросоюзу ставали учасниками Шенгенської угоди, однак частину «шенгенського правового доробку» (Schengen acquis) вони повинні були впровадити в дію лише після спеціального рішення Ради ЄС [79]. Шенгенський правовий доробок юридично було включено у базові договори ЄС і тому подібний стан речей свідчив про незавершеність процесу інтеграції Польщі до ЄС у такій важливій сфері європейського права, як «юстиція і внутрішні справи». На практиці це призводило, наприклад, до того, що громадяни РП при в'їзді до інших країн ЄС мали пред'являти документи, які засвідчували їх особу.

Отже, для того, щоб Польща стала повноцінним членом Шенгенської угоди вона мала імплементувати у національне правове поле весь Шенгенський правовий доробок. Schengen acquis, зокрема, передбачав: скасування контролю на спільних кордонах; вироблення єдиних правил перетину зовнішніх кордонів, які мали координуватися агентством ЄС Frontex; створення в аеропортах і морських портах окремих терміналів для тих, хто мандрує всередині «шенгену» і для тих, хто прибув ззовні;

гармонізацію умов в'їзду та візових вимог для короткотермінового перебування, створення Шенгенської інформаційної системи, започаткування транскордонної співпраці судових та поліцейських органів [80].

Розуміючи необхідність здійснення кроків із запровадження шенгенського права, польська влада розпочала процес з його імплементації ще до вступу країни в ЄС та продовжила у післяакцесійний період. Польща взяла участь у низці програм, які наближали країну до повноцінної участі у Шенгенській угоді. Тут треба відзначити «План заходів щодо запровадження правового доробку Шенгену в Польщі», «Стратегію інтегрованого управління кордоном на 2003-2005 рр.», «Програму участі Республіки Польща у реалізації Розділу IV Шенгенської виконавчої конвенції» тощо.

«План заходів щодо запровадження правового доробку Шенгену у Польщі», прийнятий КЄІ 15 серпня 2001 року, без перебільшення можна назвати головним стратегічним документом у ході транспозиції шенгенського права у правове поле III Речі Посполитої. У документі були окреслені головні інструменти та пріоритети імплементації Schengen acquis, а також визначені конкретні строки реалізації відповідних заходів. Документ щороку оновлювався, враховуючи нові реалії, що виникали у процесі розбудови Шенгенської зони [81].

«Стратегія інтегрованого управління кордоном на 2003-2005 рр.» була прийнята Радою Міністрів РП у листопаді 2003 року і прийшла на зміну «Стратегії інтегрованого управління кордоном на 2000-2002 рр.», затвердженої у 2000 році. Обидва документи визначали основні завдання, необхідні для входження Польщі у Шенгенську зону та благоустрою державних кордонів. Стратегію інтегрованого управління кордоном, починаючи з 2000 року, доповнювали трирічні програми й щорічні плани з благоустрою кордону. Рада Міністрів проводила моніторинг реалізації Стратегії. «Програма участі Республіки Польща у реалізації Розділу IV Шенгенської виконавчої конвенції» сприяла розбудові польського компоненту Шенгенської інформаційної системи. Крім того, важливу роль у процесі інтеграції Польщі до ШС зіграв «Закон про участь Республіки Польща в Інформаційній системі Шенгену та Системі візової інформації», прийнятий у серпні 2007 року [82].

Модернізація кордонів, інтеграція у ШС, імплементація шенгенського правового доробку вимагали великих фінансових витрат від Польщі та інших нових членів Європейського Союзу. З метою підтримки цих країн на шляху до Шенгенської угоди Євроспільнота створила Шенгенський фонд, з якого Польща мала отримати 311,07 млн євро; крім того Норвегія на підставі угоди з ЄС створила, так званий, Норвезький фінансовий механізм на 2004-2009 роки. У його рамках Польща здобула 277,83 млн євро, які також пішли на інтеграцію до Шенгенської зони [83].

Реалізація вищезгаданих планів, підкріплена зовнішніми фінансовими вливаннями на суму маже у 600 млн євро, дозволила Польщі відносно швидко приготуватися до повного приєднання до Шенгенської угоди. Численні перевірки, проведені у першій половині 2007 року з боку ЄС,

показали високий рівень готовності країни до повноцінної участі у згаданій угоді. У результаті на підставі рішення Ради ЄС у ніч з 20 на 21 грудня 2007 року були ліквідовані контрольні служби на сухопутних та морських кордонах між Польською державою та Європейським Союзом, а у ніч з 29 на 30 березня 2008 року аналогічна процедура була здійснена на повітряних кордонах.

Приєднання до Шенгенської зони мало великі та далекосяжні наслідки для Польської держави. Перш за все, треба відзначити, що це приєднання стало логічним продовженням політики європейської інтеграції, яку Варшава активно реалізовувала протягом останніх десятиріч. Вхідження країни у Шенгенську зону сприяло поглибленню інтеграції Польщі до Європейського Союзу у таких важливих сферах, як вільне переміщення осіб та товарів, що, у свою чергу, дало привід польському суспільству відчувати себе повноцінною складовою об'єднаної Європи. Особливо важливу психологічну роль тут відігравав факт вільного перетину кордону громадянами РП з більшістю країн ЄС, до того ж це дозволяло суттєво скоротити час на подорожі Європою.

Відкриття кордонів з ЄС принесло Варшаві і чималі економічні дивіденди. По-перше, пожвавилася прикордонна торгівля між сусідніми регіонами Польщі і країн-членів Євросоюзу. По-друге, зросли транзитні транспортні потоки через польську територію. По-третє, факт вільного переміщення осіб та товарів між РП та іншими країнами ЄС підвищив інвестиційну привабливість Польщі [84].

Відкриття кордонів між РП та країнами Європейського Союзу означало, що Польща разом з іншими державами-учасниками Шенгенської угоди (здебільшого членами ЄС) мають разом будувати спільну зону безпеки та суспільно-економічної свободи. З одного боку цей факт підвищував авторитет Польської держави як складової потужного європейського об'єднання, з іншого – Польща брала на себе додаткову відповідальність за забезпечення безпеки й стабільності у Шенгенській зоні. Заслуговує уваги, той факт, що приєднання до Шенгенської угоди призвело до інтенсифікації співпраці між правоохоронними органами Польщі та інших країн-членів ЄС (поліції, прикордонної та митної служби), що, у свою чергу, підвищило ефективність їхньої діяльності. Цьому сприяв, передусім, вільний доступ усіх учасників Угоди до ШІС [85].

У той же час приєднання РП до Шенгенської угоди принесло країні і низку негативних наслідків: зростання напливу нелегальних мігрантів, посилення активності транснаціональних злочинних угруповань, суттєве зменшення трансграничного руху зі східними сусідами Польщі. На останній проблемі варто зупинитися докладніше через її важливість для Української держави. Вже у перші чотири місяці після приєднання Польщі до Шенгенської угоди кількість віз, виданих консульськими установами РП українським громадянам у порівнянні з аналогічним періодом 2007 року зменшилася більше, ніж удвічі – з 209 тис. до 92 тис. Аналогічна ситуація спостерігалася з наданням віз для громадян Росії (падіння удвічі), ще гірше

справи були з громадянами Білорусі (зменшення кількості виданих віз у 3,5 рази) [86]. Такий стан речей фактично свідчив про створення нового муру на кордоні між ЄС та Польщею з одного боку та країнами СНД з іншого. Особливо відчутно це дисонувало з проголошеною Євросоюзом політикою Східного партнерства і з реалізацією на практиці політики стратегічного партнерства між Польщею та Україною. На нашу думку, польсько-українське стратегічне партнерство набуде повноцінного змісту лише після усунення візових перешкод для в'їзду громадян України до Польщі. У той же час, треба відзначити, що ключ для розв'язання цієї проблеми знаходиться у Брюсселі, а не у Варшаві.

Отже, приєднання РП до Шенгенської зони поглибило інтеграцію Польщі до Європейського Союзу та співпрацю країни з такими європейськими державами, як Норвегія, Швейцарія, Ісландія, Ліхтенштейн. Однак, з іншого боку, цей крок Польської держави погіршив стосунки зі східними сусідами.

Заслуговує уваги той факт, що вступ до ЄС для Польщі та інших країн п'ятої хвилі розширення Євросоюзу означав і неминуче приєднання до Шенгенської угоди, тому українській владі варто паралельно з розробкою планів інтеграції до Європейського Союзу приділити увагу й розробці програм з входження України до «шенгенської зони». У цьому зв'язку варто звернутися до досвіду, здобутого Польською державою на цьому шляху. Зокрема, цей досвід дає підстави Києву розраховувати на те, що витрати, пов'язані з приєднанням України до Шенгенської угоди, значною мірою можуть бути покриті за рахунок країн-учасниць Угоди.

Загалом, досвід перших п'яти років перебування Польщі у складі ЄС є свідченням того, що новоприєднана до ЄС країна може достатньо ефективно захищати власні політичні та економічні інтереси, не зважаючи на передачу частини державного суверенітету до органів влади ЄС.

5.2. Соціально-економічні результати європейської інтеграції для польського суспільства

5.2.2. Макроекономічний підсумок членства Польської держави в Європейському Союзі. Перші роки перебування Польщі в ЄС (2004-2009 рр.) дають можливість зробити певні висновки стосовно наслідків членства в Євросоюзі для економічного розвитку країни. У той же час, враховуючи, що значна частина цього періоду (2008-2009 роки) припала на роки світової фінансової кризи, на нашу думку, доцільно поділити згаданий період на два етапи: передкризовий (2004-2007 рр.) та кризовий (2008-2009 рр.), що дозволяє акцентувати увагу на особливостях, притаманних розвитку економіки країни в ці періоди.

У рапорті УКІЄ, виданому напередодні приєднання Польщі до ЄС, у квітні 2003 року прогнозувалося, що в перші роки членства в ЄС (2004-2007 рр.) країну очікує інвестиційний та споживчий бум, унаслідок чого щорічне зростання ВВП у цей період буде становити приблизно 5%, споживання – 4%

, а збільшення загального обсягу інвестицій в економіку – 12-14% на рік, однак у 2008-2009 роках динаміка зростання цих показників мала сповільнитися і зростання ВВП очікувалося на рівні 4% в рік [87]. Крім того, у рапорті прогнозувалося суттєве зростання інвестиційної привабливості країни і, як результат, збільшення надходжень іноземних інвестицій, експорту товарів та послуг, а також фінансової допомоги з боку Євросоюзу [88].

Розвиток польської економіки у перші три роки членства Польщі в ЄС у цілому підтвердив правильність розрахунків УКЄІ. В країні спостерігалось стійке зростання ВВП, у середньому на 5% за рік, а у 2007 році ВВП Польської держави зріс на 6,6%, тоді як у 2000-2003 роках середньорічне зростання ВВП складало лише 2,7%. Темпи зростання економіки РП майже вдвічі перевищували темпи зростання економіки старих членів ЄС. Це дозволило Польщі скоротити економічне відставання від розвинутих країн Європейського Союзу, а ВВП країни у розрахунку на одного мешканця сягнув 48% від середнього показника по ЄС-15 у 2007 році. У той же час, темпи зростання економіки Польщі були не дуже високими на тлі показників економічного зростання дев'яти інших нових членів ЄС. За цим показником Польща посіла лише 8 місце серед десяти країн ЄС, що приєдналися до Євросоюзу одночасно [89].

У 2008 році настуило сповільнення темпів економічного зростання Польщі, обумовлене світовою економічною кризою. Зростання ВВП у 2008 році становило 4,9%, у 2009 р. – 1,7% [90]. Тим не менш ці показники суттєво відрізнялися від тих, що продемонстрували більшість країн Європейського континенту. Жодна країна Європейського Союзу у 2009 році не мала таких темпів зростання ВВП, як Польська держава. Більше того, загальний рівень падіння ВВП в ЄС у 2009 році склав 4%, а в деяких європейських країнах (Латвія, Ісландія, Україна) він вимірювався двозначними цифрами [91]. Отже, світова криза стала своєрідним тестом для польської економіки, який засвідчив її міцний стан. Більше того, Світова економічна криза практично не загальмувала процес наближення Польської держави до середнього рівня економічного розвитку країн ЄС-15. У цілому за 2003-2009 роки зростання ВВП per capita у Польщі становило 38% (з 10,1 тис. євро до 14 тис. євро), у той час як цей показник в країнах ЄС-15 зріс усього на 11% (з 23,6 тис. євро до 26,2 тис. євро) [92]. Завдяки цьому ВВП країни у перерахунку на одного мешканця у 2009 році склав 53,4% від середнього показника по ЄС-15.

Основними чинниками економічного зростання Польщі стали стрімке збільшення обсягів експорту товарів та послуг, надходження прямих іноземних інвестицій і фінансової допомоги з бюджету ЄС, а також зростання темпів споживання товарів та послуг населенням країни.

Збільшення обсягів експорту стало вагомим фактором зростання польської економіки через те, що експорт товарів та послуг складав майже 40% усієї бруutto-продукції, яка вироблялася у Польщі на початку XXI століття [93]. Загальний обсяг польського експорту значно збільшився: з 59,7 млрд євро у 2004 році до 107,3 млрд євро у 2007 році. При цьому, не

зважаючи на значне зростання імпорту (81,2 млрд євро у 2005 р., 116,1 млрд євро у 2007), від'ємне сальдо зовнішньоторговельного обороту РП дещо зменшилось – з 9,8 млрд євро у 2005 році до 8,8 млрд у 2007. Зростання експорту за три роки майже у двічі можна вважати великим успіхом польської економіки. Збільшити експорт Польщі вдалося, перш за все, за рахунок нарощення продажу товарів до країн Європейського Союзу. Так, продажі польських товарів та послуг до 24 країн ЄС зросли з 47,2 млрд євро у 2004 році до 67,7 млрд у 2006 і склали 77% від загального обсягу експорту РП. Водночас країни ЄС також суттєво наростили експорт товарів та послуг до Польщі: з 48,7 млрд євро у 2004 році до 62,9 млрд у 2006 [94].

Особливо треба відзначити, що Польща збільшила свій експорт до країн Євросоюзу, головним чином, за рахунок продукції машинобудування (особливо електроніки та автомобілебудування), а також товарів меблевої й сільськогосподарської галузей. У результаті саме машини та обладнання стали основною статтею польського експорту до країн Європейського Союзу [95]. Цей факт засвідчив, по-перше, те, що після вступу до ЄС Польща не перетворилася на сировинний додаток Євросоюзу, як стверджували деякі євроскептики у передакцесійний період; по-друге – членство в Європейському Союзі стимулювало виробництво та експорт переважно високотехнологічних товарів. На цей факт варто звернути увагу українським політикам та економістам у процесі розрахунків економічних наслідків від приєднання України до ЄС.

У 2008 році зростання польського експорту та імпорту загальмувалося, а у 2009 обсяги зовнішньої торгівлі країни суттєво зменшилися: експорт впав на 17,6%, а імпорт – на 25,6%. Масштаби падіння зовнішнього товарообігу були великими, однак, вони відповідали середньому рівню падіння цих показників по Європейському Союзу (15% експорт, 28% імпорт) та були значно меншими, ніж у більшості країн-нових членів ЄС [96]. У той же час світова криза суттєво не вплинула на структуру зовнішньої торгівлі країни, приблизно 80% усього експорту в 2009 році спрямовувалося до країн ЄС, серед яких головними споживачами польських товарів та послуг були: Німеччина (на неї припадало 26,1% усього польського експорту), Італія (6,9%), Франція (6,8%), Велика Британія (6,4%) [97].

Зростання обсягів зовнішньої торгівлі призводило до збільшення відкритості польської економіки. Ступінь відкритості польської економіки (визначалася за показником співвідношення зовнішньої торгівлі до розміру ВВП) у 2001-2006 роках зросла з 57,8% до 81,5%. Цей показник був вищим, ніж у середньому серед країн ЄС-15, що свідчило про активний розвиток експортно-орієнтованої моделі польської економіки [98]. Як показує досвід країн, які пішли подібним шляхом економічного розвитку, запровадження цієї моделі може принести відносно швидкі позитивні результати. Однак, при цьому економіка стає надзвичайно вразливою у наслідок великої залежності від кон'юнктури на світових ринках. Отже, розбудова експортно-орієнтованої моделі функціонування господарства РП сприяла швидкому піднесенню економіки країни, але з іншого – ця модель зробила її більш

вразливою та залежною від ситуації у світовій економіці, що збільшувало ризики для соціально-економічної стабільності Польської держави. У той же час, враховуючи географію польської зовнішньої торгівлі, можна казати про значну залежність польського господарства від економічної ситуації саме в країнах Європейського Союзу, що стало логічним результатом інтеграції Польщі до економічного простору Євросоюзу.

Іншим результатом швидкого зростання зовнішнього товарообігу РП було посилення конкуренції на внутрішньому ринку країни, яке, у свою чергу, призвело до гальмування зростання цін. Інфляція у 2004-2007 роках коливалася у межах від 1% у 2006 році до 2,5% у 2007; лише економічна криза розіграла інфляцію до 4,2% у 2008 році та до 3,5% у 2009 [99]. Однак, слід відзначити, що у 2008-2009 роках темпи інфляції у більшості країн ЦСЄ були значно вищими. До речі, ці дані свідчать про те, що прогнози євроскептиків стосовно різкого прискорення темпів інфляції після вступу Польщі до ЄС не справдилися; хоча деякі види споживчої продукції подорожчали у перші місяці перебування країни в Євросоюзі (м'ясо, ковбаси, цигарки), але загальний рівень зростання цін не був більшим, ніж у 2000-2003 роках.

Вступ Польщі до ЄС призвів до значного зростання притоку іноземних інвестицій, зокрема і через те, що сам факт вступу країни до ЄС суттєво підвищив інвестиційну привабливість Польської держави. Так, згідно зі звітом консалтингового агентства Emst&Young 2007 року керівники найбільших компаній світу помістили Польщу у ході опитування на 5 місце у світі за рівнем інвестиційної привабливості [100]. У результаті: якщо у передвступному 2003 році в економіку країни надійшло приблизно 5 млрд доларів прямих іноземних інвестицій, то в 2005 – ця цифра сягнула 8,3 млрд євро, 2006 – 15,1 млрд євро, а 2007 – 12,8 млрд євро. Причому лівова частка інвестицій надходила до Польщі з країн ЄС-15. Так, у 2006 році на ці країни припало 74,1% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій. Головним чином інвестиції надходили з Німеччини (майже п'ята частина всіх іноземних інвестицій), Великобританії, Нідерландів, Іспанії та Франції [101]. Економічна криза зменшила обсяги прямих іноземних інвестицій до Польщі, однак, навіть на піку кризи у 2009 році в країну ззовні було інвестовано 8,384 млрд євро, тобто значно більше ніж у 2003 році [102]. Всього за перші п'ять років членства в ЄС до Польщі надійшло прямих іноземних інвестицій на суму понад 70 млрд євро [103]. Це, наприклад, більше, ніж обсяг прямих іноземних інвестицій, які надійшли до України за перші 18 років незалежності (1991-2009 рр.).

Аналізуючи спрямованість іноземних інвестицій, слід відзначити важливу закономірність: іноземні інвестори найбільш охоче вкладали кошти у найбільш розвинені регіони країни. Так, у 2007 році 61% усіх фірм з іноземним капіталом діяло у найбільш заможних воєводствах: Великопольському, Сілезькому, Нижньосілезькому та Мазовецькому, у той час як у найбідніших – Підкарпатському, Вармінсько-Мазурському і Свентокшисьькому воєводствах – функціонувало всього 3% таких

підприємств [104].

Приток інвестицій із-за кордону стимулював майже всі галузі польської економіки, а найбільше – промисловість, будівництво та сферу послуг. Винятково важливе значення, з точки зору зміни структури економіки країни, мали інвестиції, спрямовані на створення високотехнологічних підприємств, у зв'язку з цим варто відмітити всесвітньо відомі компанії, які вклали у створення надсучасних виробництв на території Польщі понад сто мільйонів євро: Dell, Bridgestone, Sharp, Toshiba, Green Source тощо [105]. Наплив іноземних інвестицій та, пов'язаний з цим, прихід в економіку Польської держави нових технологій сприяли зростанню конкурентоспроможності польських товарів на закордонних ринках. Саме іноземні інвестиції призвели до найшвидших темпів розвитку машинобудівної галузі, зокрема виробництво машин та обладнання з 2005 по 2008 рік зросло на 160%, а транспортних засобів на 149,3%. Також треба відмітити інвестиційний бум у галузях будівництва та торгівлі, наприклад у 2005-2008 роках обсяги будівельних робіт в країні зросли на 146,9% [106]. Завдяки цьому машинобудування, будівництво та сфера послуг значно зміцнили свої позиції у структурі польської економіки. Це дозволяє казати про те, що іноземні інвестиції значною мірою стимулювали процес трансформації економіки країни у високотехнологічний бік.

Серед факторів, які також сприяли прискоренню темпів розвитку економіки Польщі після приєднання до ЄС, слід відзначити послідовний процес зростання рівня споживання на внутрішньому ринку країни (з 2,8% у 2003 році до 6,8% у 2004 і 8,6% у 2007) [107]. Крім того, варто відмітити збільшення туристичного потоку, перш за все, з країн ЄС, зростання фінансових надходжень в економіку країни з бюджету ЄС та від польських громадян, які працювали за кордоном (головним чином в країнах Євросоюзу). Усі ці фактори, підсилені вдалою економічною політикою уряду країни, призвели до перетворення економіки Польщі в одну з найбільш конкурентоздатних економік Європейського Союзу. Про це, зокрема, свідчать рапорт експертів компанії Lisbon Councili Allianz: «European Growth and Jobs Monitor 2009», в якому польська економіка зайняла друге місце серед країн ЄС (після Фінляндії) за рівнем конкурентоздатності у 2008 та 2009 роках [108]. Саме високий рівень конкурентоздатності економіки дозволив Польщі досягти економічного зростання у період спалаху жорсткої економічної кризи загальносвітового масштабу.

Вищезгадані зміни в економіці країни позитивно відбилися на доходах Польської держави. Так, доходна частина державного бюджету з 2004 по 2007 роки збільшилася майже в півтора рази і сягнула 62,4 млрд євро. При цьому суттєво знизився дефіцит бюджету, який у 2007 році дорівнював 2% ВВП країни, тоді як у 2005 він становив 4,3% ВВП. Дещо знизилася внутрішня заборгованість РП, у той же час зовнішня заборгованість суттєво не змінилася і відповідала 47% загального розміру ВВП країни. Золотовалютні резерви країни послідовно зростали і сягнули у 2007 році 44,7 млрд євро (2005 – 36 млрд євро) [109]. Світова економічна криза погіршила

бюджетні показники країни у 2008-2009 роках, що значною мірою було пов'язано з девальвацією злотого, однак, на тлі інших країн ЦСЄ стан державних фінансів РП виглядав надзвичайно позитивно.

У той же час економічне зростання 2004-2009 років так і не призвело до вирішення або, хоча б, пом'якшення низки гострих соціальних та економічних проблем, які стояли перед країною протягом кількох попередніх десятиліть. Різниця в економічному розвитку польських регіонів не тільки не зменшилася, а у деяких випадках навіть зросла, Польща залишилася країною з високим рівнем енергетичної та сировинної залежності.

Отже, приєднання Польщі до ЄС призвело до таких наслідків у економічній сфері, як зростання експорту товарів та послуг, зменшення зовнішньоторговельного дефіциту, збільшення напливу прямих іноземних інвестицій та поліпшення ситуації в основних галузях економіки країни. Усе це, у свою чергу, призвело до покращення базових макроекономічних показників країни та структурної перебудови економіки країни у високотехнологічному напрямку. З іншого боку, безумовно, не можна всі успіхи польської економіки у 2004-2009 роках списати лише на ефект від членства в ЄС. Економіка країни доволі динамічно розвивалася з середини 1990-х років, однак, саме приєднання до Європейського Союзу відкрило додаткові джерела для зміцнення господарства РП, тому темпи його зростання в післяакцесійний період суттєво прискорилися у порівнянні з першими роками ХХІ століття.

5.2.2. Фінансові стосунки між Польщею та Європейським Союзом.

Стратегічною метою Польщі як до, так і після приєднання до ЄС був прискорений розвиток економіки. Полегшений доступ до величезних фінансових ресурсів Європейського Союзу фігурував серед визначальних мотивів вступу Польщі до Євросоюзу. Тому з перших років членства в ЄС Польська держава проводила політику, спрямовану на максимально можливе залучення коштів Євросоюзу у власну економіку. У фінансових стосунках між Польщею та ЄС після 1 травня 2004 року можна виділити два періоди, поділ на які пов'язано з особливостями формування бюджету Європейського Союзу. Перший (2004-2006 рр.) був обумовлений прийнятою, ще до вступу Польщі в ЄС, фінансовою перспективою ЄС на 1999-2006 роки; другий – затвердженням, за активної участі Варшави, бюджетних перспектив ЄС на 2007-2014 роки.

Як вже відзначалося, у результаті акцесійних переговорів Польща відстояла для себе статус країни бенефіціанта у фінансовій сфері. Дані Додатку А – Таблиця 8 свідчать про те, що реальний стан речей у період з 1 травня 2004 року до 31 грудня 2006 року відповідав цьому статусу країни. У зазначений період Польська держава отримала з різних фінансових джерел ЄС 11,75 млрд євро, натомість польські виплати до бюджету Європейського Союзу склали 6,25 млрд євро. Таким чином, за майже два з половиною роки членства в ЄС Польща у чистому виді отримала від Євросоюзу 5,5 млрд євро. Отже, фінансові вливання Євросоюзу в економіку РП після приєднання до ЄС суттєво збільшилися.

Зростання грошових надходжень до Польщі з боку Євросоюзу (мова йде про кошти бюджету ЄС) було пов'язано, перш за все, з відкриттям для країни, після приєднання до ЄС, доступу до фінансових інструментів спільної сільськогосподарської політики та політики згуртування. Ще одну важливу групу джерел фінансування Польщі складала кошти, які надходили безпосередньо до організацій або громадян країни, оминаючи Міністерство фінансів РП; тут можна згадати такі програми Європейського Союзу, як Молодь у дії, Еразмус Мундус тощо.

Провідний мотив надання допомоги з боку Європейського Союзу полягав у тому, що у перші роки членства Польщі в ЄС усі регіони країни могли, відповідно до критеріїв Євросоюзу, розраховувати на допомогу з боку ЄС в рамках реалізації Цілі 1, тобто на покращення соціально-економічної ситуації в економічно відсталих регіонах, де рівень ВВП per capita не перевищував 75% від середнього показника ВВП серед країн Союзу. Ще один мотив допомоги був пов'язаний з підтримкою сільського господарства країни і впливав з домовленостей, досягнутих під час проведення акцесійних переговорів між Польщею та ЄС в аграрній сфері. Згадані мотиви обумовили надання фінансової допомоги РП з боку Фонду регіонального розвитку, Соціального фонду, Фонду згуртування, а також з фінансових джерел Спільної сільськогосподарської політики (головним чином через Секцію орієнтації FEOG). Крім того, до кінця 2006 року до країни продовжували надходити кошти в рамках програм допомоги, прийнятих ще до вступу Польщі в ЄС: PHARE, SAPARD та ISPA.

Треба відзначити, що надання допомоги з боку ЄС, не носило хаотичного характеру, а було чітко визначено Європейською Комісією, передусім, у документі «Основи підтримки Спільноти» (Podstawy Wsparcia Wspólnoty). Його було розроблено на основі прийнятого у Польщі Національного плану розвитку на 2004-2006 роки. Переговори з приводу прийняття даного документу між Варшавою та Брюсселем тривали майже рік і завершилися у червні 2004 року [110].

В Основах підтримки Спільноти були визначені ключові напрямки допомоги Польській державі:

- розвиток підприємницького сектору та збільшення в ньому кількості робочих місць;
- сприяння розвитку людського потенціалу країни;
- підтримка інфраструктурних інвестицій, які мали стимулювати зростання економіки та покращення якості життя в Польщі;
- покращення умов для розвитку польських регіонів, зокрема сприяння розвитку сільських теренів [111].

Ці напрямки допомоги цілком вписувалися у логіку реалізації Національного плану розвитку (НПР) на 2004-2006 роки. Його стратегічна мета полягала у посиленні конкурентоздатності польської економіки. Також, в НПР були окреслені пріоритетні цілі реалізації програми: зростання кількості робочих місць, досягнення високих темпів зростання ВВП у довгостроковій перспективі, інтеграція Польщі до європейської

інформаційної і транспортної мережі, прискорення розвитку галузей з високою доданою вартістю, підтримка розвитку всіх регіонів країни. У зв'язку з цим основні секторальні оперативні програми в межах НІР були спрямовані на підвищення конкурентоздатності польської економіки, через підтримку найбільш ефективних та інноваційних підприємств, розвиток транспортної інфраструктури, модернізацію сільськогосподарських і рибальських підприємств, впровадження проектів екологічного спрямування, зростання кваліфікації працівників завдяки впровадженню фахових освітніх програм тощо [112].

Здійснювати вказані цілі РІ мала за допомогою фінансових ресурсів Європейського Союзу, які повинні були надходити до Польщі в рамках «Основ підтримки спільноти» (через Секторальні оперативні програми та Центральну інтегровану оперативну програму регіонального розвитку), а також за допомогою ініціатив Європейського Союзу: INTERREG (трансгранична співпраця між регіонами), EQUAL (боротьба з соціальною дискримінацією й нерівністю) та програм Фонду згуртування. Національний план розвитку передбачав застосування принципу співфінансування у процесі реалізації завдань, закладених у документі. Частка коштів, які надходили зі структурних фондів ЄС на фінансування секторальних оперативних програм НІР складала у 2004-2006 роках від 18,7% (Секторальна оперативна програма «Транспорт») до 43,6% (Секторальна оперативна програма «Реструктуризації і модернізації продовольчого сектору та розвитку сільських теренів») [113].

Отже, фінансові надходження ЄС були одним з основних інструментів здійснення Національного плану розвитку на 2004-2006 роки. У той же час, співфінансування програм НІР з боку структурних фондів Євросоюзу проходило далеко не гладко. Нерідко реалізація цих програм затягувалася, виною чому був брак досвіду при реалізації масштабних проектів та надмірна кількість бюрократичних перешкод у процесі затвердження і впровадження цих проектів з польського боку [114]. Подібний стан речей свідчив про недостатню підготовленість польської влади до співпраці зі структурними фондами Євросоюзу.

Надходження зі структурних фондів ЄС у 2004-2006 роках перевищили 4 млрд євро і, згідно з Додатком А – Таблиця 8, були основним каналом фінансових вливань з бюджету Євросоюзу до польської економіки. Іншим великим джерелом зовнішнього фінансування були кошти, отримані Польщею в рамках Спільної сільськогосподарської політики. Левова частка з них йшла на фінансування безпосередніх виплат, призначених для польських аграріїв, та модернізацію сільського господарства країни.

Важливим джерелом надходження коштів до Польщі у 2004-2006 роках були спеціалізовані фінансові програми ЄС: Transition Facility, Інструменти Шенгенської угоди, Підтримка платіжного балансу Польщі. Як свідчать дані Додатку А – Таблиця 8, вони принесли Польщі у вказаний період маже 2 млрд євро. Кошти в рамках програми Transition Facility призначалися на підтримку управлінської адміністрації РІ у контексті імплементації

європейського законодавства та передачі європейського управлінського досвіду. Застосування Інструментів Шенгенської угоди передбачало покриття витрат Польщі на зміцнення державного кордону з країнами СНД та входження до «шенгенської зони». Підтримка платіжного балансу Польщі передбачала надання країні компенсації за втрати, які були наслідком запізнення у часі грошових переводів з бюджету Євросоюзу до бюджету Польської Республіки.

У результаті багатомісячних переговорів, активну участь в яких брала і Варшава, у грудні 2005 року був прийнятий бюджет (фінансові перспективи) Європейського Союзу на 2007-2013 роки. Затверджений варіант бюджету в цілому відповідав інтересам Польщі. Передусім, Варшаву влаштовувала передбачена для неї сума фінансових надходжень обсягом 67 млрд євро, що робило Польську державу найбільшим бенефіціантом серед нових членів ЄС [115]. Отже, прийняття нових фінансових перспектив ЄС на практиці означало суттєве збільшення грошових впливань в економіку РП з боку Євросоюзу.

Для отримання грошей, передбачених у бюджеті ЄС, Рада Міністрів РП прийняла у листопаді 2006 року стратегічний документ під назвою Національні стратегічні рамки відповідності (Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia, NSRO) [116]. Основною метою цього документу було створення умов для підвищення конкурентоспроможності польської економіки. Цей процес мав спиратися на засади інноваційності та забезпечити зростання зайнятості і підвищення рівня соціального й економічного згуртування в межах ЄС [117]. Стратегічна програма повинна була реалізовуватися за допомогою конкретних оперативних програм. Як показує Додаток А – Таблиця 9, основні фінансові ресурси були розподілені через оперативні програми: Інфраструктура і навколишнє середовище, Людський капітал, Інноваційна економіка та 16 регіональних оперативних програм. Головним джерелом фінансування цих програм були структурні фонди Європейського Союзу: Фонд регіонального розвитку, Соціальний фонд, Фонд згуртування. Загальна сума інвестицій у проекти, які мали бути реалізовані в рамках NSRO становила 85,6 млрд євро, з яких лєвова частка мала бути надана структурними фондами Євросоюзу (67 млрд євро), решта – польськими інвесторами. Відзначимо, що щорічні видатки на реалізацію NSRO, відповідали майже 5% ВВП країни, а значить стали помітним вкладом у розвиток економіки Польщі [118].

Мета та методи реалізації NSRO свідчать про те, що вона була логічним продовженням Національного плану розвитку. Це дозволяє нам казати про послідовність, продемонстровану польською владою, у процесі визначення стратегічних напрямів розвитку економіки Польщі у 2004-2013 роках та використання закордонної допомоги. Також треба відзначити важливий принцип надання фінансової допомоги з боку Євросоюзу – спочатку загальні програми, потім конкретні проекти. При цьому суттєвим було і те, що програми розроблялися і затверджувалися у Варшаві, а не в Брюсселі.

Великий обсяг фінансових надходжень у країну планувався в процесі здійснення програм розвитку сільських районів та секторів рибальства і рибальських районів. Як свідчать дані таблиці Додатку А – Таблиця 9, у 2007-2013 роках за допомогою цих програм Польща мала отримати майже 14 млрд євро. Причому виконання вищезгаданих програм мало здійснюватися скоординовано, що сприяло підвищенню ефективності використання коштів зі структурних фондів ЄС. Крім того, у 2007-2009 роках Польща дістала відчутну фінансову підтримку з міграційних фондів та з бюджету Європейського Союзу на фінансування програми Transition Facility.

З іншого боку, за даними Додатку А – Таблиця 10, Польща продовжувала сплачувати внески до бюджету ЄС, загальна сума яких у 2004-2009 роках сягнула 16 млрд євро. Загалом, згідно з цим Додатком позитивне сальдо фінансових операцій між Польщею та Європейським Союзом за період з 1 травня 2004 до 31 березня 2010 року склало 22,041 млрд євро. Також треба відзначити таку тенденцію, як щорічне зростання грошових надходжень у цей період як з бюджету ЄС до Польщі, так і у зворотному напрямку [119].

Обсяг фінансової допомоги з боку ЄС не можна назвати маленьким, але для Польської держави він не став провідним джерелом розвитку економіки. Про це, зокрема, говориться у рапорті Міністерства регіонального розвитку: у 2008 році, завдяки проектам, що фінансувалися структурними фондами Євросоюзу, ВВП Польщі зріс додатково на 0,5% (загальний ріст ВВП у 2008 році – 4,8%), а рівень безробіття в країні зменшився на 0,8% [120].

Отже, прогнози польських експертів стосовно збільшення фінансової допомоги Польщі з боку Європейського Союзу після вступу країни до ЄС у цілому справдилися. Однак, наслідки фінансових вливань з боку бюджету Євросоюзу в економіку III Речі Посполитої не варто перебільшувати, хоча вони, певною мірою, і посприяли прискоренню соціально-економічного розвитку країни, їх вклад у щорічне зростання основних показників польської економіки обраховувався десятими долями відсотку. З іншого боку, заслугове уваги поступове щорічне збільшення грошових надходжень до польської економіки, що свідчило про послідовне зростання значення фінансової допомоги ЄС для економічного розвитку Польщі та про вміння польської влади відстоювати фінансові інтереси країни в Брюсселі. При цьому гроші Євросоюзу надавав лише під конкретні програми соціально-економічного розвитку, розроблені Варшавою. Досвід Польщі свідчить про те, що і Україна може розраховувати на багатомільярдну допомогу з боку ЄС після приєднання до Європейського Союзу за умови дотримання певних принципів використання цих коштів. Зокрема, польський досвід впровадження програм економічного розвитку може допомогти Києву у розробці та реалізації цих принципів. Крім того, приклад фінансових стосунків між Польщею та ЄС свідчить про те, що обсяги надання беззворотної допомоги Україні, значною мірою будуть залежати від домовленостей, досягнутих під час проведення акцесійних переговорів між Києвом та Брюсселем.

5.2.3. *Вплив членства в ЄС на сільське господарство Польської держави.* Євроскептики як у самій Польщі, так і за її межами напередодні приєднання країни до Європейського Союзу робили вкрай песимістичні прогнози щодо розвитку сільського господарства РП у післяакцесійний період. Такі оцінки сприймалися надзвичайно болісно у польському суспільстві через те, що сільське господарство традиційно відігравало надзвичайно важливу роль у соціально-економічному житті Польської держави. Хоча на аграрну галузь у 2005 році і припадало лише 2,2% ВВП країни, однак у цій сфері був задіяний кожен восьмий польський працівник [121]. Крім того, сільське господарство було своєрідним фундаментом для багатьох інших галузей польської економіки. Тому ситуація в аграрній сфері країни була і залишається надзвичайно важливим критерієм успіху польської політики європейської інтеграції. Принагідно варто відзначити, що аналогічні песимістичні прогнози лунають і від українських євроскептиків відносно перспектив розвитку сільського господарства України у контексті її євроінтеграційних змагань.

З перших місяців членства Польщі в ЄС польські селяни, як і передбачали акцесійні домовленості, отримали грошові виплати з бюджету Євросоюзу. Ці виплати поступово зростали; якщо у 2004 році вони становили 44,46 € за 1 га сільськогосподарських угідь, то в 2007 – 78 €/га, у 2009 – 119, 87 €/га [122]. Однак, враховуючи доплати з державного бюджету РП, Фонду розвитку села та сільської місцевості, а також спеціальні дотації Євросоюзу на виробництво певних видів продукції, реальний розмір допомоги польським фермерам був значно більшим. Так, у 2006 році кожен польський аграрій, який мав земельний наділ понад 1 гектар отримав у рамках безпосередніх виплат як мінімум 505 злотих за гектар (126 євро). Ці дотації надійшли до 1,4 млн фермерів (85% від загальної кількості господарюючих на землі, інші мали наділи менші ніж 1 га). Крім того, частина селян отримала додаткові дотації за обробку землі у складних умовах – від 179 до 264 злотих на 1 га. Варто відзначити, що 40% усіх цих коштів отримало 6% селян – власники великих господарств [123].

Додатковим джерелом субсидування польських селян стали структурні ренти (*renta strukturalna*), які почали виплачуватися з 1 серпня 2004. Ці виплати могли отримати селяни, які досягли віку 55 років та продали або передали у спадок своє господарство у цілісному виді. Мінімальна сума ренти станом на 2005 рік становила 1180 злотих на місяць (274 євро), максимальна за певних обставин могла сягнути 2475 злотих (576 євро). 80% з цих коштів надавав Європейський Союз з власного бюджету, 20% – надходило з державного бюджету РП [124].

По мірі того, як зростав обсяг дотацій з боку ЄС зростала і їх питома вага у структурі доходів селян: з 10% у 2004 році до 42% у 2008 [125]. Це означало, що безпосередні доплати з боку Європейського Союзу перетворилися на одне з головних джерел прибутків польських аграріїв.

Іншим важливим джерелом фінансової підтримки сільського господарства країни стали інвестиційні програми, які здійснювалися за

підтримки структурних фондів ЄС. Як свідчать дані Додатку А – Таблиця 10, найбільший обсяг інвестицій з бюджету Євросоюзу надійшов до аграрного сектору Польщі у рамках Програми розвитку сільських регіонів, яка діяла у двох редакціях: 2004-2006 рр. та 2007-2013 рр. Програма мала декілька основних векторів спрямування: технічна і освітня допомога продуцентам сільгосппродукції, адаптація діяльності господарств щодо стандартів Європейського Союзу, підтримка сільгоспвиробників, які працювали у несприятливих умовах (наприклад, у гірських районах), допомога низкотоварним господарствам, запровадження екологічно чистих технологій, висадка лісів на землях сільськогосподарського призначення, виплати структурних рент [126]. Майже чотири з п'яти євро, призначених для селян у межах Програми розвитку сільських регіонів, походили з бюджету ЄС. Програма реструктуризації і модернізації тваринницького сектору та розвитку сільської місцевості також, здебільшого, фінансувалася Євросоюзом: 1,19 млрд євро виділялося з бюджету ЄС, з державного бюджету Польщі – 0,59 млрд євро [127].

Ефективним стимулом для модернізації сільського господарства РП виявився обов'язок адаптувати діяльність аграрних господарств країни до стандартів ЄС при наявності, водночас, відкритого доступу до фінансових ресурсів Євросоюзу, які можна було використати для цих цілей. Передусім, мова йде про санітарно-гігієнічні та ветеринарні стандарти Євросоюзу. Польські сільськогосподарські підприємства активно запроваджували згадані норми, модернізуючи виробничий процес, завдяки цьому Польща зуміла вчасно впровадити стандарти ЄС в аграрній сфері відповідно до термінів перехідних періодів, затверджених під час акцесійних переговорів. Наприклад, якщо у 2003 році лише 4% господарств країни постачали на ринок молоко, яке відповідало стандартам якості ЄС, то наприкінці 2006 року вже все молоко на польському ринку відповідало цим стандартам [128].

Чималий фінансовий зиск, як свідчать дані Додатку А – Таблиця 10, польським селянам принесло застосування Євросоюзом такого механізму Спільної сільськогосподарської політики, як ринкові інтервенції. Здебільшого вони полягали у закупівлі та продажу аграрної продукції, субсидуванні експорту, доплатах за збереження і переробку продукції.

Іншим стимулюючим фактором для розвитку сільського господарства країни стало повне відкриття європейських ринків для польської аграрної продукції. Це дозволило Польщі збільшити експорт своєї сільськогосподарської продукції (у тому числі і переробленої) у 2004-2007 роках майже у 2,5 рази (до 9,7 млрд євро.). 80% аграрного експорту Польської держави припадало саме на ринок Європейського Союзу. Щоправда, одночасно майже у двічі зріс й імпорт цієї продукції (до 7,85 млрд євро). Однак, як бачимо, сальдо зовнішньої торгівлі за цією товарною групою залишалось для Польщі позитивним [129].

У той же час приєднання Польщі до ЄС призвело до виникнення ряду обмежень, які мали шкідливі наслідки для сільськогосподарських підприємств РП. Далеко не всю аграрну продукцію польські селяни могли

тепер вільно продавати на європейському ринку, включаючи й польський ринок, через запровадження квот на виробництво деяких видів продукції. Коли ж, у 2006 році виробництво молока у Польщі перевищило узгоджені з ЄС річні квоти (8,964 млн тонн та 416 тис. тонн резерву) на 290 тис. тонн, то фермери були змушені сплачувати пеню у розмірі 0,39 злотого за кожен кілограм продукції, проданої понад встановлених лімітів. Усього польські аграрії заплатили 64 млн євро штрафу. Ще з більшими проблемами зіткнулися виробники цукрового буряку. Відповідно до реформування цукрової галузі Європейського Союзу, майже 80 тисяч польських фермерів були змушені припинити вирощувати буряки [130].

Тим не менш, перебування Польщі у спільному аграрному ринку ЄС сприяло зростанню обсягів продукування сільгосппродукції в країні. У 2008 році збільшення обсягів виробництва у сільському господарстві РП становило 8,3% у порівнянні з 2005 роком та 24,6% – з 2000 [131].

Надання дотацій сільгоспвиробникам та відкриття європейського аграрного ринку призвело до підвищення закупівельних цін на польську сільгосппродукцію. Як наслідок, реальні доходи польських фермерів у 2007 році зросли у порівнянні з 2000 роком майже у двічі, щоправда через світову кризу доходи селян у 2008 році дещо знизилися (на 16%) [132]. Варто відзначити, що найбільше зросли доходи великих та середніх господарств, у той час як фінансовий стан дрібних господарств здебільшого погіршився. До категорії перших можна віднести лише 14% господарств, які постачали на аграрний ринок 2/3 виробленої в країні аграрної продукції. Найбільш суттєво скоротилися доходи фермерів, які спеціалізувалися на вирощуванні пшениці та цукрових буряків, збільшилися – у аграріїв, які зробили ставку на виробництво м'ясо-молочної продукції [133].

Поляризація у доходах фермерів сприяла укрупненню господарств, середній розмір сільськогосподарського наділу у 2000-2007 роках в країні збільшився з 7,2 до 7,8 га [134]. Причому, абсолютна більшість господарств, як і раніше, належала громадянам Польщі, хоча кількість угідь, які купували іноземці динамічно зростала. Тобто прогнози євроскептиків, на кшталт: «іноземці скуплять польські землі після приєднання країни до ЄС», – не справдилися. Землі скуповували переважно громадяни РП, причому настільки активно, що вартість землі сільськогосподарського призначення у перші п'ять років перебування Польщі в ЄС стрибнула більше ніж у двічі [135]. Останній факт дозволяє зробити припущення, що після входження України до складу Європейського Союзу, вартість землі в нашій державі суттєво збільшиться вже у перші роки членства.

Немає нічого дивного в тому, що на тлі зростання реальних доходів аграріїв, польські селяни, як показали численні соціологічні опитування, позитивно оцінювали наслідки приєднання країни до ЄС для сільського господарства. Причому рівень підтримки членства Польщі в Європейському Союзі з боку працюючих в аграрному секторі зріс з 30% напередодні приєднання, до 64% на початку 2010 року [136].

Таким чином, сільське господарство Польщі після вступу країни до ЄС показало переважно позитивну динаміку розвитку. На цей факт варто звернути увагу українським аграріям і всьому українському суспільству в ході дискусії з приводу ймовірного членства України в Європейському Союзі. У той же час слід зважити і на той факт, що аграрна галузь Польської держави значною мірою втратила самостійність і була змушена діяти за правилами, встановленими у Брюсселі. Результатом чого стало перебування у стані стагнації деяких підгалузей сільського господарства країни.

5.2.4. Соціальний вимір членства Польщі в ЄС. Приєднання РП до Євросоюзу зробило польське суспільство невід'ємною складовою суспільства Європейського Союзу, що не могло не відбитися на якісних та кількісних показниках суспільного життя Польської держави. Причому, ці зміни відбувалися відповідно до загальноєвропейських тенденцій, оскільки були обумовлені процесом європеїзації польського суспільства.

Однією з найбільш гострих соціальних проблем Польщі напередодні вступу країни до ЄС було безробіття, рівень якого у кілька разів перевищував середні показники Європейського Союзу. Майже кожен п'ятий працездатний громадянин країни не мав роботи на початку ХХІ століття. Швидке економічне зростання та масова трудова міграція перших років членства в ЄС стали факторами, які кардинально скоротили рівень безробіття у Польщі: з 19,8% у 2004 році до 9,8% у 2008. Щоправда внаслідок світової економічної кризи у 2009 році рівень безробіття зріс до 11%. Однак цей показник був близьким до середнього рівня безробіття у країнах зони євро (9,4% у 2009 році) [137]. Зменшення кількості непотрібних суспільству людей суттєво зменшило соціальну напругу в Польській державі, що, наприклад, проявилось в істотному зниженні злочинності в країні. Загальна кількість злочинів з 2005 по 2008 роки зменшилася більше, ніж на 1/5, зокрема кількість крадіжок речей поменшала майже на третину, а автомобілів – у два з половиною рази [138].

Вступ Польщі до ЄС відкрив перед поляками більше можливостей з точки зору трудової міграції. За оцінками Головного статистичного управління РП кількість польських громадян, які працювали у країнах Євросоюзу з 2004 по 2007 рік, зросла у два з половиною рази до 1,86 млн осіб. Однак, у 2008-2009 роках еміграційна хвиля з Польщі пішла на спад і кількість польських заробітчан за кордоном дещо знизилася [139]. Поляки здебільшого працювали у Великобританії, Ірландії, Німеччині, Голландії, Іспанії, Італії. Трудові мігранти стали важливим джерелом надходження валюти в країну. Щороку заробітчани переказували у Польщу коштів на кілька мільярдів євро. Водночас трудова міграція мала і зворотній бік у вигляді загострення ситуації на внутрішньому ринку праці. Так у 2007 році 2/3 польських фірм відчували проблеми, пов'язані з нестачею кваліфікованих працівників. Особливо гостро ця проблема стояла у галузях будівництва та охорони здоров'я [140]. Крім зниження економічного потенціалу країни масова трудова еміграція негативно впливала і на родинне життя в країні. Виїзд людей на заробітки нерідко призводив до дезінтеграції соціальних

зв'язків. Зокрема, від'їзд за кордон одного члена родини зумовлював послаблення родинних зв'язків, що часто закінчувалося розпадом сімей. Проте, зокрема, свідчить ризьке зростання (майже у півтора рази) кількості розлучень в країні після приєднання до ЄС [141].

Прискорення економічного зростання в РП та збільшення обсягів дотацій з боку Європейського Союзу сприяли зростанню доходів населення країни. Реальні доходи польських домогосподарств динамічно зростали і в 2007 році були більшими від рівня 2005 року на 9,1%, а у порівнянні з 2000 роком – на 18,6% [142]. Це дозволило Польщі зменшити відставання від «старих» членів ЄС-15 за рівнем доходів населення. Так, станом на 1 травня 2010 року середній прибуток одного мешканця РП становив 55% від аналогічного рівня доходів у країнах ЄС-15, у 2004 році цей показник дорівнював 44% [143]. Крім того рівень бідності в Польщі відповідав середньому рівню серед країн Європейського Союзу: 17% населення РП жило за межею бідності у 2007 році [144]. До того ж в країні швидкими темпами зростала номінальна зарплата, зокрема, у третьому кварталі 2009 року її середній рівень сягнув 3,12 тис злотих (1,12 тис дол.), що приблизно відповідало середньому розміру номінальних зарплат найбідніших країн ЄС-15 [145].

У той же час, зростання доходів не було рівномірним, різниця у доходах між 10% найбагатшої та найбіднішої частин населення у кілька разів перевищувала відповідний середній показник ЄС [146]. До того ж значно різнилися доходи громадян Польщі залежно від регіону, де вони проживали. Східні воєводства продовжували залишатися найбіднішими у країні.

Зростання доходів населення стало вагомим, але далеко не єдиним фактором підвищення якості життя громадян країни. З приєднанням до ЄС на польських теренах почали у повному обсязі діяти європейські норми у сфері захисту прав споживачів. Від 1 травня 2004 року РП отримала можливість брати участь у різноманітних формах співпраці в межах Євросоюзу, які забезпечували більшу безпеку споживчих товарів. Зокрема тут варто відзначити європейську систему швидкого інформування про небезпечні для здоров'я продукти – RAPEX. Однак, наявність сучасних інструментів контролю за якістю продукції ще не гарантувала їх ефективного використання. Польща не була серед країн лідерів за кількістю повідомлень до RAPEX, що свідчило про невисокий рівень надзору за якістю товарів та послуг у Польській державі на фоні інших країн Євросоюзу [147].

Позитивно на покращення якості життя польського суспільства вплинуло збільшення кількості європейських товарів та послуг, що стали доступними громадянам РП після вступу країни до ЄС. Як приклад тут можна навести уніфіковану в ЄС Картку медичного забезпечення (Karta Ubezpieczenia Zdrowotnego), що стала доступною для всіх громадян Польщі, які виїздили до країн Європейського Союзу.

Членство Польщі в Євросоюзі позитивно вплинуло на розвиток спортивної галузі в країні. Так, лише у 2004-2006 роках за фінансової підтримки з боку структурних фондів ЄС у Польщі було побудовано 453

спортивних об'єкта, що стало однією з причин динамічного зростання кількості спортивних секцій та громадян, які регулярно займалися спортом [148].

Приєднання Польщі до Європейського Союзу відкрило перед мешканцями країни нові можливості в сфері здобуття освіти та вдосконалення професійної кваліфікації завдяки активній реалізації в державі освітніх програмах Євросоюзу, що фінансувалися Європейським соціальним фондом. Після 1 травня 2004 року значно збільшилася кількість польських шкіл, які брали участь в освітніх програмах ЄС: Comenius, Leonardo da Vinci тощо. Польська молодь більш активно почала виїжджати на навчання до країн ЄС, завдяки здешевленню освіти для громадян Польщі. Науково-дослідницькі центри та вищі навчальні заклади країни стали активніше брати участь у дослідницьких проектах Євросоюзу та в програмах з обміну науковцями [149]. У той же час, у перші п'ять років членства Польської держави в ЄС невпинно збільшувалася кількість студентів у вищих навчальних закладах країни, що свідчило про зростання популярності вищої освіти в суспільстві на тлі появи нових можливостей з працевлаштування як у Польщі, так і за її межами [150].

У 2004-2009 роках відбулися відчутні зміни у культурному житті польського суспільства. З одного боку, серед мешканців країни помітно зросла кількість відвідувачів кінотеатрів, музеїв та мистецьких галерей, поляки стали купувати більше книжок, з іншого – мешканці країни стали рідше відвідувати бібліотеки та театри [151]. Подібні тенденції у культурному житті країни можна пояснити як змінами технологічного характеру (наприклад, більш активним використанням Інтернету), так і європеїзацією культурної сфери РП, що призводило до змін у культурному житті поляків, притаманних для всього європейського культурного простору.

Значно важче оцінити змін, які відбулися у свідомості польського суспільства у контексті його європеїзації. На нашу думку, найбільш виразно подібні зміни можна прослідкувати, аналізуючи ставлення суспільства до таких популярних в Європі питань, як охорона навколишнього середовища та захист прав різноманітних меншин (національних, релігійних, сексуальних тощо). З 2004 року ставлення до цих питань у польському суспільстві відчутно змінилося, про що свідчило, зокрема, їх інтенсивне висвітлення у засобах масової інформації, шкільних програмах (тут можна згадати, наприклад, шкільний курс «міжкультурна освіта», запроваджений у більшості польських шкіл), а також численні державні та позадержавні програми, спрямовані на вирішення згаданих проблем [152]. Проявом позитивних змін у суспільних настроях було поступове зростання народжуваності і тривалості життя мешканців країни, а також зменшення кількості суїцидів [153].

Зміни в економічному, соціальному та культурному житті країни знайшли своє відображення у ставленні польського суспільства до факту членства Польської держави в Європейському Союзі. У травні 2004 року рівень підтримки членства Польщі в ЄС серед поляків за даними

авторитетного в РП Центру досліджень суспільної думки становив 70% [154]. У перші місяці членства Польської держави в ЄС кількість прихильників перебування країни в Європейському Союзі зменшилася, що ймовірно було пов'язано зі зростанням цін на деякі споживчі товари та певним розчаруванням тих, хто очікував «негайного дива» від самого факту приєднання їхньої країни до Євросоюзу. Однак, вже на початку 2005 року кількість прихильників членства Польщі в ЄС почала зростати і склала 77% у 2005 році. Це зростання продовжилося і у подальшому: у червні 2009 року рівень підтримки членства в ЄС сягнув 85%, а у квітні 2010 року – 86%; при цьому кількість євроскептиків зменшилася до 9% [155].

Якщо подивитися на ставлення до проблеми членства Польщі в ЄС у соціальному розрізі, то можна відзначити, що найбільшу підтримку євроінтеграційна ідея мала серед студентської молоді, мешканців міст, громадян з вищою освітою та доходами не нижче середнього рівня по країні [156]. Згідно з опитуваннями громадяни РП вважали, що найбільшу користь їх країна як член ЄС має від: відкритих кордонів та можливості легально працювати в країнах Європейського Союзу, доступності фінансових ресурсів ЄС та підтримки сільського господарства з боку Євросоюзу [157]. Виходячи з цього, на нашу думку, саме навколо вищезгаданих позитивних наслідків євроінтеграції слід вибудовувати рекламно-інформаційну кампанію стосовно перспектив приєднання України до ЄС.

Соціологічні дослідження продемонстрували ще одну важливу особливість польської суспільної думки – громадяни країни у 2007 році більше довіряли інститутам влади Євросоюзу (72% опитаних), ніж власному уряду (28%), при цьому більшість опитаних (60%) вважала, що Польська держава розвивалася б швидше, якщо б Європейський Союз мав більший вплив на процеси, що відбувалися у внутрішньому житті країни [158]. Це свідчило про те, що польське суспільство не сприймало проблему часткового обмеження суверенітету своєї країни, як таку що загрожує безпеці та подальшому розвитку Польської держави.

Таким чином, у перше п'ятиріччя членства Польщі в ЄС польське суспільство не тільки не розчарувалося в обраному країною шляху, а й збільшило підтримку європейського напрямку розвитку Польської держави. Цьому сприяло покращення якості життя громадян країни та зміни, які відбулися у польській суспільній свідомості.

Висновки до п'ятого розділу

З приєднанням до ЄС, Польща стала членом своєї зони політичної та економічної безпеки, що автоматично підвищило рівень безпеки в Польській державі. РП брала активну участь у формуванні внутрішньої та зовнішньої політики Європейського Союзу і це дозволило країні використовувати політичний та економічний потенціал цього потужного об'єднання для вирішення своїх внутрішніх проблем. З іншого боку, членство в ЄС сприяло зміцненню демократичної моделі політичного устрою Польської держави за рахунок передачі частини повноважень у сфері

здійснення контролю за внутрішньополітичним життям країни до органів влади Євросоюзу.

Сам факт членства Польщі в ЄС значно зміцнив авторитет Польської держави на міжнародній арені і тим самим створив додаткові можливості для набуття Польщею ролі регіонального лідера Центрально-Східної Європи, а також для посилення її впливу на політичні процеси, що відбувалися на Європейському континенті та за його межами. У 2004-2009 роках офіційна Варшава активно використовувала ці можливості, намагаючись перетворитися на лідера ЦСЕ та відігравати у зовнішній політиці ЄС роль містка між Західною та Східною Європою. Згадані зусилля суттєво зміцнили позиції Польщі у політичному житті Європи.

Приєднання до ЄС не завершило процес інтеграції Польщі до структур Європейського Союзу, навпаки, за деякими напрямками ці процеси прискорилися. Передусім, це торкалося повного приєднання країни до Шенгенської зони та Європейського монетарного союзу. Водночас той факт, що РП так і не ввела євро як єдину національну валюту, засвідчив про відставання Польщі у процесі економічної інтеграції в рамках Євросоюзу від більшості країн-членів ЄС.

Не менш вагомими були наслідки приєднання до Європейського Союзу для економіки РП. Тут можна відзначити прискорення темпів зростання обсягів експорту та іноземних інвестицій, зменшення безробіття, усе це сприяло швидкому зростанню ВВП країни. Однак, особливо варто відмітити прискорення надходжень новітніх технологій, що, у свою чергу, обумовило зміни у структурі польської економіки за рахунок збільшення частки сфери послуг, будівельної та машинобудівної галузей. Це означало, що країна зробила вагомий крок у напрямку постіндустріальної стадії суспільного розвитку. Серед галузей економіки, стан яких значно покращився після приєднання Польщі до ЄС, також можна відзначити сільське господарство.

Економічні успіхи спричинили загальне зростання доходів населення країн. Однак, на лише економічне піднесення призводило до зростання добробуту населення. Не менш важливу роль тут відігравав процес запровадження соціальних стандартів Європейського Союзу через імплементацію відповідних правових норм ЄС у польське правове поле. Особливо це стосувалося стандартів у сфері захисту прав споживачів, екології та судочинства. Важливим чинником захисту прав громадян країни стала можливість їх звернення до інститутів ЄС з метою відстоювання власних інтересів. Зокрема на такі інститути перетворилися судові органи Польської держави.

Вступ Польщі до Євросоюзу прискорив процес європеїзації польського суспільства. Цей процес торкнувся як державних інститутів, так і безпосередньо стилю життя громадян країни. Характерною рисою нового європейського стилю життя мешканців країни, який активно формувався у ці роки, було утвердження у свідомості та поведінці громадян норм екологічно безпечного способу життя, дотримання прав і свобод людини, а також зростання поваги до різноманітних меншин. Найважливішим джерелом

європеїзації суспільства був процес інтеграції польського суспільства до європейського культурного простору, що призводило до змін у культурному житті поляків відповідно до західноєвропейських стандартів. Сприяло процесу європеїзації польського суспільства і те, що приєднання Польщі до Європейського Союзу відкрило перед громадянами країни нові можливості в сфері здобуття освіти та вдосконалення професійної кваліфікації. Отже, після вступу до Євросоюзу процес європеїзації Польської держави здійснювався, як і у передакцесійний період, через інституційний і когнітивний механізми європеїзації, а також механізм відповідності.

Аналіз результатів соціально-економічного, політичного та інституційного розвитку країни у перші п'ять років її перебування у складі ЄС показав, що владні інституції РП виявилися здатними ефективно функціонувати в нових умовах. Варшаві вдалося створити дієздатну систему формування і координації європейської політики та своєчасно реагувати на зміни у політичному й економічному житті Європейського Союзу. Крім того, згаданий аналіз засвідчив, що абсолютна більшість негативних прогнозів стосовно політичних, соціально-економічних та культурних наслідків приєднання Польської держави до ЄС, які робилися напередодні вступу країни до Європейського Союзу, не підтвердилися. Розвиток Польщі відбувався скоріше за оптимістичним сценарієм, хоча далеко не всі проблеми соціально-економічного характеру у перші роки перебування країни в Європейському Союзі вдалося вирішити або навіть згладити. Передусім, тут треба відзначити проблеми соціальної та регіональної нерівності.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено нове розв'язання наукового завдання, що полягає у комплексному аналізі широкого кола складових процесу європейської інтеграції Польщі з метою формування історичної концепції інтеграції Польської держави до Європейського Союзу, яка базується на сучасних науково-теоретичних підходах до проблеми європейської інтеграції. Узагальнення теоретичного надбання, а також практики реалізації європейського інтеграційного процесу між РП та Європейським Союзом на міждержавному та міжрегіональному рівнях сприяли окресленню складових європейської політики України та формуванню концептуальних узагальнень стосовно визначення ефективного євроінтеграційного вектору зовнішньої та

внутрішньої політики Києва. З іншого боку, глибоке переосмислення ролі і значення ходу приєднання Польщі до ЄС, у контексті максимального врахування всієї сукупності реалій і факторів цього процесу, зумовило можливість визначити нові підходи до вивчення історії Європейського Союзу та його перспектив.

Комплексний, всебічний аналіз предмета дослідження дозволив отримати достовірні результати та дійти таких висновків:

1. Історіографічний аналіз свідчить про те, що проблема європейської інтеграції Польщі наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. привертала увагу істориків переважно в контексті діяльності суб'єктів державної влади та недержавних акторів РП. Наявним є потужний масив історичної, політологічної та економічної літератури з різноманітних питань європейської інтеграції Польської держави. Природно, що більшість з цих робіт належить польським дослідникам, однак певний інтерес до даної проблеми проявили і науковці з країн ЄС, США, Росії та України. У той же час, у вітчизняній історіографії є наявним брак комплексних досліджень, присвячених інтеграції Польської держави до Європейського Союзу та наслідкам цього процесу. Більшість робіт з полоністичної тематики презентована у вимірі двосторонніх зв'язків України і Польщі чи у контексті окремих проблем економічного, політичного та регіонального співробітництва між Польською державою та Євросоюзом. Отже, аналіз вітчизняних джерел засвідчує потребу в подальшому вивченні історії євроінтеграційного розвитку Польщі, а також впливу процесу розширення ЄС у східному напрямку на взаємовідносини Європейського Союзу з Україною.

2. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнонаукові принципи і підходи та низка універсальних й спеціальних методів дослідження. Серед загальнонаукових принципів і підходів наукового пізнання, застосованих у роботі, домінуючу роль відіграють принципи: науковості, об'єктивності, історизму, а також діалектичний, системний та міждисциплінарний підходи. Важливим елементом теоретико-методологічної конституції дослідження є і низка постулатів методології історії постструктуралізму (оновленої онтології, легітимації впливу суб'єкта, що пізнає історію як об'єкт пізнання, на неї саму тощо).

Задіяна теоретична модель європейської інтеграції Польщі має комплексний характер та спирається на теорії багаторівневого управління, політичних мереж і комунікативну теорію, міжурядовий підхід і неофункціоналістичну концепцію переливу. Такий підхід дозволив розробити гнучку методологію дослідження, яка охоплює широке коло явищ й дає можливість уникнути однобічності, притаманної традиційним концепціям інтеграції.

Аналіз провідних теорій та підходів до європейської інтеграції продемонстрував, що базові засади процесу інтеграції Польщі до ЄС були заздалегідь визначені класичними і сучасними теоріями європейської інтеграції. Тут треба згадати теорії європейської інтеграції: федералізму,

неофедералізму, функціоналізму, неофункціоналізму, інтергавернменталізму, неінституціоналізму, комунікації, ліберальний міжурядовий підхід, а також класичну ліберальну теорію.

3. Процес розширення ЄС був обумовлений низкою факторів політичного та економічного характеру, причому політичні чинники відігравали тут вагомішу роль. Рішення про початок розширення Європейського Союзу на Схід наприкінці ХХ ст. формувалося під впливом кількох визначальних та водночас протилежних факторів: поглиблення внутрішньої інтеграції, бажання зберегти геополітичну стабільність на Європейському континенті та острахом перед додатковими витратами, з якими пов'язане приєднання менш заможних країн ЦСЄ. З рештою політичні фактори, підсилені моральним та дипломатичним тиском з боку країн-східних сусідів Європейської Спільноти, взяли гору над факторами економічного характеру, які здебільшого стримували процес східного розширення ЄЕС(ЄС). Значною мірою ця перемога була обумовлена суспільною підтримкою з боку країн-членів ЄЕС(ЄС) ідеї розширення Спільноти на Схід.

Концепція розширення ЄС на Схід формувалася поступово протягом майже 10 років. При цьому відбувалося поступове пом'якшення позиції офіційного Брюсселя відносно умов приєднання нових членів. В основу концепції були покладені Копенгагенські критерії 1993 року, які з часом доповнювалися новими засадами та вимогами до країн-кандидатів. Концепція «п'ятої хвилі розширення ЄС» мала компромісний характер через те, що базувалася на засадах кількох теоретичних концепцій європейської інтеграції та передбачала поглиблення інтеграції країн ЄС при одночасному розширенні Євросоюзу.

В основу євроінтеграційної концепції була покладена компромісна формула, яка передбачала відносно рівномірний розподіл зусиль між усіма сторонами процесу об'єднання. Серед особливостей цієї концепції варто відзначити те, що вона носила публічний характер, завдяки чому здійснювала значний мобілізаційний ефект на країни-кандидати. Ще одна особливість концепції розширення полягала у тому, що вона відводила країнам-кандидатам в процесі європейської інтеграції роль «учнів», що виконують «домашні завдання» – відповідають на питання Європейської Комісії та отримують за це оцінки. Саме тому не можна казати про самостійність євроінтеграційної стратегії Варшави, адже вона формувалася під тиском конкретних вимог Брюсселя.

У той же час, концепція розширення ЄС на Схід не була достатньо чітко сформульована і усвідомлена політичною елітою Євросоюзу, що проявилось у відсутності консеквентної стратегії розширення Європейського Союзу. У зв'язку з цим слід відзначити суттєву зміну в стратегії розширення Союзу – перехід від загальних вимог на адресу всіх країн-кандидатів до вимог індивідуальних, які враховували специфіку цих країн та їх особисту готовність до приєднання. Крім того, на зміну стратегії «вступу хвилями» прийшла стратегія, заснована на «принципі регати», яка зрівняла шанси країн

ЦСЕ приєднатися до ЄС одночасно. Стратегія розширення була підкріплена значними фінансовими вливаннями у країни Центральної та Східної Європи, хоча ці кошти і не могли покрити всіх фінансових витрат, пов'язаних з процесом європейської інтеграції.

Втілюючи у життя концепцію розширення, Європейський Союз провів інституційні реформи, які, з одного боку, дозволили зберегти високу ефективність адміністративно-управлінської системи Євросоюзу після приєднання нових членів, а з іншого – захистили нових членів ЄС від домінування більш великих та заможних країн. У результаті цих дій Євроспільнота спромоглася прийняти нових членів, зберігаючи при цьому динаміку та рушійні сили європейської інтеграції. Завдяки інституційним реформам Євросоюз виявився здатним прийняти до свого складу дванадцять країн, зокрема і таку велику, як Польща в рамках п'ятої хвилі розширення, а також заклав підґрунтя для подальшого розширення.

4. Провідним вектором соціокультурної і політичної орієнтації Польщі протягом усієї багатовікової історії цієї держави була європейська цивілізація. Порівняльна характеристика соціально-економічних і політичних структур, створених польським народом на всіх етапах історичного розвитку, свідчить про те, що за багатьма напрямками Польща йшла схожим з країнами Західної Європи шляхом. На це вказують подібність внутрішніх економічних, політичних устроїв і культурних традицій Польських держав та Західноєвропейських країн, які існували в одному історичному проміжку. У кінцевому підсумку за Польщею, незалежно від форми правління, суспільного ладу чи історичного етапу, міцно закріпився імідж європейської держави.

Євроінтеграційний доробок польських політиків та науковців формувався протягом багатьох століть і складався з численних ідей та пропозицій польських політиків, письменників та науковців щодо створення об'єднаної Європи. Завдяки цьому на рубежі XX-XXI століття РП мала глибокі історичні й ідеологічні підстави на здобуття повноправного членства в ЄС. Європейський вибір Польської держави був обумовлений також спільними цивілізаційними коріннями польського народу та «західного світу». Пов'язана з цим «ментальна спільність» стала провідною рушійною силою європейської інтеграції та європеїзації Польщі.

5. Успіх євроінтеграційної політики офіційної Варшави залежав, передусім, від результатів внутрішніх реформ у Польській державі. Інтеграція Польщі до структур Європейського Союзу спонукала владу країни до модернізації провідних інститутів країни. Орієнтиром для цих реформ були стандарти Євросоюзу, які знайшли своє відображення, зокрема, у Копенгагенських критеріях. Реалізація реформ супроводжувалася ретельним моніторингом з боку Європейської Комісії, на підставі якого Європейський Союз визначався стосовно строків приєднання Польщі до ЄС. Усе це обумовило перетворення реформ на один з найважливіших інструментів європеїзації країни.

Здійснена у 1990-х роках модернізація системи організації влади, а також системи виборів і політичного суперництва сприяла створенню та існуванню в Польщі стабільних інститутів влади, які були гарантами демократії. Велика робота польської влади була також здійснена у напрямі захисту особистих прав і свобод людини, підтримки діяльності демократичних інституцій, неурядових організацій, незалежних ЗМІ. Завдяки цим заходам польська система влади у другій половині 90-х років ХХ століття вийшла на новий рівень організації, який у цілому відповідав інституційним і політичним критеріям членства в ЄС.

Економічні реформи кінця ХХ століття наблизили Польщу до відповідності економічним критеріям членства в ЄС. В РП була створена ринкова економіка з рівнем стабільності, достатнім для того, щоб суб'єкти економічної діяльності діяли в умовах передбачуваного клімату. Це підвищувало шанси Польщі на повне приєднання до спільного економічного простору Європейського Союзу.

Завдання євроінтеграційного характеру, а саме прискорене наближення до рівня економічного розвитку країн ЄС, обумовили такі кроки Варшави, як створення зони вільної торгівлі з Євросоюзом, відкриття внутрішнього ринку для капіталів з країн ЄС та активне залучення фінансової допомоги з боку ЄС. Завдяки цьому РП вдалося у стислі строки (менш ніж за десять років) переорієнтувати свою зовнішню торгівлю з ринків держав соціалістичного табору на ринки країн Євроспільноти, що дозволило забезпечити польським компаніям надійні ринки збуту для своєї продукції, зменшити політичні ризики для економічного розвитку країни та зробити внутрішній ринок достатньо привабливим для компаній з ЄС. Значною мірою завдяки усуненню перешкод у торгівлі з країнами-членами Євросоюзу, Польщі вдалося продемонструвати Європейській Спільноті відповідність своєї економіки Копенгагенським критеріям за такими напрямками, як рівень і темпи торговельної інтеграції держави-кандидата з Європейським Союзом, наявність дієвої ринкової економіки та здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у рамках ЄС.

Реформування здійснювалося одночасно у кількох провідних сферах суспільного життя в Польщі, що було обумовлено неможливістю досягти позитивних змін при модернізації окремих суспільних галузей через їх тісний взаємозв'язок. Тому в 1989-2004 роках у Польщі була проведена комплексна реформа суспільних інституцій, що призвело до глибоких змін у соціально-економічному житті країни. Важливим чинником впливу на хід цих реформ були соціальні стандарти, загальноприйняті в країнах Євросоюзу. При модернізації судової системи процес європеїзації обумовив визначення в якості пріоритетів реформування: законодавчо-процесуальний, організаційний та логістичний напрямки. У процесі реформування системи охорони здоров'я орієнтація на країни ЄС спонукала до переходу на засади страхової медицини. При модернізації освітньої галузі до – демократизації, децентралізації та впровадження європейського виміру навчання у навчально-виховний процес освітніх закладів. У ході реформування пенсійного

забезпечення стандарти Євросоюзу стимулювали перехід до багаторівневої накопичувальної системи.

Реформи у соціально-економічній сфері та програми підтримки польської культури з боку Євросоюзу стали важливим джерелом європеїзації польської культури. Вони сприяли комерціалізації та вестернізації культури країни, завдяки інтенсифікації проникнення до культурного простору Польщі західних культурних стандартів.

З іншого боку, реформи призвели і до низки негативних наслідків, таких як: зростання безробіття та злочинності, загострення кризи в аграрному секторі країни, недоступність для багатьох громадян вищої освіти, відсутність гарантій рівності доступу до медичних послуг для польських пацієнтів, залишилася невирішеною проблема корупції в правоохоронних органах тощо. Незважаючи на це, у цілому, трансформація соціально-економічної сфери Польської держави виявилася вдалою, про що свідчить економічне зростання, яке спостерігалось в країні на рубежі ХХ-ХХІ століть, збільшення реальних доходів населення, зменшення відстані між Польщею та країнами ЄС за рівнем соціально-економічного розвитку, зростання тривалості життя мешканців країни тощо. Завдяки реформам Польській Республіці вдалося забезпечити гідний рівень життя своїм громадянам та відповідний рівень державних послуг як того вимагали Копенгагенські критерії. До того ж реформи були здебільшого позитивно оцінені Європейською Комісією. Отже, модернізація Польської держави у згаданий період наблизилася країну до членства в Європейському Союзі.

6. Польща у 1989-2004 роках стала членом значної кількості західноєвропейських економічних та політичних структур, що було обумовлено процесом європеїзації її зовнішньої політики. У той же час, Варшава активно співпрацювала з державами, які не були членами ЄС. З середини 1990-х років усе більш рельєфно почала викристалізовуватися «східна політика» Польщі, спрямована на забезпечення стабільності та безпеки на своїх східних кордонах, а також на підвищення власного авторитету серед країн ЄС. Польща була зацікавлена у статусі держави, що активно сприяє європеїзації пострадянських країн, оскільки саме цей статус надав більшої вагомості її голосу в Європейському Союзі. Тому завдання польської політики щодо України виходили далеко за рамки двосторонніх відносин та мали сприяти зростанню авторитету РП на міжнародній арені.

7. Суспільна думка відносно ідеї європейської інтеграції Польщі динамічно змінювалася протягом 1989-2004 років. Причому ці зміни були різноспрямованими – то у бік зменшення кількості прихильників ідеї інтеграції, то у бік їх збільшення. Далеко не всі верстви населення країни однаково ставилися до європейських перспектив Польщі. Найбільший відсоток євроскептиків спостерігався серед селян та низькокваліфікованих працівників, найменший – серед мешканців великих міст, управлінських кадрів, осіб з вищою освітою та студентів. Однак, протягом усього цього періоду більшість поляків підтримувала ідею приєднання країни до ЄС і саме це стало запорукою успішного входження Польщі до Європейського Союзу.

Єврооптимістичні настрої панували і серед переважної більшості політичних сил країни.

Польська влада не була стороннім спостерігачем за ходом формування громадської думки з приводу євроінтеграції Польської держави, а брала активну участь у цьому процесі. Ідеологічна підготовка суспільства до позитивного сприйняття ідеї приєднання Польщі до ЄС особливо активно велася через засоби масової інформації та навчальні заклади країни.

Аналіз мотивів і цілей приєднання Польської держави до Європейського Союзу, домінуючих у політичних колах країни, засвідчив їх яскраво виражену прагматичність. Польська політична еліта, формулюючи мету євроінтеграції, виходила, передусім, з вузьконаціональних інтересів країни і завдяки цьому їй вдалося знайти достатньо аргументів для польського суспільства щодо необхідності приєднання Польщі до ЄС. У той же час подібна позиція виявилася прийнятною й для Європейської Спільноти

8. Імплементация *acquis communautaire* у правове поле Польської Республіки стала важливим засобом європеїзації країни у передвступний період. Механізм адаптації польського права до європейських правових стандартів пройшов складний період становлення упродовж 1991-2004 років. Створений механізм гармонізації права ЄС і Польщі мав постійну структурну основу, яку склали центральні органи влади: уряд і парламент, а також низка допоміжних органів, кількість та функції яких поступово змінювалися. Такий механізм міг ефективно функціонувати лише за умови злагодженої роботи цих органів, що вони і продемонстрували на практиці. Діяв цей механізм за доволі чітким планом, який визначали урядові програми та графіки дій з впровадження *acquis communautaire* в правове поле РП. Це дозволило Польщі до 1 травня 2004 року впровадити більшу частину правового доробку ЄС у національне правове поле.

У той же час процес уніфікації права III Речі Посполитої та Європейського Союзу проходив далеко не гладко. Здебільшого він гальмувався через нестачу експертів з польського боку, які мали безпосередньо займатися цією проблемою. Крім того, введення у дію великої кількості законів євроінтеграційного змісту в обмежені терміни призводило до великих фінансових витрат з боку польської сторони, тому Варшава цілеспрямовано відтермінувала впровадження багатьох норм європейського права з метою зменшення фінансових витрат. До факторів, які сприяли процесу уніфікації польського й європейського законодавства треба віднести технічну допомогу з боку ЄС та прагнення представників усіх гілок влади у Варшаві, і Брюсселі якнайшвидше здійснити цей процес.

9. Процес європейської інтеграції змусив польську владу на початку 90-х років кардинально змінити засади регіональної політики. В її основу були покладені європейські принципи регіонального управління: субсидіарності, децентралізації, партнерства, програмування, концентрації, адиціоналізму. Це дозволило спрямувати регіональну політику держави у традиційне для країн ЄС русло, а саме на розбудову і модернізацію

регіональної інфраструктури, реструктуризацію економічної бази регіонів, розвиток людського потенціалу, підтримку депресивних регіонів та сприяння міжрегіональній співпраці.

Яскравим проявом європеїзації польської регіональної політики стала децентралізація місцевої влади. Адміністративна реформа, здійснена у 1990-х роках, призвела до створення в усіх адміністративних одиницях країни повноцінних органів місцевого самоврядування з широкими повноваженнями. Крім того, усі адміністративні одиниці країни було приведено у відповідність з NUTS класифікацією Європейського Союзу. Найважливішим результатом адміністративної реформи також було створення в Польщі моделі регіонального управління, побудованої на засадах поєднання принципів централізації та децентралізації (органів урядової адміністрації та місцевого самоврядування). Така система організації місцевої влади відповідала стандартам ЄС та дозволяла реалізовувати принципи регіональної політики Євросоюзу на практиці.

Адміністративна реформа підвищила ефективність діяльності місцевої влади в країні, але не вирішила повністю головну проблему польських регіонів – відсутність фінансової незалежності. Хронічна нестача коштів у місцевих та державному бюджетах призвела до орієнтації органів влади на місцях, у процесі реалізації стратегічних проектів, переважно на фінансові ресурси приватних інвесторів та структурних фондів ЄС. На тлі цих проблем фінансова допомога з боку Європейського Союзу стала вагомим чинником модернізації польських регіонів. Реалізація проектів у рамках програм допомоги ЄС відбувалася у соціально-економічній, культурній, освітній та управлінській сферах життєдіяльності польських регіонів. Використання коштів, що надходили в країну через вищезгадані програми, хоча в цілому і було успішним, але наштовхнулося на низку проблем, які гальмували реалізацію багатьох проектів на місцях. Тут варто відзначити: надмірну централізацію програм допомоги як з боку Європейської Комісії, так і з боку польської урядової адміністрації, часту зміну виконавців та відповідальних за втілення проектів, відсутність достатньої кількості кваліфікованого персоналу в Польщі для впровадження програм допомоги тощо.

Важливу роль у процесі інтеграції Польщі з Євросоюзом відіграло транскордонне співробітництво. Особливе місце в цьому співробітництві займали єврорегіони, створені на кордоні Польщі та ЄС. Співробітництво на рівні єврорегіонів дозволяло успішно вирішувати локальні проблеми, максимально використовуючи місцевий потенціал, і поступово згладжувати рецидиви периферійності у соціально-економічному розвитку окремих регіонів. Цим процесам сприяли зусилля ЄС з переходу від «Європи країн – до Європи регіонів». Регіональна інтеграція у формі співпраці суміжних територій сусідніх держав, отримала значну підтримку з боку ЄС як у методичній, так і в фінансовій площинах. Важливим було і те, що в єврорегіонах відпрацьовувалися схеми передачі навиків демократичного суспільства та громадянської ініціативи. Головний результат діяльності зазначених єврорегіонів полягав у тому, що їм вдалося на практиці

продемонструвати позитивні результати процесу євроінтеграції ще до вступу Польщі в ЄС.

10. Інституційно-правова база інтеграції Польщі до ЄС створювалася протягом майже півтора десятиліття і складалася з великої кількості документів, серед яких особливе місце займали Європейська угода та Акцесійний договір. Особливість цих документів полягала у тому, що вони стали провідними чинниками європеїзації Польської держави на інституційному рівні.

Офіційні переговори щодо приєднання РП до Європейського Союзу тривали 57 місяців, їх головним результатом стало приєднання Польщі до ЄС на засадах повноцінного членства. Переговори проводилися за 31 переговорним напрямком, причому за більшістю з них сторонам вдалося відносно швидко прийти до консенсусу. Найбільш проблемними виявилися переговори в таких тематичних сферах, як сільське господарство, вільне пересування капіталу та осіб, регіональна політика, фінанси і бюджет, політика конкуренції.

Особливість переговорів між Польщею та ЄС полягала в тому, що сторони переговорного процесу з самого їх початку мали позиції різної ваги. Тон на переговорах задавала Європейська Комісія, а польська сторона будувала свою переговорну стратегію на засадах, визначених Європейським Союзом. У той же час сторони продемонстрували готовність йти на суттєві поступки практично за всіма суперечливими питаннями переговорного процесу. На динаміку акцесійних переговорів також впливали зміни стратегії ведення переговорів з боку польської сторони, внутрішньополітична ситуація в Польщі та хід переговорів ЄС з іншими країнами-кандидатами на приєднання.

Значною мірою, загальний успіх у веденні акцесійних переговорів був обумовлений тим, що офіційна Варшава зуміла розробити ефективну стратегію інтеграції з ЄС та реалізувати її на практиці. Польща наполегливо відстоювала свою стратегічну лінію на переговорах: вона мала отримувати з європейського бюджету значно більше фінансових ресурсів, ніж віддавати до нього, крім того, запровадження низки норм права ЄС мало бути суттєво відстрочено у часі. Незважаючи на чималі поступки, які робила польська сторона під час проведення перетрактацій, Варшаві вдалося відстояти свої позиції з багатьох важливих, для неї, переговорних сфер. Обидві сторони переговорного процесу у підсумку досягли стратегічної мети – результати переговорів сприяли зміцненню соціально-економічної сфери Польської держави, а це дозволяло РП після приєднання до Європейського Союзу в повному обсязі виконувати обов'язки, які випливали з членства в ЄС.

11. Приєднання Польщі до Європейського Союзу призвело до виникнення нових викликів для Польської держави. Польща була змушена передати частину суверенних управлінських повноважень до органів влади ЄС. Натомість взамін Варшава отримала нові важелі впливу на формування зовнішньої та внутрішньої політики Європейського Союзу. Це суттєво змінило форму та зміст суверенітету Польської держави. Спираючись на

засади концепції «об'єднаного суверенітету», можна стверджувати, що ці зміни зміцнили суверенітет Польської держави, свідченням чого були: активний вплив Варшави на процес формування спільної внутрішньої та зовнішньої політики Європейського Союзу, посилення позицій Польщі на міжнародній арені, прискорення соціально-економічного розвитку країни.

Членство в ЄС дозволило РП стати більш вагомим чинником стабільності на Європейському континенті. У той же час приєднання Польщі до Європейського Союзу не призвело до кардинальних змін у її зовнішній політиці. Європейська політика залишилася провідним напрямком зовнішньополітичного курсу III Речі Посполитої. Натомість певних змін зазнала концепція здійснення європейської політики, якщо раніше її головною складовою була інтеграція до структур ЄС, то після отримання Польщею статусу повноправного члена Євросоюзу, основний вектор європейської політики був спрямований на активну участь в управлінні Євросоюзом та захист власних інтересів у процесі формування внутрішньої та зовнішньої політики ЄС. Крім того, незмінним залишився курс країни на здійснення ролі посередника у стосунках між ЄС та країнами Східної Європи

Після 1 травня 2004 року Польща намагалася активно впливати на процес формування спільної закордонної і безпекової політики Європейського Союзу. На цьому шляху офіційна Варшава досягла вагомих успіхів, водночас далеко не всі її ініціативи були підтримані партнерами по Євросоюзу і реалізовані на практиці. Це стало свідченням того, що Польща у перші роки членства в ЄС не перетворилася на повноцінного політичного лідера Союзу такого, як, наприклад, Франція або Німеччина. Тим не менш Польща належала до членів Європейського Союзу, які мали високий потенціал європейського лідера, а неспроможність суттєво впливати на внутрішньоєвропейські процеси, Варшава намагалася компенсувати закріпленням за собою ключових ролей у формуванні Східної політики Європейського Союзу.

Польща ввійшла до Європейського Союзу, маючи дієву систему координації європейської політики, що допомогло їй ефективно реалізовувати цю політику на практиці. Це також дозволило РП оперативно включитися в роботу основних інституцій ЄС та перетворитися на помітного гравця в процесі прийняття рішень органами влади Євроспільноти. Польська держава доволі ефективно захищала власні інтереси в Європейському Союзі та зуміла отримати суттєві економічні дивіденди від членства в ЄС. У той же час проблема поглиблення інтеграції з Європейським Союзом залишалася злободенною для Республіки Польща і після вступу країни до ЄС. Польщі не вистачило п'яти років членства в Євросоюзі для повного приєднання до Економічного та монетарного союзу, країна далеко не завжди узгоджувала свою зовнішню політику з іншими країнами Євросоюзу та мала проблеми у процесі формування власної європейської політики. Тим не менш, досвід перших років перебування Польщі у складі ЄС є свідченням того, що новий член Європейського Союзу може достатньо ефективно захищати власні

політичні та економічні інтереси, не зважаючи на передачу частини державного суверенітету до інститутів Євросоюзу.

Соціально-економічні результати перших п'яти років членства Польщі в Європейському Союзі показали, що наслідки членства принесли країні більше позитивних змін, ніж негативних. До позитивних результатів слід віднести: зростання експорту та зменшення зовнішньоторговельного дефіциту, збільшення напливу прямих іноземних інвестицій, зростання обсягів фінансових вливань в економіку країни з бюджету Європейського Союзу, покращення ситуації в основних галузях економіки країни, скорочення кількості безробітних. Усе це, у свою чергу, призвело до покращення макроекономічних показників країни та до підвищення життєвого рівня населення Польщі. Крім того, членство РП в ЄС здебільшого позитивно відбилосся на культурному розвитку польського суспільства. Вищезгадані зміни були позитивно оцінені громадянами країни, про що свідчить покращення ставлення населення до членства Польщі в ЄС.

У той же час далеко не всі соціально-економічні проблеми, які стояли перед країною напередодні вступу до Євросоюзу були вирішені. Більше того, деякі з них загострилися: надзвичайно великою залишилася різниця між найбільш багатими та бідними верствами населення, помітно посилилася поляризація серед польських фермерів за рівнем доходів, збільшилися масштаби трудової міграції, що призвело до дефіциту робітників у деяких галузях польської економіки, Польща залишилася країною з високим рівнем енергетичної та сировинної залежності.

12. Процес європейської інтеграції III Речі Посполитої супроводжувався інтенсивною європеїзацією провідних інститутів країни, що було обумовлено адаптаційним тиском, який чинили на них численні інтеграційні заходи. Основний вектор європеїзації був спрямований на внутрішню політику Польщі, а саме на зміст та форми її здійснення, а також на інституційний (конституційний) порядок, що діяв в країні. Європеїзація Польської держави втілювалася, передусім, через дію когнітивного та інституційного механізмів, а також механізму відповідності. Останні два механізми були активовані під тиском Брюсселя, який вимагав кардинально трансформувати польське законодавство з метою запровадження інституційної моделі функціонування Польської держави за західноєвропейським зразком. Натомість, когнітивний механізм європеїзації польського суспільства функціонував ще до початку перших інтеграційних переговорів між Варшавою та Брюсселем. З приєднанням Польської Республіки до ЄС інтенсивність функціонування всіх цих механізмів європеїзації країни посилилася.

13. Досвід, отриманий Польщею в ході реалізації політики інтеграції до ЄС, на нашу думку, може бути використаний Україною на її євроінтеграційному шляху. Зокрема українським політикам, економістам та дипломатам варто звернути увагу на:

- форми й методи здійснення морального і дипломатичного тиску на ЄС з боку країн Центрально-Східної Європи, зокрема й Польщі, і більш

активно застосовувати їх в євроінтеграційному переговорному процесі;

- наслідки підписання Угоди про асоціацію між Польщею та Європейськими Спільнотами. Створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС має стимулювати економічний розвиток нашої держави та прискорити процес європейської інтеграції Української держави. У той же час, відкриття внутрішнього ринку України варто здійснювати поступово та обережно, через те, що цей процес може викликати й чималі негативні наслідки, з якими, зокрема, зіштовхнулася Польща на рубежі ХХ-ХХІ століть. Наприклад, зростання дефіциту зовнішньої торгівлі РП значною мірою було обумовлено швидкими темпами відкриття внутрішнього ринку країни для товарів з ЄС;

- увагу, яка приділялася судовій системі та органам внутрішніх справ Польщі з боку Єврокомісії у період ведення акцесійних переговорів. Подібна увага, судячи з цього, очікує й українську судову систему у період ведення майбутніх акцесійних переговорів між Києвом та Брюсселем. Тому українській владі варто заздалегідь зосередитися на приведенні діяльності судових органів відповідно до стандартів європейського судочинства, передусім, необхідно запровадити принцип *judicial capacity*, та надати Європейському Союзу гарантії незалежності судової влади в Україні;

- механізм впровадження *acquis communautaire* в правове поле РП. Враховуючи те, що цей механізм виявився цілком дієздатним, він може бути взятим за основу у ході побудови системи з адаптації українського права до правових стандартів ЄС, що дасть можливість заощадити багато часу і сил інституціям, які відповідають за цей процес;

- проблему нестачі кваліфікованих фахівців у сфері європейського законодавства, яка залишалася актуальною для Польщі протягом усього періоду європейської інтеграції. Спираючись на цей досвід українській владі вже найближчим часом варто розпочати серйозну роботу з підготовки великої кількості фахівців з *acquis communautaire*. Мова має йти про кілька тисяч спеціалістів, здатних взяти активну участь у процесі гармонізації законодавства України та Євросоюзу. При цьому, треба врахувати, що велика кількість спеціалістів з європейського права буде потрібною не лише центральним інституціям, а й органам регіональної і місцевої влади;

- фактори, що суттєво знижували ефективність реалізації програм допомоги Польщі, запроваджених Європейським Союзом: надмірну фінансову й організаційну централізацію цих програм у ході їх реалізації, нестачу персоналу, компетентного у питаннях впровадження програм допомоги, кадрову нестабільність в польських міністерствах та відомствах, повільну передачу інформації від Європейської Комісії до польських органів влади, брак довіри між донорами та бенефіціантами, погане знання польської специфіки з боку Європейської Комісії тощо. Виходячи з цього, центральним та місцевим органів влади України доцільно вже найближчим часом розпочати підготовку фахівців, здатних ефективно взаємодіяти з представниками Єврокомісії щодо спільної реалізації проектів, як місцевого, так і загальнодержавного значення; українським обласним виконавчим

органам влади варто, на нашу думку, скористатися відповідним досвідом польських воєводств і створити у перспективі спеціалізовані відділи, які б безпосередньо зосередилися на реалізації проектів, що фінансуються Європейським Союзом;

- строки відкриття ринку для польських товарів з боку Євросоюзу, які випередили заздалегідь встановлені Європейською угодою терміни запровадження вільної торгівлі між Польщею та ЄС. Цей факт може бути використаним у якості прецеденту українською дипломатією з тим, щоб продовжити тиск на Євросоюз і після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС з метою пришвидшення процесу відкриття ринку Європейського Союзу для українських товарів;

- досвід Польщі, здобутий у ході створення правової бази інтеграції з ЄС, який свідчить про те, що Україні треба розраховувати на поетапний підхід при розбудові євроінтеграційної інституціонально-правової бази. Особливо ретельно Києву необхідно працювати над досягненням відповідності країни Копенгагенським критеріям, впроваджувати *acquis communautaire* у національне правове поле, крок за кроком виконувати положення Угоди про асоціацію. Також Україні варто розробити чітку та конкретизовану програму інтеграції до ЄС, створити спеціалізовані інституції на кшталт польського Комітету європейської інтеграції, які б безпосередньо відповідали за процес європейської інтеграції країни;

- найбільш проблемні сфери акцесійних переговорів між Польщею та ЄС. Тут треба згадати напрямки, за якими переговорний процес тривав найдовше за інші (2-3 роки), це: вільне пересування осіб, політика конкуренції, сільське господарство, рибальство, транспортна політика, вільний рух капіталів, право підприємств, податки, довкілля, економічний і монетарний союз, юстиція і внутрішні справи. Треба враховувати, що строки та рівень складності ведення акцесійних переговорів залежали від динаміки імплементації європейського правового доробку у національне правове поле, тому процес впровадження *acquis communautaire* у вищезгаданих сферах права Української держави вимагає особливо великої уваги та першочергової активізації;

- базові принципи ведення акцесійних переговорів між Польщею та ЄС, серед яких особливу увагу слід звернути на наступні засади: переговори базувалися на нормах *acquis communautaire* і необхідність запровадження стандартів європейського права не могла бути предметом обговорення; позиція сторін за одним напрямком переговорного процесу не впливала на їх позиції з інших напрямків; «нічого не узгоджено поки усе не узгоджено», з чого випливала можливість перегляду раніше досягнутих домовленостей аж до моменту остаточного погодження тексту Акцесійного договору; пропозиції стосовно запровадження перехідних періодів, які фактично являли собою тимчасове ухилення від виконання *acquis communautaire*, могли внести обидві сторони переговорного процесу. Згадані принципи застосовувалися ЄС в процесі ведення акцесійних перетрактацій як з Польщею, так і з іншими країнами-кандидатами, тому існує велика

вірогідність щодо їх подальшого застосування в ході аналогічних переговорів з Україною;

- успіх польської делегації на саміті у Копенгагені у грудні 2002 року, який засвідчив можливість здобуття прийняттого результату на переговорах з ЄС у разі застосування жорсткої але добре продуманої тактики. На цей факт варто звернути увагу українській дипломатії та взяти на озброєння в ході майбутніх переговорів з Євросоюзом польську стратегію «прикінцевого пакету»;

- досвід Польщі з відстрочення імплементації певних правових норм ЄС на доволі довгий термін (іноді більше, ніж на 10 років) з метою подальшого використання цього досвіду українською стороною в процесі акцесійних переговорів з ЄС;

- польську модель державного управління у післяакцесійний період. Враховуючи досвід Польської держави у цій сфері, Києву варто розробити аналогічну управлінську модель, яка дозволила б скористатися новими можливостями, які надає членство в ЄС, задля зміцнення державного суверенітету. Причому, подібна модель, на нашу думку, має спиратися на засади концепції «об'єднаного суверенітету»;

- досвід європеїзації Польської держави, який свідчить про те, що поглиблення інтеграції України з Європейським Союзом посилить дію у нашій державі когнітивного та інституційного механізмів європеїзації, а також механізму відповідності.

Достовірність результатів і вірогідність висновків також підтверджуються можливістю їх практичного використання під час:

- виконання державних програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської інтеграції України та інформування громадськості з питань європейської інтеграції України;

- опрацювання спецкурсу з проблем європейської інтеграції, який сприяє виробленню у студентів розуміння процесу євроінтеграції, як передумови ефективної модернізації Української держави;

- розробки навчальних посібників з проблем історії Європейського Союзу, які, серед іншого, спираються на отримані висновки щодо характерних рис європейської політики Польської держави до та після приєднання до ЄС.

ПОСИЛАННЯ

Розділ 1

1. Борко Ю.А. От европейской идеи – к единой Европе / Ю.А. Борко. – М.: Издательский Дом “Деловая литература”, 2003. – 464 с.; Вradій О.С. Інституціональний вимір формування єдиної політичної системи Європейського Союзу: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Вradій О.С. – К., 2006. – 18 с.; Вінникова Н.А. Інституційний вимір зовнішньої політики Європейського Союзу (політологічний аспект): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Вінникова Н.А. – Х., 2007. – 16 с.; Довгань В.М. Правовий статус Європейського Парламенту в системі органів Європейського Союзу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Довгань В.М. – К., 2006. – 18 с.; Европейская интеграция, большая гуманистическая Европа и культура / Под ред. Л.И. Глухарева – М.: УРСС, 1998. – 318 с.; Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития / Под ред. Ю.А. Борко, О.В. Буториной. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 472 с.; Європейський Союз: економіка, політика, право / [Редкол. В.В. Копійка, О.І.Шнирков, В.І. Муравйов та ін.]. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 368 с.; Камінський Є. На терезах європейської стабільності / Є. Камінський // Політика і час. – 1996. – № 2. – С. 32-38; Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. – К.: Знання, 2009. – 751 с.; Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посіб. для студ. Вузів / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.; Копійка В.В. “Agenda-2000” та проблема внутрішнього реформування ЄС // Вісник Київського національного університету ім.Т.Шевченка. Міжнародні відносини. – 2003. – Вип. 25. – С. 56-63; Кредісов О.А. Розвиток європейської інтеграції в умовах глобалізації світової економіки: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 / Кредісов О.А. – К., 1999. – 20 с.; Кресін О.В. Конституція об’єднаної Європи / О.В. Кресін. – К.: Юрид. думка, 2005. – 116 с.; Полтораков О.Ю. Європейська політична інтеграція в сучасній цивілізаційній системі автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Полтораков О.Ю.. – К., 2004. – 16 с.; Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.; Семенюк О.Л. Спільна політика Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони в умовах його розширення автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Семенюк О.Л. – К., 2007. – 20 с.; Терницький В.М. Наднаціональні інституції

Європейського Союзу в теоріях інтеграції: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Терницький В.М. – К., 2006. – 20 с.; Волес В. Творення політики в Європейському Союзі / Волес В., Волес Г.; пер. з англ. Р.Ткачук. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 871 с.; Шнирков О.І. Конкурентна політика Європейського Союзу / О.І. Шнирков – К.: Вид.-поліграфіч. центр “Київський університет”, 2003. – 347 с.; Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції. Ever closer Union: An Introduction to European Integration / Д. Дайнен; пер. з англ. М. Марченко. – К.: "К.І.С.", 2006. – 696 с.; Democracy in the European Union : integration through deliberation? / edited by Erik Oddvar Eriksen and John Erik Fossum. – London ; New York: Routledge, 2000. – 310 p.; Economic integration and multinational investment behavior : European and East Asian experiences / edited by Pierre-Bruno Ruffini. - Cheltenham, UK ; Northampton, MA: Edward Elgar, 2004. – 457 p.; Economics of European integration / edited by Tibor Palnkai. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. – 459 p.; European political parties between cooperation and integration / Karl Magnus Johansson, Peter Zervakis (eds.). – Baden-Baden : Nomos, 2002. – 239 p.; European spatial planning / edited by Andreas Faludi. – Cambridge, Mass.: Lincoln Institute of Land Policy, 2002. – 235 p.; Integration, growth and cohesion in an enlarged European Union / edited by John Bradley, George Petrakos and Iulia Traistaru. – New York : Springer, 2005. – 348 p.; The origins and development of European integration : a reader and commentary / edited by Peter M.R. Stirk and David Weigall. – London; New York: Pinter, 1999. – 336 p.; The Politics of Europeanization / edited by Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2003. – 351 p.; Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej / Redakcja naukowa: Ewa Małuszyńska, Bohdan Gruchman [wydanie III]. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010. – 344 s.; Wiessla G. European Integration – Sharing of Experiences – By J. Ø. Møller / Georg Wiessla. // JCMS: Journal of Common Market Studies June. – 2010. – Issue 3. – P. 771-772 та ін.

2. Буренко Н.М. Еволюція політики Європейського Союзу щодо країн Центральної та Східної Європи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Буренко Н.М. – К., 2004. – 26 с.; Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти: Монографія / І.Я. Тодоров. – Донецьк: Донецький національний університет, 2006. – 268 с.; Герасимчук Т.Ф. Країни Центральної Європи в політиці Європейського Союзу (1989–2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 "Всесвітня історія" 07.00.02 / Т.Ф. Герасимчук. – К., 2005. – 23 с.; Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу / В.В. Копійка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2002. – 253 с.; Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення Європейського Союзу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора політ. наук: спец. 21.01.01 / Копійка В.В. – К., 2004. – 49 с.; Кіш Є. Б. Країни Центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991-2007 роки): дис. ...доктора історичних наук: 07.00.02. / Є.Б. Кіш – Ужгород, 2008. – 489 с.

Ніщський договір та розширення ЄС / ред. С.В. Шевчук. – К.: Вид-во Логос, 2001. – 196 с.; Прокопенко Л.Л. Політика європейської інтеграції: Конспект лекцій / Л.Л. Прокопенко, О.М. Рудік. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2008. – 52 с.; Рудік О.М. Політика європейської інтеграції: Конспект лекцій / О.М. Рудік – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2006. – 92 с.; Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі / Г.М. Перепелиця. – К.: НІДС, 2003. – 432 с.; Шемятников В.Г. Европейская интеграция: учебное пособие / В.Г. Шемятников. – М.: Международные отношения, 2003. – 400 с.; Європейська інтеграція / [уклад.: М. Яхтенфукс, Б.Колер-Кох]; пер з нім. М. Яковлева. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 394 с.; Integracja europejska. Podręcznik akademicki / red. A. Marszałek, M. Bijak-Kaszuba. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2004. – 528 s.; Gawlikowska-Hueckel K. Integracja europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej / K. Gawlikowska-Hueckel, A. Zielińska-Głębocka. – Warszawa: С.Н . ВЕСК, 2004. – 339 s.; Dynia E. Integracja europejska / E. Dynia. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2006. – 271 s.; Driven to change: the European Union's enlargement viewed from the East / edited by Antoaneta L. Dimitrova. – Manchester; New York: Manchester University Press, 2004. – 212 p.; Anczewski I. Poszerzenie Wspólnoty jako element budowy równowagi sił w regionie po zjednoczeniu Niemiec. Konfederacja ogólnoeuropejska a interesy Polski / I. Anczewski // Sprawy Międzynarodowe. – 1991. – № 3. – S. 23-26; Dylemat Wspólnoty Europejskiej rozszerzać czy pogłębiać integrację // Wspólnoty Europejskie. – 1991. – № 3. – S. 14-17; Europa i piąte poszerzenie / red. M. Dunin-Wąsowicz. – Warszawa: Askon, 2004. – 206 s.; Czachór Z. Zmiany i rozwój w systemie Unii Europejskiej po Traktacie z Maastricht / Zbigniew Czachór. – Wrocław: ATLA 2, 2007. – 337 s.; Kawecka-Wyrzykowska E. Wyniki Konferencji Międzyrządowej a członkostwo Polski w Unii Europejskiej / E . Kawecka-Wyrzykowska // Prace i materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH. – Warszawa, 1997. – № 179. – S.21-24 та ін.

3. Адарчев О.В. Западноевропейский союз в системе европейской безопасности / О.В. Адарчев. – М.: Изд-во Акад. ГШ ВС РФ, 1998. – 99 с.; Бакланов А. Средиземноморские диалоги НАТО / А. Бакланов // Международная жизнь. – 2000. – № 2. – С. 39-44; Волощук П. НАТО та євробезпека / П. Волощук // Підтекст. – 1997. – № 5 – 6. – С. 29-33; Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Делінський О.А. – Харків, 2003. – 20 с.; Заворітня Г.П. Становлення Спільної політики безпеки та оборони ЄС: трансатлантичне співробітництво чи суперництво? / Г.П. Заворітня // Вісник Львівського національного університету . Серія міжнародні відносини. – 2003. – Вип. 10. – С. 26-33; Демчук П.О. Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції / П.О. Демчук – К.: ППП, 2004. – 251 с.; Ржевська В.С. Право держави на самооборону в світлі розвитку юридичних гарантій міжнародної безпеки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Ржевська В.С. – К., 2003. – 22 с.; Соколенко В. Цивілізований експансіонізм атлантизму / В.

Соколенко // *Международ. жизнь.* – 1999. – № 5. – С. 21-30; Томашевич О. Програми партнерства НАТО наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Томашевич О. – К., 2004. – 20 с.; Федуняк С.Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі. Формування інтегрованої системи Заходу і Нових незалежних держав / С.Г. Федуняк – Чернівці: Рута, 2005. – 336 с.; *Pozycja Unii Europejskiej w świecie. Aspekty prawne i polityczne* / red. C. Mik. – Toruń: TNOiK, 2005. – 392 s.; *Europe today. National politics, European integration, and European security* / edited by Ronald Tiersky. – Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 1999. – 492 p.; *European security integration: implications for non-alignment and alliances* / edited by Mathias Jopp and Hanna Ojanen. – Helsinki, Finland: Ulkopoliittinen instituutti; Bonn, Germany: Institut für Europäische Politik; Paris: WEU Institute for Security Studies, 1999. – 235 p.; *European Union foreign and security policy : towards a neighbourhood strategy* / edited by Roland Dannreuther. – London; New York: Routledge, 2004. – 226 p. та ін.

4. Каблова Л.В. Правовые аспекты европейской интеграции: Проблемы коммунитаризации в региональных составляющих Европейского Союза / Каблова Л.В. – Н.Новгород: ИФ ИСИ ННГУ, 2000. – 102 с.; Москаленко О.М. Джерела права Європейського Союзу (міжнародно-правовий аналіз): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Москаленко О.М. – К., 2006. – 17 с.; Муравйов В.І. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика) / Віктор Іванович Муравйов. – К. : Академ-Прес, 2002. – 426 с.; Свобода П. Вступ до європейського права / Свобода П.; [переклад з чеської О. Андрійчука]. – К.: "К.І.С.", 2006. – 280 с.; Хорольський Р. Б. Правові засоби вирішення міжнародних спорів у рамках Європейського Союзу: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 204 с.; Селезнев В.Е. Визовий кодекс Європейського Союзу: аналіз основних положень"Європейські студії і право" / В.Е. Селезнев // 2010. – № 1. – Режим доступу до журналу: http://www.europa.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=118&Itemid=103&lang=uk&limitstart=2; Emmert F. Prawo europejskie / Frank Emmert, Mateusz Moraczewski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. – 587 s. – S. 545; *European business law: legal and economic analyses on integration and harmonization* / [edited by Richard M. Buxbaum et al., associate editor, Marina Hertig]. – Berlin; New York: W. de Gruyter, 1991. – 413 p.; Mik C. Problemy dostosowania polskiego systemu prawnego dla europejskiego prawa wspólnotowego (w kontekście przyszłego członkostwa Unii Europejskiej) / C . Mik // *Przegląd legislacyjny.* – 1998. – № 1. – S. 23-28; Selck Torsten J. Conceptualizing the European Union Legislative Process: Some Insight from the Federalist Papers / J. Selck Torsten // *Journal of European Integration.* – 2006. – Issue 2. – P. 121-136; Snitko-Pleszko M. Prawo o ustroju sądów administracyjnych . Wybrane zagadnienia porównawcze / M. Snitko-Pleszko. – Electronic Resource: [Cited. 2009, January 18]. – Available from: <http://www.edukacjaprawnicza.pl/index.php?mod=martykuly&cid=5&id=119> та ін.

5. Бурдяк В. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів / В. Бурдяк, Н. Ротар – Чернівці: Рута, 2004. – 328 с.; Веремеев Н. Современные подходы к проблеме суверенитета в европейских исследованиях / Николай Веремеев // Журнал международного права и международных отношений 2008. – № 2. – Режим доступа до журн.: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1406&Itemid=232; Boundaries and minorities in Western Europe / edited by Bruna De Marchi, Anna Maria Boileau. – Milano, Italy: Franco Angeli, 1982. – 286 p.; Collective memory and European identity: the effects of integration and enlargement / edited by Klaus Eder and Willfried Spohn. – Aldershot, Hants, England; Burlington, VT: Ashgate Pub., 2005. – 228 p.; Golka M. Aksjologiczne podstawy cywilizacji europejskiej / Marian Golka // Europa wspólnych wartości: Praca zbiorowa / red. nauk.: Zbigniew Drozdowicz. – T. 2. – Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, 2005. – 263 s.; Ideology and national identity in post-communist foreign policies / editor Rick Fawn. – London; Portland, Or.: Frank Cass Publishers, 2003. – 241 p.; The challenges of pluriculturalism in Europe / edited by Susanne Baier-Allen, Ljubomir Cucic. – Baden-Baden: Nomos, 2000. – 212 p.; Co dzieli, co integruje Wspólnotę Europejską? / red. K. Żukrowska. – Warszawa: Szkoła Główna Handlowa, 2008. – 477 s.; Milczarek D. Europeistyka w zarysie / D. Milczarek, A. Z. Nowak. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2006 – 476 s.; Lodge M. Democracy in Europe: The EU and National Politics – By Vivien Schmidt Governance / Martyn Lodge // Governance. – 2008. – Issue 1. – P. 157-159; Nadolski M. Determinanty integracji europejskiej – porażki sukcesem! / Marek Nadolski // Społeczeństwo i Politika. – 2006. – № 1 – S. 43-46 та ін.

6. Алієв М.М. Створення системи європейських і євразійських транспортних коридорів у контексті політики розширення ЄС на схід (1991-2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / М.М. Алієв – Чернівці, 2006. – 20 с.; Бураковський І. Євро: інституційний механізм та перші результати функціонування / І. Бураковський // ЄВРО. Економічний вимір інтеграції. Аналітичний щоквартальник. – 2003. – № 2. – С. 19-24; Гузенко І.Ю. Проблеми науково-технічної інтеграції в Європейському Союзі в умовах глобалізації економіки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. економіч. наук: спец. 08.05.01 – К., 2001. – 18 с.; Краєвська О.А. Концептуальні засади та інституційні механізми політики Європейського Союзу у сфері туризму: :автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01. – Л., 2007. – 19 с.; Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика / Є. А. Макаренко – К. : НВЦ "Наша культура і наука", 2000. – 368 с.; Социальная политика стран ЕС: Приоритеты, механизмы совершенствования: Реф. бюл. / [Отв. ред. Иванов Г.И.] – М.: Изд-во РАГС, 1999. – 161 с.; Шнирков О. ЄС та соціально-економічне зближення в Європі / О. Шнирков // ЄВРО. Економічний вимір інтеграції. Аналітичний щоквартальник. – 2003. – № 2. – С. 7-14; Ковбасюк Ю. Європейський банк реконструкції та розвитку: аспекти діяльності / Ю. Ковбасюк. – К.: Видавництво УАДУ, 2002. – 268 с.; Ткачук М. Європейський регіоналізм в умовах глобальної інтеграції / М.Ткачук // Вісник Львівського

університету. Серія Міжнародні відносини. – 2001, Вип. 3. – С. 58-67; Wawrzyk P. Współpraca celna w Unii Europejskiej / Piotr Wawrzyk. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008. – 169 s.; European monetary union and capital markets / edited by J. Jay Choi, Jeffrey M. Wrase. – Amsterdam ; New York : JAI, 2001. – 275 p.; European states and the Euro: Europeanization, variation, and convergence / edited by Kenneth Dyson. – New York: Oxford University Press, 2002. – 418 p.; The euro : European integration theory and economic and monetary union / edited by Amy Verdun. – Lanham, Md. : Rowman & Littlefield Publishers, 2002. – 282 p. ; EU committees : social regulation, law and politics / edited by Christian Joerges and Ellen Vos. – Oxford; Portland, Or.: Hart Pub ., 1999. – 410 p.; Migration and the externalities of European integration / edited by Sandra Lavenex and Emek M. Uzarer. – Lanham, Md.: Lexington Books, 2002. – 232 p.; Wawrzyk P. Współpraca celna w Unii Europejskiej / Piotr Wawrzyk. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008. – 169 s; European integration and local government / edited by M.J.F. Goldsmith and K.K. Klausen. – Cheltenham, UK; Brookfield, US : Edward Elgar, 1997. – 266 p.; Federalism doomed ? : European federalism between integration and separation / edited by Andreas Heinemann-Gruder. – New York: Berghahn Books, 2002. – 272 p.; Frank Häge. The Powers of the Union: Delegation in the EU / Häge Frank // West European Politics . – 2008. – Issue 5. – P. 1089-1090; Nowak B. Nowa perspektywa finansowa Unii Europejskiej 2007-2013 / Bartłomiej Nowak // Centrum Stosunkow Międzynarodowych. Raporty i Analizy. – 06/2005. – Mode of access: http://csm.org.pl/fileadmin/files/Biblioteka_CSM/Raporty_i_analizy/2005/Bart%C5%82omiej_Nowak_Nowa_perspektywa_finansowa_UE_2007_-_2.pdf та ін.

7. Визгин В.П. Постструктуралистическая методология истории: достижения и пределы / В.П. Визгин // Одиссей: Человек в истории – М.: Наука, 1996. – С. 37-53.; Яхтенфукс М. Урядування і створення інститутів / Маркус Яхтенфукс, Беата Колер-Кох // Європейська інтеграція / Уклад.: М. Яхтенфукс, Б.Колер-Кох. Указ. соч. – С. 9-32; Айзінг Р. Європеїзація та інтеграція. Концепти дослідження ЄС / Райнер Айзінг // Європейська інтеграція / Уклад.: М. Яхтенфукс, Б.Колер-Кох. Вказ. праця. – С. 255-274; Balassa B. The theory of economic integration / Bela Balassa / Ed. by R. D. Irwin. – Homewood, 1961. – P.308.; The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration/ edited by Nelsen. B. F. and Stubb. A. C.-G. – London: Lynne Rienner Publishers, 1998. 374 p.; Marszalek A. Wprowadzenie do teorii suwerennosci i integracji europejskiej / Antoni Marszalek. – Lodz: Uniwersytet Europejskiego, 2001. – 131 s.; Rosamond B. Theories of European Integration / Ben Rosamond. – Basingstoke: Macmillan, 2000. – 232 p.; Streeten P . Economic Integration: aspects and problems / Paul Streeten. – Leyden: A.W. Sythoff, 1961.–150 p.; Wivel A. Explaining European Integration / Anders Wivel. – Copenhagen: Copenhagen Political Studies Press, 1998. – 323 p.; Caporaso J. Regional integration theory: understanding our past and anticipating our future / J. Caporaso. – Journal of European Public Policy. – 1998. – №5 (1). – S. 1-16; Olsen J.P. Organising European Institutions of Governance. A Prelude to an

Institutional Account of Political Integration / Johan P. Olsen // *Interlocking dimensions of European integration* / edited by Helen Wallace . – Macmillan Publishers Ltd., 2001. – P. 323-353; Olsen J.P. *The Many Faces of Europeanization* / Johan P. Olsen // *Journal of Common Market Studies*. – 2002. – № 40(5). – P. 921-952.

8. Riedel R. *Europeizacja – koncepcje i agenda badawcza* / Rafal Riedel // *Europeizacja – mechanizmy, wymiary, efekty* / Redakcja Anna Pacześniak, Rafal Riedel. – Oslo-Toruń-Wrocław: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010 – [414 s].– S. 25.

9. Czarczyńska A. *Teoria integracji europejskiej* / Anna Czarczyńska, Katarzyna Śledziwska. – Warszawa: C.H. Beck, 2002. – 218 s.; Czaputowicz J. *Teorie stosunków międzynarodowych – krytyka i systematyzacja* / Jacek Czaputowicz. – Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2008. – 484 s.; *Proces integracji gospodarczej Polski z krajami członkowskimi Unii Europejskiej w świetle teorii* / red. Józef Misala. – Radom: Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, 2001. – 360 s.; *Studia Europejski. Zagadnienia metodologiczne* / red. Wojtaszczyk K. A., Jakubowski W. – Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne Sp. z o.o., 2010. – 288 s.

10. HYPERLINK "http://sevntu.com.ua/cgi-bin/irbis64r_72/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ICEU&P21DBN=ICEU&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=1&S21P03=A=&S21STR=%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%86%D1%8F%D0%BA,%20%D0%86.%20%D0%90." Грицяк І. А. HYPERLINK "http://sevntu.com.ua/cgi-bin/irbis64r_72/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ICEU&P21DBN=ICEU&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=" *Європейське управління: теоретико-методологічні засади: моногр.* / І. А. Грицяк. – К.: К. І. С., 2006. – 398 с.; Грицяк І.А. *Право та інституції Європейського Союзу: Навч. посіб.* / І.А. Грицяк. – К.: К.І.С., 2006. – 300 с.; Грицяк І.А. *Правова і інституційна основи Європейського Союзу: підручник* / І.А. Грицяк, В.В. Говоруха, В.Ю. Стрельцов. – Х.: Магістр, 2009. – 620 с.; Копійка В. В. *Концепції та доктрини європейської єдності в останній третині ХХ сторіччя* / В. В. Копійка // *Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу* . – Київ, 2002. – С. 8-74; Ковальова О. *Неофункціоналізм проти традиційних підходів в теоріях європейської інтеграції* / О. Ковальова // *Грані*. – 2003. – № 1(27). – С. 114-117; Ковальова О. *Євроінтеграційна теорія транснаціоналізму і її новітні модифікації* / О. Ковальова // *Наукові записки. Збірник: К., 2002. – Вип. 20. – С. 199-209*; Піляєв І. С. *Неофункціоналістське бачення європейської інтеграції: спроба критичного аналізу* / І. С. Піляєв // *Вісник КНУ. Серія „Філософія. Політологія”*, 2003. – Вип. 58. – С. 44-49; Кіш Є.Б. *Методологічні процеси дослідження системи єврорегіонального співробітництва* / Є.Б. Кіш // *Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України* / за заг. ред. В. С. Загорського, А. В. Ліпенцева. – Вип. 14/15. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2008. – С. 72-79; Піляєв І. С. *Проблеми розвитку теорії федералізму в контексті сучасного євроінтеграційного процесу* / І. С. Піляєв

- // Вісник КНУ. Серія „Філософія. Політологія”. – 2003. – Вип. 59. – С. 45-47.
11. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / Ганна Дильонгова; пер. з пол. М.Кірсенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.; Czubiński A. Historia Polski, 1864-2001 / Antoni Czubiński. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawn, 2002. – 487 s.; Blok Z. Transformacja jako konwersja funkcji wewnątrzsystemowych na przykładzie Polski / Zbigniew Blok. – Poznań: Wydawnictwo UAM, 2006. – 356 s.; Paczkowski A. Pół Wieku dziejów Polski / Andrzej Paczkowski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – S. 413; Topolski J. Historia Polski / Jerzy Topolski. – Poznań: REBIS, 2008. – S. 344; Topolski J. Polska XX wieku: 1914-2000 / Jerzy Topolski. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001. – 252 s.; Albert A. Najnowsza historia Polski: 1914-1993 / Andrzej Albert. – Kielce: Exbud. orion art, 1994. – 592 s.
12. Nastula E. Zmiany poziomu i jakości życia w polskich miastach na przelomie XX i XXI wieku na przykładzie miasta Tarnowskie Góry / Ewa Nastula. – Poznań-Opole: Wydawnictwo naukowe SCRIPTORIUM, 2010. – 79 s.
13. Бочаров С.В. Основні напрямки та етапи євроатлантичної інтеграції Польщі / С.В. Бочаров // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. – 2008. – № 1-2. – С. 426-430; Геремек Б. Основні напрямки зовнішньої політики Польщі / Броніслав Геремек // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 62-75; Grodzki R. Polska polityka zagraniczna w XXI XXI wieku. Główne kierunki – Fakty – Ludzie – Wydarzenia / Radosław Grodzki. – Warszawa: Replika, 2009. – 332 s.; Zięba R. Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie / Ryszard Zięba. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2010. – 251 s.; Polityka zagraniczna Polski / red. Jacek Czaputowicz. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2010. – 374 s.; Szczepanik K. Dyplomacja Polski 1918-2005 / Krzysztof Szczepanik. – Warszawa: Askon, 2005. – 243 s.; Kuźniar R. Droga do wolności: polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej / Roman Kuźniar. – Warszawa: SCHOLAR, 2008.– 335. s.; Kupiecki R. NATO u progu XXI wieku / Roman Kupiecki. – Warszawa: Askon, 2000. – S.165-166; Kowalewski A. Polska polityka zagraniczna wobec wyzwań globalnych / A. Kowalewski // Wieś i Państwo. – 1996. – №1. – S. 119-185; Parzymies S. Problematyka dialogu politycznego w Układzie o stowarzyszeniu Polski ze Wspólnotami Europejskim / S. Parzymies. – Sprawy Międzynarodowe. – 1992.– № 4. – S. 56.
14. Шумлич Т. Реформа пенсионного обеспечения // Вторая волна польских реформ / под ред. Л. Колярской-Бобиньской; Институт общественных проблем. – Варшава: Офіцина наукова, 2000. – [210 с.]. – С. 59-71; Звензик В. Польские банки теряют независимость / В. Звензик, В. Шамкович // Банковская практика за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 18-21; Куровскі П.В. В чому полягали основні риси пенсійної реформи в Польщі? / П.В. Куровскі. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 11 травня].– Доступний з: <http://pension.ukrinform.ua/analyt-conf12.02-20.html>; Morawski W. Modernizacja polski struktury agencje instytucje tw. / Witold Morawski. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2010. – 696 s.; Transformacja

systemowa w Polsce / red. Katarzyna Żukrowska. – Warszawa: Szkoła Główna Handlowa, 2010. – 799 s.; 20 lat transformacji. Osiągnięcia, problemy, perspektywy / red. Grzegorz Kołodko, Jacek Tomkiewicz. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2009. – 390 s.; Rzeczpospolita 1989-2009. Zwykle państwo Polaków? / red. Kloczkowski Jacek. – Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. – 335 s.; Horodecka A. Ewolucja celów polityki gospodarczej. Rola zmian otoczenia / Anna Horodecka. – Warszawa: PWN, 2008. – 186 s.; Wieloletnie strategie i programy resortowe powstałe w Polsce w latach 1999-2003. – Warszawa: Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, 2003. – 134 s.; Transformacja polskiej gospodarki / red. J. Michałowski. – Lublin: Oficyna Wydawnicza VERBA, 2003. – 342 s.; Nowak A.Z. Stabilizujące i destabilizujące skutki integracji gospodarki polskiej z Unią Europejską – ujęcie monetarne / A.Z. Nowak, K. Ryc, J. Żyżyński // *Studia Europejskie*. – 1997. – № 4. – S.38-45; Reformy gospodarcze w Polsce 1988-2009. – Electronic Resource: [Cited. 2010, July 4]. – Available from: <http://www.obserwatorfinansowy.pl/2009/11/04/reformy-gospodarcze-w-polsce-2/>; Gola M. Transformacja Gospodarcza w Polsce i Czechach w latach 1989-1998 w perspektywie członkostwa w Unii Europejskiej / Monika Gola. – Electronic Resource: [Cited. 2010, July 5]. – Available from: <http://www.exporter.pl/zarzadzanie/ue/1po89.html>

:

15. Transformacja w Polsce i w Niemczech Wschodnich. Próba bilansu / red. Andrzej Sakson. – Poznań: Instytut Zachodni, 2010. – 331 s.;

16. Федорик Ю.В. Реформи польської освіти: досягнення й перспективи // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – №1. – Бердянськ: БДПУ, 2005. – Режим доступу до збірнику: http://bdpu.org/scientific_published/2005/pedagogics_1_2005/index_html/?searchterm=None; Bogaj A. Realia i perspektywy reform oświatowych / Andrzej Bogaj. – Warszawa Instytut Badań Edukacyjnych, 1997. – 118 s.; Edukacja w procesie przemian społecznych / pod. red. Andrzeja Bogaja, Stefana Kwiatkowskiego i Mirosława Szymiańskiego. – Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych, 1998. – 322 s.; Reforma systemu emerytalnego. Pytania i odpowiedzi: 4 reformy społeczne – materiały informacyjne. – Warszawa: Centrum Informacyjne Rządu, 1999. – 71 s.; Historia ubezpieczenia zdrowotnego w Polsce. – Electronic Resource: [Cited. 2010, July 4]. – Available from: http://wolnomularstwo.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=217&Itemid=47.

17. Piński A. Kłamstwo emerytalne / Aleksander Piński, Jan Piński // *Wprost*. – 2005. – № 50 (1202). – Режим доступу до журналу: <http://www.wprost.pl/ar/83879/Klamstwo-emerytalne/?I=1202>; Szparkowska S. Zdrowotny plan B / Sylwia Szparkowska // *Rzeczpospolita*. – rp.pl 17-02-2009. – Mode of access: <http://www.rp.pl/artukul/264451.html>; Bojanowski M. Cofanie reformy emerytalnej. To nie jest kraj dla starych ludzi / Marcin Bojanowski, Piotr Miączyński, Leszek Kostrzewski // *Gazeta Wyborcza*. – 11-08-2009. – Mode of access: http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,7234773,Cofanie_reformy_emerytalnej__To_nie_jest_kraj_dla.html.

18. Черній А.І. Історія південних і західних слов'ян: в 3-х ч. (від найдавніших часів до кінця ХХ ст.): підр. для вузів / Альберт Іванович Черній, Валерій Альбертович Черній. – Рівне: ППФ "Волинські обереги", 1999. – 443 с.; Газін В.П. Новітня історія країн Європи та Америки. 1945–2002 рр.: навч. посіб. для студ. істор. спец. вищих навч. закладів / В.П. Газін, С.А. Копилов. – К.: Либідь, 2004. – 622 с.; Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ-початок ХХІ ст.): Навч.посіб. – К.: Знання, 2008. – 284 с.; Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст. Курс лекцій: Навч. посібник / В.І. Яровий. – К.: Либідь, 1996. – 416 с.; Яровий В.І. Новітня історія країн східної Європи. Курс лекцій / В.І. Яровий – К.:Либідь, 1997. – 269 с.; Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій: навч. посібник / Яровий В.І., Рудяков П.М., Шумило В.П. та ін. – К.: "Либідь", 2001. – 632 с.; Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття: підручник для вищих навчальних закладів. – К.: "Генеза", 2005. – 816 с.; Зашкільняк Л.Ю.. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л.Ю. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, 2002. – 752 с.; Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / за ред. Л.Зашкільняка. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2001. – 660 с.; Внешняя политика стран Центральной и Восточной Европы: Учебное пособие для студентов / рук. авт. коллектива А.В. Крапивин. – Донецк: Донецкий национальный университет, 2000. – 277 с.; Дем'янець В. Політична та соціально-економічна трансформація в Польщі у 90х роках / Валерій Дем'янець // Людина і політика. – 2000. – № 4. – С. 29-34.

19. История Польши / А. Погодин, С. Кутшеба, С. Шумов, А. Андреев. – М.: Монолит-Евролинц-Традиция, 2002. – 308 с.; Заболотный В.М. Новейшая история стран Европы и Северной Америки: Конец ХХ-начало ХХІ в. Учебное пособие / В.М. Заболотный. – М.: АСТ, "Астраль", 2004. – 496 с.; Бухарин Н.И. Польша: десять лет по пути реформ / Н.И. Бухарин, И.С. Синицына, Н.А. Чудакова // Новая и новейшая история. – 2000. – №4. – С. 38-58; Богомолов О.Т. Восточная Европа после социализма / О.Т. Богомолов // Вестник Российской академии наук. – 1993. – №11. – С. 974-981; Богомолов О.Т. Первые уроки экономической трансформации в странах Центральной и Восточной Европы 90-х годов / О.Т. Богомолов, С.П. Глинкина // Новая и новейшая история. – 1997. – № 3. – С. 6-20; Глинкина С. П. Накануне вступления в Евросоюз / С. П. Глинкина // Современная Европа. – 2001. – № 3. – С. 37-51.

20. Буглай Н.М. Польща в реалізації євроінтеграційного курсу України: межрегіональне співробітництво (1999-2008 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Н.М. Буглай. –К., 2009. – 20 с.; Гевко В.Р. Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 "Всесвітня Історія " / В.Р. Гевко. – Чернівці, 2005. – 20 с.; Моцок В.І. Сучасні українсько-польські міждержавні

- відносини: політичний аспект: дис. ... кандидата політ. наук: 23.00.02 / Моцок Віталій Іванович. – Чернівці, 2001. – 210 с.; Гевко В.Р. Основні тенденції політичного українсько-польського співробітництва в 1993–1996 роках / В.Р. Гевко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія / за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Вип. 3. – Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний університет, 2003. – С. 364-370; Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна: Монографія / В.В.Копійка. – К.: Логос, 2008. – 352 с.; Віднянський С. В. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) / С.В. Віднянський, Л. Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2006. – №4. – С. 32-51; Знахоренко О. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: державно-політичний та військовий аспекти / Оксана Знахоренко // Людина і політика. – 2004. – № 3. – С. 29-40; Васильєв Д. Українсько-польські відносини наприкінці ХХ ст. / Дмитро Васильєв, Людмила Чекаленко // Нова політика. – 1998. – № 4. – С.13-17; Герасимчук Т. Україна – Польща: стратегічне партнерство / Таміла Герасимчук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія / за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Вип. 5. – Тернопіль ТДПУ, 2002. – С. 168-174; Глібов В. Українсько-польські взаємини в пострадянський період / Віктор Глібов, Дмитро Горун // Політика і час. – 1997. – № 5-6. – С. 15–21; Calka M. J. *Stosunki z Ukraina* / Marek Janusz Calka // *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*. – 1995. – S. 119-124; Piątek J. J. *Wyzwania i dylematy polskiej polityki wobec Ukrainy a strategia bezpieczeństwa RP* / Piątek J. Jarosław // *Od Zborowa do NATO (1659-2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. Monografia naukowa / pod redakcją Macieja Franza i Krzysztofa Pietkiewicza*. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009. – S. 357-369 та ін.
21. Кіш Є. Б. Країни Центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991-2007 роки): дис. ...доктора історичних наук / 07.00.02. – Ужгород, 2008. – С. 73.
22. Hayden J. *Poland's Troubled Transition, 1989-2008* / Jacqueline Hayden. – London: Routledge-Taylor & Francis Group, 2011. – 240 p.; Ash T.G. *History of the Present: Essays, Sketches and Despatches from Europe in the Nineties* / T.G. Ash. – Allen Lane, 1999 – 441 p.; Ash T.G. *The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague* / T.G. Ash. – Random House, 1993. – 184 p.; Davies N. *Heart of Europe: The Past in Poland's Present* / Norman Davies – Oxford: Oxford University Press, 2001.– 485 p.
23. Бжезинський З. Україна й Польща в контексті європейської інтеграції / З. Бжезинський // *Стратегічна панорама*. – 1998. – № 3-4 – С. 14-17; Бжезинский З. *Выбор: Мировое господство или глобальное лидерство* / З. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 2004. – 288 с.; Бжезинский З. *Великая шахматная доска: Господство Америки и его геостратегические императивы* / З. Бжезинский – М.: Международные отношения, 2005. – 256 с.; Фукуяма Ф. *Великий разрыв* / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 474 с.; Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций* / С. Хантингтон. –

- M.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.; Валерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валерстайн. – СПб.: Университетская Книга, 2001. – 415 с.; Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику / Ф. Моро-Дефарж. – М.: Конкорд, 1996. – 431 с.; Fukuyama F. The End of History? / F. Fukuyama // The National Interest. – 1989. – Vol. 16. – P. 3-13; Spykman N. The Social Theory of Georg Simmel / Spykman N. – New York: Russell & Russell, 1964. – 297 p.; Meyer H.C. Mitteleuropa in German Thought and Action 1915-1945 / H.C. Meyer. – The Hague. – 1955. – 287 p.
24. Kiesielewski S. Komu potrzebna jest Polska? / Stefan Kiesielewski. – Tygodnik Powszechny. – 1990. – № 9. – S. 22-26.
25. Kułakowski J. Misja Unii Europejskiej / J. Kułakowski // Europa i piąte poszerzenie / red. M. Dunin-Wąsowicz. – Warszawa: Askon, 2004. – S.18-26; Głowacki A. Jeżeli nie Unia Europejska-to co? / Andrzej Głowacki, Zdzisław Matusiewicz, Janusz Ruskowski. – Szczecin: Ton, 2000. – 40 s.; Kojder A. Polska elita polityczna / Andrzej Kojder // Więź. – 1999. – № 9. – S.60-69.
26. Barski J. Unia Europejska jest zgubą dla Polski / J. Barski, K. Lipkowski – Warszawa: Wydawnictwo Polskie Sp. z o.o., 1996. – 229 s.
27. Pajerski P. 36 powodów, dla których zgłaszuję przeciwko UE / Paweł Pajerski. – Electronic Resource: [Cited. 2010, February 14]. – Available from: <http://www.kapitalizm.republika.pl/ue/przeciwue.html>.
28. Polska Eurodebata / pod red. Leny Kolarskiej-Bobińskiej.– Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 1999. – 388 s.; Polskie dziedzictwo: co może wnieść Polska do Unii Europejskiej? / pod red. Zdzisława Macha. – Kraków: Villa Decius -Stowarzyszenie Willa Decjusza, cop. 1999. – 114 s.; Wągrowaska M. Unia Europejska: nie taki diabeł straszny.../ Maria Wągrowaska , Edmund Szot. – Warszawa: Stowarzyszenie Euro-Atlantyckie: Fundacja Wspomagania Wsi, 1999. – 64 s.; Więcej niż kolejne rozszerzenie: Unia Europejska a państwa Europy Środkowo-Wschodniej / John Eatwell [et al.]; przeł. Elżbieta Czarny.– Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe: Kancelaria Sejmu, 1999. – 106 s.; Wokół problematyki integracji europejskiej: [praca zbiorowa] /pod red. Stefana Bielańskiego i Tadeusza Biernata.– Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, cop. 2000. – 171 s.; Europa i integracja europejska w polskiej myśli politycznej XX wieku / pod redakcją Jerzego Juchnowskiego i Janusza Tomaszewskiego. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003. – 207 s.; Janion M. Niesamowita Słowiańszczyzna / Maria Janion. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. – 358 s.; Nadolski M. Europa w XX wieku – materializacja idei jedności kontynentu / Marek Nadolski // Przegląd Europejski. – 2000. – № 1. – S. 22-39.
29. Łastawski K. Polska racja stanu po wstąpieniu do Unii Europejskiej / Kazimierz Łastawski. – Warszawa: Wydawnictwa akademickie i profesjonalne, 2009. – 260 s.
30. Domagła A. Integracja Polski z Unią Europejską / Arkadiusz Domagła.– Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i profesjonalne, 2008. – S. 265.
31. Unia Europejska. Integracja Polski z Unią Europejską / pod red. E. Kaweckiej-Wyrzykowskiej i E. Synowiec. – T. 1-2. – Warszawa: Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, 1997.

32. Doliwa-Klepcka A. Członkostwo Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polski / A. Doliwa-Klepcka, Z. M. Doliwa-Klepcki. – Białystok: Temida 2, 2008. – 202 s.
33. Latoszek E. Integracja europejska. Mechanizmy i wyzwania / E. Latoszek. – Warszawa: Książka i Wiedza, 2007. – 622 s.
34. Heller J. Integracja Polski z Unią Europejską / Janusz Heller. – Bydgoszcz-Olsztyn: Oficyna Wydawnicza BRANTA, 2003. – 208 s.; Michalski T. Polska w procesie integracji europejskiej: analiza okresu 1994-1999 / Tomasz Michalski. – Warszawa: Difin, 2002 – 289 s.; Walkiewicz W. Polska na drodze do Unii Europejskiej: aspekty negocjacyjne i dostosowawcze / Wiesław Walkiewicz. – Tyczyn: Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza, 2002 – 140 s.; Kwiatkowski E. Integracja z Unią Europejską / Eugeniusz Kwiatkowski. – Płock: Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica, 2000. – 70 s.; Kawecka-Wyrzykowska E. Stosunki Polski ze Wspólnotami Europejskimi, od 1989 roku / E. Kawecka-Wyrzykowska. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, 1997. – 371 s.; Kawecka-Wyrzykowska E. Polska w drodze do Unii Europejskiej / E. Kawecka-Wyrzykowska. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 1998. – 211 s.
35. Marszałek-Kawa J. Polska droga do Unii Europejskiej i jej odzwierciedlenie w prasie niemieckiej / J. Marszałek-Kawa, D. Kawa. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. – 322 s.
36. Rae G. Poland's return to capitalism: from the socialist bloc to the European Union / Gavin Rae. – London: Tauris Academic Studies, 2008. – 224 p.
37. Millard F. Polish domestic politics and accession to the European Union / F. Millard // Back to Europe: Central and Eastern Europe and the European Union / Ed. K. Henderson. – London: UCL Press Limited, 1999. – P. 203-220; Mayhew A. Recreating Europe. The European Union's Policy towards Central and Eastern Europe / A. Mayhew. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 403 p.; Mayhew A. Rozszerzenie Unii Europejskiej: analiza negocjacji akcesyjnych z państwami kandydującymi z Europy Środkowej i Wschodniej / Alan Mayhew. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2002. – 131 s.; Mayhew A. Enlargement of the European Union: an Analysis of the Negotiations with the Central and Eastern European Candidate Countries / Alan Mayhew. – Sussex European institute. – 2000. – № 39. – P. 32-40.
38. Чорна Н. М. Інтеграція Польщі до НАТО та ЄС: Особливості, Основні етапи і наслідки (кін. 80-х рр. ХХ ст. – 2005 р.): дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 / Чорна Наталія Миколаївна. – Тернопіль: Тернопільський Національний Педагогічний Університет імені Володимира Гнатюка, 2008. – 217 с.; Басараб М. Б. Процес європейської інтеграції Польщі: перспективи для України: дис. ...канд. політ. наук: 21.01.01 / Басараб Мирослав Богданович. – К.: Національний інститут проблем міжнародної безпеки Ради національної безпеки і оборони України. – 145 с.
39. Польша – Європейський Союз: шлях інтеграції. – Донецьк: Донецький молодіжний дебатний центр, 2004. – 40 с.

40. Бочаров С.В. Основні напрямки та проблемні питання офіційних переговорів щодо приєднання Польщі до ЄС (1998-2002 рр.) / С.В. Бочаров. – Схід. – 2009. – № 1. – С. 93-96; Бочаров С. В. Інтеграція Польщі до Європейського Союзу (1989-2004) / С. В. Бочаров. – Схід. – 2008. – № 4. – С. 116-118; Бочаров С.В. Особливості переговорного процесу з приєднання Польщі до Європейського союзу (1998-2004 рр.) / С.В. Бочаров. – Вступ до міжнародних відносин. Наукові праці Історичного факультету Донецького національного університету (Серія «Міжнародні відносини»). – 2008. – № 7. – С. 88-90; Polska strategia negocjacji z Unią Europejską / red. Stanisław Miklaszewski. – Kraków: Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, 1998. – 62 s.; Accession negotiations - Poland on the road to the European Union / ed. Agnieszka Biegaj et al. – Warszawa: Government Plenipotentiary for Poland's Accession Negotiations to the European Union: Chancellery of the Prime Minister Republic of Poland, 2000. – 108 s.; Agrobiznes - problemy negocjacji z Unią Europejską / red. naukowa Piotr Jaworowski, Czesław Sobków, Marek Zarębski. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000. – 182 s.; Michoński A. Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej. Negocjacje akcesyjne. Zestaw dokumentów / A. Michoński – Warszawa: Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, 2006. – 1719 s.; Mayhew A. Rozszerzenie Unii Europejskiej: analiza negocjacji akcesyjnych z państwami kandydującymi z Europy Środkowej i Wschodniej / Alan Mayhew. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2002. – 131 s.; Parzymies S. Problematyka dialogu politycznego w Układzie o stowarzyszeniu Polski ze Wspólnotami Europejskim / S. Parzymies // Sprawy Międzynarodowe. – 1992. – № 4. – S. 51-58; Willa R. Droga do członkostwa w Unii Europejskiej – przykład Polski / Rafał Willa // Dialogi Polityczne. – 2002. – № 8. – S. 84-91; Dzięwulski R. Warunki członkostwa Polski w UE na tle wyników negocjacji akcesyjnych pozostałych państw kandydujących Grupy z Laeken / R. Dzięwulski, B. Otachel, K. Smyk // Biuletyn Analiz UKIE. – 2003. – № 11. – S. 31-52; Stanowiska Polski w ramach negocjacji o członkostwo. – Electronic Resource: [Cited. 2009, October 2]. – Available from: <http://www.negotjacje.gov.pl>; Przebieg negocjacji o członkostwo Polski w UE. – Electronic Resource: [Cited. 2009, October 4]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/files/polska_w_ue/czlonkostwo_polski_w_ue/Historia/Przebieg_negocjacji_o_czlonkostwo_Polski_w_UE.pdf.

41. Trzeciak S. Gra o Europę. Negocjacje akcesyjne Polski z Unią Europejską / Sergiusz Trzeciak. – Warszawa: **Polski Instytut Spraw Międzynarodowych**. – 272 s.

42. Papadimitriou D. Negotiating the New Europe: the European Union and Eastern Europe / D. Papadimitriou. – Aldershot: Ashgate, 2002. – 215 p.; Kvist J. Does EU Enlargement Start a Race to the Bottom? Strategic Interaction among EU Member States in Social Policy / Jon Kvist // Journal of European Social Policy. – 2004. – № 14 (3). – P. 301-318; Guillen Ana M. Introduction: Does Europe Matter? Accession to EU and Social Policy Developments in Recent and New Member States / Guillen Ana M., Bruno Palier // Journal of European Social Policy. – 2004. – № 14 (3). – P. 203-209.

43. Kawecka-Wyrzykowska E. Skutki stowarzyszenia Polski ze Wspólnotami Europejskimi dla handlu / E.Kawecka-Wyrzykowska, E. Kończyk, K. Marczewski, W. Mroczeński, W. Mroczek. – Warszawa: IKiC HZ, 1992. – 128 s.; Bernaś B. Handel zagraniczny w perspektywie integracji z Unią Europejską / Bernaś Bogumił. – Wrocław: Książka Ekonomiczna, 1996. – 266 s.; Kundera J. Wymiana towarów i inwestycji między Polską a krajami Unii Europejskiej / Jarosław Kundera, Ostrowska Elżbieta. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – 143 s.; Polityka handlowa Unii Europejskiej wobec krajów trzecich / pod red. naukową Bogumiły Muchy-Leszeko. – Rzeszów: Małopolski Instytut Gospodarczy, 1999. – 254 s.; Misala J. Handel wewnątrzgałęziowy między Polską a Unią Europejską: teoria i praktyka / Józef Misala, Eugeniusz M. Pluciński. – Warszawa: Elipsa, 2000. – 246 s.; Limański A. Integracja ekonomiczna Polski z Unią Europejską / Andrzej Limański, Mieczysław Syrek. – Warszawa: Difin, 2001. – 246 s.; Polska w gospodarce europejskiej / pod red. Wawrzyńca Michalczyka. – Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 2001. – 125 s.

44. Kultura polska a Unia Europejska: problemy, wyzwania, nadzieje / pod red. Krystyny Mazurek-Łopacińskiej. – Warszawa-Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, 1998. – 158 s.; Kultura w procesie integracji europejskiej: treści programowe / pod red. Kazimierza Sobotki. – Łódź: Instytut Europejski, 1998. – 78 s.; Europa – szansa dla Kultury. Polska w europejskich programach kulturalnych / red. A. Etmanowicz, J. Sanetra. – Tarnów: Tarnowska Fundacja Kultury, 2003. – 112 s.; Krzysztofek K. Kultura i integracja europejska: implikacje dla Polski / Kazimierz Krzysztofek // Studia Europejskie. – 1997. – № 3. – S. 11-26.

45. Szkoła – edukacja europejska: praca zbiorowa / pod red. Jana Kropiwnickiego. – Jelenia Góra: Wydawnictwo Nauczycielskie, 2001. – 280 s.; Przybylska E. Akademicka edukacja dorosłych w wymiarze europejskim / Ewa Przybylska // Edukacja Dorosłych. – 1999. – № 2. – S. 31-37; Stawiński W. Edukacja przyrodnicza w krajach Unii Europejskiej i w Polsce / Wiesław Stawiński // Edukacja. – 1997. – № 2. – S. 30-40; Bartz B. Edukacja wielokulturowa jako warunek integracji europejskiej / Brunon Bartz // Pedagogika Pracy. – № 24. – 1995. – S. 86-98; Banach C. Reforma systemu edukacji w Polsce – na tle tendencji europejskich / Czesław Banach // Nowa Szkoła. – 1999. – № 9. – S. 16-21; Czeszak A. Edukacja europejska w mojej szkole / Alicja Czeszak // Nowe w Szkole. – 2003. – № 4. – S. 12-20.

46. Wysokińska Z. Integracja europejska. Dostosowania w Polsce w dziedzinie polityk / Zofia Wysokińska, Janina Witkowska. – Warszawa: PWE, 2004. – 280 s.; Dylematy integracyjne Polski: wybrane aspekty / red. Mieczysław Stolarczyk. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 190 s.; Orłowski W.M. Droga do Europy. Makroekonomia wstępowania do Unii Europejskiej / W. M. Orłowski. – Łódź: Instytut Europejski, 1998. – 109 s.; Dostosowanie gospodarstw mlecznych i zakładów przetwórczych do wymogów Unii Europejskiej / red. nauk. Michał Świtłyk. – Szczecin: Wydział Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej. Akademia Rolnicza, 2000. – 44 s.;

Procesy dostosowawcze w gospodarce polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską. – Cz.1 / red. nauk. Walentyna Kwiatkowska. – Łódź: Przedsiębiorstwo Specjalistyczne "Absolwent", 2000. – 147 s.; Dostosowanie polskiego transportu do Unii Europejskiej: wyzwania dla przedsiębiorstw / pod red . Danuty Rucińskiej. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, 2001. 206 s.; Adaptacja przez transformacje / red. nauk. Zbigniew Drozdowicz, Zdzisław W. Puślecki. Poznań: Wydawnictwo Fundacji "Humaniora", 2001. 372 s.; Burnewicz J. Wpływ członkostwa w Unii Europejskiej na transport w Polsce: stan prawny na luty 2003 roku / Jan Burnewicz , Krzysztof Szalucki. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2003. – 143 s.; Milczarek D. Integracja europejska. Wybrane problemy / D. Milczarek, A .Z. Nowak. – Warszawa: Centrum Europejskie UW, 2003. – 665 s.; Polska w obliczu integracji europejskiej - doświadczenia i perspektywy / red.Babiak J. – Kalisz: Instytut Biznesu, 2003. 179 s.; Kieźel E. Ochrona interesów konsumentów w Polsce w aspekcie integracji europejskiej / E.Kieźel. – Warszawa: DIFIN 2007. – 272 s.; Sobków C. Obszary wiejskie w Polsce, a integracja z Unią Europejską / Czesław Sobków, Marek Zarębski. – Warszawa: Adam Marszałek, 2009. – 186 s.; Orłowski W. M. W pogoni za straconym czasem. Wzrost gospodarczy w Europie Środkowo-Wschodniej 1950-2030 / W. M. Orłowski. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2010. – 237 s.; Diden V. European Union Accession and Environmental Policy in East Central Europe / Valerie Diden. – University of Tennessee, Knoxville, 2001. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 30]. – Available from: http://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1063&context=utk_interstp2

47. Дириза С.І. Правове регулювання Республікою Польща процесів європейської інтеграції / С.І. Дириза // Нормативно-правове забезпечення процесів євроатлантичної інтеграції України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 24 вересня 2004 р. [Серія "Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України"]. – Вип. 1 / під заг. ред. В.П. Горбуліна: матеріали виступу. – К., 2004. – С. 122–126; Бочаров С.В. Адаптація польського права до правових стандартів Європейського Союзу / С.В. Бочаров // Схід. – 2009. – № 2 (93). – С. 98-102; Бочаров С.В. Створення та вдосконалення механізму гармонізації права Польщі та Європейського Союзу / С.В. Бочаров // Історичні і політологічні дослідження. – 2008. – № 3-4 (39-40). – С. 247-255; Belka M. Polska transformacja w perspektywie integracji europejskiej: EU-monitoring (w opracowaniu) / M. Belka. – Warszawa: Friedrich Ebert Foundation. Przedstawicielstwo w Polsce, 1996. – 234 s.; Brodecki Z. Układ Europejski z komentarzem / Z. Brodecki, E. Gromnicka. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2002. – 172 s.; Wdrażanie przez Polskę zobowiązań przyjętych w Układzie Europejskim / redakcja naukowa Elżběta Kawecka-Wyrzykowska. – Warszawa: UKIE, 1998. – 124 s.; Wronkowska S. Polska kultura prawna a proces integracji europejskiej / S. Wronkowska. – Kraków: Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2005. – 398 s.; Prawo europejskie w systemie polskiej gospodarki / red. Marii Królikowskiej-Olczak. – Warszawa: DIFIN, 2005. – 279 s.; Jaskernia J. Tryb postępowania w Sejmie w zakresie

dostosowania polskiego prawa do prawa Unii Europejskiej / J. Jaskernia // Państwo i Prawo. – 2000. – № 10. – S. 10-16; Czachór Z. Standardy europejskie / Zbigniew Czachór. – Wrocław: ATLA 2, 2007. – 182 s.; Standardy Unii Europejskiej a polskie realia. Wybrane problemy / red. T. Wallas. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2002. – 91 s.; W prasie: Raport o stanie sądownictwa. Reforma musi przebiegać sprawniej [Electronic Resource] // Biuletyn fundacji im. Stefana Batorego. – 2003. – № 1. – S. 9-10. – Mode of access: http://www.batory.org.pl/ftp/publikacje/biuletyn_1_2003.pdf.

48. Бочаров С.В. Адміністративна реформа в Польщі як крок до інтеграції в Європейський Союз / С.В. Бочаров // Схід. – 2009. – № 4. – С. 94-97; Касьянова С. Управление помощью Европейского Союза: опыт Польши в программе PHARE / С. Касьянова, А. Жицки // Персонал. – 2004. – № 6. – С. 20-22; Ілько І. Регіони Європи у транскордонному співробітництві: історичний досвід 70-90-х років ХХ століття / І. Ілько // Регіональні студії [наук. збірник]. – Режим доступу до збірн.: <http://univ.uzhgorod.ua/old/science/idurr/ilko.doc.>; Сосновські Р. Польський досвід у сфері реформування держави і побудови розвинутих місцевих органів самоврядування / Р. Сосновські // Економічний Часопис-XXI. – №1-2. – 2007. – Режим доступу до журналу: <http://www.soskin.info/ea.php?pokazea=zmist&n=1-2&y=2007>; Guz-Vetter M. Przygotowanie polskiej administracji do efektywnego wykorzystania pomocy przedakcesyjnej oraz funduszy strukturalnych Unii Europejskiej / M. Guz-Vetter. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 1999. – 124 s.; Integracja europejska z perspektywy regionów – w przededniu referendum akcesyjnego. – Warszawa: Centrum Europejskie Natolin, 2003. – 35 s.; Działalność samorządów terytorialnych w aspekcie integracji z Unią Europejską / red. Iwona Podczerwińska, Tomasz Połetek. – Kraków: Fundacja Rozwoju Samorządności i Prasy Lokalnej, 2000. – 48 s.; Patreka T. Kontakt wojewódzki i co dalej? / T. Patreka // Polskie regiony a fundusze strukturalne Unii Europejskiej / red. J. Woźniak. – Kraków: Pro Animativa, 2001. – S. 108-121; Żuromski P. Fundusze strukturalne i pomoc przedakcesyjna / P. Żuromski. – Łódź: Uniwersytet Łódzki, 2001. – 136 s.; Kozak M. Wsparcie Unii Europejskiej na rzecz rozwoju regionalnego w Polsce w latach 1989-1999 / M. Kozak // Studia Regionalne i Lokalne. – 2001. – №1(5). – S. 25-31; Polska lokalna wobec integracji europejskiej / red. Zdzisław Mach, Dariusz Niedźwiedzia. – Kraków: Universitas, 2002. – 188 s.; Fundusze Unii Europejskiej. Doświadczenia i perspektywy / red. Jerzy Babiak. – Warszawa: Studio EMKA, 2006. – 263 s.; Grosse T. G. Zmierzch decentralizacji w Polsce? Polityka rozwoju w województwach w kontekście integracji europejskiej / T. G. Grosse. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2003. – 185 s.; Wieloletnie strategie i programy resortowe powstałe w Polsce w latach 1999-2003. – Warszawa: Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, 2003. – 183 s.; Grosse T. G. Polityka regionalna Unii Europejskiej. Przykład Grecji, Włoch, Irlandii i Polski / T. G. Grosse. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2004. – 215 s.; Samecki P. Warunki właściwego wykorzystania pomocy finansowej Unii Europejskiej dla Polski / P. Samecki. – Warszawa: Biblioteka Europejska Biura ds. Integracji

Evropejskiej oraz Pomocy Zagranicznej URM, 2004. – 136 s.; Sakowicz M. Modernizacja samorządu terytorialnego w procesie integracji z Unią Europejską / Marcin Sakowicz. – Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, 2007. – 267 s.; Smółkowska U. Stan rozwoju sektora małych i średnich przedsiębiorstw, program wsparcia realizowane przez państwo oraz absorpcja środków przedakcesyjnych / U. Smółkowska // Biuro Studiów i Ekspertyz. – 2004. – №1051 . – S. 7-16; Mrowka B. Programy pomocowe Unii Europejskiej dostępne dla samorządów w Polsce w okresie przedakcesyjnym/ B. Mrowka. – Electronic Resource: [Cited. 2010, November 18]. – Available from: http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/1-2001_Mrowka.pdf.

49. Dostosowania do wymogów Unii Europejskiej. Przykład Polski / pod red . Piotra Kalki. – Poznań: Instytut Zachodni, 2007. – 394 s.

50. Engelgard J. Regionalizacja jako instrument likwidacji państw narodowych / Jan Engelgard. – Warszawa-Bruksela: Wydawnictwo Prasy Lokalnej , 2005. – 32 s.

51. Копійка В.В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна / В. В. Копійка. – К.: Юридична думка, 2005. – 448 с.; Польський референдум і новий устрій Європейського дому: уроки для України / [редкол.: Кучерів І. (гол. ред.) та ін.]. – К.: Б.М., 2004. – 179 с.; Роль органів місцевої влади в процесі європейської інтеграції. Польський досвід / Тодоров І.Я та ін. – Донецьк: Польсько-американсько-українська ініціатива про співпрацю, Донецький молодіжний дебатний центр, 2004. – 97 с.; Стженпек П. Співпраця органів місцевого самоврядування та громади в рамках реалізації завдань соціальної допомоги: досвід Польщі / Пьотр Стженпек, Яніна Набялек; пер. з пол. Д. Коваль. – Донецьк, 2003. – 46 с.; Касьянова С. Управление помощью Европейского Союза: опыт Польши в программе PHARE / С. Касьянова, А. Жицки // Персонал. – 2004. – № 6. – С. 16-24; Україна в Європі. Освітній пакет/ гол. ред. Й. Господачик. – Варшава: Центральний осередок удосконалення вчителів, 2006. – 200 с.; Гаєвський О. Податкова політика Республіки Польща / О. Гаєвський // Вироблення державної політики: рекомендації для України в контексті євроінтеграційного досвіду країн Балтії та Польщі : зб. аналіт. звітів учасників Програми урядового стажування / [уклад.: О.І. Кілієвич, В.В. Терличка]. – К. : Вид-во "К.І.С.", 2006. – С. 28-36; Щенсни П. Досвід Польщі у проведенні адміністративної реформи та регіональної політики / Пьотр Щенсни. – С.135-142 // Україна на шляху до Європейського Союзу / Ред. Ян Хофмолк, Катажина Смик, Агнешка Амброзьяк, Олександр Маркович.; пер з пол. F.U.Help. – Варшава: Управління Комітету Європейської Інтеграції, 2006. – 190 с.; Басараб М. З досвіду євроінтеграції Польщі / М. Басараб // Стратегічна панорама. – 2003. – № 1. – С. 206-211; Ключковскі Я. Польський досвід формування громадянського суспільства в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції / Яцек Ключковскі // Євроатлантикінформ. – 2006. – № 2. – С. 22-23; Козачинська Н. Захист прав людини у країнах ЄС: Польща / Н. Козачинська. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 27 грудня]. – Доступний з: <http://prava.kiev.ua/index.php>; Лесин В. Україна і Польща: аспекти пенсійної реформи / В. Лесин // Соціальний захист

. – 2000. – № 10. – С. 24-29; Досвід країн Європи у фінансуванні галузі охорони здоров'я. Уроки для України. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 2 лютого]. – Доступний з: http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/14_reviewbook_uk.pdf; Шляхи детінізації економіки України. Легалізація МСП: досвід Польщі. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 11 лютого]. – Доступний з: http://www.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/08.htm; Польська пенсійна реформа: корисний досвід для України. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 6 березня]. – Доступний з: <http://forinsurer.com/public/03/04/02/378>; Механізм адаптації законодавства Польщі до *acquis communautaire* в рамках угоди про асоціацію між Польщею та ЄС: досвід для України. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 13 березня]. – Доступний з: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/25.htm>; Poland in the European Union: Adjustment and Modernization. Lessons for Ukraine // Edited by Kamil Zajęzkowski, Artur Adamczyk. – Warsaw-Lviv: Centre for Europe at the University of Warsaw, Faculty of International Relations Ivan Franko National University of Lviv, 2012. – 295 p.

52. Мікула Н. Євро регіони: досвід та перспективи / Надія Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с.

53. Polska polityka integracyjna po przystąpieniu do Unii Europejskiej / red. J.Fischer. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2006. – 336 s.

54. „Візове питання” в українсько-польських відносинах. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 13 березня]. – Доступний з: <http://ua.textreferat.com/referat-11316-1.htm>; Шенгенський договір та конвенція. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 30 березня]. – Доступний з: <http://euoint.in.ua/content/view/68/lang,uk/>; Polska w Schengen / pod red. Mieczysławy Zdanowicz. – Białystok: Temida 2, 2009. – 306 s.; Dudzic A. Polska w strefie Schengen / Adam Dudzic. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2009. – 40 s.; Schengen-informacje. – Electronic Resource: [Cited. 2010, June 1]. – Available from: <http://www.mswia.gov.ortal/pl/2/5087/pl/p>.

55. Oficjalne stanowisko polskiego rządu wobec przyjęcia waluty euro. – Electronic Resource: [Cited. 2010, June 12]. – Available from: http://eurowaluta.pl/news/pokaz/467,Oficjalne_stanowisko_polskiego_rzadu_wobec_przyjecia_waluty_euro; Opinie o wprowadzeniu euro. Komunikat z dwusetnego badania aktualnych problemów kraju. – Electronic Resource: [Cited. 2010, November 3]. – Available from: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2007/K_014_07.PDF; Polacy o euro - stosunek do wprowadzenia nowej waluty w Polsce. – Electronic Resource: [Cited. 2010, November 6]. – Available from: http://eurowaluta.pl/news/pokaz/62,Polacy_o_euro_stosunek_do_wprowadzenia_nowej_waluty_w_Polsce.

56. Polska w systemie instytucjonalnym UE – zagadnienia legitymizacyjne / red. Konstanty Adam Wojtaszczyk. – Warszawa: ASPRA-JR, 2010. – 206 s.; Polska w strukturach Unii Europejskiej / red. Maria Marczewska-Rytko. – Lublin: UMCS, 2010. – 264 s.; Koordynacja polityk unijnych w Polsce / red. Renata

Mieńkowska-Norkiene. – Warszawa: ASPRA-JR, 2009. – 224 s.; Malinowski L. Europa, Unia, Polska / L.Malinowski, M.Wilk. – Łódź: Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych. – 2007. – 275 s.; Dimitrova A., Toshkov D. The dynamics of domestic coordination of EU policy in the new member states: impossible to lock in? / Antoaneta Dimitrova, Dimiter Toshkov. – West European Politics – 2007. – № 30 (5). – P. 961-986.

57. Schimmelfenning F. The Europeanization of Central and Eastern Europe / Frank Schimmelfenning, Ulrich Sedelmeier. – Ithaca: Cornell University Press, 2005. – 274 p.; Europeizacja polskiego prawa administracyjnego / red. Zbigniew Janku, Zbigniew Leoński, Marek Szewczyk, Michał Waligórski, Krystyna Wojtczak. – Warszawa: Kolonia Sp.z o.o., 2005. – 695 s.; Grabbe H. The EU's Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe / Heather Grabbe. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006 – 231 p.; Jaskiernia J. Europeizacja sądownictwa w Polsce / Jerzy Jaskiernia // Europeizacja: mechanizmy, wymiary, efekty.... – S. 313-327; Kaminska J. Europeizacja polskiej polityki zagranicznej / Joanna Kaminska // Studia Europejskie. – 2008. – № 3. – S. 23-78; O'Dwyer C. Reforming regional governance in East Central Europe: Europeanization or domestic politics as usual? / Conor O'Dwyer. – East European Politics and Society. – 2006. – № 20(2). – P. 219-253.

58. Telep J. Gospodarka Polski przed i po wstąpieniu do Unii Europejskiej / Jerzy Telep. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Cła i Logistyki, 2008. – 169 s.

59. Бочаров С.В. Соціально-економічні наслідки вступу Польщі до ЄС (2004-2007 рр.) // Схід. – 2008. – № 5. – С. 79-81; Rutkowski W. Współczesne państwo dobrobytu. Ekspansja, kryzys, spory / Wiktor Rutkowski. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2009. – 351 s.; Gospodarka Polski w Unii Europejskiej w latach 2004-2006. Wybrane zagadnienia / red. Henryk Bąk, Grażyna Wojtkowska-Łodej. – Warszawa: Szkoła Główna Handlowa, 2007. – 436 s.; Adaptacja polskich przedsiębiorstw do rynku Unii Europejskiej / red. Kotowicz-Jawor Joanna. – Warszawa: Key Text, 2008. – 176 s.; Lane D. Post-communist states and the European Union / David Lane. – Journal of Communist Studies and Transition Politics. – 2007. – № 23(4). – P. 461-477; Ekonomiczno-społeczne efekty członkostwa Polski w Unii Europejskiej Główne wnioski w związku z 6-tą rocznicą przystąpienia Polski do UE. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 20]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/files/Aktualnosci/KIK_6lat_30_04_2010_final_2_.pdf; Wpływ akcesji do UE na polską gospodarkę. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 26]. – Available from: <http://beta.mg.gov.pl/Wiadomosci/Archiwum/Rok+2007/Wplyw+akcesji+do+UE+na+polska+gospodarke.htm>.

60. Polskie ogrodnictwo wobec integracji z Unią Europejską: jubileusz 75-lecia Wydziału Ogrodniczego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, 19-20 kwietnia 1996 r. – Warszawa: Fundacja "Rozwój Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego", 1996. – 191 s.; Polska policja na drodze do

Unii Europejskiej: przewodnik dla funkcjonariuszy / red. Bogdan Góralczyk.– Warszawa: Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, 2000.– 262 s.; Polskie banki w drodze do Unii Europejskiej / Zdzisław Fedorowicz [et al.]; red. Władysław Leopold Jaworski. – Warszawa: Poltext, 1997. – 286 s.; Społeczności lokalne w perspektywie integracji ze strukturami europejskimi: praca zbiorowa / pod red. nauk. Danuty Walczak-Duraj.– Płock: "Novum", 2001. – 206 s.; Wojtan M. Proces akcesji Polski do Unii Europejskiej w zakresie przepływu osób a doświadczenia Niemiec / Mariusz Wojtan. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. – 349 s.; Kucharczyk J. Duchowieństwo parafialne a integracja europejska / Jacek Kucharczyk, Beata Roguska et al. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2003 – 82 s.; Kościół, Polska, Unia Europejska / red. Michał Góra, Rafał Budnik. – Gliwice: Wokół nas, 2000. – 308 s.; Kosęła K. Polak i katolik. Splątana tożsamość / Krzysztof Kosęła. – Warszawa: IFiS PAN, 2003. – 332 s.; Krzysztofek K. Kultura i integracja europejska: implikacje dla Polski / Kazimierz Krzysztofek // Studia Europejskie. – 1997. – № 3. – S. 11-26.

61. Jackowska N. Kościół katolicki w Polsce wobec integracji europejskiej / Natalia Jackowska. – Poznań-Gniezno: Instytut Zachodni / Prymasowskie Wydawnictwo Gaudentinum, 2003. – 328 s.

62. Петрович І. Політичні дискусії в Польщі стосовно членства держави в структурах Європейського Союзу / І. Петрович // Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки». – Рівне: РІС КСУ, 2011. – Вип.12. – С.235-240; Polska-Europa-Świat: opinia publiczna w okresie integracji / red. K. Zagórski, M. Strzeszewski. – Warszawa: Scholar, 2005. – 366 s.; Młodzi Polacy o Unii Europejskiej. – Kraków: Fundacja Rozwoju Samorządności i Prasy Lokalnej, 1998. – 50 s.; Polacy wobec integracji Polski z Unią Europejską: trwałość i zmiana postaw społecznych wobec integracji Polski z Unią Europejską / Bogdan W. Mach [et al.]. – Warszawa: Towarzystwo "Więź" [na zlec. Centrum Stosunków Międzynarodowych], 1998.– 150 s.; Czy jesteś za integracją Polski z Unią Europejską?: praca zbiorowa / pod red. Bogusława Czyczkana. – Jelenia Góra: Wydawnictwo Nauczycielskie Kamienna Góra [na zlec. Miejskiego Komitetu Obywatelskiego], 1998. – 107 s.; Duszczyk M. Rozszerzenie Unii Europejskiej w opinii związków zawodowych oraz organizacji pracodawców / Maciej Duszczyk, Dorota Poprzącki. – Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych, 2000. – 92 s.; Europa i my: Polska i Polacy wobec integracji europejskiej: monografia / pod red. Wiesławy Piątkowskiej-Stepaniak i Lecha Rubisza. – Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2000. – 293 s.; Polacy wobec wielkiej zmiany: integracja z Unią Europejską / pod red. Leny Kolarskiej-Bobińskiej. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2001. – 211 s.; Żukrowski T. Polacy wobec integracji europejskiej – droga do referendum / T. Żukrowski // Międzynarodowy Przegląd Polityczny. – 2003. – № 2. – S.152-161.

63. Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony, sporządzony w Brukseli dnia 16 grudnia 1991 r.

// Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1994. – № 11. – Poz. 38;

64. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii, Republiką Federalną Niemiec, Republiką Grecką, Królestwem Hiszpanii, Republiką Francuską, Irlandią, Republiką Włoską, Wielkim Księstwem Luksemburga, Królestwem Niderlandów, Republiką Austrii, Republiką Portugalską, Republiką Finlandii, Królestwem Szwecji, Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii Południowej (Państwami Członkowskimi Unii Europejskiej) a Republika Czeska, Republiką Estońską, Republiką Cypryjską, Republiką Łotewską, Republika Litewska, Republika Węgierska, Republika Malty, Rzeczpospolitą Polską, Republiką Słowenii, Republiką Słowacką dotyczący przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii i Republiki Słowackiej do Unii Europejskiej podpisany w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r. // Polska w Unii Europejskiej. Wybór dokumentów/ red. J.Barcz, A.Michoński. – Warszawa: Prawo i Praktyka Gospodarcza, 2006. – S. 188-191; Akt dotyczący warunków przystąpienia do Unii Europejskiej Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczpospolitą Polską, Republiką Słowenii, Republiką Słowacką dotyczący przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii i Republiki Słowackiej oraz dostosowań w Traktatach stanowiących podstawę Unii Europejskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2004. – № 90. – Poz. 865.

65. Polska w Unii Europejskiej. Wybór dokumentów/ red. J.Barcz, A. Michoński. Op. cit. – S. 36-37.

66. Ibid. – S. 37.

67. Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, podpisany 14 listopada 1990 roku w Warszawie // Rzeczpospolita. – 1991. – № 142. – S. 3; Traktat o przyjaźni i solidarności między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Francuską sporządzony w Paryżu dnia 9 kwietnia 1991 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1992. – № 81. – S. 415 та ін.

68. Memorandum rządów Czecho-Słowacji, Węgier i Polski o wzmocnieniu procesu integracji ze wspólnotami europejskimi oraz o przyszłym członkostwie. – Electronic Resource: [Cited. 2008, March 18]. – Available from: http://www.rcie.lodz.pl/info/dokumenty/02_polska/dokumenty/Memorandum.doc; Declaration on cooperation between the Czech and Slovak Federal Republic, the Republic of Poland and the Republic of Hungary in striving for European (Visegrad Declaration 1991). – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 6]. – Available from: <http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=940&articleID=3940&ctag=articlelist&iid=1>.

69. Договор о Европейском Союзе. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 10 січня]. – Доступний з: <http://www.uz.gov.ua>; Європейська хартія місцевого

самоврядування від 15 жовтня 1985 року. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 29 березня]. – Доступний з: <http://www.niss.gov.ua/book/varnaly/008.htm>; The Treaty establishing the European Economic Community. – Electronic Resource: [Cited. 2010, October 27]. – Available from: http://en.wikisource.org/wiki/The_Treaty_establishing_the_European_Economic_Community<http://www>.

70. Biała Księga Komisji Europejskiej: Przygotowanie krajów stowarzyszonych Europy Środkowej i Wschodniej do integracji z Jednolitym Rynkiem UE z 9 maja 1995 r. // Monitor Integracji Europejskiej. – 1995. – № 2. – S. 3-10; Oświadczenie Unii Europejskiej w sprawie otwarcia negocjacji akcesyjnych // Monitor Integracji Europejskiej. – 1998. – № 18. – S. 76-84; Deklaracja Luksemburska przyjęta na spotkaniu Rady Ministrów Unii Zachodnioeuropejskiej (fragmenty). Luksemburg, 23 listopada 1999 r. // Zbiór dokumentów – 1999. – № 4. – Mode of access: <http://www.zbiordokumentow.pl/1999,nr.4/>; Agenda 2000: for a stronger and wider Union. – Part One. The policies of the Union. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 22]. – Available from: <http://aei.pitt.edu/3137/01/000033.PDF>; Agenda 2000. Opinia Komisji Europejskiej o wniosku o członkostwo Polski w Unii Europejskiej // Monitor Integracji Europejskiej. – 1997. – Wydanie specjalne. – S. 7-12; Rozporządzenie Rady (WE) nr 622/98 z 16 marca 1998 r. w sprawie pomocy udzielanej państwom kandydującym w ramach strategii przedczłonkowskiej, a w szczególności w sprawie ustanowienia Partnerstwa dla Członkostwa // Monitor Integracji Europejskiej. – 1998. – № 17. – S. 42-43; The Treaty of Amsterdam (1997). The reform of the Union institutions. – Electronic Resource: [Cited. 2008, August 29]. – Available from: <http://www.historiasiglo20.org/europe/amsterdam.htm#The reform of the EU institutions>; Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. – Protocol on the enlargement of the European Union. – Electronic Resource: [Cited. 2009, December 22]. – Available from: <http://www.ena.lu/>; Decyzja Rady z dnia 22 marca 2004 r. zmieniająca Akt dotyczący warunków przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii i Republiki Słowackiej oraz dostosowań w Traktatach stanowiących podstawę Unii Europejskiej w następstwie reformy wspólnej polityki rolnej // Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – 2004. – L 093. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:2004:093:SOM:PL:HTML>.

71. Monitor Integracji Europejskiej. – Mode of access: <http://bazy.ukie.gov.pl/monitor/>

72. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/JOIndex.do?ihmlang=pl>

73. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 marca 1998 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Rządu do Spraw Negocjacji o Członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1998. – № 39. – Poz. 225; Zarządzenie Nr 30 Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 marca 2004 r. w sprawie Komitetu Europejskiego Rady Ministrów //

Monitor Polski. – 2004. – № 14. – Poz.223; Zarządzenie Nr 20 Prezesa Rady Ministrów z dnia 11 lutego 2002 r. w sprawie Narodowej Rady Integracji Europejskiej. – Electronic Resource: [Cited. 2009, October 10]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/files/nsf/0/1DDEA3DA0E03F814C1256E8400364B72/\\$file/ZarzadzenieNRIE.pdf](http://www.ukie.gov.pl/HLP/files/nsf/0/1DDEA3DA0E03F814C1256E8400364B72/$file/ZarzadzenieNRIE.pdf); Uchwała № 11/91 Rady Ministrów z dnia 26 stycznia 1991 r. W sprawie ustanowienia pełnomocnika rządu do spraw integracji europejskiej oraz pomocy zagranicznej // Monitor Integracji Europejskiej. – 1995. – №3. – S. 42-43; Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Komitecie Integracji Europejskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1996. – № 106. – Poz. 494; Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 lutego 1998 r. W sprawie zadań Rady Legislacyjnej oraz szczegółowych zasad i trybu jej funkcjonowania // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1998. – № 25. – Poz. 134; Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o Komitecie do Spraw Europejskich // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2009. – № 161. – Poz. 1277.

74. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. O samorządzie terytorialnym // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1990. – № 16. – Poz. 95; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1997. – № 78. – Poz. 483; Rezolucja Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 marca 1996 r. w sprawie polityki regionalnej państwa // Monitor Polski. – 1995. – №25. – Poz. 258; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. O samorządzie województwa // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1998. – № 91. – Poz. 576; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. O samorządzie powiatowym // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1998. – № 91. – Poz. 578; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. O organach administracji rządowej w województwie // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1998. – № 91. – Poz. 577; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. O samorządzie województwa // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1998. – № 91. – Poz. 576; Ustawa z dnia 6 lutego 1997 r. o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1997. – № 28. – Poz. 153; Ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku Prawo o ustroju sądów powszechnych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2001. – № 98. – Poz. 1070; Ustawa z dnia 25 lipca 2002 r. Prawo o ustroju sądów administracyjnych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2002. – № 153. – Poz. 1269; Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r.; Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2002. – № 153. – Poz. 1270; Ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku o Krajowej Radzie Sądownictwa // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2001. – № 100. – Poz. 1082; Reforma systemu edukacji: projekt / Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa: Szkoła i pedagogika, 1998. – 228 s.; Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o restrukturyzacji hutnictwa żelaza i stali. – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2001. – № 111. – Poz. 1196.

75. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie polskiej polityki europejskiej // Monitor Polski. – 1992. – №20. – Poz. 150; Pro Memoria–memorandum Rządu RP z dnia 11 kwietnia 1994 r., przedstawione w

związku ze złożeniem przez Polskę wniosku o członkostwo w Unii Europejskiej // Monitor Integracji Europejskiej. – 1995. – № 3. – S. 44-50; Oświadczenie Rządu RP na otwarcie negocjacji Polski o członkostwo w Unii Europejskiej // Monitor Integracji Europejskiej. – 1998. – № 18. – S. 85-92; Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. – Electronic Resource: [Cited. 2008, October 18]. – Available from: <http://www.mzs.gov.pl/index.php>; Kierunki polskiej polityki zagranicznej. Informacja rządu przedstawiona przez ministra spraw zagranicznych B. Geremeka podczas posiedzenia Sejmu RP, 9 maja 2000 r. // Przegląd rządowy. – 2000. – № 5(107). – S. 56-60; Informacja Rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2004 roku przedstawiona na posiedzeniu Sejmu w dniu 21 stycznia 2004 roku przez Ministra Spraw Zagranicznych RP Włodzimierza Cimoszewicza. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 27]. – Available from: www.msz.gov.pl/files/docs/pytklub.doc; Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 28]. – Available from: <http://www.msz.gov.pl/files/docs/pytklub.doc>; Informacja Ministra Spraw Zagranicznych RP Włodzimierza Cimoszewicza o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej (przedstawiona na 16 Posiedzeniu Sejmu w dniu 14 marca 2002 roku). – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 28]. – Available from: <http://bip.msz.gov.pl/Expose,2002,1647.html>;

76. Wniosek Polski o członkostwo w Unii Europejskiej // Monitor Integracji Europejskiej. – 1995. – № 3. – S. 38-43.

77. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2003. – № 159. – Poz. 1548; Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o współpracy Rady Ministrów z Sejmem i Senatem w sprawach związanych z członkostwem Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2004. – № 52. – Poz. 515; Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy o współpracy Rady Ministrów z Sejmem i Senatem w sprawach związanych z członkostwem Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2005. – № 160. – Poz. 1342; Uchwała nr.16/94 Rady Ministrów z dnia 29 marca 1994 r. W sprawie dodatkowych wymogów postępowania z rządowymi projektami normatywnych aktów prawnych ze względu na konieczność spełniania kryteriów zgodności z prawem Unii Europejskiej // Monitor Polski. – 1994. – № 23. – Poz. 188; Uchwała nr 13 Rady Ministrów z dnia 25 lutego 1997 r. Regulamin pracy Rady Ministrów // Monitor Polski. – 1997. – № 15. – Poz. 144; Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 marca 1999 r. w sprawie zmiany Regulaminu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej // Monitor Polski. – 1999. – № 11. – Poz. 150; Uchwała Rady Ministrów nr 133/95 w sprawie realizacji zobowiązań wynikających z Układu Europejskiego ustanawiającego stowarzyszenie między RP z jednej strony a Wspólnotami Europejskimi i ich państwami członkowskimi z drugiej strony" w zakresie dostosowania prawa polskiego do standardów prawnych Unii Europejskiej oraz w związku z koniecznością podjęcia prac nad wdrażaniem zaleceń Białej Księgi Komisji Europejskiej w sprawie przygotowania krajów stowarzyszonych Europy Ś-W do integracji z Jednolitym Rynkiem UE". –

Electronic Resource: [Cited. 2009, May 19]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl/hlp/mointintgr.nsf/>; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 maja 2002 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. – Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej // Monitor Polski. – 2002. – № 23. – Poz. 398; Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2005 r. sygn. akt K 18/04 // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2005. – № 86. – Poz. 744; Komunikat po Radzie Ministrów z 4 marca 2003 r. – Electronic Resource: [Cited. 2009, April 2]. – Available from: http://kprm.gov.pl/1937_8853.html; Modyfikacja Procedury Transpozycji Aktów Prawnych Unii Europejskiej. Dokument przyjęty przez Komitet Europejski Rady Ministrów w dniu 27 kwietnia 2007 r. – Electronic Resource: [Cited. 2011, July 31]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/files/Dokumenty/Norweski%20Mechanizm%20Finansowy/INTP_Procedura_transpozycji_aktow_prawnych_Unii_Europejskiej.pdf.

78. Deklaracja marszałka Sejmu RP, marszałka Senatu oraz prezesa Rady Ministrów – Trójporozumienie dla przyspisenia procesu dostosowania polskiego prawa do prawa Unii Europejskiej z 10 lipca 2000 r. // Monitor integracji Europejskiej. – 2000. – Wydanie specjalnie. – S. 123-124.

79. Narodowa Strategia Integracji. – Electronic Resource: [Cited. 2009, October 3]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/8AF14389FEBBC13BFC1256E7B0048E894/\\$file/Nsipl.pdf](http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/8AF14389FEBBC13BFC1256E7B0048E894/$file/Nsipl.pdf); Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 14 stycznia 2003 r. – Electronic Resource: [Cited. 2007, December 18]. – Available from: <http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/NR/rdonlyres/0E78615C-59E3-4906-B8CE-7B2BEE892F2D/21491/NPR20042006.pdf>; Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 1998. – Electronic Resource: [Cited. 2008, January 10]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/Narodowy_Program_Przygotowania_do_Czlonkostwa_w_Unii_Europejskiej,126.html; Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 1999. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 1]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/Narodowy_Program_Przygotowania_do_Czlonkostwa_w_Unii_Europejskiej,126.html; Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 2000. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 1]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/Narodowy_Program_Przygotowania_do_Czlonkostwa_w_Unii_Europejskiej,126.html – Title from the screen; Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 2001. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 1]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/Narodowy_Program_Przygotowania_do_Czlonkostwa_w_Unii_Europejskiej,126.html; Program Przygotowań do Członkostwa Polski w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 20 listopada 2002 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 9]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/Narodowy_Program_Przygotowania_do_Czlonkostwa_w_Unii_Europejskiej,126.html; Program Przygotowań Polski do Członkostwa w Unii Europejskiej, przyjęty przez Radę Ministrów 5 lipca 2003 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 10]. – Available from:

<http://polskawue.gov.pl/Narodowy,Program,Przygotowania,do,Czlonkostwa,w,Unii,Europejskiej,126.html>; Integracja Polski z Unią Europejską. Program Informowania Społeczeństwa z 4 maja 1999 r. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Departament Informacji i Komunikacji Społecznej, 1999. – 31 s.; Europejska Strategia Rządu (przyjęta przez Radę Ministrów 15 listopada 2001 roku // Monitor Integracji Europejskiej). – 2001. – № 47; Strategia Polskiej Współpracy na rzecz rozwoju / Przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 października 2003 r. – 18 s. – Electronic Resource: [Cited. 2009, May 30]. – Available from: <http://www.mzs.gov.pl/start.php>; Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie; Narodowa Strategia Spójności. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 1]. – Available from: http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Documents/NSRO_maj2007.pdf; Podstawy Wsparcia Wspólnoty 2004-2006. – Electronic Resource: [Cited. 2009, November 28]. – Available from: <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/PODSTAWY+WSPARCIA+WSPOLNOT/>; Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013. – Electronic Resource: [Cited. 2009, November 29]. – Available from: <http://www.modr.pl/sub.php?mb=100&t=1>; Uchwała nr 105 Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2000 r. w sprawie przyjęcia Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2001-2006 // Monitor Polski. – 2000. – № 43. – Poz. 851.

80. Harmonogram działań dostosowujących polski system prawny do zaleceń Białej Księgi Komisji Europejskiej w sprawie integracji z jednolitym rynkiem UE. – Electronic Resource: [Cited. 2009, March 21]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl/hlp/mointintgr.nsf/>; Harmonogram działań implementacyjnych Narodowej strategii integracji przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 3 czerwca 1997 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2009, April 3]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/E64988B4475004C9C1256E7B0048E7CB/\\$file/Nsiharmpl.pdf](http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/E64988B4475004C9C1256E7B0048E7CB/$file/Nsiharmpl.pdf); Program działań dostosowujących polski gospodarkę i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa Polski w Unii Europejskiej – Kalendarium integracji wrzesień 1988 - kwiecień 2004. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 28]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/AD11DE2CAC2D3093C1256F260024903A/\\$file/ME7302.pdf?Open](http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/AD11DE2CAC2D3093C1256F260024903A/$file/ME7302.pdf?Open).

81. Макроструктурі зміни в Польщі під час ринкової трансформації (аналітична доповідь Інституту Стратегічних Досліджень, Польща) // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 4(40). – С. 43-52; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/1285, Raport „Polska – Europa: perspektywa 2000”, 1992; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/144, Raport z wykonania program działań dostosowujących polski gospodarkę i system prawny do wymagań Układu Europejskiego, 1994 r.; Raport z wykonania program działań dostosowujących polski gospodarkę i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa Polski w Unii Europejskiej w latach 1992-1996 przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 20 maja 1997 roku. – Electronic

Resource: [Cited. 2010, June 18]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/files/Dokumenty/rap_z_wyk_prog_dzial_dost/Rue1996.pdf; Raport z działań dostosowujących polską gospodarkę i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa RP w Unii Europejskiej według stanu na koniec 1997 roku (wyciąg) przyjęty przez Komitet Integracji Europejskiej w dniu 29 czerwca 1998 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2010, October 2]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl>; Raport o stanie realizacji programów przedakcesyjnych. – Warszawa: UKIE, 2004. – 19 s.; Raport z realizacji w 1998 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 25 maja 1999 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 18]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/A040340D2A6A5863C1256E86004E7C8C?Open&RestrictToCategory>; Raport z realizacji w 1999 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 4 kwietnia 2000 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 18]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/A040340D2A6A5863C1256E86004E7C8C?Open&RestrictToCategory>; Raport z realizacji w 2000 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 20 kwietnia 2001 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 18]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/A040340D2A6A5863C1256E86004E7C8C?Open&RestrictToCategory>; Raport z realizacji w 2001 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Komitet Integracji Europejskiej 22 lutego 2002 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 22]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/A040340D2A6A5863C1256E86004E7C8C?Open&RestrictToCategory>; Raport z realizacji w 2002 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty Radę Ministrów 18 marca 2003 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 24]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/A040340D2A6A5863C1256E86004E7C8C?Open&RestrictToCategory>; Okresowy Raport Komisji Europejskiej w sprawie postępu osiągniętego przez Polskę na drodze do Unii Europejskiej (4 listopada 1998 r., Bruksela). – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 8]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/EAA7A8FC84735ED1C1256E7500560353/\\$file/ME2206PL.pdf](http://www.ukie.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/EAA7A8FC84735ED1C1256E7500560353/$file/ME2206PL.pdf); Okresowy Raport Komisji Europejskiej na temat postępów Polski na drodze do członkostwa w Unii Europejskiej, 1999 r. . – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 11]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/0987B8FC98FD6E0FC1256E8300544E06?Open&RestrictToCategory=>; Okresowy Raport 2000 Komisji Europejskiej o postępach Polski na drodze do członkostwa w Unii Europejskiej. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 18]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl/HLP/files>.

[nsf/0/2456CCFCA6456BD0C1256F2D004C1C3B/\\$file/RaportOkresowy2000.pdf](http://www.okie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/2456CCFCA6456BD0C1256F2D004C1C3B/$file/RaportOkresowy2000.pdf); Okresowy Raport 2001 Komisji Europejskiej o postępach Polski na drodze do członkostwa w Unii Europejskiej. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 23]. – Available from: [http://www.okie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/2456CCFCA6456BD0C1256F2D004C1C3B/\\$file/RaportOkresowy2000.pdf](http://www.okie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/2456CCFCA6456BD0C1256F2D004C1C3B/$file/RaportOkresowy2000.pdf).

[nsf/0/BB38D3A1ADC4AB4FC1256E85002DBC95/\\$file/OkresowyRaport2001.pdf](http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/0987B8FC98FD6E0FC1256E8300544E06?Open&RestrictToCategory=); Kompleksowy raport monitorujący w sprawie przygotowań Polski do członkostwa (tłumaczenie robocze) z dnia 5 listopada 2003 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, July 3]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/0987B8FC98FD6E0FC1256E8300544E06?Open&RestrictToCategory=>; Special Report No 3/97 concerning the decentralized system for the implementation of the PHARE programme (period 1990–1995) // Official Journal. – C 175. – 09/06/1997. –

P.0004–0047. – Mode of access: [http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997Y0609\(01\):EN:HTML](http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997Y0609(01):EN:HTML); Raport w sprawie dostosowań instytucjonalnych w Polsce do wymogów członkostwa w Unii Europejskiej Przyjęty przez Komitet Integracji Europejskiej 10 kwietnia 2002 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2009, November 11]. – Available from: http://libr.sejm.gov.pl/oide/dokumenty/raport_instytucje_2002/raport_instytucje_2002_00.pdf; Raport strategiczny 2009. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia. – Electronic Resource: [Cited. 2011, August 8]. – Available from: http://ec.europa.eu/employment_social/esf/docs/raport_strategic_wersja_ostateczna_pl.pdf.

82. Negocjacje członkowskie. Polska na drodze do Unii Europejskiej / red. A. Biegaj. – Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 1999. – 100 s.; Negocjacje członkowskie. Polska na drodze do Unii Europejskiej. Pełnomocnik Rządu ds. Negocjacji o Członkostwo / red. A. Biegaj. – Warszawa: Studio Wydawnicze Familia, 2000. – 126 s.; Negocjacje członkowskie. Polska na drodze do Unii Europejskiej, Pełnomocnik Rządu ds. Negocjacji o Członkostwo. – Warszawa: Kancelaria Rady Ministrów, 2000 – 87 s.; Negocjacje akcesyjne: wybrane zagadnienia - raport przejściowy. – Łódź: Instytut Europejski, 2001. – 370 s.; Bilans korzyści i kosztów przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Prezentacja wyników prac polskich ośrodków badawczych / [Skład i łamanie: Jarosław Olechowski]. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2003 r. – 189 s.;

83. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej przedstawiony przez Radę Ministrów w grudniu 2002 r. – Electronic Resource: [Cited. 2007, November 22]. – Available from: <http://www.negotjacje.gov.pl>.

84. Doświadczenia społeczne dwóch lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej / [Praca zbiorowa pod redakcją Elżbiety Skotnickiej-Illasiewicz]. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2007. – 153 s.; Trzy Lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych związanych z członkostwem w Unii Europejskiej – Polska na tle regionu (1 maja 2004 r. – 1 maja 2007 r.) / Pod red. Agnieszki Bielskiej. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej. – Departament Analiz i Strategii, 2007. – 117 s.; Cztery lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-

gospodarczych związanych z członkostwem w Unii Europejskiej / red. Jakub Wiśniewski, Rafał Hykawy, Marcin Jatzak. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej. – Departament Analiz i Strategii, 2008. – 150 s.; 5 lat Polski w Unii Europejskiej / [Zespół redakcyjny: Małgorzata Kałużyńska, Katarzyna Smyk, Jakub Wiśniewski]. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2009. – 593 s.; Polska w Unii Europejskiej – Doświadczenia Pierwszych Miesiący Członkostwa. – Electronic Resource: [Cited. 2008, October 31]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/serce.nsf/5c9e831816273611c125707400369ddf/b2d6096f7c7610d7c1256fac002d9a66?OpenDocument&Click=>.

85. Raport Komisji. Raport o konwergencji z 2004 roku. – Bruksela: Komisja Wspólnot Europejskich, 2004. – 10 s.; Wprowadzenie i streszczenie oceanu ekonomiczna i prawna. Polska raport o konwergencji. – Frankfurt am Main: Europejski Bank Centralny, 2006. – 78 s.; Edukacja dla Europy: raport Komisji Europejskiej / w tł. [z ang.] Ireny Wojnar i Jerzego Kubina. – Warszawa: Elipsa, 1999. – 191 s.; The List of Major Foreign Investors in Poland December 2004. – Warszawa: Polish Information and Foreign Investment Agency (PAIiIZ), 2005; European Commission. Secretariat General. Progress in notification of national measures implementing all adopted directives Reference date 24/11/2009. – Electronic Resource: [Cited. 2011, June 15]. – Available from: http://ec.europa.eu/community_law/docs/docs_directives/mne_country_20091124_en.pdf; Informacja o stanie realizacji programów operacyjnych współfinansowanych z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej za okres od 1 do 31 stycznia 2007 r. – Ministerstwo rozwoju regionalnego. – Electronic Resource: [Cited. 2010, October 16]. – Available from: <http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/NR/rdonlyres/315D55D6-0E26-455B-938F-9059AB2B7F43/29826/miesiecznastycznen.pdf>.

86. Program Monitoringu Akcesji do Unii Europejskiej. Sprawność sądownictwa. Open society institute, Budapeszt / Redakcja merytoryczna Łukasz Bojarski. – Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, 2002. – 72 s.; Lisbon Councili Allianz «European Growth and Jobs Monitor 2009». – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 7]. – Available from: <https://www.allianz.com/static-resources/en/images/egjm2009.pdf>; Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej w świetle Europejskiego Badania Dochodów i Warunków Życia – EU-SILC 2008. – Electronic Resource: [Cited. 2010, May 14]. – Available from: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_wz_Ubostwo_w_PL_na_tle_UE_EU-SILC_2008.pdf.

87. Informacja o realizacji ZPORR w województwie świętokrzyskim. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 19]. – Available from: <http://www.zporr-bzfe.kielce.uw.gov.pl/bzfe.php?id=3>; W imieniu Wojewody Podlaskiego zostały zawarte następujące umowy dofinansowania projektów w ramach ZPORR. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 19]. – Available from: <http://www.bialystok.uw.gov.pl/PUWMCMS/Aktualnosci/Kalendarz+wypdarzen/Relacje/Archiwum/W+imieniu+Wojewody+Podlaskiego+zostaly+zawarte+kolejne+umowy+dofinansowania+projektow+w+ramach+ZPORR.htm>;

Europejska Debata Publiczna - Przedsiębiorczość, Kultura, Granice UE. – Electronic Resource:

[Cited. 2011, April 19]. – Available from: <http://www.bialystok.uw.gov.pl/PUWMCMS/Aktualnosci/Kalendarz+wypdarzen/Relacje/Archiwum/Europejska+Debata+Publiczna+Przedsiębiorczosc+Kultura+Granice+UE.htm>; Będą się szkolić. – Electronic Resource:

[Cited. 2011, April 26]. – Available from: <http://www.wojewodalubuski.pl/index.php?mod=inf&act=more&nID=737>; Fundusze unijne: świetny finisz Mazowsza. – Electronic Resource:

τ [Cited. 2011, April 28]. – Available from: <http://www.mazowsze.uw.gov.pl/news/index/st:1/id:2479.html>; Budowa mostu drogowego w Toruniu wraz z drogami dojazdowymi. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 30]. – Available from: http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/SukcesDziekiFE/Strony/Budowa_mostu_drogowego_w_Toruniu_wraz_z_drogami_dojazdowymi.aspx;

Uregulowanie retencji w gminie Siennica Różana. – Electronic Resource:

[Cited. 2011, May 2]. – Available from: http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/SukcesDziekiFE/Strony/Kompleksowe_uregulowanie_retencji_w_Gminie_Siennica_Rozana.aspx; Rola biura regionalnego województwa Pomorskiego w Brukseli. – Electronic Resource:

[Cited. 2010, February 6]. – Available from: www.wrotapomorza.pl/res/wizytowka/wspolpraca.../rola_biura.doc.

88. Dzienniki Urzędowe Województwa Śląskiego. – Mode of access: <http://dzienniki.slask.eu/BookTabs.aspx>; Dzienniki Urzędowe Województwa Wielkopolskiego. – Mode of access: <http://www.poznan.uw.gov.pl/web/bip/du>; Dzienniki Urzędowe Województwa Pomorskiego. – Mode of access: http://www.wrotapomorza.pl/pl/bip/puw/dzienniki_urzedowe; Dzienniki Urzędowe Województwa Warmińsko-Mazurskiego. – Mode of access: http://bip.uw.olsztyn.pl/pl/bip/dziennik_urzedowy; Dziennik Urzędowy Województwa Podlaskiego. – Mode of access: <http://www.bialystok.uw.gov.pl/dzienniki/tree.aspx>; Dziennik Urzędowy Województwa Opolskiego. – Mode of access: <http://www.opole.uw.gov.pl/DZIENNIKI-URZEDOWE-WOJEWODZTWA-OPOLSKIEGO-68.html>; Dziennik Urzędowy Województwa Świętokrzyskiego. – Mode of access: <http://www.kielce.uw.gov.pl/index.php?str=367>; Dziennik Urzędowy Województwa Kujawsko-Pomorskiego. – Mode of access: : http://www.bip.bydgoszcz.uw.gov.pl/index.php?option=com_journal&Itemid=76; Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego. – Mode of access: <http://www.bip.mazowieckie.pl/cmsws/page/?D;1295/>

89. Śląski Urząd Wojewódzki w Katowicach. – Mode of access: URL: <http://www.katowice.uw.gov.pl/urząd/index.html>; Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu. – Mode of access: http://www.poznan.uw.gov.pl/c/portal/layout?p_1_id=PUB.1015.2; Pomorski Urząd Wojewódzki w Gdańsku. – Mode of access: http://www.wrotapomorza.pl/pl/bip/puw/urząd_wojewodzki; Wojewoda Pomorski. – Mode of access: http://www.wrotapomorza.pl/pl/bip/puw/wojewoda_pomorski; Warmińsko-Mazurski Urząd Wojewódzki w Olsztynie. – Mode of access: <http://www.olsztyn.uw.gov.pl/index.php?option=com>

_content&task=view&id=9&Itemid=10; Podlaski Urząd Wojewódzki w Białymstoku. – Mode of access: <http://www.bialystok.uw.gov.pl/PUWMCMS/>; Opolski Urząd Wojewódzki w Opolu. – Mode of access: <http://www.opole.uw.gov.pl/ORGANIZACJA-URZEDU-18.html>; Świętokrzyski Urząd Wojewódzki. – Mode of access: <http://www.kielce.uw.gov.pl/index.php>; Kujawsko-Pomorski Urząd Wojewódzki w Bydgoszczy. – Mode of access: <http://www.bydgoszcz.uw.gov.pl/index.php>; Mazowiecki Urząd Wojewódzki w Warszawie. – Mode of access: <http://www.mazowsze.uw.gov.pl/>

90. Rodzaje załatwianych spraw przez Wydział Zarządzania Funduszami Europejskimi. – Electronic Resource: [Cited. 2010, January 11]. – Available from: http://www.pomorskie.eu/pl/bip/puw/urzed_wojewodzki/wydzialy_puw/wzfe/rodzaje_spraw; Projekty z Programu Phare w województwie podlaskim. – Electronic Resource: [Cited. 2010, January 16]. – Available from: <http://www.bialystok.uw.gov.pl/PUWMCMS/PUW/Struktura/Schemat+organizacyjny/Biuro+Zarzadzania+Funduszami+Europejskimi/Informacje+Wydzialu/Projekty+z+Programu+Phare+w+wojewodztwie+podlaskim.htm>; Stan Wdrażania ZPORR w województwie opolskim na dzień 15.07.2009 r. – Electronic Resource: [Cited. 2010, January 31]. – Available from: <http://www.wzfe.opole.uw.gov.pl/Stan-Wdrazania-ZPORR-219.html>; Realizowane projekty. – Electronic Resource: [Cited. 2010, February 3]. – Available from: http://www.zporr-bzfe.kielce.uw.gov.pl/dokumenty/pdf/Realizow_projekty.pdf; Wydział Certyfikacji i Funduszy Europejskich Kujawsko-Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Bydgoszczy. – Electronic Resource: [Cited. 2010, May 16]. – Available from: www.bydgoszcz.uw.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=253&Itemid=54; Wydział Certyfikacji i Funduszy Europejskich Urzędu Województwa Mazowieckiego – Zadania. – Electronic Resource: [Cited. 2011, May 19]. – Available from: http://www.mazowieckie.pl/wydzialy/zarzadzanie_funduszami_europejskimi.html.

91. Euroregion Bałtyk - O Euroregionie. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 7]. – Available from: http://www.eurobalt.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=51&Itemid=86; Euroregion Pomerania. Cele i ich realizacja. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 11]. – Available from: <http://www.pomerania.org.pl/stowarzyszenie4.php>; Powstanie i historia Euroregionu Pomerania. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 20]. – Available from: <http://www.pomerania.org.pl/stowarzyszenia4.php>; Ramowe Porozumienie Euroregionu Neisse-Nisa-Nysa. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 21]. – Available from: http://www.euroregionnysa.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=29&Itemid=53; Plan rozwoju i działania Euroregionu „Sprewa-Nysa-Bóbr”. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 21]. – Available from: http://euroregionsnb.pl/media/dokumenty/Ogolne/plan_rozwoju_i_dzialania_euroregionu_sprewa_nysa_bobr.pdf; Euroregiony. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 22]. – Available from: <http://www.sciaga.pl/tekst/64516-65-euroregiony>.

92. Проді Р. "До Ніцци та після неї". Промова у Європейському парламенті у Брюсселі 29 листопада 2000 року / Р. Проді // Ніщський договір та розширення ЄС / Міністерство юстиції України, Центр порівняльного права; за наук. ред. С. Шевчука. – К.: Логос, 2001. – С. 61-65; "Integracja Polski z Unią Europejską" – wystąpienie premiera Rzeczypospolitej Polskiej Jerzego Buzka w Sejmie 8 września 1999 r. – Electronic Resource: [Cited. 2008, March 9]. – Available from: <http://www.zbiordokumentow.pl/1999,nr.3/>; Wystąpienie prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego przed przewodniczącym i członkami Komisji Europejskiej. Bruksel, 18 stycznia 1996 r. – Electronic Resource: [Cited. 2008, June 1]. – Available from: <http://www.zbiordokumentow.pl/1996,nr.1/>; Przemówienie Prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego z dnia 23 lipca 2003 r. // Konstytucyjno-ustrojowe i prawne aspekty przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Dokumenty i materiały (2003-2005) / [Wybór i wstęp Ryszard Chruściak]. – Warszawa: ELIPSA, 2007. – 590 s. – S.8-11; Kwaśniewski A. Wystąpienie na konferencji "Polityka zagraniczna Unii Europejskiej". Barcelona, 26 listopada 1998 roku // Przemówienia, listy, wywiady Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego. 1998 rok. Wybór. – Warszawa: Kancelaria Prezydenta RP, 1999. – S. 396-398.

93. Polityka zagraniczna RP w 1992 r. Expose ministra K. Skubiszewskiego wygłoszone w Sejmie 8 maja 1992 r. // Przegląd rządowy. – 1992. – № 6 (12). – S. 24-30; Polska polityka zagraniczna. Expose ministra Andrzeja Olechowskiego w parlamencie, 12 maja 1994 r. // Przegląd rządowy. – 1994. – № 5(35). – S. 59-66; Polska polityka zagraniczna. Expose szefa dyplomacji Władysława Bartoszewskiego 24 maja 1995 r. // Przegląd rządowy. – 1995. – № 6(48). – S. 96-103; Polska polityka zagraniczna. Sejmowe expose ministra Dariusza Rosatego z 9 maja 1996 r. // Przegląd rządowy. – 1996. – № 7 (61). – S. 86-93; Sejmowy expose Ministra Spraw Zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego 26 kwietnia 1990 roku // Skubiszewski K. Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989-1993 / K. Skubiszewski. – Warszawy: Wydawnictwo Interpress, 1997. – [434 s.] – S. 41-55; Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych na otwarciu negocjacji Polski o członkostwo w Unii Europejskiej // Przygotowania Polski do członkostwa Unii Europejskiej. – Warszawa: Dokumentacja akcesyjna, 1999. – T. 5. – S. 251-261; Najważniejsze zadania polskiej polityki zagranicznej w 1997 r. Przemówienie ministra spraw zagranicznych Dariusza Rosatego wygłoszone w Sejmie 8 maja 1997 r. // Przegląd rządowy. – 1997. – № 5 (71). – S. 82-89; Wystąpienie Jana Kułakoskiego sekretarza stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Pełnomocnika Rządu do spraw Negocjacji o Członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej podczas 14 posiedzenia Sejmu RP w dniu 19 marca 1998 // Monitor Integracji Europejskiej. – 1998. – № 18. – S. 32-37.

94. Kwaśniewski A. Dom wszystkich Polska / Aleksander Kwaśniewski. – Warszawa: Perspektywy Press, 2000. – 310 s.

95. Hübner D. Nasz kolor w Unii / Danuta Hübner/ – Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy. – 263 s.; Miller L. Tak to było / Leszek Miller. – Warszawa: ZAPOL, 2009. – 268 s.; Truszczynski J. Problems concerning the implementation

of the of the justice and home affairs acquis by the candidate countries: a polish view / Jan Truszczyński. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 3]. – Available from: <http://www.cicerofoundation.org/lectures/p4truszczyński.html>; Mulewicz J. Doświadczenia Polski w negocjacjach w sprawie Układu o stowarzyszeniu ze Wspólnotami Europejskimi / J. Mulewicz // «Studia i Materiały». – 1992. – № 36.– S. 21-32.

96. Mały Rocznik Statystyczny Polski 1998 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 1998. – 584 s.; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2000 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2000. – 595 s.; Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 2004 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2004. – 179 s.; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2005 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2005. – 679 s.; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2008/ redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2008. – 712 s.; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2009. – 712 s.; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2010 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2010. – 724 s.

97. Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 1993 / redaktor główny Janina Pawlik. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 1993. – 164 s.; Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 1994 / redaktor główny Janina Pawlik. – Warszawa: GUS, 1994. – 169 s.; Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 1996 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 1996. – 172 s.; Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 2004 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2004. – 198 s.; Rocznik Demograficzny 2009 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2009. – 530 s.; Reforma systemu emerytalnego. Pytania i odpowiedzi: 4 reformy społeczne – materiały informacyjne. – Warszawa: Centrum Informacyjne Rządu, 1999. – 59 s.; Informacja Głównego Urzędu Statystycznego w sprawie rewizji kwartalnych rachunków narodowych za lata 1999 – 2006. – Electronic Resource: [Cited. 2009, April 22]. – Available from: [URL:http://www.stat.gov.pl/gus/5840_3011_PLK_HTML.htm](http://www.stat.gov.pl/gus/5840_3011_PLK_HTML.htm).

98. У Польщі сповільнилося зростання цін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://consumers.unian.net/ukr/detail/3691>. – Назва з екрану; Samobójstwo. – Electronic Resource: [Cited. 2010, November 22]. – Available from: http://pl.wikipedia.org/wiki/Samob%C3%B3jstwo#Sytuacja_w_Polsce; Trwanie życia w Polsce w 2008 r. – Electronic Resource: [Cited. 2009, April 22]. – Available from: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_lu_trwanie_zycia_w_polsce_w_2008r.pdf; Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego 2009. – Electronic Resource:p [Cited.

2011, January 10]. – Available from: http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/pl/poland_pl.html Wyniki wyborów 2004 / 2007. – Electronic Resource:

[Cited. 2011, January 9]. – Available from: http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/pl/hist_results_pl_pl.html; Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2008 / [pod kierunkiem Lucyny Nowak]. – Electronic Resource:

[Cited. 2011, February 1]. – Available from: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_lud_infor_o_rozm_i_kierunk_emigra_z_polski_w_latach_2004_2008.pdf.

99. Opinie o wprowadzeniu euro. Komunikat z dwusetnego badania aktualnych problemów kraju. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 8]. – Available from: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2007/K_014_07.PDF; Postawy społeczne wobec integracji Polski z Unią Europejską wrzesień 2004. – Electronic Resource: [Cited. 2010, December 8]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl/WWW/news.nsf/0/5709C565562015BCC1256F34004CE440>; Społeczne poparcie dla członkostwa Polski w Unii Europejskiej: styczeń – luty 2005. – Electronic Resource: [Cited. 2010, December 22]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl/WWW/news.nsf/0/9C11254ACC0998E1C1256FBE0029B80>; Sondaż: 86 proc. za obecnością Polski w UE. 9 proc. przeciw. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 28]. – Available from: <http://www.salon24.pl/news/12316,cbos-86-proc-za-obecnoscia-polski-w-ue-9-proc-przeciw>; Poparcie dla integracji Polski z Unią Europejską / komunikat z badan. – Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej, listopad 1999 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 2]. – Available from: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1999/K_177_99.PDF; Osiecka J. Raport nr 156: Opinia publiczna o integracji europejskiej - wyzwania dla polityki informacyjnej państwa / Justyna Osiecka. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 7]. – Available from: <http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/r-156.htm>; Opinie o negocjacjach Polski z Unią Europejską i poparcie dla integracji/ komunikat z badan. – Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej, maj 1998 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 13]. – Available from: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1998/K_066_98.PDF; Integracja Polski z Unią Europejską. Komunikat z badań. Warszawa, sierpień 1996 r. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 21]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/hlp/mointintgr.nsf/0/92DE2EE087B9BF28C1256E7500561901/\\$file/MI1008PL.pdf?Open](http://www.ukie.gov.pl/hlp/mointintgr.nsf/0/92DE2EE087B9BF28C1256E7500561901/$file/MI1008PL.pdf?Open).

100. Eurobarometr. – 1990. – №33. – S. 36. – Figure 18: Central and Eastern European countries should join the Community (percentage by country). – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 8]. – Available from: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb33/eb33_en.pdf.

101. Czaja J. Stolica Apostolska wobec procesów integracyjnych w Europie / Jan Czaja // *Studia Europejskie*. – 2001. – № 1. – S. 81-100; Hardt Ł. Społeczność wiejska w Polsce – nowe linie podziału, kapitał społeczny oraz strategię uczestnictwa we Wspólnej Polityce Rolnej / Łukasz Hardt // Monitor Integracji Europejskiej. – 2004. – № 2. – S. 80-96; Ryba J. Strategia UE dla

regionu Morza Bałtyckiego, czyli jak zagwarantować sukces prezydentur / Jacek Ryba // *Biuletyn Analiz UKIE*. – 2009. – № 22. – S. 70-98; Dylemat Wspólnoty Europejskiej rozszerzać czy pogłębiać integrację // *Wspólnoty Europejskie*. – 1991. – № 3. – S. 14-22; Dobroczyński M. Miejsce Polski w gospodarce Europy / M. Dobroczyński. – *Sprawy Międzynarodowy*. – 1992. – № 12. – S. 18-20; Bratkowska K. Nie wznosmy murów, twórzmy wspólnotę / K. Bratkowska // *Gazeta Wyborcza*. – 1992. – № 264. – S. 3-4; Sołtyk R. Dyrektywa patentowa trafiła do kosza / Robert Sołtyk. – *Electronic Resource*: [Cited. 2011, May 30]. – Available from: <http://gospodarka.gazeta.pl/gospodarka/1,34912,2806614.html>.

102. Європейські студії і право. – Режим доступу до журналу: http://www.europa.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=118&Itemid=103&lang=uk&limitstart=2.

103. Сайт сейму Республіки Польща. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/>; Сайт Сенату Республіки Польща. – Режим доступу: <http://www.senat.gov.pl/>; Сайт Президента Республіки Польща. – Режим доступу: <http://www.prezydent.pl/>; Departament Służby Cywilnej KPRM. – Режим доступу: <http://www.usc.gov.pl/usc>; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. – Режим доступу: <http://www.mswia.gov.pl/>; EUROPA – Portal Unii Europejskiej. – Mode of access: URL: http://europa.eu/index_pl.htm; Eurostat. – Mode of access: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>; EUR-Lex - portal dostępu do prawa UE. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/pl/index.htm>; Unia Europejska w Polsce. – Mode of access: http://ec.europa.eu/polska/index_pl.htm; Stałe Przedstawicielstwo RP przy Unii Europejskiej. – Mode of access: <http://www.brukselaeu.polemb.net/>; Przedstawicielstwo Polskich Organizacji Pozarządowych w Brukseli. – Mode of access: <http://eu.ngo.pl/>; Przegląd prasy – UE Brukseli. – Mode of access: http://www.psz.pl/component/option,com_report/report,cat/keyword,149/; Centrum Dokumentacji i Badań Europejskich przy Akademii Ekonomicznej. – Mode of access: <http://www.ue.poznan.pl/pag/i/1207.php>.

104. Визгин В.П. Указ. соч. – С. 48.

105. Там же. – С. 45.

106. Там же. – С. 39.

107. Моделі Європейської інтеграції (федералістська та неофункціоналістська моделі). – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 12 січня]. – Доступний з: <http://dpa.lg.ua/program/250205.htm>

108. Там само.

109. Основи європейської інтеграції. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 2 лютого]. – Доступний з: <http://books.dovidka.com.ua/images/f109.pdf>

110. Balassa B. Op. cit. – P. 240.

111. Schlesinger K. / Teoria integracji europejskiej a interesy strategiczne Polski / Kinga Schlesinger // *Polska polityka integracyjna po przystąpieniu do Unii Europejskiej...* – S. 111-112.

112. Ямпольська Л. М. До питання дефініції явища «інтеграція» та розвитку зарубіжних інтеграційних теорій другої половини ХХ ст. /Л. М. Ямпольська. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 3 лютого]. – Доступний з: <http://www>.

proza.ru/2010/05/09/914

113. Мачок Є. Теоретичний арсенал європейської промислової інтеграції / Євгеній Мачок. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 13 лютого]. – Доступний з: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mer/2009_10_11/10-3890/10_Machok_v.pdf

114. Трансакціоналізм как одна из теорий европейской интеграции: воплощение в текстах Конституции ЕС и Лиссабонского Договора. . – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 27 січня]. – Доступний з: HYPERLINK "http://capriciosa.ru/ru/transakcionalizm-kak-odna-iz-teorij-evropejskoj-integracii-voploshhenie-v-tekstax-konstitucii-es-i-lissabonskogo-dogovora.html" http://capriciosa.ru/ru/transakcionalizm-kak-odna-iz-teorij-evropejskoj-integracii-voploshhenie-v-tekstax-konstitucii-es-i-lissabonskogo-dogovora.html

115. Грицяк І.А. Правова і інституційна основи Європейського Союзу. Вказ. праця. – С. 75.

116. Мачок Є. Вказ. праця.

117. Яхтенфукс М. Урядування і створення інститутів / Маркус Яхтенфукс, Беата Колер-Кох // Європейська інтеграція / Уклад.: М . Яхтенфукс, Б. Колер-Кох. Указ. соч. – С.9.

118. Rosamond V. Op. cit. – P. 14-16.

119. Шемятников В.Г. Европейская интеграция. Указ. соч. – С. 335.

120. Там же. – С. 338.

121. Rosamond V. Op. cit. – P. 12.

122. Polska polityka integracyjna po przystapieniu do Unii Europejskiej... – S. 10-11.

123. Айзінг Р. Європеїзація та інтеграція. Концепти дослідження ЄС / Райнер Айзінг // Європейська інтеграція / Уклад.: М. Яхтенфукс, Б.Колер-Кох. Вказ. праця. – С.255-274; Olsen J.P. Organising European Institutions of Governance. A Prelude to an Institutional Account of Political Integration. Op. cit. – P. 323-353.

124. Айзінг Р. Вказ. праця. – С. 267-269.

125. Olsen J.P. The Many Faces of Europeanization. Op.cit. – P. 921-952.

126. Рудік О.М. Вказ. праця. – С. 58.

Розділ 2

1. Wivel A. Op.cit. – P. 15-21.

2. Ibid.– S. 41-48.

3. Streeten P. Op.cit. – P. 23-34.

4. Studia Europejski. Zagadnienia metodologiczne... – S.70.

5. Czarczyńska A. Op.cit. – S.170-171.

6. Czaputowicz J. Op.cit. – S.234-235.

7. Ibid. – S. 252.

8. Proces integracji gospodarczej Polski z krajami członkowskimi Unii Europejskiej w świetle teorii... – S. 43.

9. Договор о Европейском Союзе... – Ст. 2.

10. Ковальова О. Політико-правові і процедурні питання вступу до Європейського Союзу / О. Ковальова. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 29 жовтня]. – Доступний з: <http://pravoznaves.com.ua/period/chapter/2/25/902>.
11. Там само.
12. Договір о Європейском Союзе.... – Ст. «0».
13. Європа. Плани ЄС щодо України та розширення на 2005-2009 рр. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 16 грудня]. – Доступний з: <http://www.niss.gov.ua/monitoring/week27/doc4.htm>.
14. Ковальова О. Вказ. праця.
15. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна. Вказ. праця. – С. 183.
16. Dylemat Wspólnoty Europejskiej rozszerzać czy pogłębiać integrację... – S. 14-17.
17. Шемятенков В.Г. Указ. соч. – С. 308.
18. Dobroczyński M. Op. cit. – S. 18-20.
19. Kułakowski J. Op. cit.– S.18.
20. Anczewski I. Op. cit. – S. 23-26.
21. Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Вказ. праця. – С. 321.
22. Європейська інтеграція / Уклад.: М. Яхтенфукс, Б.Колер-Кох. Вказ. праця – С. 368.
23. Там само. – С. 367-369.
24. Memorandum rządów Czecho-Słowacji, Węgier i Polski o wzmocnieniu procesu integracji ze wspólnotami europejskimi oraz o przyszłym członkostwie...
25. Bratkowska K. Nie wznosmy murów, tworzymy wspólnotę / K. Bratkowska // Gazeta Wyborcza. – 21.09.1992. – № 264.
26. Eurobarometr. – Figure 18: Central and Eastern European countries should join the Community (percentage by country)...
27. Розширення ЄС: підходи та оцінки. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 1 жовтня]. – Доступний з: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/ostropolitik/konf27-062002/EUEnlargementOverview.htm>.
28. Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Вказ. праця. – С. 347.
29. Копенгагенські критерії. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 1 жовтня]. – Доступний з: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
30. Рудік О.М. Вказ. праця.– С. 84.
31. Там само. – С. 85.
32. Шемятенков В.Г. Указ. соч. – С. 309.
33. Прокопенко Л.Л. Вказ. праця. – С.42.
34. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна. Вказ. праця.– С. 196-197.
35. Kawecka-Wyrzykowska E. Polska w drodze do Unii Europejskiej. Op. cit . – S. 121.
36. Biała Księga Komisji Europejskiej... – S.3-10.

37. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна. Вказ. праця. – С. 199-200.
38. 1995. European Year of Road Safety and Young Drivers. – Electronic Resource: [Cited. 2008, October 2]. – Available from: http://europa.eu/abc/history/1990-1999/1995/index_en.htm#top.
39. Європейська інтеграція: словник дистанційного курсу. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 19 червня]. – Доступний з: <http://uara-dlc.org.ua/ipkk/eu/dictionary.html#%D0%9C>.
40. Див.: Додаток Б. Календар інтеграції Польщі до Європейського Союзу.
41. Порядок денний 2000 (Agenda – 2000) та програма дій 2000-2006. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 11 квітня]. – Доступний з: <http://7000.kiev.ua/?s=info/vyvody/5126>.
42. Там само.
43. Agenda 2000: for a stronger and wider Union. – Part One....
44. Ibid. – S. 29.
45. Ibid. – S. 39-47.
46. Ibid. – S. 52, 54.
47. Agenda 2000. Opinia Komisji Europejskiej o wniosku o członkostwo Polski w Unii Europejskiej....
48. Ibid.
49. Ibid.
50. Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Вказ. праця. – С. 357.
51. Загальний словник-довідник термінів. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 18 вересня]. – Доступний з: <http://euroint.in.ua/content/view/59/lang,uk/>
52. Rozporządzenie Rady (WE) nr 622/98 z 16 marca 1998 r. w sprawie pomocy udzielanej państwowym kandydującym ... – S. 42-43.
53. Янчук Л. Європейська інтеграція Словацької Республіки (1993–2004 рр.) / Л. Янчук. – С. 4, 6. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 10 червня]. – Доступний з: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Uiz/2008_11/31.pdf.
54. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна. Вказ. праця. – С. 211-212.
55. Міжурядова конференція ЕС 96-97 рр. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 22 вересня]. – Доступний з: URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-352.html>.
56. The Treaty of Amsterdam (1997).... – The reform of the Union institutions.
57. Ibid. – Freedom, security and justice.
58. Emmert F. Op. cit. – S. 545.
59. Глосарій термінів Європейського Союзу. Ніщський договір. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 6 листопада]. – Доступний з: <http://europa.dovidka.com.ua/m.html>.
60. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts... – Article 4. Provisions concerning the Commission .

61. Ibidem.
62. Ibidem.
63. Ibidem.
64. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts.... – Protocol on the Statute of the Court of Justice.
65. Глосарій термінів Європейського Союзу. Ніщський договір. Вказ. праця.
66. Европейские ценности и трансатлантическое сотрудничество – в этом сила Литвы и Польши. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 26 травня]. – Доступний з: http://runet.lt/news-lt/politika_lt/14018-dgribauskaite-v-polshe-my-prazdnuem-i-raduemsyu-samomu-dorogomu-nashej-svobode.html; Гордые романтики из Восточной Европы. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 26 травня]. – Доступний з: <http://www.forextimes.ru/article/a25479.htm>.
67. Див.: Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – Глава 7. Стержневые государства, концентрические круги и цивилизационный порядок. – Режим доступу: <http://www.grachev62.narod.ru/hantington/chapt07.htm>; Бжезинський З. Україна й Польща в контексті європейської інтеграції. Вказ. праця. – С.14-17.
68. Golka M. Op. cit. – S. 276-277.
69. Koseła K. Op. cit. – S. 21-22.
70. Jackowska N. Op. cit. – S. 301-311.
71. Łastawski K. Op. cit. – S. 159-161.
72. Ibid. – S. 159.
73. Janion M. Op. cit. – S. 105-108; Łastawski K. Op. cit. – S. 160.
74. Kojder A. Op. cit. – S. 61-62.
75. Czubiński A. Op. cit. – S. 459-461.
76. III Rzeczpospolita. Mała Konstytucja 1992...
77. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r... – Rozdział V. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej; Rozdział VI. Rada Ministrów i administracja rządowa.
78. Ibid. – Rozdział IV. Sejm i Senat; Rozdział V. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej; Rozdział VI. Rada Ministrów i administracja rządowa.
79. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у XX ст. Вказ. праця. – С. 301-304.
80. Paczkowski A. Op. cit. – S. 413.
81. Topolski J. Historia Polski. Op. cit. – S. 306-307.
82. Ibid. – S. 306.
83. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у XX ст. Вказ. праця. – С. 308-309.
84. Paczkowski A. Op. cit. – S. 411-416.
85. Бузек, Ежи. – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 17 лютого]. – Доступний з: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
86. Дильонгова Г. Вказ. праця. – С.189-190.

87. История Польши [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki>. – Назва з екрану.
88. Topolski J. Historia Polski. Op. cit. – S. 307-314.
89. Див: пп. 3.3.2. Реформування системи місцевої і регіональної влади.
90. Польша – Європейський Союз: шлях інтеграції. Вказ. праця. – С. 13.
91. Там само. – С.12.
92. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. ... – Art . 35.
93. Польша – Європейський Союз: шлях інтеграції. Вказ. праця. – С. 13-14.
94. Там само – С.12.
95. Agenda 2000. Opinia Komisji Europejskiej o wniosku o członkostwo Polski w Unii Europejskiej.... – S. 7-12; Kompleksowy raport monitorujący w sprawie przygotowań Polski do członkostwa (tłumaczenie robocze) z dnia 5 listopada 2003 roku....
96. Plan Balcerowicza. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 28]. – Available from: http://usfiles.us.szc.pl/pliki/plik_1227557876.ppt.
97. Ibidem.
98. Reformy gospodarcze w Polsce 1988-2009. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 26]. – Available from: <http://www.obserwatorfinansowy.pl/2009/11/04/reformy-gospodarcze-w-polsce-2/>
99. Кріль М.М. Вказ. праця. – С.138; Шляхи детінізації економіки України. Легалізація МСП: досвід Польщі....
100. Nowak A.Z., Ryc K., Żyżyński J. Op. cit. – S.43; Шляхи детінізації економіки України. Легалізація МСП: досвід Польщі....
101. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. ... – Art. 20.
102. Ibid. – Art. 21.
103. Шляхи детінізації економіки України. Легалізація МСП: досвід Польщі...
104. Ibidem.
105. Макроструктурі зміни в Польщі під час ринкової трансформації (аналітична доповідь Інституту Стратегічних Досліджень, Польша)... – С. 47-48.
106. Кріль М.М. Вказ. праця. – С.138;
107. Див., наприклад: Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r.o restrukturyzacji hutnictwa żelaza i stali... – Rozdział 4. Restrukturyzacja organizacyjna hut.
108. Макроструктурі зміни в Польщі під час ринкової трансформації (аналітична доповідь Інституту Стратегічних Досліджень, Польша).... – С.46; Економіка Польщі. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 10 вересня]. – Доступний з: http://uk.wikipedia.org/wiki/Економіка_Польщі.
109. Milczarek D. Europeistyka w zarysie. Op. cit. – S. 440-443.
110. Ibid. – S. 444-446.
111. Ibid. – S. 447.

112. Банковская система Польши в процессе приватизации. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 1 червня]. – Доступний з: <http://liberty-belarus.info/Переходные-экономики/Банковская-система-Польши-в-процессе-приватизации.htm>.
113. Ibidem.
114. Звензик В. Вказ. праця. – С. 18-21.
115. Romiszewska I. Proces dostosowania polskiego sektora bankowego do integracji z Unią Europejską / Iłona Romiszewska // Dostosowania do wymogów Unii Europejskiej. Przykład Polski/ pod red. Piotra Kalki. Op.cit. – S. 92.
116. Ibid. – S. 383.
117. Бочаров С.В. Соціально-економічні наслідки вступу Польщі до ЄС (2004-2007 рр.). Вказ. праця.– С. 79-80.
118. Див.: Підрозділ 3.1. Європейський вектор соціально-економічного розвитку Польщі.
119. Paczkowski A. Op. cit. – S. 409.
120. *Sobków C.* Op. cit.– S. 31.
121. Paczkowski A. Op. cit. – S. 410.
122. Ibid. – S. 411.
123. Чорна Н. М. Вказ. праця. – С. 47-48.
124. Sejmowy expose Ministra Spraw Zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego 26 kwietnia 1990 roku....
125. Czym jest polska racja stanu wobec politycznych, gospodarczych i społecznych wyzwań? – wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego w Sejmie 21 stycznia 1993 roku...
126. Kuźniar R. Droga do wolności: polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej. Op. cit. – S. 284-290.
127. Kupiecki.R. Op. cit. – S. 165-166.
128. Бочаров С.В. Основні напрямки та етапи євроатлантичної інтеграції Польщі. Вказ. праця.– С. 426-430.
129. Przemówienie Prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego z dnia 23 lipca 2003 r. ... – S. 8-11.
130. Polska – Unia Europejska; kroki w kierunku integracji. – S.2. – Electronic Resource: [Cited. 2007, May 8]. – Available from: <http://www.logincee.org/file/2070/library>; List of 28 Delegations. – Electronic Resource: [Cited. 2007, May 11]. – Available from: <http://www.weu.int/>
131. Declaration on cooperation between the Czech and Slovak Federal Republic, the Republic of Poland and the Republic of Hungary in striving for European (Visegrad Declaration 1991)...
132. Кіш Є. Б. Країни Центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991-2007 роки). Вказ. праця. – С. 173-222.
133. Там само. – С. 184.
134. Україна візьме участь у засіданні Ради держав Балтійського моря. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 18 вересня]. – Доступний з: <http://www.intv.ua/news/article/?id=57769963>.

135. Центральноевропейська ініціатива. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 26 вересня]. – Доступний з: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

136. Річ Посполита Польща. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 3 жовтня]. – Доступний з: <http://www.wmc-expo2008.org/uk/node/259>.

137. Informacja Rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2004 roku przedstawiona na posiedzeniu Sejmu w dniu 21 stycznia 2004 roku przez Ministra Spraw Zagranicznych RP Włodzimierza Cimoszewicza...

138. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski... ; Informacja Ministra Spraw Zagranicznych RP Włodzimierza Cimoszewicza o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej (przedstawiona na 16. Posiedzeniu Sejmu w dniu 14 marca 2002 roku)...

139. Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 1 лютого]. – Доступний з: <http://ua.textreferat.com/referat-12097-2.html>.

140. Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych na otwarcie negocjacji Polski o członkostwo w Unii Europejskiej....

141. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie polskiej polityki europejskiej...; Pro Memoria–Memorandum Rządu RP z dnia 11 kwietnia 1994 r., przedstawione w związku ze złożeniem przez Polskę wniosku o członkostwo w Unii Europejskiej... – S. 59-66; Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych na otwarcie negocjacji Polski o członkostwo w Unii Europejskiej...; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/34, k. 2-5, Sugestie tematyki rozmow z komisarzem Komisji Europejskiej Panem Hansem van den Broekiem, Warszawa, maj 1995; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/34, k. 6-8, Notatka ws. problemów integracji europejskiej w kontekście stosunków RP-WE, Warszawa, 05.03.1995; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/34, k. 9-27, Stan i perspektywy stosunków Polski z Unią Europejską, Warszawa, kwiecień 1995; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/34, k. 98-101, Elementy stanowiska Polski wobec Białej księgi Komisji Europejskiej ws. jednolitego rynku. – Stan i perspektywy stosunków Polski z Unią Europejską, Warszawa, 21.06.1995; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/47, Notatki na temat wystąpienia Polski o członkostwo w Unii Europejskiej, 14.02.1994; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/1280, Informacje dotyczące negocjacji na odcinku usług, 1991.

142. Wronkowska S. Op. cit. – S. 92-95; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/1286, Stosunki RP-WE – główny elementy stanowiska, 1993.

143. Wronkowska S. Op. cit. – S. 96-97.

144. Poparcie dla integracji Polski z Unią Europejską / komunikat z badan... ; Osiecka J. Op. cit.

145. Opinie o negocjacjach Polski z Unią Europejską i poparcie dla integracji/ komunikat z badan... – S. 2; Poparcie dla integracji Polski z Unią Europejską / komunikat z badań... – S. 6.
146. Żukrowski T. Op. cit. – S. 158-159.
147. Integracja europejska z perspektywy regionów – w przededniu referendum akcesyjnego... – S. 3-5, 6.
148. Żukrowski T. Op.cit. – S.159.
149. Див: Integracja Polski z Unią Europejską. Programa Informowania Społeczeństwa z 4 maja 1999 r....
150. Integracja Polski z Unią Europejską. Programa Informowania Społeczeństwa z 4 maja 1999 r.... – V. Odbiorcy programu. – S.14.
151. Петрович І. Вказ. праця. – С.238-239.
152. Żukrowski T. Op.cit. – S.157.
153. Ibidem. – S. 164.
154. Polska-Europa-Świat: opinia publiczna w okresie integracji... –S.260.
155. Integracja Polski z Unią Europejską. Komunikat z badań... – S. 57-58; Domagła A. Op. cit. – S. 112-114.
156. Doliwa-Klepacka A. Op.cit. – S. 105.

Розділ 3

1. Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі (інформаційно-аналітична довідка). – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 22 листопада]. – Доступний з: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/19083.htm>.
2. Kawecka-Wyrzykowska E. Stosunki Polski ze Wspólnotami Europejskimi , od 1989 roku. Op.cit. – S. 8.
3. Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/7, k. 1, Notatka ws. Grupy Makroekonomicznej Polska-WE, Warszawa, 22. 02. 1994; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/115, Posiedzenie specjalnej sesji Wspólnego Komitetu Polska-WE – stenogram, 1994.
4. Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony...
5. Ibid. – Art. 7.
6. Dostosowania do wymogów Unii Europejskiej. Przykład Polski/ pod red. Piotra Kalki. Op.cit. – S. 40.
7. Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony... – Część III. Swobodny przepływ towarów.
8. Wysokińska Z. Op.cit. – S.192-193.
9. Dostosowania do wymogów Unii Europejskiej. Przykład Polski/ pod red. Piotra Kalki. Op.cit. – S. 42.
10. Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 2004.... – S.364.
11. Ibid. – S. 365.

12. Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 1993.... – S.63-66.
13. Підраховано автором на підставі: Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 2004.... – S. 363-365.
14. Orłowski W. M. Op. cit. – S. 189.
15. Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 1993....– S.63-66; Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 1996....– S.92-94; Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 2004.... – S.19.
16. Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 2004.... – S. 20-21.
17. Doliwa-Klepacka A. Op. cit.– S. 166.
18. Ibid. – S. 80-82;
19. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2000....– S. 141; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2005.... – S. 150.
20. Mały Rocznik Statystyczny Polski 1998.... – S. 389-390.
21. Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony... – Art.59-62.
22. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2000.... – S. 405-410; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004.... – S. 380.
23. The List of Major Foreign Investors in Poland December 2004.... – S. 5-8.
24. Ibid. – S. 10.
25. Ibid. – S.7.
26. Domagła A. Op. cit. – S. 112.
27. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2000.... – S. 370-371.
28. Кріль М.М. Вказ. праця. – С. 139.
29. Экономика Польши. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 13 квітня]. – Доступний з: <http://www.worcoun.com/1/centrevropa.files/econompolsha.htm>.
30. Doliwa-Klepacka A. Op. cit. – S. 80-82;
31. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2005.... – S. 167, 289;
32. Ibid. – S. 325, 363.
33. Ibid. – S. 443, 445
34. Grosse T. G. Polityka regionalna Unii Europejskiej. Przykład Grecji, Włoch, Irlandii i Polski. Op. cit. – S. 202;
35. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2005... – S. 289.
36. Program Monitoringu Akcesji do Unii Europejskiej. Sprawność sądownictwa: Open society institute, Budapeszt.... – S. 15.
37. Okresowy Raport Komisji Europejskiej w sprawie postępu osiągniętego przez Polskę na drodze do Unii Europejskiej (4 listopada 1998 r., Bruksela).... – S . 78, 87.
38. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku o Krajowej Radzie Sądownictwa....
39. W prasie: Raport o stanie sądownictwa. Reforma musi przebiegać sprawniej... – S. 9-10.
40. Польша – Європейський Союз: шлях інтеграції.... С. 12.
41. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku Prawo o ustroju sądów powszechnych.... – Art. 1, 10, 12, 33-40, 55-58, 176-178.

42. Snitko-Pleszko M. Op. cit.; Ustawa z dnia 25 lipca 2002 r. Prawo o ustroju sądów administracyjnych....; Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi...
43. Okresowy Raport Komisji Europejskiej w sprawie postępu osiągniętego przez Polskę na drodze do Unii Europejskiej (4 listopada 1998 r., Bruksela)... – S. 78, 87; Okresowy Raport 2001 Komisji Europejskiej.... – S. 21-23.
44. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2000.... – S. 91; Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004.... – S. 92.
45. W prasie: Raport o stanie sądownictwa. Reforma musi przebiegać sprawniej... – S. 9-10.
46. Okresowy Raport 2000 Komisji Europejskiej... – S. 17-18.
47. Okresowy Raport 2001 Komisji Europejskiej... S. 17-19.
48. Historia ubezpieczenia zdrowotnego w Polsce...
49. Reformy gospodarcze w Polsce 1988-2009...
50. Ustawa z dnia 6 lutego 1997 r. o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym... – Rozd. 2-3.
51. Ibid. – Rozd. 6. – Oddział 1.
52. Досвід країн Європи у фінансуванні галузі охорони здоров'я. Уроки для України... – С.53-54.
53. Ibid. – С.60-61.
54. Reformy gospodarcze w Polsce 1988-2009...
55. Trwanie życia w Polsce w 2008 r.... – S. 2.
56. Куровські П. Вказ.праця.
57. Козачинська Н. Вказ. праця.
58. Reforma systemu emerytalnego. Pytania i odpowiedzi: 4 reformy społeczne... – S. 20.
59. Шумлич Т. Вказ. праця. – С. 59-71; Польська пенсійна реформа: корисний досвід для України...
60. Лесин В. Вказ. праця. – С. 24-29.
61. Reformy gospodarcze w Polsce 1988-2009...
62. Договор о Европейском Союзе... Ст. 126, 127;
63. Bogaj A. Realia i perspektywy reform oświatowych. Op. cit. – S.27.
64. Україна в Європі. Освітній пакет... – С. 29-30; Edukacja w procesie przemian społecznych... – S. 8; Edukacja dla Europy: raport Komisji Europejskiej... – S. 23, 34.
65. Reforma systemu edukacji: projekt... – S. 104.
66. Федорик Ю.В. Вказ. праця.
67. Там само.
68. Україна в Європі. Освітній пакет... – С. 31-32.
69. Bogaj A. Op. cit. – S. 3.
70. Reformy gospodarcze w Polsce 1988-2009...
71. Федорик Ю.В. Вказ. праця.
72. Okresowy Raport 2001 Komisji Europejskiej... – S. 75.
73. Механізм адаптації законодавства Польщі до *acquis communautaire* в рамках угоди про асоціацію між Польщею та ЄС...

74. Declarations on Article K.7 of the Treaty on European Union as amended by the Treaty of Amsterdam... – Art. 249 .

75. Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony... – Art. 68.

76. Ibid. – Art. 69-70.

77. Raport z wykonania program działań dostosowujących polski gospodarke i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa Polski w Unii Europejskiej w latach 1992-1996... – Art. 33-41.

78. Uchwała nr.16/94 Rady Ministrów z dnia 29 marca 1994 r....

79. Raport z wykonania program działań dostosowujących polski gospodarke i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa Polski w Unii Europejskiej w latach 1992-1996... – S. 36; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/154, Opinia koncowa w sprawie zgodności projektu ustawy o ubezpieczeniu kontraktów eksportowych z prawem UE (16/94, 17/96).

80. Unia Europejska. Integracja Polski z Unią Europejską / pod red. E. Kaweckiej-Wyrzykowskiej i E. Synowiec. – T.2. Op. cit. – S. 468.

81. Jaskernia J. Op. cit. – S. 12.

82. Див.: Uchwała nr 13 Rady Ministrów z dnia 25 lutego 1997 r. Regulamin pracy Rady Ministrów.... – Rozd. 4.

83. Unia Europejska. Integracja Polski z Unią Europejską / pod red. E. Kaweckiej-Wyrzykowskiej i E. Synowiec. – T.2. Op. cit. – S. 468.

84. Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Komitecie Integracji Europejskiej...; Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 lutego 1998 r. W sprawie zadań Rady Legislacyjnej oraz szczegółowych zasad i trybu jej funkcjonowania...

85. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 marca 1999 r. w sprawie zmiany Regulaminu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej...

86. Deklaracja marszałka Sejmu RP, marszałka Senatu oraz prezesa Rady Ministrów – Trójporozumienie dla przyspisenia procesu dostosowania polskiego prawa do prawa Unii Europejskiej z 10 lipca 2000 r....

87. Domagła A. Op. cit. – S. 82-83.

88. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 maja 2002 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej...

89. Raport z wykonania program działań dostosowujących polski gospodarke i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa Polski w Unii Europejskiej w latach 1992-1996... – S. 34.

90. Uchwała Rady Ministrów nr 133/95 w sprawie realizacji zobowiązań wynikających z Układu Europejskiego... – §1,4,5.

91. Harmonogram działań dostosowujących polski system prawny do zaleceń Białej Księgi Komisji Europejskiej w sprawie integracji z jednolitym rynkiem UE...

92. Raport z wykonania program działań dostosowujących polski gospodarke i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa Polski w Unii Europejskiej w latach 1992-1996... – S. 38.

93. Mik C. Op. cit. – S. 23-24.

94. Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/9, Posiedzenie Zespołu Ekspertów ds. harmonizacji prawa polskiego z prawem Wspólnot Europejskich – notatka, Warszawa, 18.04.1994; Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/21, Program pracy Zespołu Prawnego, 1994.

95. Mik C. Op. cit. – S. 21.

96. Heller J. Op. cit.– S.112.

97. Див.: Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 1998...; Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 1999...; Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 2000...; Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 2001...; Program Przygotowań do Członkostwa Polski w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 20 listopada 2002 roku...; Program Przygotowań Polski do Członkostwa w Unii Europejskiej, przyjęty przez Radę Ministrów 5 lipca 2003 roku...; Raport z realizacji w 1998 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 25 maja 1999 roku...; Raport z realizacji w 1999 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 4 kwietnia 2000 roku...; Raport z realizacji w 2000 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 20 kwietnia 2001 roku...; Raport z realizacji w 2001 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Komitet Integracji Europejskiej 22 lutego 2002 roku... Raport z realizacji w 2002 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty Radę Ministrów 18 marca 2003 roku...

98. Wdrażanie przez Polskę zobowiązań przyjętych w Układzie Europejskim... – S.114-116.

99. Okresowy Raport Komisji Europejskiej na temat postępów Polski na drodze do członkostwa w Unii Europejskiej, 1999 r ...; Okresowy Raport Komisji Europejskiej w sprawie postępu osiągniętego przez Polskę na drodze do Unii Europejskiej, 1998 r... Raport z realizacji w 1998 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 25 maja 1999 roku...

100. Висновки зроблено автором на підставі аналізу Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1992-2004 гг. – Режим доступу: <http://e-prawnik.pl/akty-prawne/dziennik-ustaw>; <http://libr.sejm.gov.pl>.

101. Польща – Європейський Союз: шлях інтеграції... – С. 15-25.

102. Kompleksowy raport monitorujący w sprawie przygotowań Polski do członkostwa (tłumaczenie robocze) z dnia 5 listopada 2003 roku...; Raport z realizacji w 2002 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty Radę Ministrów 18 marca 2003 roku...

103. Doliwa-Klepacka A.. Op.cit. – S. 72.
104. Ibidem.
105. Договор о Европейском союзе... – Раздел XIV. – Статья 130а.
106. Raport z działań dostosowujących polską gospodarkę i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa RP w Unii Europejskiej według stanu na koniec 1997 roku.... – S. 3-4.
107. Ibid. S. 6.
108. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року...
109. Regional Policy. – Electronic Resource: [Cited. 2011, August 21]. – Available from: http://ec.europa.eu/regional_policy/index_en.htm.
110. Okresowy Raport Komisji Europejskiej w sprawie postępu osiągniętego przez Polskę na drodze do Unii Europejskiej (4 listopada 1998 r., Bruksela)... – S. 77.
111. Rezolucja Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 marca 1996 r. w sprawie polityki regionalnej państwa...
112. Uchwała nr 105 Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2000 r. w sprawie przyjęcia Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2001-2006... – Rozd. III. Strategia rozwoju regionalnego.
113. Ibid. Rozd.VI. Ramy finansowania NSRR.
114. Кіш Є. Б. Регіональна політика Європейського Союзу: стратегічні імперативи для України / Є. Б Кіш // Незалежний культурологічний часопис "І" . – 2001. – № 23. – Режим доступу до журн.: www.ji.lviv.ua/n23texts/kish.htm.
115. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. O samorządzie terytorialnym...
116. Див.: Бочаров С.В. Местное самоуправление во Второй Речи Посполитой на наинизшем – гминном уровне. Вказ. праця; Бочаров С.В. Основные направления и результаты модернизации судебной системы Второй Речи Посполитой / С.В. Бочаров // Наука. Релігія. Суспільство. Науковий журнал. – 2006. – № 4. – С. 26-37; Бочаров С.В. Структура и особенности функционирования местной власти во Второй Речи Посполитой на воеводском уровне / С.В. Бочаров // Історичні і політологічні дослідження . – 2007. – № 3-4. – С. 435-443.
117. Висновок зроблено автором на підставі аналізу документів: Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року...; Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. O samorządzie terytorialnym...
118. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r... – Art. 16.
119. Див.: Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. O samorządzie województwa ...; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. O samorządzie powiatowym...
120. Ілько І. Регіони Європи у транскордонному співробітництві: історичний досвід 70-90-х років ХХ століття. Вказ. праця.
121. Щенни П. Вказ. праця. – С. 138.
122. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. O samorządzie terytorialnym...; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. O samorządzie województwa...; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. O samorządzie powiatowym...; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. O

organach administracji rządowej w województwie...

123. Щенни П. Вказ. праця. – С. 140.

124. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. O organach administracji rządowej w województwie... – Art. 2, 7; Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. O samorządzie województwa... – Art. 2, 4.

125. Децентралізація освіти та реформа міжбюджетних відносин мають узгоджуватися між собою // Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень від 5 березня 2001 року. – №99. – Режим доступу до бюлетня: <http://www.icps.com.Ua>.

126. Сосновскі Р. Вказ. праця.

127. Agenda 2000. Opinia Komisii Europejskiej o wniosku o członkostwo Polski w Unii Europejskiej... – S. 7-12; Okresowy Raport 2001 Komisji Europejskiej o postępach Polski na drodze do członkostwa w Unii Europejskiej... – S. 78-79.

128. Grosse T. G. Polityka regionalna Unii Europejskiej. Przykład Grecji, Włoch, Irlandii i Polski. Op. cit. – S. 224.

129. Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/2, k. 14-16, Sprawozdanie z udziału w spotkaniu krajowych koordynatorów programu PHARE z Komisją Europejską, Brukselia 30-31 stycznia 1995; Żuromski P. Op. cit. – S. 149.

130. Grosse G. T. Polityka regionalna Unii Europejskiej. Przykład Grecji, Włoch, Irlandii i Polski. Op. cit. – S. 249.

131. Kozak M. Op. cit. – S. 28.

132. Guz-Vetter M. Op. cit. – S. 35-37.

133. Mrowka B. Op. cit. – S. 131.

134. Grosse G. T. Zmierzch decentralizacji w Polsce? Polityka rozwoju w województwach w kontekście integracji europejskiej. Op. cit. – S. 110.

135. Samecki P. Op. cit. – S. 77.

136. Wstępny Narodowy Plan Rozwoju. – Electronic Resource: [Cited. 2007 , October 28]. – Available from: <http://www.szczecin.pl/fundusze/prawo/wnpr.pdf>.

137. Wieloletnie strategie i programy resortowe powstałe w Polsce w latach 1999-2003... – S. 34.

138. Smółkowska U. Op. cit. – S. 8.

139. Special Report No 3/97 concerning the decentralized system for the implementation of the PHARE programme (period 1990–1995)...

140. Dostosowania do wymogów Unii Europejskiej. Przykład Polski/ pod red. Piotra Kalki. Op. cit. – S. 24.

141. Grosse G. T. Polityka regionalna Unii Europejskiej. Przykład Grecji, Włoch, Irlandii i Polski. Op. cit. – S. 253.

142. Grosse G. T. Zmierzch decentralizacji w Polsce? Polityka rozwoju w województwach w kontekście integracji europejskiej. Op. cit. – S. 54

143. Patreka T. Op. cit. – S. 116-117.

144. Raport o stanie realizacji programów przedakcesyjnych... – S.8

145. Samecki P. Op. cit. – S. 94.

146. Wieloletnie strategie i programy resortowe powstałe w Polsce w latach 1999-2003... – S. 112.
147. Smółkowska U. Op. cit. – S.8
148. Ibid.
149. Sakowicz M. Op. cit. – S. 35.
150. Domagła A. Op. cit. – S. 137.
151. Ibid. – S. 138.
152. Latoszek E. Op. cit. – S. 508-509.
153. Europa – Szansa dla Kultury. Polska w europejskich programach kulturalnych... – S. 7-9.
154. Ibid. – S.26-27.
155. Ibid. – S. 32-35.
156. Latoszek E. Op. cit. – S. 514.
157. Raport w sprawie dostosowań instytucjonalnych w Polsce do wymogów członkostwa w Unii Europejskiej Przyjęty przez Komitet Integracji Europejskiej 10 kwietnia 2002 roku...
158. Див.: Rodzaje załatwianych spraw przez Wydział Zarządzania Funduszami Europejskimi... ; Projekty z Programu Phare w województwie...; Wydział Certyfikacji i Funduszy Europejskich Kujawsko-Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Bydgoszczy...; Wydział Certyfikacji i Funduszy Europejskich Urzędu Województwa Mazowieckiego - Zadania Wydziału....
159. Касьянова С.. Указ. соч. – С. 20-22.
160. Domagła A. Op. cit.– S. 132.
161. Див.: Informacja o realizacji ZPORR w województwie świętokrzyskim...; W imieniu Wojewody Podlaskiego zostały zawarte następujące umowy dofinansowania projektów w ramach ZPORR...; Europejska Debata Publiczna – Przedsiębiorczość, Kultura, Granice UE...; Będą się szkolić...; Budowa mostu drogowego w Toruniu wraz z drogami dojazdowymi...; Uregulowanie retencji w gminie Siennica Różana....
162. Підраховано автором на підставі: Informacja Głównego Urzędu Statystycznego w sprawie rewizji kwartalnych rachunków narodowych za lata 1999 – 2006...
163. Limański A. Op. cit. – 181 s.
164. Підраховано автором на підставі: Euroregiony w Polsce...
165. Limański A. Op. cit. – S. 178-180.
166. Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/31, k. 101-104, Założenia negocjacyjne strony polskiej do rozmów z przedstawicielami Komisii Wspólnot Europejskich w dniu 9 marca 1994 r. w sprawie Programu współpracy transgranicznej; Euroregion Bałtyk...; Euroregion Bałtyk – O Euroregionie...; Euroregion Pomerania. Cele i ich realizacja...; Powstanie i historia Euroregionu Pomerania...; Ramowe Porozumienie Euroregionu Neisse-Nisa-Nysa...; Plan rozwoju i działania Euroregionu „Sprewa-Nysa-Bóbr”... .
167. Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej... – S. 301.

Розділ 4

1. Лізогуб А. Вказ. праця.
2. Там само.
3. Бочаров С. В. Інтеграція Польщі до Європейського Союзу (1989-2004). Вказ. праця. – С. 116.
4. Дорога Польши в Европейский союз. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 8 червня]. – Доступний з: http://poland.poland.su/union_doroga.html.; Doliwa-Kleraska A. Op. cit. – S. 45.
5. The Treaty establishing the European Economic Community... – Art. 238.
6. Вступление Польши в ЕС. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 14 червня]. – Доступний з: <http://referats.net.ua/ru/view/25161>.
7. Paczkowski A. Op. cit. – S. 406.
8. Вступление Польши в ЕС... – С.2-3.
9. Дорога Польши в Европейский союз...
10. Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi... – Art. 1.
11. Ibid. – Część I. Dialog polityczny.
12. Ibid. – Część IX. Postanowienia instytucjonalne, ogólne i końcowe.
13. Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony... – Część III. Swobodny przepływ towarów.
14. Dynia E. Op. cit. – S. 249-252.
15. Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi... – Część III. Swobodny przepływ towarów. – Rozdział II.
16. Ibid. – Rozdział I.
17. Ibid. – Część IV. Przepływ pracowników, zakładanie przedsiębiorstw, świadczenie usług. – Rozdział I, II.
18. Ibid. – Część V. Płatności, kapitał, konkurencja i inne postanowienia dotyczące gospodarki. Zbliżanie przepisów prawnych. Swobodny przepływ towarów. – Rozdział III.
19. Ibid. – Część VIII. Współpraca finansowa.
20. Ibid. – Preambuła.
21. Parzymies S. Op. cit. – S. 56.
22. Ibidem.
23. Kawecka-Wyrzykowska E. Skutki stowarzyszenia Polski ze Wspólnotami Europejskimi dla handlu. Op. cit. – S. 61.
24. Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi... – Protokół 1-7.
25. Mulewicz J. Op. cit. – S. 24.
26. Ibidem.
27. Wawrzyk P. Op. cit. – S. 73-74.

28. Memorandum rządów Czecho-Słowacji, Węgier i Polski o wzmocnieniu procesu integracji ze wspólnotami europejskimi oraz o przyszłym członkostwie...
29. Polska - Unia Europejska; kroki w kierunku integracji... – S. 3-4.
30. Willa R. Op. cit. – S. 89.
31. Wniosek Polski o członkostwo w Unii Europejskiej....
32. Pro Memoria–memorandum Rządu RP z dnia 11 kwietnia 1994 r., przedstawione w związku ze złożeniem przez Polskę wniosku o członkostwo w Unii Europejskiej...
33. Uchwała № 11/91 Rady Ministrów z dnia 26 stycznia 1991 r. W sprawie ustanowienia pełnomocnika rządu do spraw integracji europejskiej oraz pomocy zagranicznej...
34. Archiwum Akt Nowych, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/19, Informacje o strukturze i zakresie działania Urzędu Pełnomocnika Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej.
35. Sejm w procesie integracji Polski z Unią Europejską. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 18]. – Available from: http://www.humanitas.edu.pl/~mborski/Sejm_w%20procesie_integracji%20Polski_z_Unia_Europejska.doc.
36. Archiwum Elektroniczne Sejmu RP. – Archiwalne dane o posłach na Sejm od 1947 r. – Mode of access: <http://www.sejm.gov.pl/archiwum/arch2.html>.
37. Sejm w procesie integracji Polski z Unią Europejską...
38. Latoszek E. Op. cit. – S. 441-442.
39. Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Komitecie Integracji Europejskiej...– Art.1, 2.
40. Ibid. – Art. 4.
41. Ibid. – Art. 2.
42. Ibid. – Art. 8, 9.
43. Marszałek-Kawa J. Op. cit. – S. 220-221.
44. Departamenty – Electronic Resource: [Cited. 2010, February 6]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl/www/ukie.nsf/AllDocs?Open&RestrictToCategory=UKIE>> Departamenty.
45. Program działań dostosowujących polski gospodarke i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa Polski w Unii Europejskiej – Kalendarium integracji wrzesień 1988- kwiecień 2004 Op. cit. – S . 10.
46. Narodowa Strategia Integracji... – Wprowadzenie.
47. Ibid. – Część II: Dostosowania gospodarcze.
48. Ibid.– Część VII: Działania informacyjne.
49. Harmonogram działań implementacyjnych Narodowej strategii integracji przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 3 czerwca 1997 roku...
50. Ibid. – S. 3-7.
51. Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 1998...
52. Negocjacje członkowskie. Polska na drodze do Unii Europejskiej, Pełnomocnik Rządu ds. Negocjacji o Członkostwo... – S. 37-43.

53. Polska - Unia Europejska; kroki w kierunku integracji... – S. 3.
54. Бочаров С. В. Интеграция Польши до Европейского Союзу (1989-2004). Вказ. праця. – С. 117.
55. Co dzieli, co integruje Wspólnotę Europejską? ... – S. 112-114.
56. Процедура прийняття до ЄС нових членів. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 28 жовтня]. – Доступний з: [http:// evrounion.narod.ru/html/kordon1.htm](http://evrounion.narod.ru/html/kordon1.htm).
57. Stanowiska Polski w ramach negocjacji o członkostwo...
58. Przebieg negocjacji o członkostwo Polski w UE. Op. cit.
59. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej przedstawiony przez Radę Ministrów w grudniu 2002 r....
60. Negocjacje członkowskie. Polska na drodze do Unii Europejskiej... – S. 16-18.
61. Ibidem.
62. Negocjacje członkowskie. Polska na drodze do Unii Europejskiej.... – S. 37-43.
63. Polska strategia negocjacji z Unią Europejską... – S. 22-23.
64. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 marca 1998 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Rządu do Spraw Negocjacji o Członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej...
65. Polska strategia negocjacji z Unią Europejską... – S. 31.
66. Domagła A. Op. cit. – S. 149.
67. Ibid. – S. 150
68. Integracja europejska. Podręcznik akademicki... – S. 491-492.
69. Nadolski M. Op. cit. – S. 43-44.
70. Dylematy integracyjne Polski: wybrane aspekty... – S. 75-77.
71. Europejska Strategia Rządu (przyjęta przez Radę Ministrów 15 listopada 2001 r.)...
72. Walkiewicz W. Op. cit. – S. 32-33.
73. Процедура прийняття до ЄС нових членів...
74. Negocjacje akcesyjne: wybrane zagadnienia - raport przejściowy.... – S. 211-212.
75. Kwiatkowski E. Op. cit. – S. 58-59.
76. Michoński A. Op. cit. – S. 12.
77. Ibid. – S. 12-13.
78. Oświadczenie Rządu RP na otwarcie negocjacji Polski o członkostwo w Unii Europejskiej...
79. Oświadczenie Unii Europejskiej w sprawie otwarcia negocjacji akcesyjnych...
80. Wystąpienie Jana Kułakoskiego sekretarza stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Pełnomocnika Rządu do spraw Negocjacji o Członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej podczas 14 posiedzenia Sejma RP w dniu 19 marca 1998...
81. Prawo europejskie w systemie polskiej gospodarki... – S. 58-59.
82. Walkiewicz W. Op. cit. – S. 102-103.

83. Ibid. – S. 108.
84. Mayhew A. Rozszerzenie Unii Europejskiej: analiza negocjacji akcesyjnych z państwami kandydującymi z Europy Środkowej i Wschodniej. Op. cit. – S. 87-88.
85. Domagła A. Op. cit. – S. 162-163.
86. Polska w Unii Europejskiej / redakcja naukowa i koordynacja: Elżbieta Kawecka-Wyrzykowska i Ewa Synowiec. Op. cit. – T. II. – S. 14-15;
87. Domagła A. Op. cit. – S. 163-164.
88. Polska w Unii Europejskiej / redakcja naukowa i koordynacja: Elżbieta Kawecka-Wyrzykowska, Ewa Synowiec. Op. cit. – T. I. – S. 474-475.
89. Ibid. – S. 475.
90. Burnewicz J. Op. cit. – S. 28-31.
91. Standardy Unii Europejskiej a polskie realia. Wybrane problemy... – S. 33-36.
92. Бочаров С.В. Основні напрямки та проблемні питання офіційних переговорів щодо приєднання Польщі до ЄС (1998-2002 рр.). Вказ. праця. – С. 94.
93. Там само. – С. 94-95.
94. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S.5-6;
95. Бочаров С.В. Основні напрямки та проблемні питання офіційних переговорів щодо приєднання Польщі до ЄС. Вказ праця. – С. 95.
96. Бочаров С.В. Особливості переговорного процесу з приєднання Польщі до Європейського союзу (1998-2004 рр.). Вказ. праця. – С. 88-89.
97. Там само.
98. Гуральчик Б. Саміт Європейського Союзу в Копенгагені: польська та угорська перспектива / Б. Гуральчик . – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 6 жовтня]. – Доступний з: <http://soskin.info/ea/2003/3/20030305.html>.
99. Там само.
100. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii... podpisany w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r.... – Załącznik XII. – 1. Swobodny przepływ towarów.
101. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 8-9
102. Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej... – S. 291.
103. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 12-14.
104. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii... podpisany w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r... – Załącznik XII. – 2. Swobodny przepływ osób. – S. 191-197.
105. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 9-11.
106. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii... podpisany w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r... – Załącznik XII. – 3. Swoboda świadczenia usług. – S. 197-198.

107. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 11-12.
108. Ibid. – S. 15-16.
109. Dziewulski R. Warunki członkostwa Polski w UE na tle wyników negocjacji akcesyjnych pozostałych państw kandydujących Grupy z Laeken... – S. 40.
110. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 16-21.
111. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii... – Załącznik XII. – 4. Rolnictwo. – S. 205-214;
112. Doliwa-Klepcka A. Członkostwo Unii Europejskiej... – S. 120.
113. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii... podpisany w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r.... – Załącznik XII. 4. Rolnictwo. – S. 205-214.
114. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 16-21.
115. Ibidem.
116. Ibidem.
117. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii... podpisany w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r.... – Załącznik XII. – 7. Rybołówstwo. – S. 214-215.
118. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 21-22.
119. Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej... – S. 290-291.
120. Ibidem. – S. 291.
121. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii... podpisany w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r.... – Załącznik XII. – S. 223-225.
122. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 25;
123. Ibid. – S. 43-44.
124. Doliwa-Klepcka A. Op. cit.– S.143.
125. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii... podpisany w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r.... – Załącznik XII. – 9. Polityka transportowa. – S. 216-223; Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 22-24.
126. Ibidem.
127. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 23-24.
128. Fundusze Unii Europejskiej. Doświadczenia i perspektywy... – S. 35-36.
129. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 31-33.
130. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii... – Załącznik XII . – 11. Energia. – S. 225.
131. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 26-27, 30.

132. Ibid. – S. 37-38.
133. Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej... – S. 295-296.
134. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 36-37.
135. Kieźel E. Op. cit. – S. 73-74.
136. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 14; Adaptacja polskich przedsiębiorstw do rynku Unii Europejskiej... – S. 30-31.
137. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 29.
138. Gawlikowska-Hueckel K. Integracja europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej... – S. 148-150.
139. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 25-26.
140. Ibid. – S. 38-41.
141. Ibid. – S. 38.
142. Pozycja Unii Europejskiej w świecie. Aspekty prawne i polityczne... – S. 90-92.
143. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 42-43.
144. Pozycja Unii Europejskiej w świecie. Aspekty prawne i polityczne.. – S . 123-130.
145. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 40-22.
146. Ibid. – S. 43.
147. Malinowski L. Op. cit. – S. 198.
148. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 27-28.
149. Czachór Z. Standardy europejskie. Op. cit. – S. 110-111.
150. Doliwa-Klepacka A. Członkostwo Unii Europejskiej... – S.144-145.
151. Ibid. – S. 145.
152. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – S. 45
153. Dynia E. Op. cit. – S. 211.
154. Dziewulski R. Op. cit. – S. 51-52.
155. Бочаров С.В. Інтеграція Польщі до Європейського Союзу(1989-2004 рр.). Вказ. праця. – С. 117-118.
156. Polska w Unii Europejskiej. Wybór dokumentów... – S. 36-37.
157. Бочаров С.В. Інтеграція Польщі до Європейського Союзу (1989-2004 рр.). Вказ. праця. – С. 117-118.

Розділ 5

1. Веремеев Н. Указ.соч.
2. Поняття державного суверенітету. Зовнішній та внутрішній суверенітет держави. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 17 травня]. – Доступний з:

<http://www.refine.org.ua/pageid-3649-1.html>.

3. Веремеев Н. Указ.соч.
4. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2005 r. ...
5. Miecznikowska J. Udział przedstawicieli polskiej administracji w pracach instytucji Unii Europejskiej jako jeden z aspektów koordynacji / Justyna Miecznikowska // Koordynacja polityk unijnych w Polsce... – S. 204-237.
6. Cztery lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej... – S. 134-135.
7. 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S. 376.
8. 4 lata członkostwa Polski w UE. Bilans kosztów i korzyści społeczno-gospodarczych... – S.135.
9. Miecznikowska J. Op. cit. – S. 222.
10. Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego 2009...
11. Sołtyk R. Op. cit.
12. Головою Європарламенту обрали колишнього польського прем'єра. Вказ.праця.
13. Miecznikowska J. Op. cit. – S. 222.
14. Sześć lat w Unii. Co zyskaliśmy, co straciliśmy? – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 6]. – Available from: <http://www.polskieradio.pl/wiadomosci/swiat/artukul158954.html>.
15. Mieńkowska R. Przygotowanie polskiej administracji do współpracy z Komisją Europejską / Renata Mieńkowska // Polska w systemie instytucjonalnym UE – zagadnienia legitymizacyjne... – S. 79.
16. Ibid. – S. 83-103.
17. Ibid. – S. 104.
18. Cztery lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych związanych z członkostwem w Unii Europejskiej... – S . 136-138.
19. Miecznikowska J. Op. cit. – S. 222.
20. Смик К. Політичні аспекти членства Польщі в ЄС / Катажина Смик // Україна на шляху до Європейського Союзу... – С. 94-95.
21. Tomaszewski K. Polski regiony w systemie instytucjonalnym UE / Krzysztof Tomaszewski / Polska w systemie instytucjonalnym UE – zagadnienia legitymizacyjne... – S. 183-186.
22. Miecznikowska J. Op. cit. – S. 222.
23. Ibid. – S. 189.
24. Rola biura regionalnego województwa Pomorskiego w Brukseli. – Electronic Resource: [Cited. 2011, May 30]. – Available from: www.wrotapomorza.pl/res/wizytowka/wspolpraca.../rola_biura.doc.
25. Tomaszewski K. Op. cit. – S.191-192.
26. Doliwa-Klepacka A. Op. cit. – S.188-189.
27. Miecznikowska J. Op. cit. – S. 223-224.
28. Підлуцький О. Поляки прагнуть... Варшава дуже хоче бачити Київ членом ЄС і передає йому свій досвід / Олекса Підлуцький // Дзеркало тижня. – 2009. – № 2 (730) – Режим доступу до журн.: <http://www.dt.ua/2000/2250/65177/>

29. Gibas T. System koordynacji polityki europejskiej w Polsce po przystąpieniu do Unii Europejskiej // Polska polityka integracyjna po przystąpieniu do Unii Europejskiej... – S. 161.
30. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej... – Rozdział 2. Klasyfikacja działów administracji rządowej. – Art. 5.
31. Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o współpracy Rady Ministrów z Sejmem i Senatem w sprawach związanych z członkostwem Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej...; Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy o współpracy Rady Ministrów z Sejmem i Senatem w sprawach związanych z członkostwem Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej...
32. Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o współpracy Rady Ministrów z Sejmem i Senatem w sprawach związanych z członkostwem Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej... – Rozdział 2. Współpraca w zakresie stanowienia prawa Unii Europejskiej.
33. Ibid. – Rozdział 3. Współpraca w zakresie tworzenia prawa polskiego wykonującego prawo Unii Europejskiej.
34. Ibid. – Rozdział 4. Współpraca w zakresie opiniowania kandydatów na niektóre stanowiska w Unii Europejskiej.
35. Zarządzenie Nr 30 Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 marca 2004 r. w sprawie Komitetu Europejskiego Rady Ministrów...
36. Ibid. – § 2, § 3.
37. Zarządzenie Nr 20 Prezesa Rady Ministrów z dnia 11 lutego 2002 r. w sprawie Narodowej Rady Integracji Europejskiej...
38. Komunikat po Radzie Ministrów z 4 marca 2003 r. ...
39. Jakubek J. Czy istnieje polski model koordynacji polityk unijnych? / Jowanka Jakubek // Koordynacja polityk unijnych w Polsce... – S. 98-99.
40. Ibid. – S. 99-100.
41. Підлущкий О. Вказ. праця.
42. Gibas T. Op. cit. – S. 158-159.
43. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. – Electronic Resource: [Cited. 2009, October 23]. – Available from: <http://www.msz.gov.pl/Ministerstwo,Spraw,Zagranicznych,27032.html>.
44. Stałe Przedstawicielstwo Rzeczypospolitej Polskiej przy Unii Europejskiej. – Electronic Resource: [Cited. 2009, December 3]. – Available from: <http://www.brukselaeu.polemb.net/index.php?document=25>.
45. Komisja do Spraw Unii Europejskiej [Cited. 2010, January 10]. – Available from: <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/skladkom6?OpenAgent&SUE>.
46. 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S.456-458.
47. Gibas T. Op. cit.– S. 163.
48. Jakubek J. Op. cit. – S. 101.
49. Ibid. – S. 102.
50. Mieñkowska. R. Op. cit. – S. 105.
51. Ibid. – S. 106.
52. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o Komitecie do Spraw Europejskich...
53. Tomaszewski K. Op. cit. – S. 267.

54. Akt dotyczący warunków przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej... Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii i Republiki Słowackiej oraz dostosowań w Traktatach stanowiących podstawę Unii Europejskiej.... – Art. 2.
55. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją Traktatu Akcesyjnego... – S. 994-1088.
56. Jaskiernia J. Europeizacja sądownictwa w Polsce / Jerzy Jaskiernia // Europeizacja: mechanizmy, wymiary, efekty... – S. 318-324.
57. 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S. 500-501.
58. Michalewska-Pawlak M. Europeizacja samorządu – wpływ Unii Europejskiej na aktorów lokalnych i regionalnych / Małgorzata Michalewska-Pawlak // Europeizacja: mechanizmy, wymiary, efekty.... – S. 273-274.
59. 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S. 492,496.
60. European Commission. Secretariat General. Progress in notification of national measures implementing all adopted directives Reference date 24/11/2009. – Electronic Resource: [Cited. 2011, September 7]. – Available from: http://ec.europa.eu/eu_law/docs/docs_directives/mne_country_20091124_en.pdf.
61. Modyfikacja Procedury Transpozycji Aktów Prawnych Unii Europejskiej. Dokument przyjęty przez Komitet Europejski Rady Ministrów w dniu 27 kwietnia 2007 r....
62. European Commission. Secretariat General. Progress in notification of national measures implementing all adopted directives Reference date 24/11/2009 ...
63. 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S. 505.
64. Rutkowski W. Op. cit. – S. 212.
65. Смик К. Вказ. праця. – С. 89.
66. Borkowski J. Nowe cele i zadania polskiej polityki integracyjnej po przystąpieniu do Unii Europejskiej / Jan Borkowski // Polska polityka integracyjna po przystąpieniu do Unii Europejskiej... – S. 144-147.
67. Kuźniar R. Op. cit. – S. 228-245; Приоритеты польской европейской политики. – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 9 вересня]. – Доступний з: http://poland.poland.su/union_prioritet.html.
68. Економічна інтеграція. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 7 березня]. – Доступний з: euroint.in.ua/content/view/full/49/lang,uk/.
69. Критерії конвергенції (зближення). – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 12 червня]. – Доступний з: [URL: http://europa.dovidka.com.ua/k.html](http://europa.dovidka.com.ua/k.html).
70. Raport Komisji. Raport o konwergencji z 2004 roku...
71. Wprowadzenie i streszczenie ocena ekonomiczna i prawna. Polska raport o konwergencji... – S. 59-75.
72. Raport Komisji. Raport o konwergencji z 2004 roku... – S. 51-53.
73. Ibidem.
74. Latoszek E. Op. cit. – S. 465-466.
75. Oficjalne stanowisko polskiego rządu wobec przyjęcia waluty euro...
76. Latoszek E. Op. cit. – S. 467-469.

77. Opinie o wprowadzeniu euro. Komunikat z dwusetnego badania aktualnych problemów kraju... – S. 2-5.
78. Polacy o euro - stosunek do wprowadzenia nowej waluty w Polsce...
79. Akt dotyczący warunków przystąpienia do Unii Europejskiej Republiki Czeskiej... Rzeczpospolitą Polska... – Część pierwsza. – Art. 3.
80. Шенгенський договір та конвенція...
81. Schengen – informacje...
82. Dudzic A. Op. cit. – S. 31.
83. Rogala R. Polska w Schengen / Rafał Rogala // Polska w Schengen... – S . 85-90.
84. Piekutowska A. M. Ekonomiczne implikacje przystąpienia do Układu z Schengen / Agnieszka Marta Piekutowska // Polska w Schengen... – S. 21-35.
85. Adamczyk M. Perspektywy służb granicznych a rozwój strategii zarządzania granicami / Marek Adamczyk // Polska w Schengen... – S. 91-107.
86. Zdanowicz M. Zmiany zasad w ruchu osobowym / Mirosław Zdanowicz, Anna Doliwa-Klepacka // Polska w Schengen... – S. 19.
87. Bilans korzyści i kosztów przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Prezentacja wyników prac polskich ośrodków badawczych... – S. 42.
88. Ibid. – S.41.
89. Trzy Lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych... – S. 18, 23.
90. Ekonomiczno-społeczne efekty członkostwa Polski w Unii Europejskiej... – S. 1.
91. Ibidem.
92. Ibid. – S. 2.
93. Adaptacja polskich przedsiębiorstw do rynku Unii Europejskiej... – S. 46.
94. Cztery lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych... – S. 22.
95. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009... – S. 384.
96. Ekonomiczno - społeczne efekty członkostwa Polski w Unii Europejskiej... – S. 4.
97. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009... – S. 381-383.
98. Wpływ akcesji do UE na polską gospodarkę...
99. Informacja Głównego Urzędu Statystycznego w sprawie rewizji kwartalnych rachunków narodowych za lata 1999-2006...; У Польщі сповільнилося зростання цін. – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 23 квітня]. – Доступний з: <http://consumers.unian.net/ukr/detail/3691>.
100. Horodecka A. Op. cit. – S. 107.
101. Cztery lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych... – S. 25-26.
102. Ekonomiczno - społeczne efekty członkostwa Polski w Unii Europejskiej... – S. 6.
103. Підраховано автором на підставі: Ancyparowicz G. Wzrost Polskiej gospodarki po akcesji do Unii Europejskiej / Grażyna Ancyparowicz. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 21]. – Available from: [<http://www.stat.gov>].

- [pl/cps/rde/xbcr/gus/POZ_wzrost_pol_gospodarki_po_akcesji_do_ue.pdf](http://cps/rde/xbcr/gus/POZ_wzrost_pol_gospodarki_po_akcesji_do_ue.pdf);
 Ekonomiczno - społeczne efekty członkostwa Polski w Unii Europejskiej...
104. 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S. 58.
  105. Rekordowe inwestycje i spadek bezrobocia. – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 11]. – Available from: <http://beta.mg.gov.pl/Wiadomosci/Archiwum/Rok+2007/rekordowe+inwestycje.htm>.
  106. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009... – S. 343, 356-357.
  107. 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S. 35.
  108. Lisbon Councili Allianz «European Growth and Jobs Monitor 2009»... – S. 10.
  109. Бочаров С.В. Соціально-економічні наслідки вступу Польщі до ЄС (2004-2007 рр.). Вказ. праця. – С. 79-80.
  110. Podstawy Wsparcia Wspólnoty 2004-2006...
  111. Ibid. – S. 5-6.
  112. Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 14 stycznia 2003 r... – S. 63-64, 67-75.
  113. Informacja o stanie realizacji programów operacyjnych współfinansowanych z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej za okres od 1 do 31 stycznia 2007 r... – S. 6-7.
  114. Latoszek E. Op. cit. – S. 362-369.
  115. Nowak B. Op. cit. – S. 19-22.
  116. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie. Narodowa Strategia Spójności...
  117. Ibid. – S. 42.
  118. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie. Narodowa Strategia Spójności...
  119. Ekonomiczno - społeczne efekty członkostwa Polski w Unii Europejskiej... – S. 4.
  120. Raport strategiczny 2009. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia... – S. 149-150.
  121. Trzy lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych... – S. 69.
  122. Latoszek E. Op. cit. – S. 246-247; ARiMR rozpoczęła 16 marca br. przyjmowanie wniosków o przyznanie płatności bezpośrednich za 2009 rok. – Electronic Resource: [Cited. 2010, September 16]. – Available from: <http://www.agroinformacje.pl/20090316485/arimr-rozpoczela-16-marca-br.-przyjmowanie-wnioskow-o-pryznanie-platnosci-bezposrednich-za-2009-rok.html>.
  123. Doliwa-Klepcka A. Op. cit. – S. 174.
  124. Renty strukturalne 2007-2013. – Electronic Resource: [Cited. 2010, October 1]. – Available from: <http://www.doradcaprow.pl/prow/PROW-2007-2013/DZIALANIA-OSI-1/Renty-strukturalne-2007-2013,84/>
  125. 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S. 80.
  126. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013...
  127. Doliwa-Klepcka A. Op. cit. – S. 174.
  128. Latoszek E. Op. cit. – S. 261-262.

129. Cztery lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych... – S. 62.
130. Doliwa-Klepacka A. Op. cit. – S. 175.
131. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009... – S. 302.
132. 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S. 80.
133. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2008... – S. 164-166.
134. Ibid. – S. 306.
135. 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S.19.
136. Trzy lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych związanych z członkostwem w Unii Europejskiej... – S. 11; Sondaż: 86 proc. za obecnością Polski w UE...
137. Ekonomiczno - społeczne efekty członkostwa Polski w Unii Europejskiej... – S. 6.
138. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009... – S. 94.
139. Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2008... – S. 3.
140. Cztery lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych związanych z członkostwem w Unii... – S. 41-43.
141. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009... – S. 122.
142. Ibid. – S. 164.
- 143.

Charkiewicz" Charkiewicz P.
lat

w UE" Unia Europejska: Polska – 6 lat w UE /

Charkiewicz" Paweł Charkiewicz. – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 21]. – Available from: <http://eastbook.eu/2010/05/material/news/unia-europejska-polska-6-lat-w-ue/>

144. Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej... – S. 4.
145. Средняя зарплата в Польше выросла до 1,12 тыс долларов. – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 20 травня]. – Доступний з: <http://economics.unianet/rus/detail/26004>.
146. 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S. 230.
147. RAPEX: в Евросоюзе все больше небезопасных товаров: одежда, игрушки и электроприборы. – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 18 квітня]. – Доступний з: <http://rus.delfi.lv/news/daily/europe/rapex-v-evrosoyuzе-vse-bolshe-nebezopasnyh-tovarov-odezhda-igrushki-i-elektropribory-spisok.d?id=31290701>.
148. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009... – S. 275; 5 lat Polski w Unii Europejskiej... – S. 305.
149. Domagła A. Op. cit. – S. 222.
150. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009... – S. 242.
151. Ibid. – S. 264-267.
152. Domagła A. Op. cit. – S. 222.

153. Rocznik Demograficzny 2009... – S. 518, 520; Samobójstwo. – Electronic Resource: [Cited. 2010, November 22]. – Available from: http://pl.wikipedia.org/wiki/Samob%C3%B3jstwo#Sytuacja_w_Polsce.

154. Postawy społeczne wobec integracji Polski z Unią Europejską wrzesień 2004...

155. Społeczne poparcie dla członkostwa Polski w Unii Europejskiej styczeń-luty 2005...; Sondaż: 86 proc. za obecnością Polski w UE...

156. Ibidem.

157. Trzy Lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych związanych z członkostwem w Unii Europejskiej – Polska na tle regionu (1 maja 2004 r. – 1 maja 2007 r.)... – S. 55, 57.

158. Ibidem.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

1. **Archiwum Akt Nowych (AAN)**, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/2, k. 14-16, Sprawozdanie z udziału w spotkaniu krajowych koordynatorów programu PHARE z Komisją Europejską, Brukselia 30-31 stycznia 1995.
2. AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/7, k. 1, Notatka ws. Grupy Makroekonomicznej Polska-WE, Warszawa, 1994.
3. AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/9, Posiedzenie Zespołu Ekspertów ds. harmonizacji prawa polskiego z prawem Wspólnot Europejskich – notatka, Warszawa, 1994.
4. AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/19, Informacje o strukturze i zakresie działania Urzędu Pełnomocnika Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej.
5. AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/21, Program pracy Zespołu Prawnego, 1994.
6. AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/31, k. 101-104, Założenia negocjacyjne strony polskiej do rozmów z przedstawicielami Komisii Wspólnot Europejskich

- w dniu 9 marca 1994 r. w sprawie Programu współpracy transgranicznej.
- 7.AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/34, k. 2-5, Sugestie tematyki rozmow z komisarzem Komisji Europejskiej Panem Hansem van den Broekiem, Warszawa, 1995.
  - 8.AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/34, k. 6-8, Notatka ws. problemów integracji europejskiej w kontekście stosunków RP-WE, Warszawa, 1995.
  - 9.AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/34, k. 9-27, Stan i perspektywy stosunków Polski z Unią Europejską, Warszawa, 1995.
  - 10.AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/34, k. 98-101, Elementy stanowiska Polski wobec Białej księgi Komisji Europejskiej ws. jednolitego rynku. – Stan i perspektywy stosunków Polski z Unią Europejską, Warszawa, 1995.
  - 11.AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/47, Notatki na temat wystąpienia Polski o członkostwo w Unii Europejskiej, 1994.
  - 12.AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/115, Posiedzenie specjalnej sesji Wspólnego Komitetu Polska-WE – stenogram, 1994.
  - 13.AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/144, Raport z wykonania program działań dostosowujących polski gospodarke i system prawny do wymagań Układu Europejskiego, 1994.
  - 14.AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/154, Opinia koncowa w sprawie zgodności projektu ustawy o ubezpieczeniu kontraktów eksportowych z prawem UE (16/94 , 17/96).
  - 15.AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/1280, Informacje dotyczące negocjacji na odcinku usług, 1991.
  - 16.AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/1285, Raport Polska – Europa: perspektywa 2000, 1992.
  - 17.AAN, Zespół Pełnomocnik Rządu ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej w Warszawie, sign. 1/1286, Stosunki RP-WE – glówny elementy stanowiska, 1993.
  - 18.Archiwum Elektroniczne Sejmu RP.** – Archiwalne dane o posłach na Sejm od 1947 r. – Mode of access: <http://www.sejm.gov.pl/archiwum/arch2.html>.

II. ОПУБЛІКОВАНИ ДОКУМЕНТИ

19. Договір о Європейському Союзі. – Ел. ресурс:
[Цит. 2010, 10 січня]. – Доступний з:
http://eurocollege.ru/files/infcenter/Treaty-EU-Nice_2001-rus.doc.
20. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 29 березня]. – Доступний з:
<http://www.niss.gov.ua/book/varnaly/008.htm>.
21. Макроструктурі зміни в Польщі під час ринкової трансформації (аналітична доповідь Інституту Стратегічних Досліджень, Польща) // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 4 (40). – С. 43-52.
22. Agenda 2000: for a stronger and wider Union. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 22]. – Available from: <http://aei.pitt.edu/3137/01/000033.PDF>
23. Agenda 2000. Opinia Komisji Europejskiej o wniosku o członkostwo Polski w Unii Europejskiej // Monitor Integracji Europejskiej. – 1997. – Wydanie specjalnie. – S. 7-12.
24. Akt dotyczący warunków przystąpienia do Unii Europejskiej Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowackiej, Republiki Słowenii, Republiki Słowackiej oraz dostosowań w Traktatach stanowiących podstawę Unii Europejskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2004. – №90. – Poz. 865.
25. Biała Księga Komisji Europejskiej: Przygotowanie krajów stowarzyszonych Europy Środkowej i Wschodniej do integracji z Jednolitym Rynkiem UE z 9 maja 1995 r. // Monitor Integracji Europejskiej. – 1995. – №2. – S.3-10.
26. Cztery lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych związanych z członkostwem w Unii Europejskiej / red. Jakub Wiśniewski, Rafał Hykawy, Marcin Jatzak. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej – Departament Analiz i Strategii, 2008. – 150 s.
27. Decyzja Rady z dnia 22 marca 2004 r. zmieniająca Akt dotyczący warunków przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii i Republiki Słowackiej oraz dostosowań w Traktatach stanowiących podstawę Unii Europejskiej w następstwie reformy wspólnej polityki rolnej // Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – 2004. – L 093. – Mode of access URL: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:2004:093:SOM:PL:HTML>
28. Deklaracja Luksemburska przyjęta na spotkaniu Rady Ministrów Unii Zachodnioeuropejskiej (fragmenty). Luksemburg, 23 listopada 1999 r. // Zbiór dokumentów – 1999. – № 4. – Mode of access: <http://www.zbiordokumentow.pl/1999,nr.4/>

29. Deklaracja marszałka Sejmu RP, marszałka Senatu oraz prezesa Rady Ministrów – Trójporozumienie dla przyspiszenia procesu dostosowania polskiego prawa do prawa Unii Europejskiej z 10 lipca 2000 r. // Monitor Integracji Europejskiej. – 2000. – Wydanie specjalnie. – S.123-124.
30. Declaration on cooperation between the Czech and Slovak Federal Republic, the Republic of Poland and the Republic of Hungary in striving for European (Visegrad Declaration 1991) . – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 6]. – Available from: <http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=940&articleID=3940&ctag=articlelist&iid=1>.
31. Declarations on Article K.7 of the Treaty on European Union as amended by the Treaty of Amsterdam // Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej. – 10 listopada 1997. – C. 340.
32. Doświadczenia społeczne dwóch lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej / [Praca zbiorowa pod redakcją Elżbiety Skotnickiej-Illasiewicz]. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2007. – 153 s.
33. Edukacja dla Europy: raport Komisji Europejskiej / [w tł. z ang. Ireny Wojnar i Jerzego Kubina]. – Warszawa: Elipsa, 1999. – 191 s.
34. European Commission. Secretariat General. Progress in notification of national measures implementing all adopted directives Reference date 24/11/2009. – Electronic Resource: [Cited. 2011, September 7]. – Available from: http://ec.europa.eu/eu_law/docs/docs_directives/mne_country_20091124_en.pdf.
35. Europejska Strategia Rządu (przyjęta przez Radę Ministrów 15 listopada 2001 roku) // Monitor Integracji Europejskiej. – 2001. – №47.– S. 25-28.
36. Harmonogram działań dostosowujących polski system prawny do zaleceń Białej Księgi Komisji Europejskiej w sprawie integracji z jednolitym rynkiem UE. – Electronic Resource: [Cited. 2009, March 21]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl/hlp/mointintgr.nsf/>
37. Harmonogram działań implementacyjnych Narodowej strategii integracji przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 3 czerwca 1997 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2009, April 3]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/E64988B4475004C9C1256E7B0048E7CB/\\$file/Nsiharmpl.pdf](http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/E64988B4475004C9C1256E7B0048E7CB/$file/Nsiharmpl.pdf).
38. Informacja Głównego Urzędu Statystycznego w sprawie rewizji kwartalnych rachunków narodowych za lata 1999 – 2006. – Electronic Resource: [Cited. 2009, April 22]. – Available from: URL:http://www.stat.gov.pl/gus/5840_3011_PLK_HTML.htm.
39. Informacja Rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2004 roku przedstawiona na posiedzeniu Sejmu w dniu 21 stycznia 2004 roku przez Ministra Spraw Zagranicznych RP Włodzimierza Cimoszewicza. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 27]. – Available from: www.msz.gov.pl/files/docs/pytklub.doc.
40. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski . – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 28]. – Available from: <http://www.msz.gov.pl/files/docs/pytklub.doc>.

41. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych RP Włodzimierza Cimoszewicza o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej (przedstawiona na 16 Posiedzeniu Sejmu w dniu 14 marca 2002 roku). – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 28]. – Available from: <http://bip.msz.gov.pl/Expose,2002,1647.html>.
42. Informacja o stanie realizacji programów operacyjnych współfinansowanych z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej za okres od 1 do 31 stycznia 2007 r. – Ministerstwo rozwoju regionalnego. – Electronic Resource: [Cited. 2010, October 16]. – Available from: <http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/NR/rdonlyres/315D55D6-0E26455B-938F-9059AB2B7F43/29826/miesiecznastyczen.pdf>.
43. Integracja Polski z Unią Europejską. Program Informowania Społeczeństwa z 4 maja 1999 r. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Departament Informacji i Komunikacji Społecznej, 1999. – 31 s.
44. Kierunki polskiej polityki zagranicznej. Informacja rządu przedstawiona przez ministra spraw zagranicznych B. Geremeka podczas posiedzenia Sejmu RP, 9 maja 2000 r. // Przegląd rządowy. – 2000. – № 5(107). – S. 56-66.
45. Kompleksowy raport monitorujący w sprawie przygotowań Polski do członkostwa (tłumaczenie robocze) z dnia 5 listopada 2003 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, July 3]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/0987B8FC98FD6E0FC1256E8300544E06?Open&RestrictToCategory=>.
46. Komunikat po Radzie Ministrów z 4 marca 2003 r. – Electronic Resource: [Cited. 2009, April 2]. – Available from: http://kprm.gov.pl/1937_8853.html.
47. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1997. – № 78. – Poz. 483.
48. 5 lat Polski w Unii Europejskiej / [Zespół redakcyjny: Małgorzata Kałużyńska, Katarzyna Smyk, Jakub Wiśniewski]. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2009. – 593 s.
49. Lisbon Councili Allianz «European Growth and Jobs Monitor 2009». – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 7]. – Available from: <https://www.allianz.com/static-resources/en/images/egjm2009.pdf>.
50. Memorandum rządów Czecho-Słowacji, Węgier i Polski o wzmocnieniu procesu integracji ze wspólnotami europejskimi oraz o przyszłym członkostwie. – Electronic Resource: [Cited. 2008, March 18]. – Available from: http://www.rcie.lodz.pl/info/dokumenty/02_polska/dokumenty/Memorandum.doc.
51. Modyfikacja Procedury Transpozycji Aktów Prawnych Unii Europejskiej. Dokument przyjęty przez Komitet Europejski Rady Ministrów w dniu 27 kwietnia 2007 r. – Electronic Resource: [Cited. 2011, July 31]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/files/Dokumenty/Norweski%20Mechanizm%20Finansowy/INTP_Procedura_transpozycji_aktow_prawnych_Unii_Europejskiej.pdf.

52. Narodowa Strategia Integracji. – Electronic Resource:
[Cited. 209, October 3]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/8AF14389FEB13BFC1256E7B0048E894/\\$file/Nsipl.pdf](http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/8AF14389FEB13BFC1256E7B0048E894/$file/Nsipl.pdf)
53. Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 1998. – Electronic Resource: [Cited. 2008, January 10]. – Available from: <http://polskawue.gov.pl/Narodowy,Program,Przygotowania,do,Czlonkostwa,w,Unii,Europejskiej,126.html>.
54. Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 1999. – Electronic Resource: [Cited. 2008, January 10]. – Available from: <http://polskawue.gov.pl/Narodowy,Program,Przygotowania,do,Czlonkostwa,w,Unii,Europejskiej,126.html>.
55. Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 2000. – Electronic Resource: [Cited. 2008, January 10]. – Available from: <http://polskawue.gov.pl/Narodowy,Program,Przygotowania,do,Czlonkostwa,w,Unii,Europejskiej,126.htm.1>
56. Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w UE, 2001. – Electronic Resource: [Cited. 2008, January 10]. – Available from: <http://polskawue.gov.pl/Narodowy,Program,Przygotowania,do,Czlonkostwa,w,Unii,Europejskiej,126.html>.
57. Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 14 stycznia 2003 r. – Electronic Resource:
[Cited. 2007, December 18]. – Available from: <http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/NR/rdonlyres/0E78615C-59E3-4906-B8CE-7B2BEE892F2D/21491/NPR20042006.pdf>.
58. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie; Narodowa Strategia Spójności . – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 1]. – Available from: http://www.fundusze-europejskie.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Documents/NSRO_maj2007.pdf.
59. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 maja 2002 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. – Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej // Monitor Polski. – 2002. – № 23. – Poz. 398.
60. Oficjalne stanowisko polskiego rządu wobec przyjęcia waluty euro. – Electronic Resource: [Cited. 2010, June 12]. – Available from: http://euro-waluta.pl/news/pokaz/467,Oficjalne_stanowisko_polskiego_rzadu_wobec_przyjecia_waluty_euro.
61. Okresowy Raport Komisji Europejskiej w sprawie postępu osiągniętego przez Polskę na drodze do Unii Europejskiej (4 listopada 1998 r., Bruksela). – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 8]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/EAA7A8FC84735ED1C1256E7500560353/\\$file/ME2206PL.pdf](http://www.ukie.gov.pl/HLP/mointintgr.nsf/0/EAA7A8FC84735ED1C1256E7500560353/$file/ME2206PL.pdf).
62. Okresowy Raport Komisji Europejskiej na temat postępów Polski na drodze do członkostwa w Unii Europejskiej, 1999 r. . – Electronic Resource:

- [Cited. 2008, September 11]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/0987B8FC98FD6E0FC1256E8300544E06?Open&RestrictToCategory=>.
63. Okresowy Raport 2000 Komisji Europejskiej o postępach Polski na drodze do członkostwa w Unii Europejskiej. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 18]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/2456CCFCA6456BD0C1256F2D004C1C3B/\\$file/RaportOkresowy2000.pdf](http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/2456CCFCA6456BD0C1256F2D004C1C3B/$file/RaportOkresowy2000.pdf).
64. Okresowy Raport 2001 Komisji Europejskiej o postępach Polski na drodze do członkostwa w Unii Europejskiej. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 23]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/BB38D3A1ADC4AB4FC1256E85002DBC95/\\$file/OkresowyRaport2001.pdf](http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/BB38D3A1ADC4AB4FC1256E85002DBC95/$file/OkresowyRaport2001.pdf).
65. Oświadczenie Rządu RP na otwarcie negocjacji Polski o członkostwo w Unii Europejskiej // Monitor Integracji Europejskiej. – 1998. – № 18. – S. 85-92.
66. Oświadczenie Unii Europejskiej w sprawie otwarcia negocjacji akcesyjnych // Monitor Integracji Europejskiej. – 1998. – № 18. – S. 76-84.
67. Plan rozwoju i działania Euroregionu „Sprewa-Nysa-Bóbr”. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 21]. – Available from: http://euroregion-snb.pl/media/dokumenty/Ogolne/plan_rozwoju_i_dzialania_euroregionu_sprewa_nysa_bobr.pdf.
68. Podstawy Wsparcia Wspólnoty 2004-2006. – Electronic Resource: [Cited. 2009, November 28]. – Available from: <http://www.fundusze-strukturalne.gov.pl/PODSTAWY+WSPARCIA+WSPOLNOT/>
69. Pro Memoria – memorandum Rządu RP z dnia 11 kwietnia 1994 r., przedstawione w związku ze złożeniem przez Polskę wniosku o członkostwo w Unii Europejskiej // Monitor Integracji Europejskiej. – 1995. – № 3. – S. 44-50.
70. Program działań dostosowujących polską gospodarkę i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa Polski w Unii Europejskiej – Kalendarium integracji wrzesień 1988 - kwiecień 2004. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 28]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/AD11DE2CAC2D3093C1256F260024903A/\\$file/ME7302.pdf?Open](http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/AD11DE2CAC2D3093C1256F260024903A/$file/ME7302.pdf?Open).
71. Program Monitoringu Akcesji do Unii Europejskiej. Sprawność sądownictwa. – Open society institute, Budapeszt / [Redakcja merytoryczna Łukasz Bojarski]. – Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, 2002. – 72 s.
72. Program Przygotowań do Członkostwa Polski w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 20 listopada 2002 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 9]. – Available from: <http://polskawue.gov.pl/Narodowy,Program,Przygotowania,do,Czlonkostwa,w,Unii,Europejskiej,126.html>.

73. Program Przygotowań Polski do Członkostwa w Unii Europejskiej, przyjęty przez Radę Ministrów 5 lipca 2003 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 10]. – Available from: <http://polskawue.gov.pl/Narodowy,Program,Przygotowania,do,Czlonkostwa,w,Unii,Europejskiej,126.html>.
74. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013. – Electronic Resource: [Cited. 2009, November 29]. – Available from: <http://www.modr.pl/sub.php?mb=100&t=1>.
75. Ramowe Porozumienie Euroregionu Neisse-Nisa-Nysa. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 21]. – Available from: http://www.euroregionnysa.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=29&Itemid=53.
76. Raport Komisji. Raport o konwergencji z 2004 roku. – Bruksela: Komisja Wspólnot Europejskich, 2004. – 10 s.
77. Raport o stanie realizacji programów przedakcesyjnych. – Warszawa: UKIE, 2004. – 19 s.
78. Raport na temat rezultatów negocjacji o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej przedstawiony przez Radę Ministrów w grudniu 2002 r. – Electronic Resource: [Cited. 2007, November 22]. – Available from: <http://www.negocjacje.gov.pl>.
79. Raport strategiczny 2009. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia. – Electronic Resource: [Cited. 2011, August 8]. – Available from: http://ec.europa.eu/employment_social/esf/docs/raport_strategic_wersja_ostateczna_pl.pdf.
80. Raport w sprawie dostosowań instytucjonalnych w Polsce do wymogów członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Komitet Integracji Europejskiej 10 kwietnia 2002 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2009, November 11]. – Available from: http://libr.sejm.gov.pl/oide/dokumenty/raport_instytucje_2002/raport_instytucje_2002_00.pdf.
81. Raport z działań dostosowujących polską gospodarkę i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa RP w Unii Europejskiej według stanu na koniec 1997 roku (wyciąg) przyjęty przez Komitet Integracji Europejskiej w dniu 29 czerwca 1998 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2010, October 2]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl>.
82. Raport z realizacji w 1998 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 25 maja 1999 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 18]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/A040340D2A6A5863C1256E86004E7C8C?Open&RestrictToCategory>.
83. Raport z realizacji w 1999 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 4 kwietnia 2000 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 18]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/A040340D2A6A5863C1256E86004E7C8C?Open&RestrictToCategory>.

84. Raport z realizacji w 2000 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Radę Ministrów 20 kwietnia 2001 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 18]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/A040340D2A6A5863C1256E86004E7C8C?Open&RestrictToCategory>
85. Raport z realizacji w 2001 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty przez Komitet Integracji Europejskiej 22 lutego 2002 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 18]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/A040340D2A6A5863C1256E86004E7C8C?Open&RestrictToCategory>.
86. Raport z realizacji w 2002 roku Narodowego Programu Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej przyjęty Radę Ministrów 18 marca 2003 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2008, February 18]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/dok.nsf/0/A040340D2A6A5863C1256E86004E7C8C?Open&RestrictToCategory>
87. Raport z wykonania program działań dostosowujących polski gospodarkę i system prawny do wymagań Układu Europejskiego oraz przyszłego członkostwa Polski w Unii Europejskiej w latach 1992-1996 przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 20 maja 1997 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2010, June 18]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/files/Dokumenty/rap_z_wyk_prog_dzial_dost/Rue1996.pdf.
88. Reforma systemu edukacji: projekt / Ministerstwo Edukacji Narodowej. – Warszawa: Szkoła i pedagogika, 1998. – 228 s.
89. Reforma systemu emerytalnego. Pytania i odpowiedzi: 4 reformy społeczne – materiały informacyjne. – Warszawa: Centrum Informacyjne Rządu, 1999. – 59 s.
90. Rezolucja Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 marca 1996 r. w sprawie polityki regionalnej państwa // Monitor Polski. – 1995. – № 25. – Poz. 258.
91. Rozporządzenie Rady (WE) nr 622/98 z 16 marca 1998 r. w sprawie pomocy udzielanej państwom kandydującym w ramach strategii przedczłonkowskiej, a w szczególności w sprawie ustanowienia Partnerstwa dla Członkostwa // Monitor Integracji Europejskiej. – 1998. – № 17. – S. 42-43.
92. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 marca 1998 r. w sprawie ustanowienia Pełnomocnika Rządu do Spraw Negocjacji o Członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1998. – № 39. – Poz. 225.
93. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 lutego 1998 r. W sprawie zadań Rady Legislacyjnej oraz szczegółowych zasad i trybu jej funkcjonowania // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1998. – № 25. – Poz. 134.

- 94.III Rzeczpospolita. Mała Konstytucja 1992. – Electronic Resource: [Cited. 2007, October 1]. – Available from: [http://pl.wikipedia.org/wiki/ III_Rzeczpospolita#Wej.C5.9Bcie_Polski_do_UE_.282004.29](http://pl.wikipedia.org/wiki/III_Rzeczpospolita#Wej.C5.9Bcie_Polski_do_UE_.282004.29).
- 95.Special Report No 3/97 concerning the decentralized system for the implementation of the PHARE programme (period 1990–1995) // Official Journal. – C 175. – 09/06/1997. – P. 0004–0047. – Mode of access: [http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997Y0609\(01\):EN:HTML](http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997Y0609(01):EN:HTML).
- 96.Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. – Electronic Resource: [Cited. 2008, October 18]. – Available from: <http://www.mzs.gov.pl/index.php>.
- 97.Strategia Polskiej Współpracy na rzecz rozwoju / Przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 października 2003 r. – Electronic Resource: [Cited. 2009, May 30]. – Available from: <http://www.mzs.gov.pl/start.php>.
- 98.The List of Major Foreign Investors in Poland December 2004. – Warszawa: Polish Information and Foreign Investment Agency (PAiIZ), 2005; European Commission. Secretariat General. Progress in notification of national measures implementing all adopted directives Reference date 24/11/2009. – Electronic Resource: [Cited. 2011, June 15]. – Available from: http://ec.europa.eu/community_law/docs/docs_directives/mne_country_20091124_en.pdf.
- 99.The Treaty of Amsterdam (1997). – Electronic Resource: [Cited. 2008, August 29]. – Available from: [http://www.historiasiglo20.org/europe/amsterdam.htm#The reform of the EU institutions](http://www.historiasiglo20.org/europe/amsterdam.htm#The_reform_of_the_EU_institutions).
100. The Treaty establishing the European Economic Community. – Electronic Resource: [Cited. 2010, October 27]. – Available from: http://en.wikisource.org/wiki/The_Treaty_establishing_the_European_Economic_Community.
101. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii, Republiką Federalną Niemiec, Republiką Grecką, Królestwem Hiszpanii, Republiką Francuską, Irlandią, Republiką Włoską, Wielkim Księstwem Luksemburga, Królestwem Niderlandów, Republiką Austrii, Republiką Portugalską, Republiką Finlandii, Królestwem Szwecji, Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (Państwami Członkowskimi Unii Europejskiej) a Republika Czeska, Republiką Estońską, Republiką Cypryjską, Republiką Łotewską, Republiką Litewską, Republiką Węgierską, Republiką Malty, Rzeczpospolitą Polską, Republiką Słowenii, Republiką Słowacką dotyczący przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii i Republiki Słowackiej do Unii Europejskiej podpisany w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r. // Polska w Unii Europejskiej. Wybór dokumentów/ red. J. Barcz, A. Michoński. – Warszawa: Prawo i Praktyka Gospodarcza, 2006. – S. 188-191.

102. Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, podpisany 14 listopada 1990 roku w Warszawie // *Rzeczpospolita*. – 1991. – № 142. – S. 3.
103. Traktat o przyjazni i solidarności między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Francuską sporządzony w Paryżu dnia 9 kwietnia 1991 r. // *Dziennik Ustaw Rzeczpospolita Polska* – 1992. – № 81. – S. 415.
104. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. – Electronic Resource: [Cited. 2009, December 22]. – Available from: <http://www.ena.lu/>
105. Trzy Lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej: Bilans kosztów społeczno-gospodarczych związanych z członkostwem w Unii Europejskiej – Polska na tle regionu (1 maja 2004 r. – 1 maja 2007 r.) / Pod red. Agnieszki Bielskiej. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej – Departament Analiz i Strategii, 2007. – 117 s.
106. Uchwała nr 11/91 Rady Ministrów z dnia 26 stycznia 1991 r. W sprawie ustanowienia pełnomocnika rządu do spraw integracji europejskiej oraz pomocy zagranicznej // *Monitor Integracji Europejskiej*. – 1995. – № 3. – S.42-43.
107. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 marca 1999 r. w sprawie zmiany Regulaminu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. – *Monitor Polski*. – 1999. – № 11. – Poz. 150.
108. Uchwała nr 105 Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2000 r. w sprawie przyjęcia Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2001-2006 // *Monitor Polski*. – 2000. – № 43. – Poz. 851.
109. Uchwała nr 13 Rady Ministrów z dnia 25 lutego 1997 r. Regulamin pracy Rady Ministrów // *Monitor Polski*. – 1997. – № 15. – Poz. 144.
110. Uchwała Rady Ministrów nr 16/94 z dnia 29 marca 1994 r. w sprawie dodatkowych wymogów postępowania z rządowymi projektami normatywnych aktów prawnych ze względu na konieczność spełniania kryteriów zgodności z prawem Unii Europejskiej // *Monitor Polski*. – 1994. – № 23. – Poz. 188.
111. Uchwała Rady Ministrów nr 133/95 w sprawie realizacji zobowiązań wynikających z Układu Europejskiego ustanawiającego stowarzyszenie między RP z jednej strony a Wspólnotami Europejskimi i ich państwami członkowskimi z drugiej strony" w zakresie dostosowania prawa polskiego do standardów prawnych Unii Europejskiej oraz w związku z koniecznością podjęcia prac nad wdrażaniem zaleceń Białej Księgi Komisji Europejskiej w sprawie przygotowania krajów stowarzyszonych Europy Ś-W do integracji z Jednolitym Rynkiem UE". – Electronic Resource: [Cited. 2009, May 19]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl/hlp/mointintgr.nsf/>
112. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 marca 1999 r. w sprawie zmiany Regulaminu Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej // *Monitor Polski*. – 1999. – № 11. – Poz. 150.

113. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie polskiej polityki europejskiej // Monitor Polski. – 1992. – № 20. – Poz. 150.
114. Układ Europejski ustanawiający stowarzyszenie między Rzeczpospolitą Polską, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony, sporządzony w Brukseli dnia 16 grudnia 1991 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1994. – № 11. – Poz. 38.
115. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1990. – № 16. – Poz. 95.
116. Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 r. o Komitecie Integracji Europejskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1996. – № 106. – Poz. 494.
117. Ustawa z dnia 6 lutego 1997 r. o powszechnym ubezpieczeniu zdrowotnym // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1997. – № 28. – Poz. 153.
118. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2003. – № 159. – Poz. 1548.
119. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1998. – № 91. – Poz. 576.
120. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1998. – № 91. – Poz. 578.
121. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o organach administracji rządowej w województwie // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1998. – № 91. – Poz. 577.
122. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku Prawo o ustroju sądów powszechnych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2001. – № 98. – Poz. 1070.
123. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku o Krajowej Radzie Sądownictwa // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2001. – № 100. – Poz. 1082.
124. Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o restrukturyzacji hutnictwa żelaza i stali. – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2001. – № 111. – Poz. 1196.
125. Ustawa z dnia 25 lipca 2002 r. Prawo o ustroju sądów administracyjnych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2002. – № 153. – Poz. 1269.
126. Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2002. – № 153. – Poz. 1270.
127. Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o współpracy Rady Ministrów z Sejmem i Senatem w sprawach związanych z członkostwem Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2004. – № 52. – Poz. 515.
128. Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy o współpracy Rady Ministrów z Sejmem i Senatem w sprawach związanych z członkostwem Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2005. – № 160. – Poz. 1342.
129. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o Komitecie do Spraw Europejskich // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2009. – № 161. – Poz. 1277.

130. Wniosek Polski o członkostwo w Unii Europejskiej // Monitor Integracji Europejskiej. – 1995. – № 3. – S. 38-43.
131. Wprowadzenie i streszczenie oceanu ekonomiczna i prawna. Polska raport o konwergencji. – Frankfurt am Main: Europejski Bank Centralny, 2006. – 78 s.
132. Wstępny Narodowy Plan Rozwoju. – Electronic Resource: [Cited. 2007, October 28]. – Available from: <http://www.szczecin.pl/fundusze/prawo/wnpr.pdf>.
133. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 maja 2005 r. – sygn. akt K 18/04 // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2005. – № 86. – Poz. 744.
134. Zarządzenie Nr 20 Prezesa Rady Ministrów z dnia 11 lutego 2002 r. w sprawie Narodowej Rady Integracji Europejskiej. – Electronic Resource: [Cited. 2009, October 10]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/1DDEA3DA0E03F814C1256E8400364B72/\\$file/ZarzadzenieNRIE.pdf](http://www.ukie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/1DDEA3DA0E03F814C1256E8400364B72/$file/ZarzadzenieNRIE.pdf).
135. Zarządzenie Nr 30 Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 marca 2004 r. w sprawie Komitetu Europejskiego Rady Ministrów // Monitor Polski. – 2004. – № 14. – Poz. 223.

III. МЕМУАРИ, СПОГАДИ, ПРОМОВИ ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ

136. Проді Р. «До Ніцци та після неї». Промова у Європейському парламенті у Брюсселі 29 листопада 2000 року // Ніццький договір та розширення ЄС / Міністерство юстиції України, Центр порівняльного права; за наук. ред. С. Шевчука. – К.: Логос, 2001. – С. 61-65.
137. Czym jest polska racja stanu wobec politycznych, gospodarczych i społecznych wyzwań? – wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego w Sejmie 21 stycznia 1993 roku // Skubiszewski K. Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989-1993 / K. Skubiszewski. – Warszawy: Wydawnictwo Interpress, 1997. – [434 s.]. – S. 299-309.
138. Hübner D. Nasz kolor w Unii / Danuta Hübner. – Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy. – 263 s.
139. «Integracja Polski z Unią Europejską» – wystąpienie premiera Rzeczypospolitej Polskiej Jerzego Buzka w Sejmie 8 września 1999 r. – Electronic Resource: [Cited. 2008, March 9]. – Available from: <http://www.zbiordokumentow.pl/1999,nr.3/>
140. Kwaśniewski A. Dom wszystkich Polska / Aleksander Kwaśniewski. – Warszawa: Perspektywy Press, 2000. – 310 s.
141. Kwaśniewski A. Wystąpienie na konferencji «Polityka zagraniczna Unii Europejskiej». Barcelona, 26 listopada 1998 roku // Przemówienia, listy, wywiady Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego. 1998 rok. Wybór. – Warszawa: Kancelaria Prezydenta RP, 1999. –

- S. 396-398.
142. Miller L. Tak to było / Leszek Miller. – Warszawa: ZAPOL, 2009. – 268 s.
  143. Mulewicz J. Doświadczenia Polski w negocjacjach w sprawie Układu o stowarzyszeniu ze Wspólnotami Europejskimi / J. Mulewicz // *Studia i Materiały*. – 1992. – № 36. – S. 21-32.
  144. Najważniejsze zadania polskiej polityki zagranicznej w 1997 r. Przemówienie ministra spraw zagranicznych Dariusza Rosatiego wygłoszone w Sejmie 8 maja 1997 r. // *Przegląd rządowy*. – 1997. – № 5(71). – S. 82-89.
  145. Polityka zagraniczna RP w 1992 r. Expose ministra K. Skubiszewskiego wygłoszone w Sejmie 8 maja 1992 r. // *Przegląd rządowy*. – 1992. – № 6(12). – S. 24-30.
  146. Polska polityka zagraniczna. Expose ministra Andrzeja Olechowskiego w parlamencie, 12 maja 1994 r. // *Przegląd rządowy*. – 1994. – № 5(35). – S. 59-66.
  147. Polska polityka zagraniczna. Expose szefa dyplomacji Władysława Bartoszewskiego 24 maja 1995 r. // *Przegląd rządowy*. – 1995. – № 6(48). – S. 96-103.
  148. Polska polityka zagraniczna. Sejmowe expose ministra Dariusza Rosatiego z 9 maja 1996 r. // *Przegląd rządowy*. – 1996. – № 7(61). – S. 86-93.
  149. Przemówienie Prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego z dnia 23 lipca 2003 r. // *Konstytucyjno-ustrojowe i prawne aspekty przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Dokumenty i materiały (2003-2005) / [Wybór i wstęp Ryszard Chruściak]*. – Warszawa: ELIPSA, 2007. – [590 s.]. – S. 8-11.
  150. Sejmowy expose Ministra Spraw Zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego 26 kwietnia 1990 roku // Skubiszewski K. *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989-1993 / K. Skubiszewski*. – Warszawy: Wydawnictwo Interpress, 1997. – [434 s.]. – S. 41-55.
  151. Truszczynski J. Problems concerning the implementation of the of the justice and home affairs acquis by the candidate countries: a polish view / Jan Truszczynski. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 3]. – Available from: <http://www.cicerofoundation.org/lectures/p4truszczynski.html>.
  152. Wystąpienie Jana Kułakoskiego sekretarza stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Pełnomocnika Rządu do spraw Negocjacji o Członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej podczas 14 posiedzenia Sejmu RP w dniu 19 marca 1998 // *Monitor Integracji Europejskiej*. – 1998. – № 18. – S. 32-37.
  153. Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych na otwarciu negocjacji Polski o członkostwo w Unii Europejskiej // *Przygotowania Polski do członkostwa Unii Europejskiej*. – Warszawa: Dokumentacja akcesyjna, 1999. – T. 5. – S. 251-261.
  154. Wystąpienie prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Aleksandra Kwaśniewskiego przed przewodniczącym i członkami Komisji Europejskiej. Bruksel, 18 stycznia 1996 r. – Electronic Resource: [Cited. 2008, June 1]. –

Available from: <http://www.zbiordokumentow.pl/1996,nr.1/>

IV. СТАТИСТИЧНІ І ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

155. Mały Rocznik Statystyczny Polski 1998 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 1998. – 584 s.
156. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2000 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2000. – 595 s.
157. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2004 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2004. – 667 s.
158. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2005 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2005. – 679 s.
159. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2008/ redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2008. – 712 s.
160. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2009. – 712 s.
161. Mały Rocznik Statystyczny Polski 2010 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2010. – 724 s.
162. Rocznik Demograficzny 2009 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2009. – 530 s.
163. Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 1993 / redaktor główny Janina Pawlik. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 1993. – 164 s.
164. Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 1994 / redaktor główny Janina Pawlik. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 1994. – 169 s.
165. Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 1996 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 1996. – 172 s.
166. Rocznik statystyczny handlu zagranicznego 2004 / redaktor główny Halina Dmochowska. – Warszawa: Zakład wydawnictw statystycznych GUS, 2004. – 198 s.

V. МАТЕРІАЛИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

167. Eurobarometr. – 1990. – № 33.– S. 36. – Figure 18: Central and Eastern European countries should join the Community (percentage by country). – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 8]. – Available from: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb33/eb33_en.pdf.
168. Integracja Polski z Unią Europejską. Komunikat z badań. Warszawa, sierpień 1996 r. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 21]. – Available from: [http://www.ukie.gov.pl/hlp/mointintgr.nsf/0/92DE2EE087B9BF28C1256E7500561901/\\$file/MI1008PL.pdf?Open](http://www.ukie.gov.pl/hlp/mointintgr.nsf/0/92DE2EE087B9BF28C1256E7500561901/$file/MI1008PL.pdf?Open).
169. Opinie o negocjacjach Polski z Unią Europejską i poparcie dla integracji/ komunikat z badań. – Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej, maj 1998 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 13]. – Available from: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1998/K_066_98.PDF.
170. Opinie o wprowadzeniu euro. Komunikat z dwusetnego badania aktualnych problemów kraju. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 8]. – Available from: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2007/K_014_07.PDF.
171. Polacy o euro – stosunek do wprowadzenia nowej waluty w Polsce. – Electronic Resource: [Cited. 2010, November 6]. – Available from: http://eurowaluta.pl/news/pokaz/62,Polacy_o_euro_stosunek_do_wprowadzenia_nowej_waluty_w_Polsce.
172. Poparcie dla integracji Polski z Unią Europejską / komunikat z badań. – Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej, listopad 1999 roku. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 2]. – Available from: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1999/K_177_99.PDF;
173. Postawy społeczne wobec integracji Polski z Unią Europejską, wrzesień 2004. – Electronic Resource: [Cited. 2010, December 8]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl/WWW/news.nsf/0/5709C565562015BCC1256F34004CE440>.
174. Sondaż: 86 proc. za obecnością Polski w UE. 9 proc. przeciw. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 28]. – Available from: <http://www.salon24.pl/news/12316,cbos-86-proc-za-obecnoscia-polski-w-ue-9-proc-przeciw>.
175. Społeczne poparcie dla członkostwa Polski w Unii Europejskiej: styczeń – luty 2005. – Electronic Resource: [Cited. 2010, December 22]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl/WWW/news.nsf/0/9C11254ACC0998E1C1256FBE0029B80>.
176. Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej w świetle Europejskiego Badania Dochodów i Warunków Życia – EU-SILC 2008. – Electronic Resource: [Cited. 2010, May 14]. – Available from: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_wz_Ubostwo_w_PL_na_tle_UE_EU-SILC_2008.pdf.

177. Адарчев О.В. Западноевропейский союз в системе европейской безопасности / О.В. Адарчев. – М.: Изд-во Акад. ГШ ВС РФ, 1998. – 99 с.
178. Алієв М.М. Створення системи європейських і євразійських транспортних коридорів у контексті політики розширення ЄС на схід (1991-2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / М.М. Алієв – Чернівці, 2006. – 20 с.
179. Бакланов А. Средиземноморские диалоги НАТО / А. Бакланов // Международная жизнь. – 2000. – № 2. – С.39-44.
180. Банковская система Польши в процессе приватизации. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 1 червня]. – Доступний з: <http://liberty-belarus.info/Переходные-экономики/Банковская-система-Польши-в-процессе-приватизации.htm>.
181. Басараб М. Б. Процес європейської інтеграції Польщі: перспективи для України: дис. ...канд. політ. наук: 21.01.01/ Басараб Мирослав Богданович; Національний інститут проблем міжнародної безпеки Ради національної безпеки і оборони України. – К., 2003. – 145 с.
182. Басараб М. З досвіду євроінтеграції Польщі / М. Басараб // Стратегічна панорама. – 2003. – № 1. – С.206-211.
183. Бжезинський З. Україна й Польща в контексті європейської інтеграції / З. Бжезинський // Стратегічна панорама. – 1998. – № 3-4 – С. 14-17.
184. Бжезинский З. Выбор: Мировое господство или глобальное лидерство / З. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 2004. – 288 с.
185. Бжезинский З. Великая шахматная доска: Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 2005. – 256 с.
186. Богомолов О.Т. Восточная Европа после социализма / О.Т. Богомолов // Вестник Российской академии наук. – 1993. – № 11. – С. 974–981.
187. Богомолов О.Т. Первые уроки экономической трансформации в странах Центральной и Восточной Европы 90-х годов / О.Т. Богомолов, С.П. Глинкина // Новая и новейшая история. – 1997. – № 3. – С. 6-20.
188. Борко Ю.А. От европейской идеи – к единой Европе / Ю.А. Борко. – М.: Издательский Дом “Деловая литература”, 2003. – 464 с.
189. Бочаров С.В. Адаптація польського права до правових стандартів Європейського Союзу / С.В. Бочаров // Схід. – 2009. – № 2. – С.98-102.
190. Бочаров С.В. Адміністративна реформа в Польщі як крок до інтеграції в Європейський Союз / С.В. Бочаров // Схід. – 2009. – № 4. – С. 94-97.
191. Бочаров С. В. Інтеграція Польщі до Європейського Союзу (1989-2004) / С. В. Бочаров // Схід. – 2008. – № 4. – С.116-118.
192. Бочаров С.В. Економічні пріоритети Польської держави в процесі євроінтеграції / С.В. Бочаров // Вісник Донецького національного університету. – 2009. – Серія Б «Гуманітарні науки», Вип. 2. – С.163-170.
193. Бочаров С.В. Основні напрямки та проблемні питання офіційних переговорів щодо приєднання Польщі до ЄС (1998-2002 рр.) / С.В. Бочаров // Схід. – 2009. – № 1. – С. 93-96.

194. Бочаров С.В. Основні напрямки та етапи євроатлантичної інтеграції Польщі / С.В. Бочаров // Історичні і політологічні дослідження. – 2008. – № 1-2. – С. 426-430.
195. Бочаров С.В. Особливості переговорного процесу з приєднання Польщі до Європейського союзу (1998-2004 рр.) / С.В. Бочаров // Вступ до міжнародних відносин. Наукові праці Історичного факультету Донецького національного університету (Серія «Міжнародні відносини»). – 2008. – № 7. – С. 88-90.
196. Бочаров С.В. Местное самоуправление во Второй Речи Посполитой на низшем – гминном уровне / С.В.Бочаров // Наука. Релігія. Суспільство. – 2006. – № 2. – С. 6-13.
197. Бочаров С.В. Соціально-економічні наслідки вступу Польщі до ЄС (2004-2007 рр.) // Схід. – 2008. – № 5. – С. 79-81.
198. Бочаров С.В. Створення та вдосконалення механізму гармонізації права Польщі та Європейського Союзу / С.В. Бочаров // Історичні і політологічні дослідження. – 2008. – № 3-4. – С. 247-255.
199. Бузек, Ежи. – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 17 лютого]. – Доступний з: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
200. Буглай Н.М. Польща в реалізації євроінтеграційного курсу України: міжрегіональне співробітництво (1999-2008 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Н.М. Буглай. – К., 2009. – 20 с.
201. Бураковський І. Євро: інституційний механізм та перші результати функціонування / І. Бураковський // ЄВРО. Економічний вимір інтеграції. Аналітичний щоквартальник. – 2003. – № 2. – С. 19-24.
202. Буренко Н.М. Еволюція політики Європейського Союзу щодо країн Центральної та Східної Європи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Буренко Н.М. – К., 2004. – 26 с.
203. Бурдяк В. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів / В. Бурдяк, Н. Ротар – Чернівці: Рута, 2004. – 328 с.
204. Бухарин Н.И. Польша: десять лет по пути реформ / Н.И. Бухарин, И.С. Сеницына, Н.А. Чудакова // Новая и новейшая история. – 2000. – № 4. – С. 38-58.
205. Васильев Д. Українсько-польські відносини наприкінці ХХ ст. / Дмитро Васильев, Людмила Чекаленко // Нова політика. – 1998. – № 4. – С.13-17.
206. Валерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валерстайн. – СПб.: Университетская Книга, 2001. – 415 с.
207. Веремеев Н. Современные подходы к проблеме суверенитета в европейских исследованиях / Николай Веремеев // Журнал международного права и международных отношений. – 2008. – № 2. – Режим доступу до журналу: http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1406&Itemid=232.
208. Віднянський С.В. Еволюція зовнішньої політики України (1991-2006) / С.В. Віднянський, Л.Ю. Мартинов // Український історичний журнал. –

2006. – № 4. – С. 32-51.
209. Визгин В.П. Постструктуралистическая методология истории: достижения и пределы / В.П. Визгин // Одиссей: Человек в истории – М.: Наука, 1996. – С. 37-53.
210. Волощук П. НАТО та євробезпека / П. Волощук // Підтекст. – 1997. – № 5-6. – С. 29-33.
211. Вradій О.С. Інституціональний вимір формування єдиної політичної системи Європейського Союзу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Вradій О.С. – К., 2006. – 18 с.
212. „Візове питання” в українсько-польських відносинах. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 13 березня].– Доступний з: <http://ua.textreferat.com/referat-11316-1.htm>.
213. Вінникова Н.А. Інституційний вимір зовнішньої політики Європейського Союзу (політологічний аспект): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Вінникова Н.А. – Х., 2007. – 16 с.
214. Внешняя политика стран Центральной и Восточной Европы: Учебное пособие для студентов / рук. авт. коллектива А.В. Крапивин. – Донецк: Донецкий национальный университет, 2000. – 277 с.
215. Вступление Польши в ЕС. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 14 червня]. – Доступний з: <http://referats.net.ua/ru/view/25161>.
216. Волес В. Творення політики в Європейському Союз / Волес В., Волес Г.; [пер. з англ. Р.Ткачук]. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 871 с.
217. Гаєвський О. Податкова політика Республіки Польща / О. Гаєвський // Вироблення державної політики: рекомендації для України в контексті євроінтеграційного досвіду країн Балтії та Польщі: зб. аналіт. звітів учасників Програми урядового стажування / [уклад.: О.І.Кілієвич, В.В. Терличка]. – К.: Вид-во "К.І.С.", 2006. – С.28-36.
218. Газін В.П. Новітня історія країн Європи та Америки. 1945–2002 рр.: навч. посіб. для студ. істор. спец. вищих навч. закладів / В.П. Газін, С.А. Копилов. – К.: Либідь, 2004. – 622 с.
219. Гевко В.Р. Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 "Всесвітня Історія " / В.Р. Гевко. – Чернівці, 2005. – 20 с.
220. Гевко В.Р. Основні тенденції політичного українсько–польського співробітництва в 1993-1996 роках / В.Р.Гевко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія / за заг.ред. проф. М.М.Алексієвця. – Вип. 3. – Тернопіль: Тернопільський державний педагогічний університет, 2003. – С. 364-370.
221. Геополітика: Україна в міжнародних відносинах: Україна – Польща. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 11 жовтня]. – Доступний з: <http://www.readbookz.com/book/183/6482.html>.

222. Герасимчук Т. Україна – Польща: стратегічне партнерство / Таміла Герасимчук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія / за заг. ред. проф. М.М.Алексієвця. – Вип. 5. – Тернопіль ТДПУ, 2002. – С. 168-174.
223. Герасимчук Т.Ф. Країни Центральної Європи в політиці Європейського Союзу (1989–2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 "Всесвітня історія" 07.00.02 / Т.Ф. Герасимчук. – К., 2005. – 23 с.
224. Геремек Б. Основні напрямки зовнішньої політики Польщі / Броніслав Геремек // Політична думка. – 1998. – № 1. – С.62-75.
225. Глібов В. Українсько-польські взаємини в пострадянський період / Віктор Глібов, Дмитро Горун // Політика і час. – 1997. – № 5-6. – С.15-21.
226. Глинкіна С. П. Накануне вступлення в Євросоюз / С. П. Глинкіна // Современная Европа. – 2001. – № 3. – С. 37-51.
227. Глосарій термінів Європейського Союзу. Ніццький договір. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 6 листопада]. – Доступний з: <http://europa.dovidka.com.ua/m.html>.
228. Головою Європарламенту обрали колишнього польського прем'єра. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 18 грудня]. – Доступний з: <http://tsn.ua/svit/golovoju-uevroparlamentu-obrali-kolishnogo-polskogo-prem-yera.html>.
229. Гордые романтики из Восточной Европы. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 26 травня]. – Доступний з: <http://www.forextimes.ru/article/a25479.htm>.
230. Грицяк І. А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади: моногр. / І.А. Грицяк. – К.: К.І.С., 2006. – 398 с.
231. Грицяк І.А. Право та інституції Європейського Союзу: Навч. посіб. / І.А. Грицяк. – К.: К.І.С., 2006. – 300 с.
232. Грицяк І.А. Правова і інституційна основи Європейського Союзу: підручник / І.А. Грицяк, В.В. Говоруха, В.Ю. Стрельцов. – Х.: Магістр, 2009. – 620 с.
233. Гузенко І.Ю. Проблеми науково-технічної інтеграції в Європейському Союзі в умовах глобалізації економіки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. економіч. наук: спец. 08.05.01 – К., 2001. – 18 с.
234. Гуральчик Б. Саміт Європейського Союзу в Копенгагені: польська та угорська перспектива / Б. Гуральчик. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 6 жовтня]. – Доступний з: <http://soskin.info/ea/2003/3/20030305.html>.
235. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Д. Дайнен; пер. з англ. М. Марченко. – К.: "К.І.С.", 2006. – 696 с.
236. Делінський О.А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Делінський О.А. – Харків, 2003. – 20 с.
237. Дем'янець В. Політична та соціально-економічна трансформація в Польщі у 90х роках / Валерій Дем'янець // Людина і політика. – 2000. –

- № 4. – С. 29-34.
238. Децентралізація освіти та реформа міжбюджетних відносин мають узгоджуватися між собою // Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень від 5 березня 2001 року. – № 99. – Режим доступу до бюлетня: <http://www.icps.com.ua>.
239. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / Ганна Дильонгова; [пер. з пол. М.Кірсенка]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
240. Дириза С.І. Правове регулювання Республікою Польща процесів європейської інтеграції / С.І. Дириза // Нормативно-правове забезпечення процесів євроатлантичної інтеграції України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 24 вересня 2004 р. [Серія "Дослідження і розробки у сфері євроатлантичної інтеграції України"]. – Вип. 1 / під заг. ред. В.П.Горбуліна: матеріали виступу. – К., 2004. – С.122-126.
241. Довгань В.М. Правовий статус Європейського Парламенту в системі органів Європейського Союзу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / В.М. Довгань – К., 2006. – 18 с.
242. Дорога Польши в Европейский союз. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 8 червня]. – Доступний з: http://poland.poland.eu/union_doroga.html.
243. Досвід країн Європи у фінансуванні галузі охорони здоров'я. Уроки для України. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 2 лютого]. – Доступний з: http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/14_reviewbook_uk.pdf.
244. Европейские ценности и трансатлантическое сотрудничество – в этом сила Литвы и Польши. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 26 травня]. – Доступний з: http://runet.lt/news-lt/politika_lt/14018-dgribauskajte-v-polshe-my-prazduem-i-raduem-sya-samomu-dorogomu-nashej-svobode.html.
245. Европейская интеграция, большая гуманистическая Европа и культура / Под ред. Л.И. Глухарева. – М.: УРСС, 1998. – 318 с.
246. Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития / Под ред. Ю.А. Борко, О.В. Буториной. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 472 с.
247. Економіка Польщі. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 10 вересня]. – Доступний з: http://uk.wikipedia.org/wiki/Економіка_Польщі.
248. Економічна інтеграція. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 7 березня]. – Доступний з: euroint.in.ua/content/view/49/lang,uk/.
249. Європа. Плани ЄС щодо України та розширення на 2005-2009 рр. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 16 грудня]. – Доступний з: <http://www.niss.gov.ua/monitoring/week27/doc4.htm>.
250. Європейська інтеграція / уклад.: М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох; [пер з нім . М. Яковлева]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 394 с.
251. Європейська інтеграція: словник дистанційного курсу. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 19 червня]. – Доступний з: <http://uara-dlc.org.ua/ipkk/eu/dictionary.html#%D0%9C>.

252. Європейський Союз: економіка, політика, право / [Редкол. В.В. Копійка, О.І.Шнирков, В.І. Муравйов та ін.]. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 368 с.
253. Заболотный В.М. Новейшая история стран Европы и Северной Америки: Конец XX-начало XXI в. Учебное пособие / В.М. Заболотный. – М.: АСТ, "Астраль", 2004. – 496 с.
254. Заворітня Г.П. Становлення Спільної політики безпеки та оборони ЄС: трансатлантичне співробітництво чи суперництво? / Г.П. Заворітня // Вісник Львівського національного університету. Серія міжнародні відносини. – 2003. – Вип. 10. – С.26-33.
255. Загальний словник-довідник термінів. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 18 вересня]. – Доступний з: <http://euroint.in.ua/content/view/59/lang,uk/>
256. Знахоренко О. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: державно-політичний та військовий аспекти / Оксана Знахоренко // Людина і політика. – 2004. – № 3. – С. 29-40.
257. Зашкільняк Л.Ю. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л.Ю. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: Львівський національний ун-т ім.Івана Франка, 2002. – 752 с.
258. Звензик В. Польские банки теряют независимость / В. Звензик, В. Шамкович // Банковская практика за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 18-21.
259. История Польши / А. Погодин, С. Кутшеба, СШумов, А. Андреев. – М.: Монолит-Евролинц-Традиция, 2002. – 308 с.
260. Ілько І. Регіони Європи у транскордонному співробітництві: історичний досвід 70-90-х років XX століття / І. Ілько // Регіональні студії [наук. збірник]. – Режим доступу до збірн.: <http://univ.uzhgorod.ua/old/science/idurr/ilko.doc>.
261. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: навч. посібник / Яровий В.І., Рудяков П.М., Шумило В.П. та ін. – К.: Либідь, 2001. – 632 с.
262. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів: Львівський національний ун-тет ім.Івана Франка, 2001. – 660 с.
263. История Польши – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 19 грудня]. – Доступний з: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
264. Каблова Л.В. Правовые аспекты европейской интеграции: Проблемы коммунитаризации в региональных составляющих Европейского Союза / Л.В. Каблова – Н.Новгород: ИФ ИСИ ННГУ, 2000. – 102 с.
265. Календар інтеграції Польщі до Європейського Союзу. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 26 листопада]. – Доступний з: http://www.toro.org.ua/download/projects_documents/name/24/kalendarium_ukr.doc
266. Камінський Є. На терезах європейської стабільності / Є. Камінський // Політика і час. – 1996. – № 2. – С. 32-38.

267. Касьянова С. Управление помощью Европейского Союза: опыт Польши в программе PHARE / С.Касьянова, А.Жицки // Персонал. – 2004. – № 6. – С. 16-24.
268. Кіш Є. Б. Країни Центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991-2007 роки): дис. ...доктора історичних наук: 07.00.02. / Є.Б.Кіш – Ужгород, 2008. – 489 с.
269. Кіш Є.Б. Методологічні процеси дослідження системи єврорегіонального співробітництва / Є.Б.Кіш // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України / за заг. ред. В.С. Загорського, А.В. Ліпенцева. – Вип. 14/15. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2008. – С.72-79.
270. Кіш Є. Б. Регіональна політика Європейського Союзу: стратегічні імперативи для України / Є.Б. Кіш // Незалежний культурологічний часопис "І". – 2001. – № 23. – Режим доступу до журн.: www.ji.lviv.ua/n23texts/kish.htm.
271. Ключковскі Я. Польський досвід формування громадянського суспільства в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції / Яцек Ключковскі // Євроатлантикінформ. – 2006. – № 2. – С. 22-23.
272. Ковальова О. Неофункціоналізм проти традиційних підходів в теоріях європейської інтеграції / О. Ковальова // Грані. – 2003. – № 1(27). – С. 114-117.
273. Козачинська Н. Захист прав людини у країнах ЄС: Польща / Н. Козачинська. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 27 грудня]. – Доступний з: <http://prava.kiev.ua/index.php>.
274. Ковальова О. Євроінтеграційна теорія транснаціоналізму і її новітні модифікації / О. Ковальова // Наукові записки. Збірник: К., 2002. – Вип. 20. – С. 199-209.
275. Ковальова О. Політико-правові і процедурні питання вступу до Європейського Союзу / О. Ковальова. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 29 жовтня]. – Доступний з: <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/25/902>.
276. Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 1 лютого]. – Доступний з: <http://ua.textreferat.com/referat-12097-2.html>.
277. Копенгагенські критерії. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 1 жовтня]. – Доступний з: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
278. Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі (інформаційно-аналітична довідка). – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 22 листопада]. – Доступний з: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/19083.htm>.
279. Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. – К.: Знання, 2009. – 751 с.
280. Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посіб. для студ. Вузів / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.

281. Копійка В.В. Концепції та доктрини європейської єдності в останній третині ХХ сторіччя / В.В. Копійка // Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу. – Київ, 2002. – С. 8-74.
282. Копійка В.В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна / В.В. Копійка. – К.: Юридична думка, 2005. – 448 с.
283. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу / В.В. Копійка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2002. – 253 с.
284. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна: Монографія / В.В. Копійка. – К.: Логос, 2008. – 352 с.
285. Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення Європейського Союзу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора політ. наук: спец. 21.01.01 / Копійка В.В. – К., 2004. – 49 с.
286. Копійка В.В. “Agenda-2000” та проблема внутрішнього реформування ЄС / В.В. Копійка // Вісник Київського національного університету ім.Т. Шевченка. Міжнародні відносини. – 2003. – Вип. 25. – С. 56-63.
287. Краєвська О.А. Концептуальні засади та інституційні механізми політики Європейського Союзу у сфері туризму: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01. – Л., 2007. – 19 с.
288. Кредісов О.А. Розвиток європейської інтеграції в умовах глобалізації світової економіки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 / Кредісов О.А. – К., 1999. – 20 с.
289. Кресін О.В. Конституція об'єднаної Європи / О.В. Кресін. – К.: Юрид. думка, 2005. – 116 с.
290. Кріль М.М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ-початок ХХІ ст.): Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 284 с.
291. Критерії конвергенції (зближення). – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 12 червня]. – Доступний з: <http://europa.dovidka.com.ua/k.html>.
292. Куровські П.В. В чому полягали основні риси пенсійної реформи в Польщі? / П.В. Куровські. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 11 травня]. – Доступний з: <http://pension.ukrinform.ua/analyt-conf12.02-20.html>.
293. Лесин В. Україна і Польща: аспекти пенсійної реформи / В.Лесин // Соціальний захист. – 2000. – № 10. – С. 24-29.
294. Лізогуб А. Історико-правові передумови інтеграції Польщі з Євросоюзом / А. Лізогуб [Електронний ресурс] // Віче. – Режим доступу до журналу: <http://www.viche.info/journal/727/>
295. Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика / Є.А. Макаренко – К.: НВЦ "Наша культура і наука", 2000. – 368 с.
296. Мачок Є. Теоретичний арсенал європейської промислової інтеграції / Євгеній Мачок. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 13 лютого]. – Доступний з: HYPERLINK "http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_10_11/10-3890/10_Machok_v.pdf" http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mep/2009_10_11/10-3890/10_Machok_v.pdf

297. Механізм адаптації законодавства Польщі до *acquis communautaire* в рамках угоди про асоціацію між Польщею та ЄС: досвід для України. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 13 березня]. – Доступний з: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/25.htm>.
298. Міжурядова конференція ЕС 96-97 рр. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 22 вересня]. – Доступний з: <http://politics.ellib.org.ua/pages-352.html>.
299. Мікула Н. Євро регіони: досвід та перспективи / Н. Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с.
300. Моделі Європейської інтеграції (федералістська та неофункціоналістська моделі). – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 12 січня]. – Доступний з: <http://dpa.lg.ua/program/250205.htm>.
301. Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику / Ф. Моро-Дефарж. – М.: Конкорд, 1996. – 431 с.
302. Москаленко О.М. Джерела права Європейського Союзу (міжнародно-правовий аналіз): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Москаленко О.М. – К., 2006. – 17 с.
303. Моцок В.І. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект: дис. ... кандидата політ. наук: 23.00.02 / Моцок Віталій Іванович. – Чернівці, 2001. – 210 с.
304. Муравйов В.І. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика) / Віктор Іванович Муравйов. – К.: Академ-Прес, 2002. – 426 с.
305. Ніцький договір та розширення ЄС / ред. С.В. Шевчук. – К.: Вид-во Логос, 2001. – 196 с.
306. Основи європейської інтеграції. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 2 лютого]. – Доступний з: <http://books.dovidka.com.ua/images/f109.pdf>.
307. Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі / Г.М. Перепелиця. – К.: НІДС, 2003. – 432 с.
308. Петрович І. Політичні дискусії в Польщі стосовно членства держави в структурах Європейського Союзу / І. Петрович // Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки». – Рівне: РІС КСУ, 2011. – Вип.12. – С. 235-240.
309. Підлуцький О. Поляки прагнуть... Варшава дуже хоче бачити Київ членом ЄС і передає йому свій досвід / Олекса Підлуцький // Дзеркало тижня. – 2009. – № 2. – Режим доступу до журн.: <http://www.dt.ua/2000/2250/65177/>
310. Піляєв І.С. Неофункціоналістське бачення європейської інтеграції: спроба критичного аналізу / І.С. Піляєв // Вісник КНУ. Серія „Філософія . Політологія”, 2003. – Вип. 58. – С. 44-49.
311. Піляєв І. С. Проблеми розвитку теорії федералізму в контексті сучасного євроінтеграційного процесу / І.С. Піляєв // Вісник КНУ. Серія „Філософія. Політологія”. – 2003. – Вип.59. – С. 45-47.
312. Побединский И. М. Роль федерализма в теории европейской интеграции / И. М. Побединский. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 25 травня]. – Доступний з:

- ftp://lib.herzen.spb.ru/text/pobedinskiy_30_67_210_215.pdf
313. Полтораков О.Ю. Європейська політична інтеграція в сучасній цивілізаційній системі автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Полтораков О.Ю. – К., 2004. – 16 с.
  314. Польська пенсійна реформа: корисний досвід для України. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 6 березня]. – Доступний з: <http://forinsurer.com/public/03/04/02/378>.
  315. Польський референдум і новий устрій Європейського дому: уроки для України / [редкол.: Кучерів І. та ін.]. – К.: Б.М., 2004. – 179 с.
  316. Польща – Європейський Союз: шлях інтеграції. – Донецьк: Донецький молодіжний дебатний центр, 2004. – 40 с.
  317. Поняття державного суверенітету. Зовнішній та внутрішній суверенітет держави. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 17 травня]. – Доступний з: <http://www.refine.org.ua/pageid-3649-1.html>.
  318. Порядок денний 2000 (Agenda – 2000) та програма дій 2000-2006. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 11 квітня]. – Доступний з: <http://7000.kiev.ua/?s=info/vyvody/5126>.
  319. Посельський В. Європейський союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.
  320. Приоритеты польской европейской политики. – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 9 вересня]. – Доступний з: http://poland.poland.su/union_prioritet.html.
  321. Прокопенко Л.Л. Політика європейської інтеграції: Конспект лекцій / Л. Л. Прокопенко, О.М. Рудік. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2008. – 52 с.
  322. Процедура прийняття до ЄС нових членів. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 28 жовтня]. – Доступний з: <http://evrounion.narod.ru/html/kordon1.htm>.
  323. Ржевська В.С. Право держави на самооборону в світлі розвитку юридичних гарантій міжнародної безпеки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / В.С. Ржевська – К., 2003. – 22 с.
  324. Річ Посполита Польща. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 3 жовтня]. – Доступний з: <http://www.wmc-expo2008.org/uk/node/259>.
  325. Розширення ЄС: підходи та оцінки. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 1 жовтня]. – Доступний з: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/ostpolitik/konf27-06-2002/EUEnlargementOverview.htm>.
  326. Роль органів місцевої влади в процесі європейської інтеграції. Польський досвід / Тодоров І.Я та ін. – Донецьк: Польсько-американсько-українська ініціатива про співпрацю, Донецький молодіжний дебатний центр, 2004. – 97 с.
  327. Рудік О.М. Політика європейської інтеграції: Конспект лекцій / О.М. Рудік. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2006. – 92 с.
  328. Свобода П. Вступ до європейського права / П. Свобода, [переклад з чеської О. Андрійчука]. – К.: "К.І.С.", 2006. – 280 с.

329. Семенюк О.Л. Спільна політика Європейського Союзу у сфері безпеки та оборони в умовах його розширення автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Семенюк О.Л. – К., 2007. – 20 с.
330. Селезнев В.Е. Визовый кодекс Европейского Союза: анализ основных положений / В.Е. Селезнев // Європейські студії і право. – 2010. – № 1. – Режим доступу до журналу: http://www.europa.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=118&Itemid=103&lang=uk&limitstart=2.
331. Социальная политика стран ЕС: Приоритеты, механизмы совершенствования: Реф. бюл. / [Отв. ред. Иванов Г.И.]. – М.: Изд-во РАГС, 1999. – 161 с.
332. Соколенко В. Цивилизованный экспансионизм атлантизма / В. Соколенко // Международная жизнь. – 1999. – № 5. – С. 21-30.
333. Сосновскі Р. Польський досвід у сфері реформування держави і побудови розвинутих місцевих органів самоврядування / Р. Сосновскі // Економічний Часопис-XXI. – № 1-2. – 2007. – Режим доступу до журналу: <http://www.soskin.info/ea.php?pokazea=zmist&n=1-2&y=2007>.
334. Средняя зарплата в Польше выросла до 1,12 тыс. долларов . – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 20 травня]. – Доступний з: <http://economics.unian.net/rus/detail/26004>.
335. Стженпек П. Співпраця органів місцевого самоврядування та громади в рамках реалізації завдань соціальної допомоги: досвід Польщі / Пьотр Стженпек, Яніна Набялек; [пер.з пол. Д.Коваль]. – Донецьк, 2003. – 46 с.
336. Терницький В.М. Наднаціональні інституції Європейського Союзу в теоріях інтеграції: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / Терницький В.М. – К., 2006. – 20 с.;
337. Ткачук М. Європейський регіоналізм в умовах глобальної інтеграції / М. Ткачук // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – 2001. – Вип.3. – С.58-67.
338. Тодоров І.Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти: Монографія / І.Я. Тодоров. – Донецьк: Донецький національний університет, 2006. – 268 с.
339. Томашевич О. Програми партнерства НАТО наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 / О. Томашевич – К., 2004. – 20 с.
340. Трансакционализм как одна из теорий европейской интеграции: воплощение в текстах Конституции ЕС и Лиссабонского Договора. . – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 27 січня]. – Доступний з: <http://capriciosa.ru/ru/transakcionalizm-kak-odna-iz-teorij-evropejskoj-integracii-voploshhenie-v-tekstax-konstitucii-es-i-lissabonskogo-dogovora.html>.
341. У Польщі сповільнилося зростання цін. – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 23 квітня]. – Доступний з: <http://consumers.unian.net/ukr/detail/3691>.

342. Україна в Європі. Освітній пакет/ гол. ред. Й. Господарчик. – Варшава: Центральний осередок удосконалення вчителів, 2006. – 200 с.
343. Україна візьме участь у засіданні Ради держав Балтійського моря. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 18 вересня]. – Доступний з: <http://www.intv.ua/news/article/?id=57769963>.
344. Україна на шляху до Європейського Союзу / Ред. Ян Хофмолк, Катажина Смик, Агнешка Амброзьяк, Олександр Маркович; [пер з пол. F.U.Help]. – Варшава: Управління Комітету Європейської Інтеграції, 2006. – 190 с.
345. Федорик Ю.В. Реформи польської освіти: досягнення й перспективи / Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки) – №1. – Бердянськ: БДПУ, 2005. – Режим доступу: http://bdpu.org/scientific_published/2005/pedagogics_1_2005/index_html/?searchterm=None
346. Федуняк С.Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі. Формування інтегрованої системи Заходу і Нових незалежних держав / С.Г. Федуняк. – Чернівці: Рута, 2005. – 336 с.
347. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 474 с.
348. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С.Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
349. Хорольський Р. Б. Правові засоби вирішення міжнародних спорів у рамках Європейського Союзу: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Хорольський Роберт Борисович; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 204 с.
350. Центральноевропейська ініціатива. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 26 вересня]. – Доступний з: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
351. Черній А.І. Історія південних і західних слов'ян: в 3-х ч. (від найдавніших часів до кінця ХХ ст.): підр. для вузів / Альберт Іванович Черній, Валерій Альбертович Черній. – Рівне: ППФ "Волинські обереги", 1999. – 443 с.
352. Чорна Н.М. Інтеграція Польщі до НАТО та ЄС: Особливості, основні етапи і наслідки (кін. 80-х рр. ХХ ст. – 2005 р.): дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 / Чорна Наталія Миколаївна; Тернопільський Національний Педагогічний Університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2008. – 217 с.
353. Шемятников В.Г. Европейская интеграция: учебное пособие / В.Г. Шемятников. – М.: Международные отношения, 2003. – 400 с.
354. Шенгенський договір та конвенція. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 30 березня]. – Доступний з: <http://euoint.in.ua/content/view/68/lang,uk/>
355. Шляхи детінізації економіки України. Легалізація МСП: досвід Польщі. – Ел. ресурс: [Цит. 2009, 11 лютого]. – Доступний з: http://www.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/08.htm.

356. Шнирков О.І. Конкурентна політика Європейського Союзу / О.І. Шнирков – К.: Вид.-поліграфіч. центр “Київський університет”, 2003. – 347 с.
357. Шнирков О. І. ЄС та соціально-економічне зближення в Європі / О.І. Шнирков // ЄВРО. Економічний вимір інтеграції. Аналітичний щоквартальник. – 2003. – № 2. – С. 7-14.
358. Шумлич Т. Реформа пенсiонного забезпечення / Т. Шумлич // Вторая волна польских реформ / под ред. Л. Колярской-Бобиньской; [пер. з пол. Л.Клюбиньска]. – Варшава: Офіцина наукова, 2000. – [210 с.]. – С. 59-71.
359. Щенсни П. Досвід Польщі у проведенні адміністративної реформи та регіональної політики / Пьотр Щенсни // Україна на шляху до Європейського Союзу / Ред. Ян Хофмолк, Катажина Смик, Агнешка Амброзьяк, Олександр Маркович; [пер з пол. F.U.Help]. – Варшава: Управління Комітету Європейської Інтеграції, 2006. – [190 с.]. – С. 135-142.
360. Экономика Польши. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 13 квітня]. – Доступний з: <http://www.worcount.com/1/centrevropa.files/econompolsa.htm>.
361. Ямпольська Л. М. До питання дефініції явища «інтеграція» та розвитку зарубіжних інтеграційних теорій другої половини ХХ ст. / Л.М. Ямпольська. – Ел. ресурс: [Цит. 2010, 3 лютого]. – Доступний з: HYPERLINK "http://www.proza.ru/2010/05/09/914" <http://www.proza.ru/2010/05/09/914>.
362. Янчук Л. Європейська інтеграція Словацької Республіки (1993-2004 рр.) / Л. Янчук. – Ел. ресурс: [Цит. 2008, 10 червня]. – Доступний з: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Uiz/2008_11/31.pdf.
363. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст. Курс лекцій: Навч. посібник / В.І. Яровий. – К.: Либідь, 1996. – 416 с.
364. Яровий В.І. Новітня історія країн східної Європи. Курс лекцій / В.І. Яровий – К.: Либідь, 1997. – 269 с.
365. Яровий В.І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття: підручник для вищих навчальних закладів / В.І. Яровий. – К.: Генеза, 2005. – 816 с.
366. Accession negotiations – Poland on the road to the European Union / ed. Agnieszka Biegaj et al. – Warszawa: Government Plenipotentiary for Poland's Accession Negotiations to the European Union: Chancellery of the Prime Minister Republic of Poland, 2000. – 108 s.
367. Adaptacja polskich przedsiębiorstw do rynku Unii Europejskiej / red. Kotowicz-Jawor Joanna. – Warszawa: Key Text, 2008. – 176 s.
368. Adaptacja przez transformacje / red. nauk. Zbigniew Drozdowicz, Zdzisław W. Puślecki. – Poznań: Wydawnictwo Fundacji "Humaniora", 2001. – 372 s.
369. Agrobiznes – problemy negocjacji z Unią Europejską / red. naukowa Piotr Jaworowski, Czesław Sobków, Marek Zarębski. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000. – 182 s.

370. Albert A. Najnowsza historia Polski: 1914-1993 / Andrzej Albert. – Kielce: Exbud. orion art, 1994. – 592 s.
371. Ancyparowicz G. Wzrost Polskiej gospodarki po akcesji do Unii Europejskiej / Grażyna Ancyparowicz. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 21]. – Available from: [http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbr/gus/POZ_wzrost_pol_gospodarki_po_akcesji_do_ue.pdf].
372. Anczewski I. Poszerzenie Wspólnoty jako element budowy równowagi sił w regionie po zjednoczeniu Niemiec. Konfederacja ogólnoeuropejska a interesy Polski / I. Anczewski // Sprawy Międzynarodowy. – 1991. – № 3. – S. 23-26.
373. ARiMR rozpoczęła 16 marca br. przyjmowanie wniosków o przyznanie płatności bezpośrednich za 2009 rok. – Electronic Resource: [Cited. 2010, September 16]. – Available from: <http://www.agroinformacje.pl/20090316485/arimr-rozpozcela-16-marca-br.-przyjmowanie-wnioskow-o-pryzyznanie-platnosci-bezposrednich-za-2009-rok.html>.
374. Ash T.G. History of the Present: Essays, Sketches and Despatches from Europe in the Nineties / T.G. Ash. – Allen Lane, 1999 – 441 p.
375. Ash T.G. The Magic Lantern: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague / T.G. Ash. – Random House, 1993. – 184 p.
376. Banach C. Reforma systemu edukacji w Polsce – na tle tendencji europejskich / Czesław Banach // Nowa Szkoła. – 1999. – № 9. – S. 16-21.
377. Barski J. Unia Europejska jest zgubą dla Polski / J. Barski, K. Lipkowski – Warszawa: Wydawnictwo Polskie Sp. z o.o., 1996. – 229 s.
378. Bartz B. Edukacja wielokulturowa jako warunek integracji europejskiej / Brunon Bartz // Pedagogika Pracy. – № 24. – 1995. – S. 86-98.
379. Belka M. Polska transformacja w perspektywie integracji europejskiej: EU-monitoring (w opracowaniu) / M. Belka. – Warszawa: Friedrich Ebert Foundation. Przedstawicielstwo w Polsce, 1996. – 234 s.
380. Balassa B. The theory of economic integration / Bela Balassa / Ed. by R.D. Irwin. – Homewood, 1961. – P. 308.
381. Bernaś B. Handel zagraniczny w perspektywie integracji z Unią Europejską / Bernaś Bogumił. – Wrocław: Książka Ekonomiczna, 1996. – 266 s.
382. Będą się szkolić. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 26]. – Available from: <http://www.wojewodalubuski.pl/index.php?mod=inf&act=more&nID=737>.
383. Bilans korzyści i kosztów przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Prezentacja wyników prac polskich ośrodków badawczych / [Skład i łamanie: Jarosław Olechowski]. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2003 r. – 189 s.
384. Blok Z. Transformacja jako konwersja funkcji wewnątrzsystemowych na przykładzie Polski / Zbigniew Blok. – Poznań: Wydawnictwo UAM, 2006. – 356 s.
385. Bogaj A. Realia i perspektywy reform oświatowych / Andrzej Bogaj. – Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych, 1997. – 118 s.

386. Bojanowski M. Cofanie reformy emerytalnej. To nie jest kraj dla starych ludzi / Marcin Bojanowski, Piotr Miączyński, Leszek Kostrzewski // *Gazeta Wyborcza*. – 2009-11-08. – Mode of access: http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,7234773,Cofanie_reformy_emerytalnej__To_nie_jest_kraj_dla.html.
387. *Boundaries and minorities in Western Europe* / edited by Bruna De Marchi, Anna Maria Boileau. – Milano, Italy: Franco Angeli, 1982. – 286 p.
388. Bratkowska K. Nie wznosmy murów, twórzmy wspólnotę / K. Bratkowska // *Gazeta Wyborcza*. – 21-09-1992. – № 264.
389. Brodecki Z. Układ Europejski z komentarzem / Z. Brodecki, E. Gromnicka. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2002. – 172 s.
390. Budowa mostu drogowego w Toruniu wraz z drogami dojazdowymi. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 30]. – Available from: http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/SukcesDziekiFE/Strony/Budowa_mostu_drogowego_w_Toruniu_wraz_z_drogami_dojazdowymi.aspx.
391. Burnewicz J. Wpływ członkostwa w Unii Europejskiej na transport w Polsce: stan prawny na luty 2003 roku / Jan Burnewicz, Krzysztof Szałucki. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2003. – 143 s.
392. Calka M. J. Stosunki z Ukrainą / Marek Janusz Calka // *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*. – 1995. – S.119-124.
393. Caporaso J. Regional integration theory: understanding our past and anticipating our future / J. Caporaso // *Journal of European Public Policy*. – 1998. – № 5(1). – S. 1-16.
- 394.
- 395.
396. Charkiewicz" Charkiewicz P.
397. lat
- 398.
399. w UE" Unia Europejska: Polska – 6 lat w UE /
- 400.
401. Charkiewicz" Paweł Charkiewicz . – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 21]. – Available from: <http://eastbook.eu/2010/05/material/news/unia-europejska-polska-6-lat-w-ue/>
402. Co dzieli, co integruje Wspólnotę Europejską? / red. K. Żukrowska. – Warszawa: Szkoła Główna Handlowa, 2008. – 477 s.
403. *Collective memory and European identity: the effects of integration and enlargement* / edited by Klaus Eder and Willfried Spohn. – Aldershot, Hants, England; Burlington, VT: Ashgate Pub., 2005. – 228 p.
404. Czeszak A. Edukacja europejska w mojej szkole / Alicja Czeszak // *Nowe w Szkole*. – 2003. – № 4. – S. 12-20.
405. Czachór Z. Standardy europejskie / Zbigniew Czachór. – Wrocław: ATLA 2, 2007. – 182 s.

406. Czachór Z. Zmiany i rozwój w systemie Unii Europejskiej po Traktacie z Maastricht / Zbigniew Czachór. – Wrocław: ATLA 2, 2007. – 337 s.
407. Czaja J. Stolica Apostolska wobec procesów integracyjnych w Europie / Jan Czaja // *Studia Europejskie*. – 2001. – № 1. – S. 81-100.
408. Czaputowicz J. Teorie stosunków międzynarodowych - Krytyka i systematyzacja / Jacek Czaputowicz – Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2008. – 484 s.
409. Czarczyńska A. Teoria integracji europejskiej / Anna Czarczyńska, Katarzyna Śledziwska. – Warszawa: C.H. Beck, 2002. – 218 s.
410. Czy jesteś za integracją Polski z Unią Europejską?: praca zbiorowa / pod red. Bogusława Czyczkana. – Jelenia Góra: Wydawnictwo Nauczycielskie Kamienna Góra [na zlec. Miejskiego Komitetu Obywatelskiego], 1998. – 107 s.
411. Czubiński A. Historia Polski, 1864-2001 / Antoni Czubiński. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawn, 2002. – 487 s.
412. Davies N. Heart of Europe: The Past in Poland's Present / Norman Davies – Oxford: Oxford University Press, 2001.– 485 p.
413. Democracy in the European Union: integration through deliberation? / edited by Erik Oddvar Eriksen and John Erik Fossum. – London; New York: Routledge, 2000. – 310 p.
414. Departamenty [Electronic Resource]. – Electronic Resource: [Cited. 2010, April 3]. – Available from: <http://www.ukie.gov.pl/www/ukie.nsf/AllDocs?Open&RestrictToCategory=UKIE>> Departamenty.
415. Diden V. European Union Accession and Environmental Policy in East Central Europe / Valerie Diden. – University of Tennessee, Knoxville, 2001. – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 30]. – Available from: http://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1063&context=utk_interstp.
416. Dimitrova A., Toshkov D. The dynamics of domestic coordination of EU policy in the new member states: impossible to lock in? / Antoaneta Dimitrova, Dimiter Toshkov. – West European Politics – 2007. – № 30 (5). – P. 961-986.
417. Dobroczyński M. Miejsce Polski w gospodarce Europy / M. Dobroczyński // *Sprawy Międzynarodowe*. – 1992. – № 12. – S. 18-20.
418. Doliwa-Klepacka A. Członkostwo Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polski / A. Doliwa-Klepacka, Z. M. Doliwa-Klepacki. – Białystok: Temida 2, 2008. – 202 s.
419. Domagła A. Integracja Polski z Unią Europejską / Arkadiusz Domagła. – Warszawa: Wydawnictwa akademickie i profesjonalne, 2008. – S. 265.
420. Dostosowania do wymogów Unii Europejskiej. Przykład Polski / pod red. Piotra Kalki. – Poznań: Instytut Zachodni, 2007. – 394 s.
421. Dostosowanie gospodarstw mlecznych i zakładów przetwórczych do wymogów Unii Europejskiej / red. nauk. Michał Świtłyk.– Szczecin: Akademia Rolnicza, Wydział Ekonomiki i Organizacji Gospodarki

- Żywnościowej, 2000. – 44 s.
422. Dostosowanie polskiego transportu do Unii Europejskiej: wyzwania dla przedsiębiorstw / pod red. Danuty Rucińskiej. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, 2001. – 206 s.
423. Driven to change: the European Union's enlargement viewed from the East / edited by Antoaneta L. Dimitrova. – Manchester; New York: Manchester University Press, 2004. – 212 p.
424. Działalność samorządów terytorialnych w aspekcie integracji z Unią Europejską / red. Iwona Podczerwińska, Tomasz Połetek. – Kraków: Fundacja Rozwoju Samorządności i Prasy Lokalnej, 2000. – 48 s.
425. Dziewulski R. Warunki członkostwa Polski w UE na tle wyników negocjacji akcesyjnych pozostałych państw kandydujących Grupy z Laeken / R. Dziewulski, B. Otachel, K. Smyk // Biuletyn Analiz UKIE. – 2003. – № 11. – S. 31-52.
426. Duszczyk M. Rozszerzenie Unii Europejskiej w opinii związków zawodowych oraz organizacji pracodawców / Maciej Duszczyk, Dorota Poprzęcki. – Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych, 2000. – 92 s.
427. Dylematy integracyjne Polski: wybrane aspekty / red. Mieczysław Stolarczyk. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 190 s.
428. Dylemat Wspólnoty Europejskiej rozszerzać czy pogłębiać integrację // Wspólnoty Europejskie. – 1991. – № 3. – S. 14-17.
429. Dynia E. Integracja europejska / E. Dynia. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2006. – 271 s.
430. Dudzic A. Polska w strefie Schengen / Adam Dudzic. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2009. – 40 s.
431. Economic integration and multinational investment behavior : European and East Asian experiences / edited by Pierre-Bruno Ruffini. – Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar, 2004. – 457 p.
432. Economics of European integration / edited by Tibor Palnkai. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. – 459 p.
433. Ekonomiczno-społeczne efekty członkostwa Polski w Unii Europejskiej Główne wnioski w związku z 6-tą rocznicą przystąpienia Polski do UE. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 20]. – Available from: http://polskawue.gov.pl/files/Aktualnosci/KIK_6lat_30_04_2010_final_2_.pdf
434. Emmert F. Prawo europejskie / Frank Emmert, Mateusz Moraczewski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. – 587 s.
435. Engelgard J. Regionalizacja jako instrument likwidacji państw narodowych / Jan Engelgard. – Warszawa-Bruksela: Wydawnictwo Prasy Lokalnej, 2005. – 32 s.
436. EU committees: social regulation, law and politics / edited by Christian Joerges and Ellen Vos. – Oxford; Portland, Or.: Hart Pub., 1999. – 410 p.
437. Europa i integracja europejska w polskiej myśli politycznej XX wieku / pod redakcją Jerzego Juchnowskiego i Janusza Tomaszewskiego. – Wrocław:

- Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003. – 207 s.
438. Europa i my: Polska i Polacy wobec integracji europejskiej: monografia / pod red. Wiesławy Piątkowskiej-Stepaniak i Lecha Rubisza. – Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2000. – 293 s.
439. Europa i piąte poszerzenie / red. M. Dunin-Wąsowicz. – Warszawa: Askon, 2004. – 206 s.
440. Europa – szansa dla Kultury. Polska w europejskich programach kulturalnych / red. A. Etmanowicz, J. Sanetra. – Tarnow: Tarnowska Fundacja Kultury, 2003. – 112 s.
441. European business law: legal and economic analyses on integration and harmonization / edited by Richard M. Buxbaum et al., associate editor, Marina Hertig. – Berlin; New York: W. de Gruyter, 1991. – 413 p.
442. European security integration: implications for non-alignment and alliances / edited by Mathias Jopp and Hanna Ojanen. – Helsinki, Finland: Ulkopoliittinen instituutti; Bonn, Germany: Institut für Europäische Politik; Paris: WEU Institute for Security Studies, 1999. – 235 p.
443. 1995. European Year of Road Safety and Young Drivers. – Electronic Resource: [Cited. 2008, October 2]. – Available from: http://europa.eu/abc/history/1990-1999/1995/index_en.htm#top.
444. Europe today. National politics, European integration, and European security / edited by Ronald Tiersky. – Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 1999. – 492 p.
445. European integration and local government / edited by M.J.F. Goldsmith and K.K. Klausen. – Cheltenham, UK; Brookfield, US : Edward Elgar, 1997. – 266 p.
446. European monetary union and capital markets / edited by J. Jay Choi, Jeffrey M. Wrase. – Amsterdam; New York: JAI, 2001. – 275 p.
447. European political parties between cooperation and integration / edited by Karl Magnus Johansson and Peter Zervakis. – Baden-Baden: Nomos, 2002. – 239 p.
448. European spatial planning / edited by Andreas Faludi. – Cambridge, Mass.: Lincoln Institute of Land Policy, 2002. – 235 p.
449. European states and the Euro: Europeanization, variation, and convergence / edited by Kenneth Dyson. – New York: Oxford University Press, 2002. – 418 p.
450. European Union foreign and security policy : towards a neighbourhood strategy / edited by Roland Dannreuther. – London; New York: Routledge, 2004. – 226 p.
451. 1995. European Year of Road Safety and Young Drivers. – Electronic Resource: [Cited. 2008, October 2]. – Available from: http://europa.eu/abc/history/1990-1999/1995/index_en.htm#top.
452. Europejska Debata Publiczna – Przedsiębiorczość, Kultura, Granice UE. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 19]. – Available from: <http://www.bialystok.uw.gov.pl/PUWMCMS/Aktualnosci/Kalendarz+>

- wydarzen/Relacje/Archiwum/Europejska+Debata+Publiczna+Przedsiębiorczosc+Kultura+Granice+UE.htm.
453. Europeizacja – mechanizmy, wymiary, efekty / Redakcja: Anna Pacześniak, Rafał Riedel. – Oslo-Toruń-Wrocław: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010. – 414 s.
454. Europeizacja polskiego prawa administracyjnego / red. Zbigniew Janku, Zbigniew Leoński, Marek Szewczyk, Michał Waligórski, Krystyna Wojtczak. – Warszawa: Kolonia Sp.z o.o., 2005. – 695 s.
455. Euroregion Bałtyk – O Euroregionie. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 7]. – Available from: http://www.eurobalt.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=51&Itemid=86.
456. Euroregion Pomerania. Cele i ich realizacja. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 11]. – Available from: <http://www.pomerania.org.pl/stowarzyszenie4.php>.
457. Euroregiony. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 22]. – Available from: <http://www.sciaga.pl/tekst/64516-65-euroregiony>.
458. Federalism doomed?: European federalism between integration and separation / edited by Andreas Heinemann-Gruder. – New York: Berghahn Books, 2002. – 272 p.
459. Fukuyama F. The End of History? / F. Fukuyama // The National Interest. – 1989. –Vol. 16. – P. 3-13;
460. Fundusze Unii Europejskiej. Doświadczenia i perspektywy/ red. Jerzy Babiak . – Warszawa: Studio EMKA, 2006. – 263 s.
461. Fundusze unijne: świetny finisz Mazowsza. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 28]. – Available from: <http://www.mazowsze.uw.gov.pl/news/index/st:1/id:2479.html>.
462. Gawlikowska-Hueckel K. Integracja europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej / K.Gawlikowska-Hueckel, A. Zielińska-Głębocka. – Warszawa: C .H. BECK, 2004. – 339 s.
463. Głowacki A. Jeżeli nie Unia Europejska-to co? / Andrzej Głowacki, Zdzisław Matuszewicz, Janusz Ruszkowski. – Szczecin: Ton, 2000. – 40 s.
464. Golka M. Aksjologiczne podstawy cywilizacji europejskiej / Marian Golka // Europa wspólnych wartości: Praca zbiorowa / red. nauk.: Zbigniew Drozdowicz. – T.2. – Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, 2005. – S. 261-277.
465. Gola M. Transformacja Gospodarcza w Polsce i Czechach w latach 1989-1998 w perspektywie członkostwa w Unii Europejskiej / Monika Gola. – Electronic Resource: [Cited. 2010, July 5]. – Available from: <http://www.exporter.pl/zarzadzanie/ue/1po89.html>.
466. Gospodarka Polski w Unii Europejskiej w latach 2004-2006. Wybrane zagadnienia / red. Henryk Bąk, Grażyna Wojtkowska-Łodej. – Warszawa: Szkoła Główna Handlowa, 2007. – 436 s.
467. Grabbe H. The EU's Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe / Heather Grabbe. –

- Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006 – 231 p.
468. Grodzki R. Polska polityka zagraniczna w XXI XXI wieku. Główne kierunki- Fakty- Ludzie-Wydarzenia / Radosław Grodzki. – Warszawa: Replika, 2009. – 332 s.
469. Grosse T. G. Polityka regionalna Unii Europejskiej. Przykład Grecji, Włoch, Irlandii i Polski / T.G. Grosse. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2004 . – 215 s.
470. Grosse T. G. Zmierzch decentralizacji w Polsce? Polityka rozwoju w województwach w kontekście integracji europejskiej / T.G. Grosse. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2003. – 185 s.
471. Guillen Ana M. Introduction: Does Europe Matter? Accession to EU and Social Policy Developments in Recent and New Member States / Ana M. Guillen, Bruno Palier // *Journal of European Social Policy*. – 2004. – № 14(3). – P. 203-209.
472. Guz-Vetter M. Przygotowanie polskiej administracji do efektywnego wykorzystania pomocy przedakcesyjnej oraz funduszy strukturalnych Unii Europejskiej / M. Guz-Vetter. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 1999. – 124 s.
473. Hardt Ł. Społeczność wiejska w Polsce – nowe linie podziału, kapitał społeczny oraz strategie uczestnictwa we Wspólnej Polityce Rolnej / Łukasz Hardt // *Monitor Integracji Europejskiej*. – 2004. – № 2. – S. 80-96.
474. Hayden J. Poland's Troubled Transition, 1989-2008 / Jacqueline Hayden. – London: Routledge - Taylor & Francis Group, 2011. – 240 p.
475. Häge F. The Powers of the Union: Delegation in the EU / Frank Häge // *West European Politics*. – 2008. – Issue 5. – P. 1089-1090.
476. Heller J. Integracja Polski z Unią Europejską / Janusz Heller. – Bydgoszcz-Olsztyn: Oficyna Wydawnicza BRANTA, 2003. – 208 s.
477. Historia ubezpieczenia zdrowotnego w Polsce. – Electronic Resource: [Cited. 2010, July 4]. – Available from: http://wolnomularstwo.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=217&Itemid=47.
478. Horodecka A. Ewolucja celów polityki gospodarczej. Rola zmian otoczenia / Anna Horodecka. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – 186 s.
479. Ideology and national identity in post-communist foreign policies / editor Rick Fawn. – London; Portland, Or.: Frank Cass Publishers, 2003. – 241 p.
480. Informacja o realizacji ZPORR w województwie świętokrzyskim. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 19]. – Available from: <http://www.zporr-bzfe.kielce.uw.gov.pl/bzfe.php?id=3>.
481. Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2008 / [pod kierunkiem Lucyny Nowak]. – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 1]. – Available from: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_lud_infor_o_rozm_i_kierunk_emigra_z_polski_w_latach_2004_2008.pdf.
482. Integracja europejska. Podręcznik akademicki / red. A. Marszałek, M. Bijak-Kaszuba. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2004. – 528 s.

483. Integracja europejska z perspektywy regionów – w przededniu referendum akcesyjnego. – Warszawa: Centrum Europejskie Natolin, 2003. – 35 s.
484. Integration, growth and cohesion in an enlarged European Union / edited by John Bradley, George Petrakos and Iulia Traistaru. – New York: Springer, 2005. – 348 p.
485. Jackowska N. Kościół katolicki w Polsce wobec integracji europejskiej / Natalia Jackowska. – Poznań-Gniezno: Instytut Zachodni / Prymasowskie Wydawnictwo Gaudentinum, 2003 – 328 s.
486. Jaskernia J. Tryb postępowania w Sejmie w zakresie dostosowania polskiego prawa do prawa Unii Europejskiej / J. Jaskernia // Państwo i Prawo. – 2000. – № 10. – S. 10-16.
487. Janion M. Niesamowita Słowiańszczyzna / Maria Janion. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. – 358 s.
488. Kaminska J. Europeizacja polskiej polityki zagranicznej / Joanna Kaminska // Studia Europejskie. – 2008. – № 3. – S. 23-78.
489. Kawecka-Wyrzykowska E. Polska w drodze do Unii Europejskiej / E. Kawecka-Wyrzykowska. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 1998. – 211 s.
490. Kawecka-Wyrzykowska E. Skutki stowarzyszenia Polski ze Wspólnotami Europejskimi dla handlu / E. Kawecka-Wyrzykowska, E. Kończyk, K. Marczewski, W. Mroczewski, W. Mroczek. – Warszawa: IKiC HZ, 1992. – 128 s.
491. Kawecka-Wyrzykowska E. Stosunki Polski ze Wspólnotami Europejskimi, od 1989 roku / E. Kawecka-Wyrzykowska – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, 1997. – 371 s.
492. Kawecka-Wyrzykowska E. Wyniki Konferencji Międzyrządowej a członkostwo Polski w Unii Europejskiej / E. Kawecka-Wyrzykowska // Prace i materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH. – Warszawa, 1997. – № 179. – S. 21-24.
493. Kieźel E. Ochrona interesów konsumentów w Polsce w aspekcie integracji europejskiej / E. Kieźel. – Warszawa: DIFIN, 2007. – 272 s.
494. Kiesielewski S. Komu potrzebna jest Polska? / Stefan Kiesielewski // Tygodnyk Powszechny. – 1990. – № 9. – S. 22-26.
495. Kojder A. Polska elita polityczna / Andrzej Kojder // Więż. – 1999. – № 9. – S. 60-69.
496. Komisja do Spraw Unii Europejskiej. – Electronic Resource: [Cited. 2010, January 10]. – Available from: <http://orka.sejm.gov.pl/SQL.nsf/skladkom6?OpenAgent&SUE>.
497. Kompendium wiedzy o Unii Europejskiej / Redakcja naukowa: Ewa Małuszyńska, Bohdan Gruchman. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. – Wydanie III. – 2010. – 344 s.
498. Koordynacja polityk unijnych w Polsce / red. Renata Mieńkowska-Norkiene. – Warszawa: ASPRA-JR, 2009. – 224 s.

499. Kosęła K. Polak i katolik. Splątana tożsamość / Krzysztof Kosęła. – Warszawa: IFiS PAN, 2003. – 332 s.
500. Kozak M. Wsparcie Unii Europejskiej na rzecz rozwoju regionalnego w Polsce w latach 1989-1999 / M. Kozak // Studia Regionalne i Lokalne. – 2001. – №1 (5). – S. 25-31.
501. Kościół, Polska, Unia Europejska / red. Michał Góra, Rafał Budnik. – Gliwice: Wokół nas, 2000. – 308 s.
502. Kowalewski A. Polska polityka zagraniczna wobec wyzwań globalnych / A. Kowalewski // Wieś i Państwo. – 1996. – № 1. – S. 119-185.
503. Krzysztofek K. Kultura i integracja europejska: implikacje dla Polski / Kazimierz Krzysztofek // Studia Europejskie. – 1997. – № 3. – S. 11-26.
504. Kułakowski J. Misja Unii Europejskiej / J. Kułakowski // Europa i piąnte poszerzenie / red. M.Dunin-Wasowicz. – Warszawa: Askon, 2004. – S. 14-23.
505. Kultura polska a Unia Europejska: problemy, wyzwania, nadzieje / pod red. Krystyny Mazurek-Łopacińskiej. – Warszawa-Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, 1998.– 158 s.
506. Kultura w procesie integracji europejskiej: treści programowe / pod red. Kazimierza Sobotki.– Łódź: Instytut Europejski, 1998. – 78 s.
507. Kundera J. Wymiana towarów i inwestycji między Polską a krajami Unii Europejskiej / Jarosław Kundera, Elżbieta Ostrowska. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – 143 s.
508. Kucharczyk J. Duchowieństwo parafialne a integracja europejska / Jacek Kucharczyk, Beata Roguska et al. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2003. – 82 s.
509. Kupiecki R. NATO u progu XXI wieku / Robert Kupiecki. – Warszawa: Askon, 2000. – 283 s.
510. Kuźniar R. Droga do wolności: polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej / Roman Kuźniar. – Warszawa: SCHOLAR, 2008. – 335 s.
511. Kvist J. Does EU Enlargement Start a Race to the Bottom? Strategic Interaction among EU Member States in Social Policy / Jon Kvist // Journal of European Social Policy. – 2004. – № 14(3). – P. 301-318.
512. Kwiatkowski E. Integracja z Unią Europejską / Eugeniusz Kwiatkowski. – Płock: Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica, 2000. – 70 s.
513. Lane D. Post-communist states and the European Union / David Lane. – Journal of Communist Studies and Transition Politics. – 2007. – № 23. – P. 461-477.
514. 20 lat transformacji. Osiągnięcia, problemy, perspektywy / red. Grzegorz Kołodko, Jacek Tomkiewicz. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2009. – 390 s.
515. Latoszek E. Integracja europejska. Mechanizmy i wyzwania / E.Latoszek. – Warszawa: Książka i Wiedza, 2007. – 622 s.
516. Łastawski K. Polska racja stanu po wstąpieniu do Unii Europejskiej / Kazimierz Łastawski. – Warszawa: Wydawnictwa akademickie i profesjonalne, 2009. – 260 s.

517. Limański A. Integracja ekonomiczna Polski z Unią Europejską / Andrzej Limański, Mieczysław Syrek. – Warszawa: Difin, 2001. – 246 s.
518. List of 28 Delegations. – Electronic Resource: [Cited. 2007, May 11]. – Available from: <http://www.weu.int/>
519. Lodge M. Democracy in Europe: The EU and National Politics – By Vivien Schmidt Governance / Martyn Lodge // Governance. – 2008. – Issue 1. – P. 137-159.
520. Malinowski L. Europa, Unia, Polska / L. Malinowski, M. Wilk. – Łódź: Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych, 2007. – 275 s.
521. Marszałek A. Wprowadzenie do teorii suwerenności i integracji europejskiej / Antoni Marszałek. – Łódź: Uniwersytet Europejski, 2001. – 131 s.
522. Marszałek-Kawa J. Polska droga do Unii Europejskiej i jej odzwierciedlenie w prasie niemieckiej / J. Marszałek-Kawa, D. Kawa. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. – 322 s.
523. Mayhew A. Enlargement of the European Union: an Analysis of the Negotiations with the Central and Eastern European Candidate Countries / Alan Mayhew. – Sussex European institute. – 2000. – № 39. – P. 32-40.
524. Mayhew A. Recreating Europe. The European Union's Policy towards Central and Eastern Europe / Alan Mayhew. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 403 p.
525. Mayhew A. Rozszerzenie Unii Europejskiej: analiza negocjacji akcesyjnych z państwami kandydującymi z Europy Środkowej i Wschodniej / Alan Mayhew. – Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, 2002. – 131 s.
526. Meyer H.C. Mitteleuropa in German Thought and Action 1915-1945 / H.C. Meyer. – The Hague. – 1955. – 287 p.
527. Michalski T. Polska w procesie integracji europejskiej: analiza okresu 1994-1999 / Tomasz Michalski. – Warszawa: Difin, 2002 – 289 s.
528. Michoński A. Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej. Negocjacje akcesyjne. Zestaw dokumentów / A. Michoński. – Warszawa: Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, 2006. – 1719 s.
529. Migration and the externalities of European integration / edited by Sandra Lavenex and Emek M. Uzarer. – Lanham, Md.: Lexington Books, 2002. – 232 p.
530. Mik C. Problemy dostosowania polskiego systemu prawnego dla europejskiego prawa wspólnotowego (w kontekście przyszłego członkostwa Unii Europejskiej) / C. Mik // Przegląd legislacyjny. – 1998. – № 1. – S. 23-28.
531. Milczarek D. Europeistyka w zarysie / D. Milczarek, A.Z. Nowak. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2006. – 476 s.
532. Milczarek D. Integracja europejska. Wybrane problemy / D. Milczarek, A.Z. Nowak. – Warszawa: Centrum Europejskie UW, 2003. – 665 s.
533. Millard F. Polish domestic politics and accession to the European Union / F. Millard // Back to Europe: Central and Eastern Europe and the European Union / Ed. K. Henderson. – London: UCL Press Limited, 1999. – P.203-220.

534. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. – Electronic Resource: [Cited. 2009, October 23]. – Available from: <http://www.msz.gov.pl/Ministerstwo,Spraw,Zagranicznych,27032.html>.
535. Misala J. Handel wewnątrzgałęziowy między Polską a Unią Europejską: teoria i praktyka / Józef Misala, Eugeniusz M. Pluciński. – Warszawa: Elipsa, 2000. – 246 s.
536. Młodzi Polacy o Unii Europejskiej. – Kraków: Fundacja Rozwoju Samorządności i Prasy Lokalnej, 1998. – 50 s.
537. Morawski W. Modernizacja polskiej struktury agencji instytucje tw. / Witold Morawski. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2010. – 696 s.
538. Mrowka B. Programy pomocowe Unii Europejskiej dostępne dla samorządów w Polsce w okresie przedakcesyjnym / B. Mrowka. – Electronic Resource: [Cited. 2010, November 18]. – Available from: http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/1-2001_Mrowka.pdf.
539. Nadolski M. Determinanty integracji europejskiej – porażki sukcesem! / Marek Nadolski // Społeczeństwo i Politika. – 2006. – № 1. – S. 43-46.
540. Nadolski M. Europa w XX wieku - materializacja idei jedności kontynentu / Marek Nadolski // Przegląd Europejski. – 2000. – № 1. – S. 22-39.
541. Nastula E. Zmiany poziomu i jakości życia w polskich miastach na przełomie XX i XXI wieku na przykładzie miasta Tarnowskie Góry / Ewa Nastula. – Poznań-Opole: Wydawnictwo naukowe SCRIPTORIUM, 2010. – 79 s.
542. Negocjacje akcesyjne: wybrane zagadnienia – raport przejściowy. – Łódź: Instytut Europejski, 2001. – 370 s.
543. Negocjacje członkowskie. Polska na drodze do Unii Europejskiej / red. A. Biegaj. – Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 1999. – 100 s.
544. Negocjacje członkowskie. Polska na drodze do Unii Europejskiej. Pełnomocnik Rządu ds. Negocjacji o Członkostwo / red. A. Biegaj. – Warszawa: Studio Wydawnicze Familia, 2000. – 126 s.
545. Negocjacje członkowskie. Polska na drodze do Unii Europejskiej, Pełnomocnik Rządu ds. Negocjacji o Członkostwo. – Warszawa: Kancelaria Rady Ministrów, 2000. – 87 s.
546. Nowak A.Z. Stabilizujące i destabilizujące skutki integracji gospodarki polskiej z Unią Europejską – ujęcie monetarne / A.Z. Nowak, K. Ryć, J. Żyżyński // Studia Europejskie. – 1997. – № 4. – S. 38-45.
547. Nowak B. Nowa perspektywa finansowa Unii Europejskiej 2007–2013 / Bartłomiej Nowak // Centrum Stosunków Międzynarodowych. Raporty i Analizy. – 06 / 2005. – Mode of access: http://csm.org.pl/fileadmin/files/Biblioteka_CSM/Raporty_i_analizy/2005/Bart%C5%82omiej_Nowak_Nowa_perspektywa_finansowa_UE_2007_-_2.pdf
548. O'Dwyer C. Reforming regional governance in East Central Europe: Europeanization or domestic politics as usual? / Conor O'Dwyer. – East European Politics and Society. – 2006. – № 20(2). – P. 219-253.

549. Olsen J.P. Organising European Institutions of Governance. A Prelude to an Institutional Account of Political Integration / Johan P. Olsen // *Interlocking dimensions of European integration* / edited by Helen Wallace. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Publishers Ltd., 2001. – P. 323-353.
550. Olsen J.P. The Many Faces of Europeanization / Johan P. Olsen // *Journal of Common Market Studies*. – 2002. – №40 (5). – P. 921-952.
551. Orłowski W.M. Droga do Europy. Makroekonomia wstępowania do Unii Europejskiej / W.M. Orłowski. – Łódź: Instytut Europejski, 1998. – 109 s.
552. Orłowski W.M. W pogoni za straconym czasem. Wzrost gospodarczy w Europie Środkowo-Wschodniej 1950-2030 / W.M. Orłowski. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2010. – 237 s.
553. Osiecka J. Raport nr 156: Opinia publiczna o integracji europejskiej - wyzwania dla polityki informacyjnej państwa / Justyna Osiecka. – Electronic Resource: [Cited. 2011, March 7]. – Available from: <http://biurose.sejm.gov.pl/teksty/r-156.htm>.
554. Paczkowski A. Pół Wieku dziejów Polski / Andrzej Paczkowski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – S. 413.
555. Parzymies S. Problematyka dialogu politycznego w Układzie o stowarzyszeniu Polski ze Wspólnotami Europejskim / S.Parzymies // *Sprawy Międzynarodowe*. – 1992. – № 4. – S. 51-58.
556. Pajerski P. 36 powodów, dla których zagłosuję przeciwko UE / Paweł Pajerski. – Electronic Resource: [Cited. 2010, February 14]. – Available from: <http://www.kapitalizm.republika.pl/ue/przeciwue.html>.
557. Papadimitriou D. Negotiating the New Europe: the European Union and Eastern Europe / D.Papadimitriou. – Aldershot: Ashgate, 2002. – 215 p.
558. Parzymies S. Problematyka dialogu politycznego w Układzie o stowarzyszeniu Polski ze Wspólnotami Europejskim / S. Parzymies // *Sprawy Międzynarodowe*. – 1992.– № 4. – S. 56.
559. Patreka T. Kontakt wojewódzki i co dalej?/ T. Patreka // *Polskie regiony a fundusze strukturalne Unii Europejskiej* / red. J. Woźniak. – Kraków: Pro Animativa, 2001. – S. 108-121.
560. Piątek J.J. Wyzwania i dylematy polskiej polityki wobec Ukrainy a strategia bezpieczeństwa RP / Jarosław J. Piątek // *Od Zborowa do NATO (1659-2009)*. *Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. Monografia naukowa* / pod redakcją Macieja Franza i Krzysztofa Pietkiewicza. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009. – S. 357-369.
561. Piński A. Kłamstwo emerytalne / Aleksander Piński, Jan Piński // *Wprost*. – 2005. – № 50. – Mode of access: <http://www.wprost.pl/ar/83879/Klamstwo-emerytalne/?I=1202>.
562. Plan Balcerowicza. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 28]. – Available from: http://usfiles.us.szc.pl/pliki/plik_1227557876.ppt.
563. Polacy wobec integracji Polski z Unią Europejską: trwałość i zmiana postaw społecznych wobec integracji Polski z Unią Europejską / Bogdan W. Mach [et al.]. – Warszawa: Towarzystwo "Więź" [na zlec. Centrum Stosunków

- Międzynarodowych], 1998. – 150 s.
564. Poland in the European Union: Adjustment and Modernization. Lessons for Ukraine // Edited by Kamil Zajączkowski, Artur Adamczyk. – Warsaw-Lviv: Centre for Europe at the University of Warsaw, Faculty of International Relations Ivan Franko National University of Lviv, 2012. – 295 p.
565. Polacy wobec wielkiej zmiany: integracja z Unią Europejską / pod. red. Leny Kolarskiej-Bobińskiej. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2001. – 211 s.
566. Polityka handlowa Unii Europejskiej wobec krajów trzecich / pod red. naukową Bogumiły Muchy-Leszko. – Rzeszów: Małopolski Instytut Gospodarczy, 1999. – 254 s.
567. Polityka zagraniczna Polski / red. Jacek Czaputowicz. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2010. – 374 s.
568. Polska Eurodebata / pod red. Leny Kolarskiej-Bobińskiej. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 1999. – 388 s.
569. Polska-Europa-Świat: opinia publiczna w okresie integracji / red. K.Zagórski, M.Strzeszewski. – Warszawa: Scholar, 2005. – 366 s.
570. Polska polityka integracyjna po przystąpieniu do Unii Europejskiej / red. J. Fiszer. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2006. – 336 s.
571. Polska lokalna wobec integracji europejskiej / red. Zdzisław Mach, Dariusz Niedźwiedzia. – Kraków: Universitas, 2002. – 188 s.
572. Polska strategia negocjacji z Unią Europejską / red. Stanisław Miklaszewski. – Kraków: Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, 1998. – 62 s.
573. Polska w gospodarce europejskiej / pod red. Wawrzyńca Michalczyka. – Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 2001. – 125 s.
574. Polska w obliczu integracji europejskiej – doświadczenia i perspektywy / red. J. Babiak – Kalisz: Instytut Biznesu, 2003. – 179 s.
575. Polska w Schengen / pod red. Mieczysławy Zdanowicz. – Białystok: Temida 2, 2009. – 306 s.
576. Polska w strukturach Unii Europejskiej / red. Maria Marczevska-Rytko. – Lublin: UMCS, 2010. – 264 s.
577. Polska w systemie instytucjonalnym UE – zagadnienia legitymizacyjne / red. . Konstanty Adam Wojtaszczyk. – Warszawa: ASPRA-JR, 2010. – 206 s.
578. Polska w Unii Europejskiej – Doświadczenia Pierwszych Miesiący Członkostwa. – Electronic Resource: [Cited. 2008, October 31]. – Available from: <http://www.cie.gov.pl/WWW/serce.nsf/5c9e831816273611c125707400369ddf/b2d6096f7c7610d7c1256fac002d9a66?OpenDocument&Click=>.
579. Polska-Unia Europejska; kroki w kierunku integracji. – Electronic Resource: [Cited. 2007, May 8]. – Available from: <http://www.logincee.org/file/2070/library>.

580. Polskie banki w drodze do Unii Europejskiej / Zdzisław Fedorowicz [et al.]. – Warszawa: Poltext, 1997. – 286 s.
581. Polskie dziedzictwo: co może wnieść Polska do Unii Europejskiej? / pod red. Zdzisława Macha. – Kraków: Villa Decius-Stowarzyszenie Willa Decjusza, cop. 1999. – 114 s.
582. Polskie ogrodnictwo wobec integracji z Unią Europejską: jubileusz 75-lecia Wydziału Ogrodniczego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, 19-20 kwietnia 1996 r. – Warszawa: Fundacja "Rozwój Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego", 1996. – 191 s.
583. Polska policja na drodze do Unii Europejskiej: przewodnik dla funkcjonariuszy / red. Bogdan Góralczyk. – Warszawa: Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, 2000. – 262 s.
584. Powstanie i historia Euroregionu Pomerania. – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 20]. – Available from: <http://www.pomerania.org.pl/stowarzyszenia4.php>.
585. Pozycja Unii Europejskiej w świecie. Aspekty prawne i polityczne / red. C. Mik. – Toruń: TNOiK, 2005. – 392 s.
586. Prawo europejskie w systemie polskiej gospodarki / red. Marii Królikowskiej-Olczak. – Warszawa: DIFIN, 2005. – 279 s.
587. Procesy dostosowawcze w gospodarce polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską. – Cz.1 / red. nauk. Walentyna Kwiatkowska. – Łódź: Przedsiębiorstwo Specjalistyczne "Absolwent", 2000. – 147 s.
588. Proces integracji gospodarczej Polski z krajami członkowskimi Unii Europejskiej w świetle teorii / red. Józef Misala. – Radom: Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, 2001. – 360 s.
589. Projekty z Programu Phare w województwie podlaskim. – Electronic Resource: [Cited. 2010, January 16]. – Available from: <http://www.bialystok.uw.gov.pl/PUWMCMS/PUW/Struktura/Schemat+organizacyjny/Biuro+Zarzadzania+Funduszami+Europejskimi/Informacje+Wydzialu/Projekty+z+Programu+Phare+w+wojewodztwie+podlaskim.htm>.
590. Przebieg negocjacji o członkostwo Polski w UE. – Electronic Resource: [Cited. 2009, October 4]. – Available from:
591. http://polskawue.gov.pl/files/polska_w_ue/czlonkostwo_polski_w_ue/Historia/Przebieg_negocjacji_o_czlonkostwo_Polski_w_UE.pdf.
592. Przybylska E. Akademyka edukacja dorosłych w wymiarze europejskim / Ewa Przybylska // Edukacja Dorosłych. – 1999. – № 2. – S.31-37.
593. Przepływy finansowe między Polską a budżetem UE. – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 28]. – Available from: <http://polskawue.gov.pl/pdf,235.html>.
594. Przepływy finansowe Polska – UE w okresie maj-grudzień 2004 r. (w Euro). – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 19]. – Available from: http://www.mf.gov.pl/_files_/unia_europejska/programy_i_fundusze_ue/przeplywy_finansowe/2004.pdf?PortalMF=41189a0e3d5e505cf9b64349c3728054/

595. Przepływy finansowe Polska - UE w 2005 r. (w Euro). – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 20]. – Available from: http://www.mf.gov.pl/_files_/unia_europejska/programy_i_fundusze_ue/przeptywy_finansowe/2005.pdf
596. Przepływy finansowe Polska - UE w 2006 r. (w Euro) . – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 22]. – Available from: http://www.mf.gov.pl/_files_/unia_europejska/programy_i_fundusze_ue/przeptywy_finansowe/2006.pdf
597. Rae G. Poland's return to capitalism: from the socialist bloc to the European Union / Gavin Rae. – London: Tauris Academic Studies, 2008. – 224 p.
598. RAPEX: в Евросоюзе все больше небезопасных товаров: одежда, игрушки и электроприборы. – Ел. ресурс: [Цит. 2011, 18 квітня]. – Доступний з: <http://rus.delfi.lv/news/daily/europe/rapex-v-evrosoyuze-vse-bolshe-nebezopasnyh-tovarov-odezhda-igrushki-i-elektropribory-spisok.d?id=31290701>.
599. Rosamond B. Theories of European Integration / Ben Rosamond. – Basingstoke: Macmillan and New York: St. Martin's Press, 2000. – 232 p.
600. Realizowane projekty. – Electronic Resource: [Cited. 2010, February 3]. – Available from: http://www.zporr-bzfe.kielce.uw.gov.pl/dokumenty/pdf/Realizow_projekty.pdf.
601. Reforma systemu emerytalnego. Pytania i odpowiedzi: 4 reformy społeczne – materiały informacyjne. – Warszawa: Centrum Informacyjne Rządu, 1999. – 71 s.
602. Reformy gospodarcze w Polsce 1988-2009. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 26]. – Available from: <http://www.obserwatorfinansowy.pl/2009/11/04/reformy-gospodarcze-w-polsce-2/>
603. Regional Policy. – Electronic Resource: [Cited. 2011, August 21]. – Available from: http://ec.europa.eu/regional_policy/index_en.htm.
604. Rekordowe inwestycje i spadek bezrobocia. – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 11]. – Available from: <http://beta.mg.gov.pl/Wiadomosci/Archiwum/Rok+2007/rekordowe+inwestycje.htm>.
605. Renty strukturalne 2007-2013. – Electronic Resource: [Cited. 2010, October 1]. – Available from: <http://www.doradcaprow.pl/prow/PROW-2007-2013/DZIALANIA-OSI-1/Renty-strukturalne-2007-2013,84/>
606. Rodzaje załatwianych spraw przez Wydział Zarządzania Funduszami Europejskimi. – Electronic Resource: [Cited. 2010, January 11]. – Available from: http://www.pomorskie.eu/pl/bip/puw/urząd_województki/wydzialy_puw/wzfe/rodzaje_spraw.
607. Rola biur regionalnego województwa Pomorskiego w Brukseli. – Electronic Resource: [Cited. 2010, February 6]. – Available from: www.wrotapomorza.pl/res/wizytowka/wspolpraca.../rola_biura.doc.
608. Rosamond B. Theories of European Integration / Ben Rosamond. – Basingstoke: Macmillan, 2000. – 232 p.

609. Rutkowski W. Współczesne państwo dobrobytu. Ekspansja, kryzys, spory / Wiktor Rutkowski. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2009. – 351 s.
610. Ryba J. Strategia UE dla regionu Morza Bałtyckiego, czyli jak zagwarantować sukces prezydentur / Jacek Ryba // *Biuletyn Analiz UKIE*. – 2009. – № 22. – S. 70-98.
611. Rzeczpospolita 1989-2009. Zwykle państwo Polaków? / red. Jacek Kłoczkowski. – Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. – 335 s.
612. Sakowicz M. Modernizacja samorządu terytorialnego w procesie integracji z Unią Europejską / Marcin Sakowicz. – Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, 2007. – 267 s.
613. Samecki P. Warunki właściwego wykorzystania pomocy finansowej Unii Europejskiej dla Polski / P. Samecki. – Warszawa: Biblioteka Europejska Biura ds. Integracji Europejskiej oraz Pomocy Zagranicznej URM, 2004. – 136 s.
614. Samobójstwo. – Electronic Resource: [Cited. 2010, November 22]. – Available from: http://pl.wikipedia.org/wiki/Samob%C3%B3jstwo#Sytuacja_w_Polsce.
615. Schengen-informacje. – Electronic Resource: [Cited. 2010, June 1]. – Available from: <http://www.mswia.gov.ortal/pl/2/5087/pl/p>.
616. Schimmelfenning F. The Europeanization of Central and Eastern Europe / Frank Schimmelfenning, Ulrich Sedelmeier. – Ithaca: Cornell University Press, 2005. – 274 p.
617. Selck T. J. Conceptualizing the European Union Legislative Process: Some Insight from the Federalist Papers / Torsten J. Selck // *Journal of European Integration*. – 2006. – Issue 2. – P.121-136.
618. Sejm w procesie integracji Polski z Unią Europejską . – Electronic Resource: [Cited. 2008, September 18]. – Available from: http://www.humanitas.edu.pl/~mborski/Sejm_w%20procesie_integracji%20Polski_z_Unia_Europejska.doc
619. Smołkowska U. Stan rozwoju sektora małych i średnich przedsiębiorstw, program wsparcia realizowane przez państwo oraz absorpcja środków przedakcesyjnych / Ursula Smołkowska // *Biuro Studiów i Ekspertyz*. – 2004. – № 1051. – S. 7-16.
620. Snitko-Pleszko M. Prawo o ustroju sądów administracyjnych. Wybrane zagadnienia porównawcze / M. Snitko-Pleszko. – Electronic Resource: [Cited. 2009, January 18]. – Available from: http://www.edukacjaprawnicza.pl/index.php?mod=m_artykuly&cid=5&id=119.
621. Sobków C. Obszary wiejskie w Polsce, a integracja z Unią Europejską / Czesław Sobków, Marek Zarębski. – Warszawa: Adam Marszałek, 2009. – 186 s.
622. Sołtyk R. Dyrektywa patentowa trafiła do kosza / Robert Sołtyk. – Electronic Resource: [Cited. 2011, May 30]. – Available from: <http://gospodarka.gazeta.pl/gospodarka/1,34912,2806614.html>.

623. Społeczności lokalne w perspektywie integracji ze strukturami europejskimi: praca zbiorowa / pod red. nauk. Danuty Walczak-Duraj.– Płock: "Novum", 2001. – 206 s.
624. Stałe Przedstawicielstwo Rzeczypospolitej Polskiej przy Unii Europejskiej. – Electronic Resource: [Cited. 2009, December 3]. – Available from: <http://www.brukselaeu.polemb.net/index.php?document=25>.
625. Stan Wdrażania ZPORR w województwie opolskim na dzień 15.07.2009 r. – Electronic Resource: [Cited. 2010, January 31]. – Available from: <http://www.wzfe.opole.uw.gov.pl/Stan-Wdrażania-ZPORR-219.html>.
626. Standardy Unii Europejskiej a polskie realia. Wybrane problemy / red. T. Wallas. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2002. – 91 s.
627. Stanowiska Polski w ramach negocjacji o członkostwo. – Electronic Resource: [Cited. 2009, October 2]. – Available from: <http://www.negocjacje.gov.pl>.
628. Stawiński W. Edukacja przyrodnicza w krajach Unii Europejskiej i w Polsce / Wiesław Stawiński // Edukacja. – 1997. – № 2. – S. 30-40.
629. Streeten P. Economic Integration: aspects and problems / Paul Streeten. – Leyden: A.W. Sythoff, 1961. –150 p.
630. Studia Europejski. Zagadnienia metodologiczne / red. Wojtaszczyk K. A., Jakubowski W. – Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne Sp. z o.o., 2010. – 288 s.
631. Sześć lat w Unii. Co zyskailiśmy, co straciliśmy? – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 6]. – Available from: <http://www.polskieradio.pl/wiadomosci/swiat/artykul158954.html>.
632. Szczepanik K. Dyplomacja Polski 1918-2005 / Krzysztof Szczepanik. – Warszawa: Askon, 2005. – 243 s.
633. Szkoła – edukacja europejska: praca zbiorowa / pod red. Jana Kropiwnickiego . – Jelenia Góra: Wydawnictwo Nauczycielskie, 2001. – 280 s.
634. Szparkowska S. Zdrowotny plan B / Sylwia Szparkowska // Rzeczpospolita. – 17-02-2009. – Mode of access: <http://www.rp.pl/artykul/264451.html>.
635. The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration/ edited by Nelsen. B. F. and Stubb. A. C.-G. – London: Lynne Rienner Publishers, 1998. – 374 p.
636. The challenges of pluriculturalism in Europe / edited by Susanne Baier-Allen, Ljubomir Cucic. – Baden-Baden: Nomos, 2000. – 212 p.
637. The euro: European integration theory and economic and monetary union / edited by Amy Verdun. – Lanham, Md.: Rowman & Littlefield Publishers, 2002. – 282 p.
638. The origins and development of European integration : a reader and commentary / edited by Peter M.R. Stirk and David Weigall. – London; New York: Pinter, 1999. – 336 p.
639. The Politics of Europeanization / edited by Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2003. – 351 p.

640. Telep J. Gospodarka Polski przed i po wstąpieniu do Unii Europejskiej / Jerzy Telep. – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Cła i Logistyki, 2008. – 169 s.
641. Topolski J. Historia Polski / Jerzy Topolski. – Poznań: REBIS, 2008. –344 s.
642. Topolski J. Polska XX wieku: 1914-2000 / Jerzy Topolski. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001. – 252 s.
643. Transformacja systemowa w Polsce / red. Katarzyna Żukrowska. – Warszawa: Szkoła Główna Handlowa, 2010. – 799 s.
644. Transformacja polskiej gospodarki / red. J. Michałowski. – Lublin: Oficyna Wydawnicza VERBA, 2003. – 342 s.
645. Transformacja w Polsce i w Niemczech Wschodnich. Próba bilansu / red. Andrzej Sakson. – Poznań: Instytut Zachodni, 2010. – 331 s.
646. Trwanie życia w Polsce w 2008 r. – Electronic Resource: [Cited. 2009, April 22]. – Available from: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_lu_trwanie_zycia_w_polsce_w_2008r.pdf.
647. Trzeciak S. Gra o Europę. Negocjacje akcesyjne Polski z Unią Europejską / Sergiusz Trzeciak. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2010. – 272 s.
648. Unia Europejska. Integracja Polski z Unią Europejską / pod red. E. Kaweckiej-Wyrzykowskiej i E. Synowiec. – T. 1-2. – Warszawa: Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, 1997.
649. Uregulowanie retencji w gminie Siennica Różana. – Electronic Resource: [Cited. 2011, May 2]. – Available from: http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/SukcesDziekiFE/Strony/Kompleksowe_uregulowanie_retencji_w_Gminie_Siennica_Rozana.aspx.
650. W imieniu Wojewody Podlaskiego zostały zawarte następujące umowy dofinansowania projektów w ramach ZPORR. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 19]. – Available from: <http://www.bialystok.uw.gov.pl/PUWMCMS/Aktualnosci/Kalendarz+wydarzen/Relacje/Archiwum/W+imieniu+Wojewody+Podlaskiego+zostaly+zawarte+kolejne+umowy+dofinansowania+projektow+w+ramach+ZPORR.htm>.
651. W prasie: Raport o stanie sądownictwa. Reforma musi przebiegać sprawniej [Electronic Resource] // Biuletyn fundacji im. Stefana Batorego. – 2003. – № 1. – S. 9-10. – Mode of access: http://www.batory.org.pl/ftp/publikacje/biuletyn_1_2003.pdf.
652. Wągrowska M. Unia Europejska: nie taki diabeł straszny... / Maria Wągrowska, Edmund Szot. – Warszawa: Stowarzyszenie Euro-Atlantyckie: Fundacja Wspomagania Wsi, 1999. – 64 s.
653. Walkiewicz W. Polska na drodze do Unii Europejskiej: aspekty negocjacyjne i dostosowawcze / Wiesław Walkiewicz. – Tyczyn: Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza, 2002. – 140 s.
654. Wawrzyk P. Współpraca celna w Unii Europejskiej / Piotr Wawrzyk. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008. – 169 s.

655. Wdrażanie przez Polskę zobowiązań przyjętych w Układzie Europejskim / redakcja naukowa Elżbeta Kawecka-Wyrzykowska. – Warszawa: UKIE, 1998. – 124 s.
656. Wieloletnie strategie i programy resortowe powstałe w Polsce w latach 1999-2003. – Warszawa: Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, 2003. – 183 s.
657. Wiessla G. European Integration – Sharing of Experiences – By J. Ø. Møller / Georg Wiessla // JCMS: Journal of Common Market Studies June. – 2010. – Issue 3. – P.771-772.
658. Więcej niż kolejne rozszerzenie: Unia Europejska a państwa Europy Środkowo-Wschodniej / John Eatwell [et al.]; [przeł. Elżbieta Czarny]. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe: Kancelaria Sejmu, 1999. – 106 s.
659. Willa R. Droga do członkostwa w Unii Europejskiej – przykład Polski / Rafał Willa // Dialogi Polityczne. – 2002. – № 8. – S.84-91.
660. Wivel A. Explaining European Integration / Anders Wivel. – Copenhagen: Copenhagen Political Studies Press, 1998. – 323 p.
661. Wojtan M. Proces akcesji Polski do Unii Europejskiej w zakresie przepływu osób a doświadczenia Niemiec / Mariusz Wojtan. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. – 349 s.
662. Wokół problematyki integracji europejskiej: [praca zbiorowa] / pod red. Stefana Bielańskiego i Tadeusza Biernata. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, cop. 2000. – 171 s.
663. Wpływ akcesji do UE na polską gospodarkę. – Electronic Resource: [Cited. 2011, April 26]. – Available from: <http://beta.mg.gov.pl/Wiadomosci/Archiwum/Rok+2007/Wplyw+akcesji+do+UE+na+polska+gospodarke.htm>.
664. Wronkowska S. Polska kultura prawna a proces integracji europejskiej / S. Wronkowska. – Kraków: Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2005. – 398 s.
665. Wydział Certyfikacji i Funduszy Europejskich Kujawsko-Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Bydgoszczy. – Electronic Resource: [Cited. 2010, May 16]. – Available from: www.bydgoszcz.uw.gov.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=253&Itemid=54.
666. Wydział Certyfikacji i Funduszy Europejskich Urzędu Województwa Mazowieckiego - Zadania. – Electronic Resource: [Cited. 2011, May 19]. – Available from: http://www.mazowieckie.pl/wydzialy/zarzadzanie_funduszami_europejskimi.html.
667. Wyniki wyborów 2004/2007. – Electronic Resource: [Cited. 2011, January 9]. – Available from: http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/pl/hist_results_pl_pl.html.
668. Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego 2009. – Electronic Resource: [Cited. 2011, January 10]. – Available from: http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/pl/poland_pl.html.
669. Wysokińska Z. Integracja europejska. Dostosowania w Polsce w dziedzinie polityk / Zofia Wysokińska, Janina Witkowska. – Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2004. – 280 s.

670. Zięba R. Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie / Ryszard Zięba. – Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2010. – 251 s.
671. Żukrowski T. Polacy wobec integracji europejskiej – droga do referendum / T. Żukrowski // Międzynarodowy Przegląd Polityczny. – 2003. – № 2. – S. 152-161.
672. Żuromski P. Fundusze strukturalne i pomoc przedakcesyjna / P. Żuromski. – Łódź: Uniwersytet Łódzki, 2001. – 136 s.

ДОДАТКИ

Додаток А. Таблиці:

Таблиця 1. Економічна ситуація у Польщі у 1990-1993 роках¹

Показники	Зміни (%)			
	1990	1990	1992	1993
ціни	585,8	585,8	43,0	35,3
ВВП	-10,5	-10,5	1,5	4,5
реальні доходи	-24,4	-24,4	-2,8	0,3

експорт	24,7	24,7	-11,5	-2,8
імпорт	-2,5	-2,5	2,5	17,7
сільськогосподарська продукція	-2,2	-2,2	-12,8	1,5
промислова продукція	-24,2	-24,2	3,9	7,4
рівень безробіття	6,1	6,1	13,6	15,7
дефіцит бюджету (% ВВП)	3,1	3,1	5,1	2,8

Gola M. Transformacja Gospodarcza w Polsce i Czechach w latach 1989-1998 w perspektywie członkostwa w Unii Europejskiej / Monika Gola. – Electronic Resource: [Cited. 2010, July 5]. – Available from: <http://www.exporter.pl/zarzadzanie/ue/1po89.html>

Таблиця 2. Економічна ситуація у Польщі у 1994-1999 роках¹

Показники	Зміни (%)					
	1994	1995	1996	1997	1998	1999
ВВП	5,2	7,0	6,1	7,0	4,9	4,8
рівень безробіття	16	14,9	13,2	10,3	10,4	10,8
ціни	32,2	27,8	19,9	14,9	11,8	7,6
реальні доходи	0,5	3,0	5,7	6,0	5,6	5,9
експорт	21,9	32,8	10,3	9,0	3,9	2,6
дефіцит бюджету (% ВВП)	2,7	2,6	2,5	1,4	2,3	2,3

сальдо закордонної торгівлі (% ВВП)	0,6	0,5	-2,8	-5,0	-5,6	-6,8
ВВП (per capita в USD)	5900	6600	6900	7500	8000	8500

Gola M. Transformacja Gospodarcza w Polsce i Czechach w latach 1989-1998 w perspektywie członkostwa w Unii Europejskiej / Monika Gola. – Electronic Resource: [Cited. 2010, July 5]. – Available from: <http://www.exporter.pl/zarzadzanie/ue/1po89.html>

**Таблиця 3. Торгівля Польщі з країнами ЄС/ЄЕС
в 1989-2003 рр.¹**

рік	експорт		імпорт		Сальдо торгівельного балансу в млн. дол. США
	в млн. дол. США	зростання в %	в млн. дол. США	зростання в %	
1989	3 557	+5,2	3 173	+6,8	+384
1990	6 344	+78,4	4 183	+31,8	+2 161
1991	7 933	+25,0	6 919	+65,4	+1 014
1992	7 622	-3,9	8 446	+22,1	- 814
1993	8 951	+17,5	10 785	+ 27,7	-1 834
1994	11 929	+33,2	14 087	+30,6	- 2 158
1995	16 036	+34,5	18 781	+33,3	- 2 745
1996	16 196	+1,0	23 738	+26,4	-7 542
1997	16 527	+2,0	26 998	+13,7	-10 471

1998	19 270	+16,6	31 027	+14,9	-11 757
1999	19 326	+0,3	29 826	- 3,9	-10 500
2000	22 144	+14,6	29 951	+0,4	-7 807
2001	24 987	+12,8	30 865	+3,1	-5 878
2002	28 181	+12,8	33 998	+10,2	-5 817
2003	36 843	+30,7	41 574	+22,3	-4 731

Dostosowania do wymogów Unii Europejskiej. Przykład Polski / pod red. Piotra Kalki. – Poznań: Instytut Zachodni, 2007. – S. 43.

Таблиця 4. Частка країн ЄС/ЄЕС в зовнішній торгівлі Польщі в 1989-2003 рр.¹

рік	частка в експорті Польщі (в %)	частка в імпорті Польщі (в %)
1989	27,9	30,9
1990	44,3	43,9
1991	55,6	49,9
1992	58,0	53,2
1993	63,2	57,2
1994	62,7	57,5
1995	70,0	64,6
1996	66,2	63,9
1997	64,0	63,8
1998	68,3	65,6
1999	70,5	64,9
2000	69,9	61,2
2001	69,2	61,4
2002	68,7	61,7
2003	68,8	61,1

Таблиця 5. Частка Польщі в зовнішній торгівлі країн ЄС/ЄЕС²

рік		
-----	--	--

	частка Польщі в загальному експорті країн-членів ЄС/ЄЕС (в %)	частка Польщі в загальному імпорті країн-членів ЄС/ЄЕС (в %)
1989	0,4	0,4
1992	0,7	0,6
1995	1,0	0,8
2003	1,4	1,3

Dostosowania do wymogów Unii Europejskiej. Przykład Polski / pod red. Piotra Kalki. – Poznań: Instytut Zachodni, 2007. – S. 47.

Ibidem

Таблиця 6. Кількість директив ЄС не впроваджених в правове поле окремих країн-членів Європейського Союзу станом на 1 травня 2004 року¹

№ з/п	Країна	К-ть	№ з/п	Країна	К-ть
1	Мальта	248	14	Португалія	60
2	Чехія	193	15	Австрія	58
3	Словаччина	157	16	Ірландія	56
4	Естонія	130	17	Угорщина	54
5	Латвія	114	18	Голландія	49
6	Греція	97	19	Бельгія	45
7	Люксембург	88	20	Данія	45
8	Кіпр	86	21	Велика Британія	43
9	Італія	83	22	Польща	41
10	Словенія	77	23	Фінляндія	37
11	Франція	70	24	Іспанія	26

12	Німеччина	62	25	Литва	17
13	Швеція	61			

Doliwa-Klepacka A. Członkostwo Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polski / A. Doliwa-Klepacka, Z. M. Doliwa-Klepacki. – Białystok: Temida 2, 2008. – S. 73-74

Таблиця 7. Терміни ведення переговорів між Польщею та ЄС за тематичними сферами¹

№ з/п	Тематична сфера	Презентація офіційної переговорної позиції	Початок переговорів	Завершення переговорів
1	2	3	4	5
1	Наука і дослідницька діяльність	1 IX 1998	10 XI 1998	10 IX 1998
2	Освіта та навчання	1 IX 1998	10 XI 1998	10 IX 1998
3	Промислова політика	1 IX 1998	10 XI 1998	19 V та 22 VI 1999
4	Малі та середні підприємства	1 IX 1998	10 XI 1998	10 IX 1998
5	Спільна закордонна політика і безпека	1 IX 1998	10 XI 1998	06 IV 2000
6	Телекомунікації та інформаційні технології	1 IX 1998	10 XI 1998	19 V та 22 VI 1999
7	Культура і аудіовізуальна політика	1 IX 1998	10 XI 1998	4 XII 2000
8	Митний союз	11 XI 1998	19 V 1999	29 III 2001
9	Статистика	11 XI 1998	19 IV 1999	19 IV 1999
10	Законодавство про підприємства	11 XI 1998	19 V 1999	28 XI 2001
11	Захист прав споживачів та охорона здоров'я	11 XI 1998	19 IV 1999	19 V та 22 VI 1999
12	Міжнародні відносини	11 XI 1998	19 V 1999	12 XI 1999
13		29 I 1999	30 IX 1999	7 XII 1999

	Економічний і монетарний союз			
14	Політика конкуренції	29 I 1999	19 V 1999	13 XII 2002

1	2	3	4	5
15	Вільне переміщення товарів	29 I 1999	22 V 1999	29 III та 28 XI 2001
16	Рибне господарство	12 II 1999	19 V 1999	10 VI 2002
17	Енергетика	31 V 1999	12 XI 1999	27 VII 2001
18	Соціальна політика та зайнятість	31 V 1999	30 IX 1999	1 VI 2001
19	Свобода у наданні послуг	15 VII 1999	12 XI 1999	14 XI 2000
20	Вільне переміщення капіталів	15 VII 1999	30 IX 1999	21 III 2002
21	Транспортна політика	15 VII 1999	12 XI 1999	10 VI 2002
22	Вільне переміщення осіб	30 VII 1999	26 V 2000	21 XII 2001
23	Фінансовий контроль	6 VIII 1999	6 IV 2000	14 VI 2000
24	Екологія	08 X 1999	7 XII 1999	26 X 2001
25	Юстиція і внутрішні справи	08 X 1999	26 V 2000	30 VII 2002
26	Податкова політика	22 X 1999	7 XII 1999	21 III 2002
27	Сільське господарство	16 XII 1999	14 VI 2000	13 XII 2002
28	Регіональна політика	30 XI 1999	6 IV 2000	1 X 2002
29	Фінанси і бюджет	30 XI 1999	26 V 2000	13 XII 2002
30	Інститути	16 IV 2002	22 IV 2002	22 IV 2002
31	Інше	–	13 XII 2002	13 XII 2002

Таблиця 8. Надходження коштів з бюджету ЄС до Республіки Польща та у зворотному напрямку з 1 травня 2004 року до 31 грудня 2006 року¹

№ з/п	Походження	Вартість у євро
1	Фінансові ресурси структурних фондів	4 200 427 657
2	Інструменти спільної сільськогосподарської політики	3 993 641 250,96
3	Передакцесійні програми (PHARE, SAPARD)	1 377 867 935,71
4	Програма Transition Facility	36 156 537,53
5	Підтримка платіжного балансу Польщі	1 616 632 480
6	Інструменти Шенгенської угоди	313 874 505
7	Інші трансфери на адресу Речі Посполитої	215 303 885,69
8	Повернення невикористаних коштів до бюджету ЄС	27 001 006,54
9	Виплати Польщі до бюджету ЄС	6 250 814 651,46

Складена автором на підставі: Przepływy finansowe Polska - UE w okresie maj-grudzień 2004 r. (w Euro). – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 19]. – Available from: HYPERLINK "http://www.mf.gov.pl/_files/_unia_europejska/programy_i_fundusze_ue/przeptywy_finansowe/2004.pdf?PortalMF=41189a0e3d5e505cf9b64349c3728054" http://www.mf.gov.pl/_files/_unia_europejska/programy_i_fundusze_ue/przeptywy_finansowe/2004.pdf?PortalMF=41189a0e3d5e505cf9b64349c3728054; Przepływy finansowe Polska - UE w 2005 r. (w Euro). – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 20]. – Available from: http://www.mf.gov.pl/_files/_unia_europejska/programy_i_fundusze_ue/przeptywy_finansowe/2005.pdf; Przepływy finansowe Polska - UE w 2006 r. (w Euro). – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 22]. – Available from: http://www.mf.gov.pl/_files/_unia_europejska/programy_i_fundusze_ue/przeptywy_finansowe/2006.pdf

Таблиця 9. Основні напрямки розподілення фінансових ресурсів призначених для Польщі з бюджету ЄС в 2007-2013 роках (млн. євро)¹

№ з/п	Походження	Вартість
1	Операційні програми NSRO:	67 248

1.1	Регіональні стратегічні програми (16)	15 985
1.2	Розвиток Східної Польщі	2 274
1.3	Європейська співпраця територіальна	731
1.4	Інфраструктура і навколишнє середовище	27 848
1.5	Інноваційна економіка	8 255
1.6	Технічна допомога	516
1.7	Людський капітал	9 707
1.8	Резерви для виконання проектів операційних програм	1 967
2	Оперативна програма розвитку сільських районів	13 230
3	Оперативна програма зрівноваженого розвитку секторів рибальства та прибережних рибальських районів	734
4	Загальна сума	81 248

¹ Складена автором на підставі: Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie; Narodowa Strategia Spójności. – Tabela 12. Indykatoryjna średnioroczna alokacja środków wspólnotowych w podziale na fundusze oraz programy operacyjne (w euro, w cenach bieżących). – Electronic Resource: [Cited. 2008, December 1]. – Available from: http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Documents/NSRO_maj2007.pdf

Таблиця 10. Надходження коштів з бюджету ЄС до Республіки Польща та у зворотному напрямку з 1 травня 2004 року до 31 березня 2010 року (у євро)¹

№ з/п	Походження	Вартість
I	Трансфери з бюджету ЄС до Польщі:	38 946 475 394,86
1	В рамках політики згуртування	21 704 870 629,37
2	В рамках Спільної сільськогосподарської політики:	13 216 775 756,90

2.1	безпосередні виплати	6 026 994 326,18
2.2	ринкові інтервенції	817 999 604,77
2.3	Програма розвитку сільських регіонів	5 863 843 177,48
2.4	Європейський рибальський фонд	102 772 960,36
2.5	Інші трансфери	405 165 697,11
3.	Програма Transition Facility	94 197 554,43
4.	Інші трансфери	587 035 509,36
II	Виплати Польщі до бюджету ЄС	16 811 873 272,08
III	Повернення невикористаних коштів до бюджету ЄС	92 750 981,05
IV	Розрахункове сальдо Польща-ЄС (I - II - III)	22 041 851 141,73

¹ Складена автором на підставі: Przepływy finansowe między Polską a budżetem UE. – Electronic Resource: [Cited. 2011, February 28]. – Available from: <http://polskawue.gov.pl/pdf,235.html>

Додаток Б. Календар інтеграції Польщі до Європейського Союзу¹

Рік	Подія
1	2
1988	Встановлення дипломатичних стосунків між Польщею та ЄЕС
вересень	
1989	На саміті Великої Сімки у Парижі ухвалено рішення про надання економічної допомоги Польщі та Угорщині та про запуск програми PHARE
червень	

липень	Заснування Місії Республіки Польща при Європейській Спільноті у Брюсселі
1990	Початок переговорів про умови об'єднання з Європейською Спільнотою.
22 грудня	
1991	Призначення в уряді Уповноваженого у справах європейської інтеграції та закордонної допомоги (Яцек Сариуш-Вольскі)
26 січня	
16 грудня	Підписання Європейської угоди
1992	Набрання чинності Тимчасової угоди щодо реалізації торговельної частини Європейської угоди
1 березня	
1993	Саміт Ради Європи в Копенгагені, на якому лідери ЄС визначили і прийняли критерії оцінки готовності країн Центральної і Східної Європи до членства в ЄС (так звані копенгагенські критерії)
21-22 червня	
1994	Набрання чинності Європейської угоди. До моменту вступу Польщі в ЄС цей договір є основою взаємних стосунків
1 лютого	
8 березня	Міністр Закордонних справ Республіки Польща Анджей Олеховскі складає в Афінах – в присутності грецької президентської адміністрації – офіційну заяву про прийняття Польщі до Європейського Союзу
1	2
10 грудня	Перша зустріч керівників урядів держав-союзників з керівниками урядів країн-членів
1995	Прийняття на самміті Ради Європи у Каннах Білої книги, у справі приготування країн-кандидатів до інтеграції з єдиним ринком ЄС
26-27 червня	
1996	Через Європейську Комісію передано анкету, що містить близько 2 тисяч запитань. Анкета була основою роботи Європейської Комісії з приготування Рекомендацій на тему заяв, які склали країни, що претендують на членство в ЄС
26 квітня	

8 серпня	Створення Комітету Європейської Інтеграції – вищого органу урядової адміністрації в справах програмування та координування політики що стосується інтеграції Польщі в ЄС. Комітет Європейської Інтеграції виконує свої завдання за допомогою Управління Комітету (першим керівником стала Данута Хюбнер).
1997	Рада Міністрів прийняла Стратегію інтеграції – програмний документ про підготовку Польщі до здобуття членства в ЄС
28 січня	
16 липня	Презентації Рекомендації Європейської Комісії на тему заяв щодо членства, складених об'єднаними країнами з Центральної і Східної Європи та Кіпру, у якій рекомендовано розпочати переговори щодо вступу з Польщею, Кіпром, Чехією, Угорщиною, Естонією і Словенією
1998	Розпорядження Ради Європейського Союзу, щодо встановлення Партнерства для членства - ЄС зобов'язав країни-кандидати до розробки національних програм прийняття законодавства ЄС.
18 березня	
24 березня	Призначення Уповноваженого уряду у справах переговорів щодо членства Республіки Польща в ЄС (Ян Кулаковскі).
27 березня	Створення Об'єднання у справах переговорів про членство Республіки Польща в ЄС під керівництвом Яна Кулаковського.
31 березня	Початок переговорів щодо вступу з шістьма країнами-кандидатами.

1	2
3 квітня	Початок процесу скринінгу, тобто перегляду законів ЄС з точки зору пристосування до нього польських законів
23 червня	Рада Міністрів Республіки Польща прийняла Програму Підготовки до Членства в ЄС. Документ визначив напрямки польських дій щодо вступу та графік їх реалізації
1999	На засіданні Ради Європи у Берліні, при узгодженні фінансових рамок ЄС на 2000 – 2006 роки керівники країн-членів ухвалюють рішення про розмір союзної передвступної допомоги для країн-кандидатів та про виділення засобів для цих країн у разі розширення
24-25 березня	

10-11 грудня	Засідання Ради Європи у Гельсінкі на якому ухвалили рішення щодо початку переговорів з такими країнами як Литва, Латвія, Словаччина, Мальта, Болгарія, Румунія
2000	Створення у Сеймі Республіки Польща Комісії з Європейського права
13 липня	
7-11 грудня	Під час саміту в Ніцці прийняли текст договору, який впроваджував інституційні зміни, що готували ЄС до прийому нових членів
2001	Саміт Ради Європи в Гетеберзі підтвердив, що процес розширення є незворотнім і вказує на ціль, якою є участь країн-кандидатів, вже у статусі членів, у виборах до Парламенту Європи 2004 р.
15-16 червня	
14-15 грудня	Саміт Ради Європи в Лекені. Підтримано перспективу членства для нових країн, що була визначена на самміті в Гетеберзі. Прийнято Декларацію про майбутнє ЄС, наслідком якої стало створення Європейського Конвенту
2002	Інавгураційна сесія Європейського Конвенту за участю польських представників
28 лютого	
12-13 грудня	Завершення переговорів щодо вступу з 10 країнами-кандидатами на самміті Ради Європи у Копенгагені

1	2
2003	Вступ у дію Ніццького договору, який готує інституції ЄС до розширення
1 лютого	
8 квітня	Згода Ради Міністрів Республіки Польща на підписання Договору щодо вступу
9 квітня	Європейський Парламент прийняв 10 ухвал у справі вступу 10 нових країн до ЄС
16 квітня	Підписання Акцесійного договору в Афінах
7-8 червня	

	Референдум щодо членства Польщі в ЄС («так» - 77,5%, «ні» - 22,55%, явка виборців становила 55, 21%)
23 липня	Ратифікація Договору про вступ Республіки Польща до Європейського Союзу Александром Квасневським
4 жовтня	У Римі розпочалася Міжнародна конференція у справі Трактату, що затверджує Конституцію для Європи, у якій на повних правах беруть участь країни, що вступають до ЄС
11 грудня	Постанова Сейму Республіки Польща у справі Трактату, що затверджує Конституцію для Європи та закликає Уряд Республіки Польща до дієвого захисту прийнятої у Ніщцькому договорі системи голосування у Раді ЄС
2004	Рада Міністрів одноголосно затвердила Дануту Хюбнер Комісаром Європейської Комісії
20 січня	
23 січня	Сейм ухвалив виборчий статут до Європейського Парламенту
1 травня	Польща вступає до Європейського Союзу, до складу якого з цього моменту входить 25 держав

¹ Календар інтеграції Польщі до Європейського Союзу. – Ел. ресурс: [Цит. 2007, 26 листопада]. – Доступний з: http://www.toro.org.ua/download/projects_documents/name/24/kalendarium_ukr.doc